

Управління культури і туризму
Рівненської обласної державної адміністрації

Комунальний заклад
«Рівненський обласний краєзнавчий музей»
Рівненської обласної ради

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського обласного краєзнавчого музею

Випуск XVIII

Рівне
видавець
Олег Зень
2020

УДК 908 (447)

Н-33

Рівненський обласний краєзнавчий музей,
вул. Драгоманова 19, м. Рівне, Україна, 33028
Тел. (факс) :+38 (0362) 63-45-69
Замовлення екскурсій: +38 (0362) 62-05-72
e-mail: rivnemuseum@ukr.net
<http://museum.rv.gov.ua>

Збірник підготовлено за рахунок грантових коштів, отриманих Комунальним закладом
«Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради
від Українського культурного фонду, в рамках програми
«Культура в часи кризи: інституційна підтримка»

Відповідальність за достовірність наукової інформації, фактів, цитат, посилань,
літературних джерел, географічних назв та інших відомостей
несуть автори. Тексти подані в авторській редакції

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. XVIII : Зб. наук. праць.
– Рівне : Видавець О. Зень, 2020. – 244 с. ; 79 іл. ; 8 табл.

ISBN 978-617-601-334-1

У науковому збірнику «Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск XVIII» опубліковані матеріали науковців, які відображають сучасний стан досліджень Волині, а також музейні та краєзнавчі дослідження України. Низка досліджень проілюстровані фотографіями, таблицями, опублікованими вперше.

У виданні представлені матеріали наукової конференції Рівненського обласного краєзнавчого музею «Давня та середньовічна історія Волині», яка відбулась в онлайн-форматі 2 жовтня 2020 року. Публікуються дослідження з основної теми, а також з проблем музеєзнавства та музейної справи в Україні. Третя частина збірника присвячена документальним джерелам з історії Рівного.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культурологів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, учителів, краєзнавців, художників, а також молодих дослідників, які роблять перші кроки у створенні нових знань.

УДК 908 (447)

ISBN 978-617-601-334-1

© Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2020

© Автори статей, 2020

ЗМІСТ

I. Давня та середньовічна історія Волині

Олександр Борисяк. Козацькі полки – учасники Берестецької битви	6
Олександр Булига. Найдавніший період сакралізації Почаївської гори. Використання її як чернечого осередку	12
Олексій Войтюк. Типологічні особливості жител литовсько-польської доби археологічно досліджених на території Рівненщини	17
Олексій Войтюк, Юрій Долженко. Роботи у крипті римсько-католицького Благовіщенського костелу в смт Клевань	21
Богдан Прищеп, Олексій Войтюк. Дослідження слов'янського городища поблизу с. Новосілки Здолбунівського району Рівненської області	26
Андрій Корчак. До проблеми походження назви гори «Рожаниця» у селищі Підкамінь на Брідщині	32
Віта Коцюбайло. Хронологічні критерії керамічних виробів Волині	37
Акаш Крішан. Староство у заставі або ковельський слід радомського каштеляна	41
Андрій Кукурудза. Волинь у протидії московській середньовічній експансії кін. XV – першої пол. XVI ст.	45
Світлана Локайчук, Григорій Охріменко, Володимир Потрапелюк. Милоградська культура на Поліссі	50
Зоряна Мазуранчик. Джерельна база дослідження літописного Збаража	54
Тамара Нікольченко, Юзеф Нікольченко. Битва під Берестечком у козацькому літописанні	57
Юрій Пшеничний. Написи на посуді з Підборецького монастиря поблизу Дубна	63
Тетяна Савченко, Ілля Федоров. Вплив Берестейської унії на церковну архітектуру Волині	67
Олена Семенович. Дослідники археологічних пам'яток Рівненщини	71
Оксана Сикліцька. Особливості побудови архітектурних пам'яток міста Дубна на початку XVI – XVIII ст.	85
Єва Філіпович, Юрій Філіпович. Оцінка сучасного стану укріплень в с. Мощаниця Острозького району Рівненської області	89
Марія Чирська. Характеристика одягу козака XVII ст. на основі знайдених речей під час археологічних розкопок на полі Берестецької битви	97

II. Музеєзнавство та музейна справа в Україні

Наталія Адамович. Керамічні люльки – окраса етнографічної колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля»	102
Олександр Бейдик. Скарби та приватні колекції як чинник формування музейних експозицій: національний та світовий аспекти	106

Віталій Бондарчук. Колекція фотоматеріалів Олександра і Антоніни Шевчуків в Музеї історії Національного університету «Острозька академія»: історія формування, оцінка як історичного джерела	112
Наталія Бояр. Музей як освітній простір (на прикладі діяльності музеїв Рівненщини)	117
Оксана Брегін. Нумізматична колекція у фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля»	123
Андрій Брижук. Віртуальний музей культурної спадщини доби князів Острозьких	128
Оксана Вознюк. Внесок Митрополита УАПЦ Анатолія Дублянського в розвиток волинського музейництва та краєзнавства	131
Алла Дмитренко. Етнокультурні особливості збирання ягід: традиції і сучасність (за польовими матеріалами з Дубровицького і Сарненського районів Рівненської області)	137
Адріана Зозуля. Інтерактивні екскурсії як ефективний спосіб комунікації (на прикладі Волинського краєзнавчого музею)	143
Тетяна Каук. Екскурсійна діяльність у Рівненському обласному краєзнавчому музеї впродовж 2010-2019 років: інфографіка	145
Дмитро Кепін. Розвиток археологічної музеології та пам'яткознавства в Україні	152
Ганна Кіщенко. Володимир Де Броель-Плятер – визначний дослідник Волинського краю	159
Яна Кравчук. Нові форми культурної діяльності музейної мережі краю в сучасних умовах ..	161
Тетяна Крохмальна. Огляд літургійного шитва з колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля»	167
Наталія Кучина, Анастасія Максимова. Фахівці музейної справи радянського періоду та їх роль у розбудові музейництва на Рівненщині	171
Ірина Майба. Колекція меблів у Національному заповіднику «Замки Тернопілля»	177
Ольга Пальона. Впровадження STEM освіти та інноваційно-технологічних компонентів в музейну педагогіку, на прикладі роботи Музею історії міста Краматорської міської ради	185
Оксана Пришляк. Етноколекція «Вироби із соломи, лози і рогами» із фондів Національного заповідника «Замки Тернопілля»	189
Наталія Скоропляс. Друковані та рукописні матеріали з фондів Національного заповідника «Замки Тернопілля» як джерело дослідження історії краю	195
Оксана Ходакова. Народний одяг як елемент вияву етнічного менталітету у пам'ятках волинського іконопису із колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею ..	198
Наталія Цвях. Загальна характеристика плащаниць з фондів Національного заповідника «Замки Тернопілля»	207
Олександра Головка, Юзеф Нікольченко. Виняткове дослідження традиційного одягу Рівненщини	212

III. Документальні джерела

Наталія Білоус. Тестаменти рівненських міщан кінця XVII століття	220
---	-----

I.

**Давня
та середньовічна
історія Волині**

Олександр БОРИСЮК,
с. Пляшева

Козацькі полки – учасники Берестецької битви

Термін «полк» має давнє походження і використовувався для позначення різних понять. За часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави у 2-й половині IX – серед. XIV ст. – назва військового підрозділу. Найчастіше вживався для означення слова «військо». Рідше під полком розуміли «народне ополчення» (на виміну від княжої дружини), окремих військових відділ, а також військовий похід чи бій. Полк не мав чітко зафіксованого числа воїнів, найчастіше ця кількість становила 100–200 чол. Полки одержували назви від імені князів, або назв земель. Інколи полки поділялись на менші підрозділи – заступи. Кожен полк мав свій прапор.

До монгольської навали на Русі було введено три види управлінських структур: великокняжа адміністрація; земське самоврядування; військово-адміністративне управління (тисяцькі, соцькі, десяцькі.). Власне від останнього виду державного порядкування у Київській Русі можна простежити історичне походження майбутнього полково-сотенного устрою козацької України. Адже тисяча, на чолі з тисяцьким, являла собою полк, який територіально співпадав з удільним князінням. Тисяцькі згадуються в Києві, Вишгороді, Білгороді, Переяславі, Чернігові, Снові, Перемишлі [6, с. 21]. Тисячі поділялись на сотні, на чолі з сотниками, а сотні – на десятки, на чолі з десяцькими, що згодом, у XVI ст. стануть отаманами над козацькими куренями [3, с. 11–12]. Після входження українських земель до складу Великого князівства литовського і Польщі відбулось запровадження нових видів управління. З XIV ст. термін «полк» вживається лише для позначення окремих військових загонів, які формувались з місцевого населення за територіальним принципом. В кінці XVI – на початку XVII ст. розвивається нова притягальна сила – козацтво, яке відновлює військові та адміністративні традиції українського війська княжих часів, на підставі народно-демократичних звичаїв формує власний устрій та організацію і поряд з литовськими та польськими державними та правовими інституціями створює свої власні полково-сотенні структури [3, с. 12]. Створює спочатку на Запоріжжі, але тільки у формі організації війська на Січі (від 1552 р.), а потім – у реєстровому козацтві (і у військові формації, і у ад-

міністративно-територіальні) [4, с. 473], яке було створене королем Сигізмундом II Августом у 1572 р. і реорганізоване 1578 р. королем Стефаном Баторієм, який надав козакам ряд привілеїв, зокрема військово-адміністративну незалежність від місцевої влади і судовий імунітет [9, с. 40]. Реєстрове козацтво у 2-й пол. XVI ст. поступово зводилося в полки і сотні, що, стали його основною структурною одиницею. Кількість полків була нестабільна і залежала від чисельного складу і реєстру. За ординацією 1601 р. їх було чотири. Кожен полк мав по 5 сотень, в кожній сотні 100 козаків [3, с. 28], в 1620–30-х рр. найчастіше – шість. Наприкінці XVI ст. – на поч. XVII ст. чисельність полку становила близько 500 козаків, згодом ця кількість змінювалася, у 1620 – 1630-х рр. вона становила близько 1000 чоловік. Полки мали вже 10 сотень по 100 козаків. Сеймова ординація 1625 р. офіційно затвердила військово-адміністративний устрій Війська запорозького реєстрового. За ним реєстрові козаки ділились на шість полків по тисячі в кожному. Полки поділялись на сотні. Залежно від розквартирування вони іменувались за назвою найбільшого міста – Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Переяславський, Черкаський і Чигиринський [7, с. 215].

Під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648 – 1657 рр. почалось швидке зростання чисельності козацтва, а відтак поява нових полків, що були сформовані на зразок реєстрових як військові та адміністративно-територіальні одиниці відновленої української держави – Війська Запорізького. Ядром козацько-гетьманської території і війська стали шість вище згаданих полків. Звідси козацький рух і формування полкових підрозділів поширювалися на лівобережжя Дніпра, на Поділля, Волинь і Полісся. Ці утворення не мали чітких кордонів, вони об'єднувались і ділились, часто осідком маючи лише адміністративний центр. За своєю територією та кількістю козаків і посполитого населення, що мешкало на ній, полки були неоднорідними. Старі полки – Чигиринський, Черкаський, Канівський Корсунський та Білоцерківський – мали простір у 2–3 тис. км². Полки, що постали в роки революції, були значно більшими. Наприклад, Київський полк займав площу 20 тис. км², а Ніжинський – аж по-

над 30 тис. км² [4, с. 315]. Загалом від початку Визвольної війни і до середини 1649 року, за різними оцінками істориків існувало від 26 до 35 полків, які або увійшли до складу Гетьманщини, або підтримували військо Б. Хмельницького на українсько-польсько-литовському прикордонні.

Керівництво полком здійснювала полкова старшина, яку обирали на полковій раді і полковник, якого здебільшого призначав гетьман. Полковник на території полку і сотник у сотні поєднували у своїх руках військову, адміністративну і судову владу. Полкова влада поширювалася не лише на козацтво, а й на все населення полку. Полки в адміністративному і військовому відношенні поділялись на сотні, а сотні, в свою чергу – на курені. Відтак під кінець зазначеного періоду, на теренах Центральної України сформувалася українська державність. Новий устрій найкраще відповідав завданням нової державності, вирішував непрості проблеми військових, адміністративних, судових, фінансових та соціально-економічних функцій, замінив устрій Речі Посполитої на цих землях і виявився напрочуд життєздатним у вкрай несприятливих політичних умовах [4, с. 318].

Після Битви під Зборовом і зради кримського хана Іслам-Гірея III 18 серпня 1649 р. була підписана Зборівська угода, в якій Б. Хмельницький змушений був погодитись на гірші, ніж сподівалось козацтво, умови миру. Територія, яка входила до Війська Запорізького, обмежувалась Київським, Чернігівським та Брацлавським воєводствами. На підставі Зборівської угоди 1649 р. старшинська рада в Корсуні 16 жовтня 1649 р. ухвалила рішення про поділ 40-тисячного війська на 16 полків і 272 сотні в межах Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств всі інші полки, що не входили в межі 40-тисячного реєстру і відведеної території було ліквідовано [3, с. 15-20]. Згідно з умовами Зборівського договору 1649 р. Українська держава втратила територію Барського, Зв'ягельського, Любартівського, Миропільського, Остропільського та Могилевського полків [4, с.315].

У державі Богдана Хмельницького кількість сотень у полках не була однаковою: в одних із них налічувалося 7-8 сотень, а в інших – близько 20. Реєстр 1649 р. встановив назви сотень за назвою сотенного міста або прізвиськом сотника. Особливо багато іменних сотень було на Правобережжі. Згодом за сотнями закріпилася здебільшого назва їхнього сотенного міста. Позаяк окремі сотні мали спільне сотенне місто, тому і відповідно таку ж назву з додат-

ком: перша, друга, третя і т.п. У Ніжинському полку з десяти сотень шість мали назву Ніжинських. Окрім того через повтор топоніміки в окремих полках були сотні з однаковою назвою. Наприклад: Переволочинська в Прилуцькому і Полтавському полках тощо. Написання назв сотень часто змінюється. Наприклад: Устивицька і Уцтивицька і т.п. Загальна кількість сотень у всіх полках неточна: одні дослідники у 1649 р. нараховують 267 сотень, але через неточності в реєстрі інші вважать, що він мав 272 сотні. Наступного 1650 р. документи фіксують уже 275 сотень. Чисельність військового підрозділу і територія адміністративної одиниці сотні часто змінювались і не завжди відповідала назві та могла коливатись від 50 до 300 чоловік. Причиною таких змін була мінлива політична і демографічна ситуація. Очоловав сотенну адміністрацію сотник, атрибутом влади якого була хоругва. Його найближчими помічниками були отамани городовий, сотенний, курінний. До складу сотенного правління входили також писар, осавул та хорунжий. Сотенна старшина підлягала насамперед полковій і гетьманській адміністраціям. Вона також виконувала військові та адміністративні функції. В окремих випадках сотня вилучалася з-під юрисдикції полковника і передавалася у безпосередню підлеглість гетьману або Генеральній військовій канцелярії. Такими сотнями зазвичай були сотні із столичних міст Гетьманщини. Сотні поділялись на найменші військово-адміністративні одиниці – курені, чисельністю, приблизно, 10 чоловік (десяток), на чолі з курінним отаманом. Сам термін «курінь» запозичений із Запорізької Січі, де він означав щей житло козаків. Кожен курінь одержував назву свого населеного пункту, або прізвиська отамана і став військовою одиницею, за якою закріплювалася певна територія дислокації. До складу сотень входило від 10 до 20 куренів [3, с. 28-30].

Напередодні Берестецької битви існувало 17 полків: Білоцерківський, Брацлавський, Кальницький (після 1653 р. – Вінницький), Канівський, Київський, Корсунський, Кропивнянський, Миргородський, Ніжинський, Паволоцький, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Уманський, Черкаський, Чернігівський, Чигиринський [2, с. 592-594]. За даними І.М. Каманіна у похід під Берестечко до Б.Хмельницького прибуло 15 полків, а два – Чернігівський і Ніжинський були залишені для охорони Київського воєводства від литовських військ Я. Радзивіла. На думку І.К. Свешнікова Київський полк, також, був залишений на Київщині.

Канівський полк Семена Савича не брав участі у битві, про що він розповів у вересні 1651 р. у Посольському приказі у Москві [8, с. 87]. За уточненими даними Заруби В.М. Паволоцький полк також не міг брати участі у битві, бо він існував у 1648-1649 рр.; відновлений він аж восени 1651 р. – 1674 р. [3, с. 77]. Отже, в Берестецькій битві брали участь 12 козацьких полків: Білоцерківський, Брацлавський, Кальницький (після 1653 р. Вінницький), Корсунський, Кропивнянський, Миргородський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Уманський, Черкаський, Чигиринський.

Білоцерківський полк (1648 – 1674; 1702 – 1712 рр.) належить до найдавніших козацьких військово-адміністративних формувань. Полковим центром у 1648 – 1674 рр. було м. Біла Церква, а у 1702 – 1712 рр. бісто м. Богуслав (обидва міста тепер райцентри Київської області). Існував як полк реєстрових козаків Речі Посполитої ще в першій половині XVII ст. З початком Національно-визвольної війни козаки полку взяли в ній участь і полк став складовою частиною Війська Запорозького. Чисельність полку за Зборівським реєстром становила 2990 козаків [3, с. 43], які розподілялись на 23 сотні [4, с. 318].

У Берестецькій битві полком командував полковник Громика Михайло (р.н. невід. – п.1652), полковник білоцерківський у 1649-52 рр.. Походив з відомого роду української та білоруської православної шляхти, родоначальником якого вважається Григорій Ісаєвич Громика, писар Великого князівства Литовського. М. Громика брав активну участь у Корсунській 1648 р., Зборівській 1649 р. та Берестецькій 1651 р. битвах. Білоцерківський полковник (від 1649 р.), змінив на цій посаді І.Гирю. Був комендантом Білоцерківської фортеці, брав участь у боях з польсько-литовським військом під Білою Церквою у вересні 1651. Прихильник досягнення компромісу з Річчю Посполитою, один з ініціаторів і учасників мирних переговорів з Річчю Посполитою, що закінчилися укладенням Білоцерківського договору 1651 р., За дорученням Б.Хмельницького М. Громика скоротив удвічі чисельність козаків-реєстровців на території Білоцерківського полку та Корсунського полку. Але це викликало велике незадоволення і під час повстання «козаків-випищиків» у Корсуні, інспірованого колишнім корсунським полковником Л. Мозирею, Громика був убитий [1, с. 561].

Брацлавський полк (1648 – 1676 рр.; 1685 – 1712 рр.) як адміністративну одиницю було ут-

ворено у 1648 році після визволення Брацлавщини від польської влади із центром у м. Брацлав (тепер Немирівський район Вінницької області). Межував із Молдавським князівством, татарським степом і Річчю Посполитою. Сотенні центри розташовувались у містечках понад Кучманським шляхом, для перетину татарських вторгнень на Поділля, Галичину і Волинь. Всього за Зборівським реєстром Брацлавський полк мав 2655 козаків, 22 сотні [4, с. 318] та відповідних сотників. Після Білоцерківської угоди 1651 р. і втрати частини західних територій Брацлавського полку були ліквідовані 10 сотень [3, с. 44]. Козаки цього полку брали участь у всіх битвах української армії під проводом Богдана Хмельницького [2, с. 88]. Хто був полковником брацлавським під час Берестецької битви, через суперечливість даних нам, на жаль, встановити не вдалося. Свешніков І.К. посилаючись на історика Івана Каманіна [8, с. 87] вважав брацлавським полковником Івана Нечая, але львівський дослідник К.Бондаренко [2, с. 513] подає інформацію, що Іван Нечай лише воював у складі Брацлавського полку з 1649 р., а з 1650 по 1653 р. перебував українським послом у Кримському ханстві і повернувся в Україну аж після заключення Переяславського договору 1654 р. Полковницьку посаду зайняв у 1656 р., призначений Б. Хмельницьким полковником білоруським. Інший дослідник, В.М. Заруба у своїй праці [3, с. 45] подає імена кількох полковників, що керували Брацлавським полком у 1651 році: Левко (Уманський), Грозенко (Гродзенко), Іванчул. На нашу думку один із них і міг бути полковником брацлавським під час Берестецької битви.

Кальницький полк (1648 – 1653) утворився влітку 1648 р. з полковим центром у м. Кальник (тепер с. Кальник Іллінцівського р-ну. Вінницької обл.). Восени 1649 р. до нього приєднано територію і склад Животівського та Подільського полків. Всього за «Реєстром» 1649 р. Кальницький полк нараховував 2050 осіб та поділявся на 19 сотень [4, с. 318]. Сотенні центри розташовувались між Кучманським і Чорним шляхами і слугували для перетину татарських вторгнень на Волинь і Галичину, а також захищали Наддніпрянщину від польсько-шляхетських руйнацій [3, с. 51]. Полковник Богун Іван Теодорович (Федоренко, Федорович; р.н.невід. – 17(27), 2.1664) – видатний український військовий і державний діяч, полководець, полковник подільський, згодом – кальницький (вінницький) і паволоцький. Походив з української шляхти. Учасник визвольних повстань у 1637-

1638 рр. Брав участь у всіх битвах Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-1657 р. У березні 1651 р. Богун разом з С. Височаном керував обороною Вінниці. Особливо відзначився у Берестецькій битві 1651 р. В ході цієї битви, будучи обраним наказним гетьманом, зумів організувати оборону козацького табору, а пізніше вивести українську армію з оточення. В 1653 р. вів запеклі бої з польськими частинами під командуванням С.Чарнецького під Монастирищем. У січні 1654 р. Богун відмовився присягнути на вірність московському царю. У 1655 р. керував героїчною обороною Умані. Непохитно стояв на позиціях української державності, був противником промосковської і пропольської орієнтації українських гетьманів. В 1658 р. брав активну участь у придушенні заколоту Пушкаря і Барабаша 1657-1658 рр. Висловлював претензії Ю. Хмельницькому за укладення Переяславських статей 1659 р. У 1662 р. Богун був ув'язнений поляками в фортеці Мальборк (Марієнбург). На поч. 1663 р. король Ян II Казимир звільнив Богуну і доручив йому командування правобережними козацькими полками. В 1663-1664 рр. брав участь у поході гетьмана П.Тетері у Лівобережну Україну. У лютому 1664 р. був схоплений поляками і 17 лютого 1664 р. розстріляний біля м. Новгород-Сіверського [2, с. 78].

Корсунський полк (1648-1672; 1685-1712 рр.) веде свою історію від Корсунського реєстрового козацького полку і одним з найдавніших реєстрових полків. Виник, імовірно, у 1625 р. навколо міста Корсуня (тепер Корсунь-Шевченківський, районний центр Черкаської області). Полк мав захищати Київщину від татарських вторгнень по Чорному шляху. З 1648 р. козаки Корсунського полку приєдналися до повстання Богдана Хмельницького і полк став військово-адміністративною одиницею Гетьманщини. За Зборівським реєстром в полку нараховувалось 3472 козаки у 19 сотнях [4, с. 318]. Цей полк був одним з найбільших [3, с. 58-59]. Під Берестечком полком керував Мозира (Мозиря, Мазуренко) Лук'ян (Лукіян; р.н. невідомий – 1652 р.), корсунський полковник (1649–52 рр.), дипломат. Брав участь у Корсунській 1648 р. та Зборівській 1649 р. битвах. Після загибелі С. Морозенка призначений корсунським полковником. Влітку 1651 р. відзначився в ході Берестецької битви, зумівши майже без втрат вивести свій полк з оточення. У липні цього ж року Б. Хмельницький послав Л. Мозиря на допомогу А.Ждановичу, який вів оборону Києва від литовських військ під командуванням Я. Радзивіла. Їз-

див з дипломатичними дорученнями гетьмана до Варшави (1648 р.) і Москви (1651 р.). Не підтримав умов Білоцерківського договору 1651 р., а продовжив боротьбу проти поляків і взяв участь у збройному виступі М. Гладкого, але на початку травня 1652 р. був схоплений поляками і страчений [2, с. 480].

Кропивнянський полк (1648-1658 рр.) – військово-адміністративний підрозділ лівобережної частини Гетьманщини. Як окрема одиниця почав формуватися на початку 1648 р. на основі Кропивнянської сотні Переяславського реєстрового козацького полку. Полковим центром було містечко Кропивна (тепер село Золотоніського району Черкаської області). Після Зборівської угоди 1649 р. було утворено окремий військово-адміністративний полк із сотень ліквідованих Іркліївського та Лубенського полків чисельністю 1992 козаки у 14 сотнях. Засновником полку став М. Телюченко (1648 р.), а єдиним полковником за весь час існування цього полку був Філон Джеджалій [3, с. 60].

Джеджалій (Джелалій, Джалалій, Джупай) Філон (Пилип; рр. н. – 1658 р.) - визначний український військовий діяч Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-1657 рр. Один з найближчих сподвижників Б.Хмельницького. Походив з татарського роду. До початку війни служив козацьким сотником Переяславського полку. У квітні 1648 р. Джеджалій разом з черкаським сотником Б. Товпигою очолив повстання реєстрових козаків з Кам'яному Затоні. У 1648 р. призначений кропивнянським полковником. Брав участь у Жовтоводській битві 1648 р., Корсунській битві 1648 р., Пилявецькій битві 1648 р., Зборівській битві 1649 р. Виконував важливі дипломатичні доручення Б.Хмельницького. У жовтні-листопаді 1648 р. українська дипломатична місія на чолі з Джеджалієм уклала з Османською імперією договір, за умовами якого Україна визнавалась державою, і кримським татарам заборонялось нападати на українські землі. У вересні 1650 р. Джеджалій очолював українське посольство до молдавського господаря В.Лупула. Під час Берестецької битви 1651 р., після захоплення татарами Б. Хмельницького в полон, Джеджалій проти його волі, був обраний козаками наказним гетьманом. Пізніше призначався Б. Хмельницьким генеральним осавулом [2, с. 207]. Загинув у 1658 р. у боях з М. Пушкарем під Полтавою. Після цього гетьман Іван Виговський Кропивнянський полк ліквідував, а сотні були розподілені між Іркліївським та Лубенським полками [3, с. 60].

Таким чином, запрошується висновок, що цей полк був створений спеціально з політичних міркувань за заслуги Ф. Джеджалія.

Миргородський полк (1648-1782 рр.) веде свій початок від Миргородського реєстрового козацького полку, заснованого у 1625 р. і є одним із найстаріших військово-адміністративних округів козацької України. Полковим центром було містечко Миргород (Полтавська обл.). Полк повинен був захищати маєтки Вишневецьких на Лівобережжі від турецько-татарських вторгнень. До складу Гетьманщини він увійшов літом 1648 р. [3, с. 65-66]. За «Реєстром» 1649 р. Миргородський полк поділявся на 16 сотень загальною чисельністю 3009 осіб [4, с. 318]. В Берестецькій битві полк очолював Гладкий Матвій Іванович (р. н. невід. – 8 травня 1652 р.) – український військовий діяч, полковник миргородський, фундатор церкви у Миргороді, учасник Корсунської битви 1648 р., Пилявецької битви 1648 р., походів на Львів і Замостя. Восени 1648 р. керував козацькими військами, які вели боротьбу проти польсько-литовських частин на північно-українських землях і в Білорусі. В грудні 1648 р. Гладкий з Б. Сокальським були послані гетьманом Б. Хмельницьким на елекційний сейм у Варшаву. За деякими даними під час Берестецької битви 1651 р., коли татари взяли в полон Б. Хмельницького, виконував обов'язки наказного гетьмана [10, с. 99]. Будучи незгідним з умовами Білоцерківського мирного договору 1651 р. і вимагаючи продовження воєнних дій, разом з козацькими загонами Л. Мозирі та Бугая протидіяв вступові польських військ на територію Гетьманщини. Схоплений і страчений 8 травня 1652 р. разом з Л. Мозирою і А. Хмелецьким на вимогу українсько-польської комісії, яка наглядала за дотриманням умов договору. Літопис Самовидця містить свідчення про те, що М. Гладкий після битви під Берестечком намагався захопити гетьманську владу, за що і був заарештований та страчений. Похований у с. Миргородці недалеко від Миргорода [2, с. 163].

Переяславський полк (1648-1782 рр.) Полк належав до перших, «старожитніх» козацьких полків, центром якого стало м. Переяслав (тепер м. Переяслав-Хмельницький Київської області). за «Реєстром» 1649 р. полк мав 19 сотень загальною чисельністю 2982 козаки [4, с. 318]. Полковником Переяславського полку в битві під Берестечком був Лобода Федір (1649-1651 рр.) історик А. Стороженко Федора Лободу вважав чи сином, чи онуком козацького гетьмана Григорія Лободи, вбитого у 1596 р. Шлях-

тич Федір Лобода (? – 1666 р.) з'явився на політичній арені вже зрілою людиною. Вперше він згадується в документах на полковництві Переяславському 1649 р., а в 1652 р. здав полк і став суддею генеральним. У 1659 р. захоплений в полон і відправлений до Москви [5, с. 91].

Полтавський полк (1648-1775 рр.) був одним з найважливіших форпостів оборони українських земель від нападів татар. Полтавський полк існував у кінці літа – на початку осені 1648 р. у складі семи сотень. Після Зборівської угоди кількість сотень збільшилась до 19 загальною чисельністю 2970 козаків [3, с. 85]. В Берестецькій битві полк очолював Пушкар Мартин. (Пушкаренко; р.н. невідомий – 1 червня 1658 р.) полковник полтавський (1648-1658 рр.). До початку Національно-визвольної війни перебував на Запоріжжі. Приєднавшись до повстання, брав участь у низці битв, в тому числі, допоміг полковнику Івану Богуну в березні 1651 р. оборонити Вінницю від військ М. Калиновського і воював під Берестечком. Брав участь в битві під Охматовом 1655 р. Належав до проросійської частини козацької старшини. Після смерті Б. Хмельницького разом із кошовим Я. Барабашем вороже поставився до політики Івана Виговського, але його заколот у 1658 р. був придушений гетьманськими військами, а сам М. Пушкар загинув [2, с. 629].

Прилуцький полк (1648-1782 рр.) як військова, судова та адміністративна одиниця Війська Запорозького, утворився на початку 1648 р., ставши важливим підрозділом останнього. Полковий центр – м. Прилуки. Згідно зі Зборівським реєстром 16 жовтня 1649 р. Прилуцький полк нараховував 1996 козаків і налічував 21 сотню [3, с. 90]. Полковником цього полку у Берестецькій битві був Іван Шкурат (Мельниченко). Полк прикривав відступ основної частини козацько-селянської армії, потрапив в оточення і загинув майже усім складом, в тому числі й Іван Шкурат [5, с. 107].

Уманський полк створений влітку 1648 р. на території східної частини Брацлавського воєводства з полковим центром в Умані (тепер – район Черкаської області). Полк повинен був зупиняти вторгнення татарських орд по уманському відгалуженні Чорного шляху. За «Реєстром» 1649 р. він складався із 14 сотень, які нараховували 2976 козаків [4, с. 318]. Під час Берестецької битви полком керував полковник [3, с. 97] Глух (Глухий) Йосип (роки життя не відомі) – уманський полковник (1648-1654 рр.). Восени 1648 р. Глух після загибелі І. Ганжі призначений уманським полковником. В 1649 р.

брав участь у всіх битвах української армії проти польських загарбників. В березні 1651 р. Глух на чолі 10-тисячного козацького загону розбив польські війська під Липовцем (тепер Вінницька обл.) і примусив коронного гетьмана М. Калиновського зняти облогу Вінниці, яку обороняв полковник І. Богун.

Учасник Берестецької битви. Зі своїм полком наздогнав під Синіми Водами кримських татар, які покинули поле битви під Берестечком і грабували Україну, та розбив один з їхніх загонів. Разом із М. Гладким, Л. Мозирою, А. Хмелецьким належав до старшинської опозиції, яка не визнавала умов Білоцерківського мирного договору 1651 р. і перешкоджав вступу польських військ на Правобережну Україну. Брав участь у Батозькій битві 1652 і поході українських військ на чолі з Т. Хмельницьким у Молдавію в 1653 р. В січні 1654 р. на Переяславській Раді відмовився разом з полковником І. Богуном присягнути на вірність московському царю. В січні 1655 р. спільно з І. Богуном обороняв Умань від польських військ [2, с. 163]. У 1655 р. знятий із посади Б. Хмельницьким і замінений Семеном Оргіяненком [3, с. 97].

Черкаський полк належав до найстаріших підрозділів козацького реєстрового війська. Він утворився ще на початку XVII ст. (ймовірноше у 1625 р.) навколо міста Черкаси (нині обласний центр України). Від 1648 р. полк формувався як адміністративно-військова одиниця Війська Запорозького. За Зборівським реєстром 1649 р. полк мав 2996 козаків, які входили до 18 сотень [4, с. 318]. На чолі полку у Берестецькій битві був Яків Воронченко [3, с. 99].

Чигиринський полк, також, належав до най-

старіших козацьких формувань. Виник як реєстровий на початку XVII ст. Від початку 1648 р. став основою армії і держави Б.Хмельницького. Полк надав значну частину своїх досвідчених козаків для формування нових полків Гетьманщини. З Чигирини поїхали створювати нові козацькі формування Іван Ганджа до Умані, Григорій Ганджа, Антон Жданович, Михайло Крися – до Києва, Іван Богун – до Кальника, Прокіп Бережецький – до Ніжина. Старшина Чигиринського полку становила і головний кадровий резерв гетьманського дипломатичного корпусу [5, с. 77]. Склад полку за Зборівським договором становив 3222 козаків, розподілених по 19 сотнях. До того числа входив осавульський курінь, який включав 358 козаків [4, с. 318]. Межував на півдні із татарським степом і запорозькими вольностями. Полкове місто Чигирин (місто Черкаської області). В Берестецькій битві полковником чигиринським був Крися Михайло (1650-1651 рр.) [3, с. 106], але під час переговорів про перемир'я козацької делегації в королівському таборі під Берестечком перейшов на бік поляків, за що був нобілітований [8, с. 287].

Загалом, чисельність козаків у полках – учасниках Берестецької битви – за Зборівським реєстром 1649 р. нараховувала 33310 чоловік. Яка ж була чисельність тих самих полків у червні 1651 р. можна тільки припустити, що не менша, бо за реєстрами пізнішого часу вона значно збільшується. Загальна чисельність козаків чотирьох полків, що не брали участі в Берестецькій битві – Київського, Канівського, Чернігівського, Ніжинського – становила, приблизно, 7165 чоловік.

Джерела та література

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. Т. 9. Кн. 1. – Київ : Наук. думка, 1996. – 880 с.
2. Довідник з історії України (А-Я): Посібник для середніх загальноосвітніх закладів (Загальна ред. Підкови І., Шуста Р.М.). – 2-ге вид. доопрацьоване і доповнене. – Київ, 2002 р. – 1136 с.
3. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний поділ та адміністрація Війська запорозького у 1648 – 1782 рр. – Д., 2007. – 380 с.
4. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. Т.1. – Київ, 2009. – 800 с.
5. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – Київ, 2008. – 452 с.
6. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упорядник Б.З. Якимович. – Видання 4-те, змінене і доповнене. – Львів : Світ, 1992. – 712 с.
7. Малий словник історії України. – Київ : Либідь, 1997. – 464 с.
8. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. – Львів, 1992. – 304 с.
9. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). – Київ, 1999. – 352 с.
10. Ткачук Г.І. Козацькі полки в Берестецькій битві // Берестецька битва в історії, літературі та мистецтві: Науковий збірник. – Рівне, 2001. – С. 98-104.

Олександр БУЛИГА,
м. Рівне

Найдавніший період сакралізації Почаївської гори. Використання її як чернечого осередку

Почаївський монастир – одна з найбільших чернечих обителей України. Для тих, хто побував на горі Почаївській – цьому «Волинському Афоні», залишаються незабутніми не лише його три святині, але й виблискуючі на сонці позолотою бані монастирських храмів, довершені будівлі зведені майстрами минулого.

Місцевість Почаїв входить до історичної Волині, територія якої, як складова частина Руської держави, формувалась починаючи з IX ст. Згідно передань збережених насельниками Успенської лаври, історія чернечого життя на Почаївській горі розпочинаються саме у цей час. Вони її пов'язують з діяльністю учнів просвітителя слов'янства Мефодія (+885) – архієпископа Великої Моравії та Панонії, до складу єпархії якого входила західна частина історичної Волині [1, с.1].

Якщо взяти до уваги свідчення рукописного твору «Монастир скит» (1732 р.), опублікованого М. Трипольським, незвичайні події на Почаївській горі розпочались 1197 р. та були викликані небесними вогняними явищами. У рукописі вказується, що в зв'язку з цим, 1203 р. тут було збудовано першу сакральну споруду – дерев'яну каплицю, в якій диякон Мефодій мав видіння «...що в каплиці зробився великий монастир на подобу Афонського» [2, с.576].

У 1665 р. в львівській друкарні Тимофія Сльозки побачила світ книга апокрифів ректора Києво-Могилянської Академії Й. Галятовського, в якій подана інформація про з'явлення Божої Матері на Почаївській горі (чудо 20-е): «Іван Босий, з села Почаєва, бачив Пречисту Діву Богородицю, яка на горі стояла. Перед Нею стояв чернець, який на горі мешкав» [3, арк.99].

Інший твір, який також зберігся до наших днів і на який посилаються дослідники монастирської минушини, «Гора Почаївська» (1742, 1757, 1772, 1793 рр.), наголошує на наявності тут печери, в якій в давні часи проживало два іноки [4, рис.1]. Також оповідається про «Чудо на Горі Почаївській», яке відображене відповідною гравюрою.

Окрім переказів про початок життя на Почаївській горі, необхідно звернути увагу на іконографічну пам'ятку 1704 року – мідьорит Ни-

кодима Зубрицького «Облога Почаївського монастиря 1675 р.». Це одне з найдавніших автентичних зображень Успенської обителі, що збереглося до нашого часу. Цю пам'ятку дослідив П. Ричков. Він звернув увагу на позначення в написі до гравюри «печера у якій вівтар св. Миколая». Дослідник підкреслює: «Ця печера мала окремих вхід, розміщений просто неба». На його думку: «Її можна вважати однією з тих, де з давніх-давен мешкали монахи пустельники» [5, с.32, рис.2].

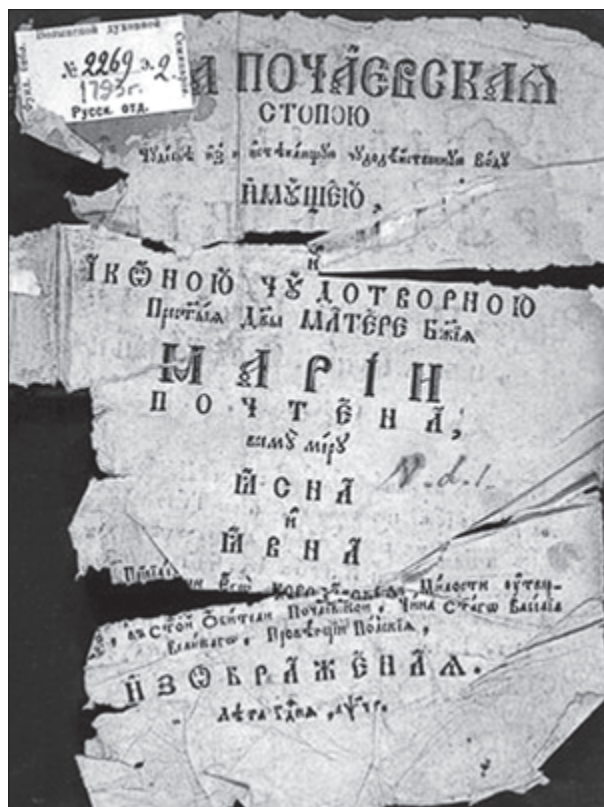
Таким чином гравер Н. Зубрицький зафіксував об'єкт на Почаївській горі, що міг бути першопочатком діяльності тих мешканців сусільства, які покидали світське життя заради усамітнення та молитви. П. Ричков вважає, що: «Важко з упевненістю ідентифікувати цю печеру з тією, в якій мешкав Іов Залізо, але не можна, напевне, й відкидати таку можливість» [5, с.32].

Про витоки існування працелів на горі Почаївській сьогодні стверджувати можна лише ймовірно. Припускаючи, що в IX ст. тут розпочинається пустельне життя, А. Муравйов слушно зауважує: «...до тієї жменьки монахів, що присвятили себе молитовній справі в лісах та печерах гори Почаївської, ще ніяк не могло бути віднесено тоді слово «монастир». Він підкреслює, що чинники заснування Почаївської обителі необхідно шукати «не на висоті гори», а в глибині її печер [6, с.6–7]. Сьогодні однозначно можна лише припускати, що саме наявність печер могла зумовити їх заселення окремими самітниками, які ще не були зорганізовані в чернече братство. Як відзначає П. Ричков «...відсутність будь-яких згадок про Почаїв у давньоруських літописах свідчить про те, що коли й існувало тут якесь чернече поселення, то воно не мало помітного значення в перебігу тогочасного світського та церковного життя» [5, с.8].

Повідомлення про найдавніші події на Почаївській горі датуються, здебільшого, XIII ст. Автори творів писали про них у пізніший час, спираючись на усну інформацію, яка дійшла до них. Це своєрідні припущення, з допомогою яких намагались реконструювати історичну картину до часу започаткування на цій тери-

торії організованого чернечого життя. Посеред інших творів вирізняється рукопис «Монастир Скит». Про нього В. Дятлов пише як твір, що «підкупує завершеністю сюжету» [7]. Проте, необхідно зазначити, що «Монастир Скит», хоча і датований XVIII ст., але створений був за багатьма ознаками в XIX ст. Це псевдоавтентичне історичне джерело. Автор цієї літературної праці, називаючись почаївським василіанином, намагається відтворити домонастирське минуле Почаївської гори, співвідносячи його з подіями, що відбувались на ній після документально підтвердженого заснування тут 1597 р. християнської обителі. У цьому творі міститься інформація про факти XIII ст., схожі до тих, що відбувались XVI–XVIII ст. 1. Передачу з Греції на Почаївську гору богородичної ікони, подібно до переказу про чудотворний образ переданий Анною Гойскою новоствореній обителі. 2. Старця Мефодія, діяльність якого суголосою постаті «грека» Неофіта, який привіз цю ікону на Волинь. 3. Постаті, які уподібнюються майбутнім монастирським фундаторам.

Справді панівна верства суспільства щедро надавала Почаївському монастирю пожертви, але у відповідності з існуючими джерелами, це розпочалось не на початку XIII, а наприкінці XVI ст. На українських землях християнські обителі поставали переважно як пустельножительні. В них жили один або декілька насельників. З часом монастирське братство зростало, а монастирі ставали тими духовними центрами, які притягували до себе жителів довкілля. З їхнього середовища найбагатші та найсвідоміші ставали опікунами чернечих осередків. Саме вони робили пожертви (фундуші) на користь обителі. Відповідний процес відбувався також на Волині. Як і більшість православних монастирів, ранні волинські монастирі започатковувались з самотнього поселення ченців. При сприятливому збігу обставин у них часом з'являється фундатор-дарувальник. Ними ставали заможні родини Волині, серед яких переважали князівські роди Острозьких, Чарторийських, Загоровських, Чацьких, Сангушків та ін. [8, с.39]. До їхнього числа необхідно додати й шляхетську родину Гойських (Гостських). Особою, котра започаткувала та опікувалася впорядкованим чернечим життям в Почаївському монастирі стала Анна Гойська. Вона 1597 р. заклала фундуш на діяльність обителі та за легендою передала їй чудотворну ікону Богородиці. Як відзначає А. Хойнацький: «...тільки з часів Гойської повинні були розпочатись в Почаєві й справжні ігумени з усіма правами, на-

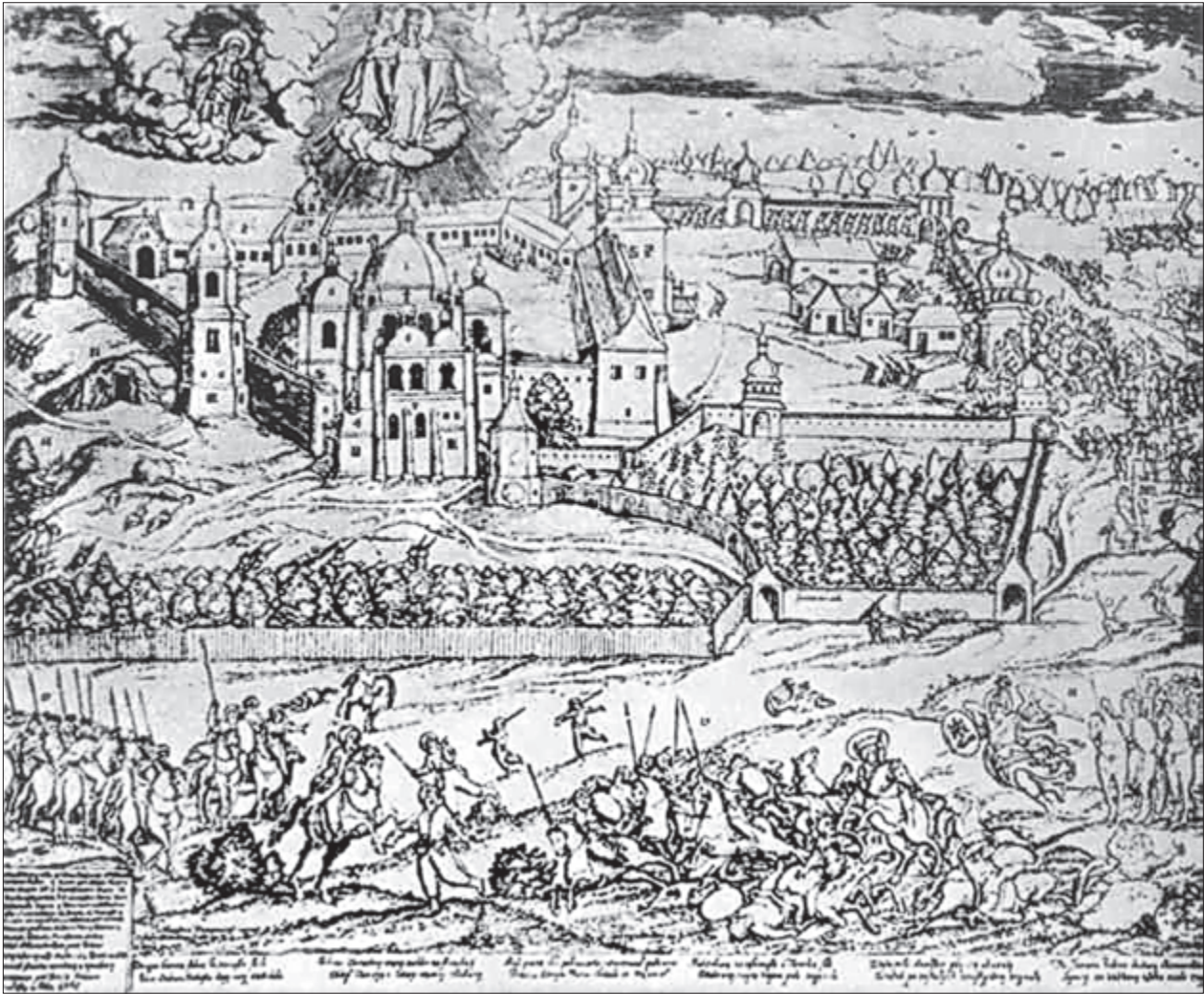

Титульна сторінка твору
«Гора Почаївська» (1793 р.)

лежними їх званням. До того часу пустельники почаївські, за прикладом пустиножителів Афону, могли зовсім не мати особливих настоятелів, задовольняючись простому підпорядкуванню якомусь старцю, який вирізнявся істино-християнським благочестям та вірцевим життям» [9, с.147].

Ще одне припущення щодо початків діяльності чернечого осередку на Почаївській горі висловив В. Левицький. Він наголошує: «Почаївський монастир заснований був значно раніше Анни Гойської, можливо на ціле століття та більше, але коли само і ким, безперечно сказати важко за відсутністю історичних свідчень» [10, с.128].

Монастирське передання свідчить, що Успенська церква на Почаївській горі, ще до часу заснування монастиря 1597 р., була «побудована, монахами, які мешкали в тій горі за милостиню від благодійників отримувану» [4]. Постанова цього храму переказ пов'язує з відбитком стопи Богородиці (першою монастирською святинєю), який містився на скелі, де відбулось її з'явлення на Почаївській горі. Мешканці цієї гори, як вказують документи монастирського архіву, вважали відбиток сакральним об'єктом, який «Пресвята Діва Марія освятила і благоприкрасила Стопою своєї лівої ноги, наповнивши її чудодійною водою» [11, арк.28]. Сюди прибували прочани. «Протягом століття до однієї

Зубрицький Никодим. Облога турками Почаївського монастиря (гравюра. 1704 р.)

Стопи Пресвятої Діви Марії дивним чином виритої в скелі, як самому м'якому воску і наповненою чудодійною водою, завдяки якій зазначена церква при скелі й вибудована» [11, арк.28зв.]. Саме пошанування цього сакрального місця, на нашу думку, зумовило тут фундацію Анною Гойською чернечого осередку та подальшу передачу чудотворної ікони, яка стала другою монастирською святинею.

Найвідоміший ігумен Почаївського монастиря Йов Желізо з початку 20-х рр. XVII ст. керував обителлю. Після смерті Йова (1651 р.), його тіло сім років і дев'ять місяців спочивало в монастирській землі. Неодноразові чуда, що були пов'язані з образом багатолітнього почаївського ігумена, призвели до переносу нетлінних мощей Желіза (28.08.1659 р.) в Троїцький храм монастиря (тут перебували перша та друга святиня), побудований в період його ігуменства та визнанням їх третьою святинею обителі, а Йова – святим Православної Церкви [12, с.957].

Не можна не погодитись з твердженням, що внутрішнє життя святих залишається тайною

про яку дізнаємось з непрямих свідочств. «У випадку преподобного Йова – наголошують дослідники, – таким свідченням стала знаменита його печера, куди повзком і донині може залізти з трудом не кожна людина і де не можливо ні зручно сісти, ні лягти, ні витягнути ноги... На цілі дні і навіть тижні залишав святий ігумен свою братію, щоб провадити їх у безперервній молитві...» [13, с.58].

Головним свідком благочестивого життя Йова Желіза вважають ченця Досифея, який є автором житія почаївського ігумена, надрукованого окремим виданням 1791 р. Як свідчить агіограф саме у печері, «з старанним коліноприклонінням завжди творимих молитвах» він провадив свій час. «Якби кам'яна печера, мала вуста, про це би нам недосконалим повідала» [14].

Пощанування Йова Желіза в Почаївському монастирі спричинило збереження й печери в якій він проводив значну частину часу. Митрополит Іларіон наголошує: «Особливо любив Іов молитися в своїй печері, – зачинався в ній, і мовчав на самоті без перешкод» [15, с.77]. У по-

Божа гора (сучасне фото)

дальшому печеру довголітнього почаївського ігумена в монастирі зберігали як сакральне місце, поруч якого і розмістили мощі Преподобного. Вважаємо, що позначення «печера у якій вітвар св. Миколая» скоріш всього стосується саме печери Йова Желіза. Не випадково печера була збережена і в період масштабної перебудови, що проходила в обителі в другій половині XVIII ст. У 1771–1783 рр. сформувалося сучасне архітектурне ядро монастирського ансамблю, центром якого став новий Успенський собор. Він розташований на найвищій точці Почаївської гори над печерами, що існували тут з давніх часів. Від початкового печерного періоду, власне збереглась лише печера Йова Желіза. Надалі в монастирі була проведена своєрідна музеєфікація цього об'єкта. Результатом якої стало можливим відвідування монастирського комплексу, пов'язаного з відповідною печерою та пам'яттю про її насельника.

Сьогодні печера, поруч з якою знаходяться мощі Йова Желіза є частиною одного з монастирських храмів, що розташований у південній частині Почаївської гори. Він освячений в ім'я Преподобного Йова, також в обителі цю церкву називають печерною. До неї можна потрапити по довгому коридору, так званій галереї,

продовженням якої є сам печерний храм. У ньому, згідно свідчення ієромонаха Паісія, головного іконописця Почаївської лаври, який керував храмовим розписом, що був завершений 27 жовтня 1888 р., виписано 606 фігур [13, с.119].

Печерний храм розташований між двома іншими. Над ним знаходиться Успенський собор, а під ним церква святих Антонія та Феодосія Печерських. Засновники Києво-Печерської лаври вважаються духовними покровителями Почаївського монастиря. Згідно передання, саме насельники київських печер, у зв'язку з татарським нашествям (XIII ст.), покинули власну обитель та оселились на Почаївській горі. В монастирі переконані, що в пам'ять про річку Почайну в якій князь Володимир хрестив киян і було названо цю волинську місцину, печери якої стали початком найбільшої християнської обителі Волині.

Однозначно пояснити притягальну силу до Почаївської гори, в усі часи його існування, керуючись раціональним мисленням важко. Вважаємо, що цьому сприяє особливе місце розташування обителі. Рідкісна ерозійна зона, утворена внаслідок розмиву води, результатом, якого були процеси, що надали місцевому ландшафту надзвичайної мальовничості й сфор-

мували своєрідний мікроклімат цієї території. Навколо трьох святинь: Стопи Божої Матері, чудотворної ікони, нетлінних мощей – було створене середовищем, що увібрало в себе комплекс сакральних пам'яток, доповнених природними. Це сприяло своєрідним перетворенням, що відбуваються у цьому біосферному просторі. Ще в листопаді 1661 року Іван Лобос засвідчив, що «побувавши на богослужінні в монастирі Почаївському, тут, при чудотворній іконі та Стопі Пресвятої Діви і при мощах блаженного отця Йова... за молитвами їх святими, удостоївся милості та доброго здоров'я...» (архів Почаївської лаври справа № 3 (50)) [16, с.15].

Підсумовуючи, необхідно зауважити, що процес зародження та становлення чернечого життя на Почаївській горі проходив завдячуючи наявності тут печер. Вони стали місцем помешкання перших насельників, які на основі первісного ландшафту, створили культурну та

своєрідну рекреаційну територію. Народжений монастирський підземний та наземний простір, доповнений навколишнім природним середовищем сприяв подальшому розвитку обителі (Почаївська гора у XIII ст. виглядала подібно до сучасної Божої гори, яка знаходиться в кількох кілометрах від Успенського монастиря, Рис.3, тут також збереглась давня печера). Таким чином Почаївський монастир був заснований на ґрунті попереднього стихійного заселення пустельниками місцевої гори. Вважаємо, що початкове неорганізоване існування мешканців гори поблизу Почаєва, з наданням монастирського фондушу, могло трансформуватися в структуровану спільножитну чернечу общину, підпорядковану Православній Церкві. У майбутньому це забезпечило упорядковану діяльність Почаївської обителі та відкрило перед нею дорогу становлення та подальшого зростання.

Джерела та література

- Сергеев С. Форпост православ'я. До 750-річчя Почаївської лаври // Український Православний вісник, 1990. № 7. С. 1; 4–5.
- К истории древнего православного Почаевского монастыря – на Волини // Волинские Епархиальные Ведомости (далі ВЕВ), 1896. Ч. Н. № 15. С. 570–575; № 18. С. 687–701.
- Галатовський Іоаникій Небо новое, з новими звіздами сотворенное. [2-е вид., доп.]. Львів: Друкарня М. Сльозки, 1665. 144 арк. 8°.
- Гора Почаевская : стопою чудесні из нея истікающую чудодійственную воду имущую, и іконою чудотворною Пресвятыя Дівы Матере Божія Маріи почтена, всему міру ясна и явна. 4-е вид. Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1793. 99 арк. 4°. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000005>
- Ричков П.А., Луц В.Д. Почаївська Свято-Успенська лавра. Київ, 2000. 136 с.
- Муравьев А.Н. Почаевская Лавра и Острожское братство. Киев, 1871. 74 с.
- Дятлов В. Истоки Почаева: историография и традиция. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/17625-istoki-pochaeva-istoriografiya-i-tradicii.html>
- Сокол В. Система фундатор – монастир і міжконфесійні відносини на Волині у XVI–XVIII ст. // Матеріали I–III науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя». 1990–1992. Остріг, 1992. Ч. II. С. 39–40.
- Хойнацкий А. Преподобный Иов (в схиме Иоан), игумен Почаевский; его жизнь и прославление // Православие на Западе России в своих ближайших представителях или патерик Волино-Почаевский. С. 132–191. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Andrej_Hojnackij/pravoslavie-na-zapade-rossii-v-svoih-blizhajshih-predstaviteljah-ili-paterik-volyno-pochaevskij/4
- Левицкий В. К вопросу о времени основания Почаевской Лавры и о первой устроительнице ее Анне Гойской // ВЕВ, 1913. Ч. Н. № 6–9. С. 96–100; 126–128; 138–142; 165–167.
- Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 2098. Оп. 1. Спр. 19. 369 арк. Збірник документів з історії Почаївської лаври з 1631–1756 рр., підготовлений студентом Київської Духовної Академії В. Левицьким і звірений професором Ф. Титовим. Містить виписки із кременецьких і луцьких гродських книг, бібліотеки КДА та архіву Почаївської лаври.
- Сендульский А. Преподобный Иов Игумен Почаевский // ВЕВ, 1875. Ч. Н. № 22–23. С. 874–909, 951–965.
- Объятия Отча... Очерки по истории Почаевской Лавры. Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2000. 192 с.
- Житіє блаженнаго отца нашего Иова Желіза : бывшего игумена святаго чудотворных общежителных Лавры Почаевскія / іеромонах Досифей. Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, [1791]. [16] арк. 8°. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000020>
- Іларіон Митрополит. Фортеця Православія на Волині Свята Почаївська Лавра. Вінніпег, 1961. 398 с.
- Хойнацкий А. Ф. Повесть историческая о святой чудотворной иконе Божьей Матери Почаевской. Почаев, 1910. 63 с.

Олексій ВОЙТЮК,

м. Рівне

Типологічні особливості жител литовсько-польської доби археологічно досліджених на території Рівненщини

Територія Волинського воєводства у литовсько-польський період була вкрита густою сіткою поселень, значна частина яких мала статус міст. Деякі міста зберігали свою локацію ще з давньоруського періоду, але основна маса — це новоосажені поселення. У роботі А. Зайця «Урбанізаційний процес на Волині в XVI — першій половині XVII століття» подано перелік міст і містечок та охарактеризовано їх статус. Люстрації волинських замків, подані у «Литовській Метриці» освітлюють специфіку забудови міста, як оборонної одиниці і адміністративно-соціального осередку округи.

Під час археологічних досліджень волинських міст у 60–80-х роках минулого століття археологи звертали увагу на наявність культурних нашарувань XIV — початку XVII ст., але інформація про об'єкти цього часу у більшості випадків відсутня.

Наступний етап досліджень припадає на 2000-ні роки. Завдяки роботі Охоронних археологічних служб з'явилася можливість провести археологічні розкопки в історичних містах Волині. Такі дослідження проводяться у Рівному, Дубно, Острозі, Корці, Луцьку. Крім того завдяки розвідкам, які проводились по всій території Рівненської області, вдалося накопичити нові джерела для вивчення матеріальної культури міст і сіл литовсько-польської доби.

У статті подано типологію найбільш показових об'єктів із збереженими котлованами, котрі було досліджено в Дубно, Острозі, Дорогобужі Гощанського району та Хрінниках Демидівського району, Рівненської області. Розглянемо житла у порядку хронології їх виявлення:

Під час досліджень городища в с. Дорогобуж у 1989–1990 рр. на дитинці виявлено залишки наземного житла (№ 16) із підклітом розмірами 3,3×4,5 м і глибиною 1,0–1,1 м від рівня виявлення котловану [5, с. 223]. Вхід до підвалу, який фіксувався у вигляді східців, вирізаних у материковому суглинку, знаходився біля східної стінки котловану. Б. Прищепя після аналізу матеріалу датував цю будівлю другою половиною XIV — першою половиною XV ст. [5, с. 227].

Наступним прикладом може слугувати котлован будівлі № 8, залишки якої виявлено під

час розкопок у центральній частині м. Острога у 2008 році [6, с. 12]. Вона мала прямокутний у плані котлован розмірами 3,2×2,95 м, орієнтований стінами за сторонами світу, стінки слабо звужувались до дна. Дно котловану рівне із незначним пониженням в центральній частині. Будівля датована другою половиною XVI ст. [6, с. 35, 37].

У центральній частині м. Дубно в 2009 р. виявлено залишки будівлі № 12, котра фіксувалась по контурах котловану підкліта [9, с. 18]. Підкліт будівлі мав прямокутний котлован, глибиною до 1,1 м від рівня виявлення, на цьому рівні розміри котловану були 4,4×4,25 м. На долівці відриті уламки спалених дерев'яних конструкцій від перекриття між наземною будівлею та підклітом, рештки спаленої обшивки котловану виявлено також вздовж стінок. Вздовж стінок коридору теж виявлено рештки обгорілої дерев'яної обшивки. [9, с. 17]. За результатами дослідження споруду датовано другою половиною XVI ст. [9, с. 24].

Під час досліджень в с. Хрінники Демидівського району у 2013 році в урочищі Високий Берг досліджено залишки напівземлянки № 11 [2, с. 7]. Вона мала чотирикутний у плані котлован (3,5×3,6 м) орієнтований кутами за сторонами світу і заглиблений у ґрунт коридор. Глибина котловану 1 м від рівня його виявлення, земляні стіни вертикальні, у верхній частині стінок зафіксовано уступ, котрий помітний по всьому контуру. Долівка глиняна, утрामбована. Біля східної стіни котловану був вирізаний коридор розмірами 1,9×2,7 м, глибиною від 0,3 до 0,7 м від рівня виявлення житла [2, с. 5]. Під знаходилася у північно-східному куті котловану. Вона була побудована на рівні материкової долівки, що мала нахил до центру. Стінки печі збудовані із суглинку, але не суцільного. Він розділений тонкими прошарками дрібних фрагментів печини, там же траплялися фрагменти посудин. Об'єкт датовано кінцем XIV — початком XV ст. [2, с. 7].

В ході досліджень біля Успенської церкви в с. Дорогобуж Гощанського району у 2014 році виявлено залишки будівлі № 1, підкліт якої мав чотирикутний котлован розмірами 2,7×3,2 м,

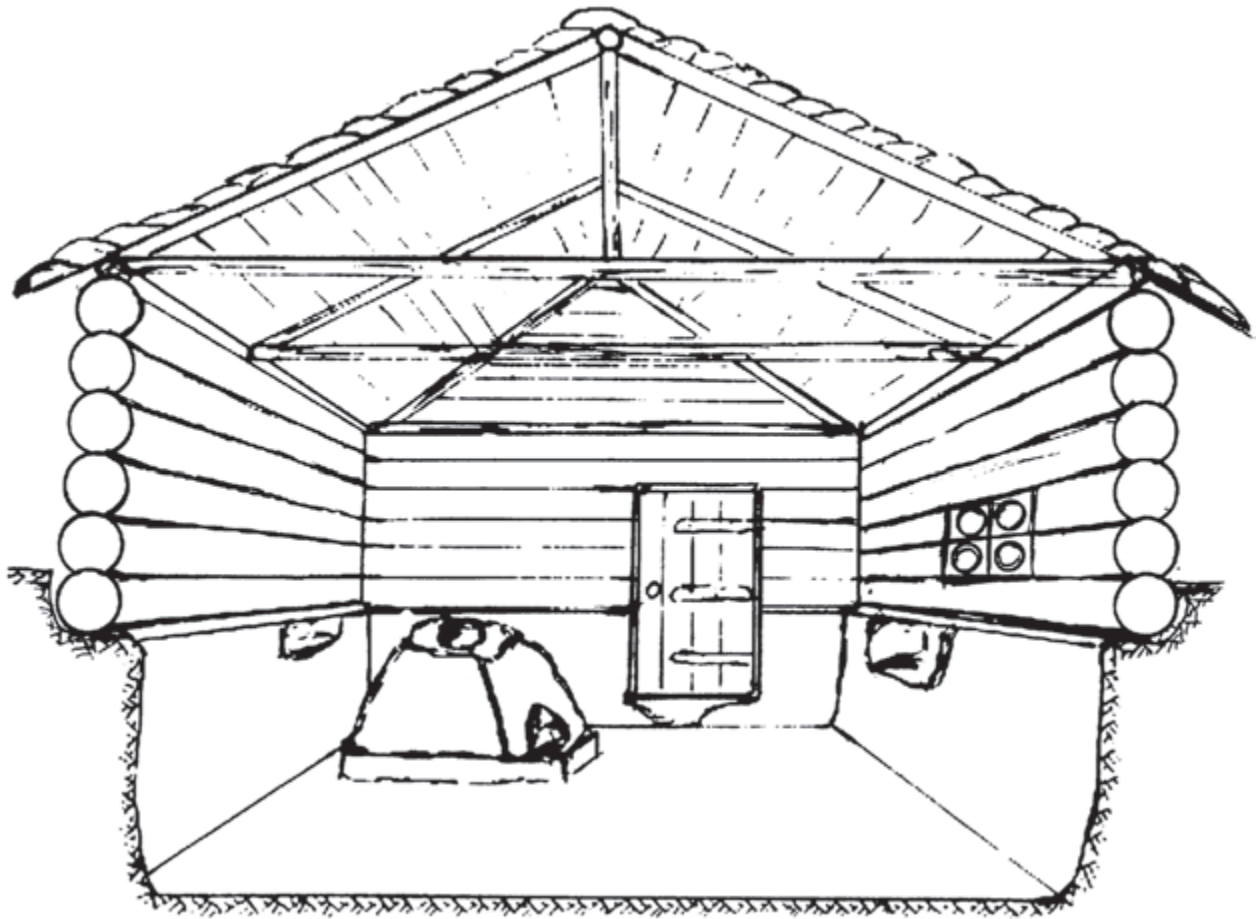

Рис. 1. Графічна реконструкція напівземлянкового житла дослідженого у с. Хрінники Демидівського району в 2013 р.

орієнтований стінами за сторонами світу [8]. Стінки котловану рівні, вертикальні. Вздовж східної і південної стінок котловану будівлі виявлено ровики для лаг, їх ширина 0,1–0,15 м, глибина 5–7 см. У південно-східному і північно-східному кутах виявлено стовпові ями котрі можна віднести до каркасної конструкції котловану підкліта житла. У двох інших кутах стовпових ямок зафіксувати не вдалось, оскільки в цьому місці були наявні залишки ранішого об'єкта. Аналізуючи залишки матеріальної культури із заповнення споруди її можна датувати XV – початком XVI ст. [8, с. 17].

Залишки подібного об'єкта, дослідженого у 2015 р. в урочищі Містечко на околиці с. Дорогобужа [1]. Стратиграфічно контури підкліта фіксувались під орним шаром на глибині від 0,35 м. Це була округла у плані пляма темно-коричневої перетлілої до торф'яної маси органіки, під якою простежено суцільний прошарок вугілля із крупними фрагментами обгорілого дерева. Він може фіксувати залишки дерев'яних наземних конструкцій [1, с. 6]. Крім керамічного комплексу знайдено серію срібних монет котрі датують споруду другою половиною XVI ст. [1, с. 9]. Заглиблена частина об'єкта мала

розміри 2,3х3,1 м і глибину до 1 м від рівня виявлення котловану. У північно-східному куті фіксувався вхід розмірами 0,7х0,8 м, прорізаний у материк.

В результаті археологічних досліджень можна виділити наступні типи житлових споруд литовсько-польської доби на території Волині: напівземлянки та наземні житла з підклітом.

На момент дослідження ми маємо дані лише про одну напівземлянку із с. Хрінники, котру досліджено у повному обсязі. Відсутність стовпових ямок чи ровиків під стінками дозволяє зробити припущення, що вони у період функціонування не були обшиті деревом. А наявність уступів у верхній частині котловану дозволяє зробити припущення, що наземна частина була складена із колод і, скоріш за все «в обло», так як такий тип закладання стін не потребує вкопування стовпів. Відсутність стовпових ямок біля печі (які підтримували б димар), може свідчити про те, що палили «почорному». Реконструйований об'єкт успадковує давньоруську будівельну традицію (рис. 1). Але враховуючи наявність у керамічному комплексі значної кількості тонкостінного посуду із якісного тіста, вкупі із металопластикою

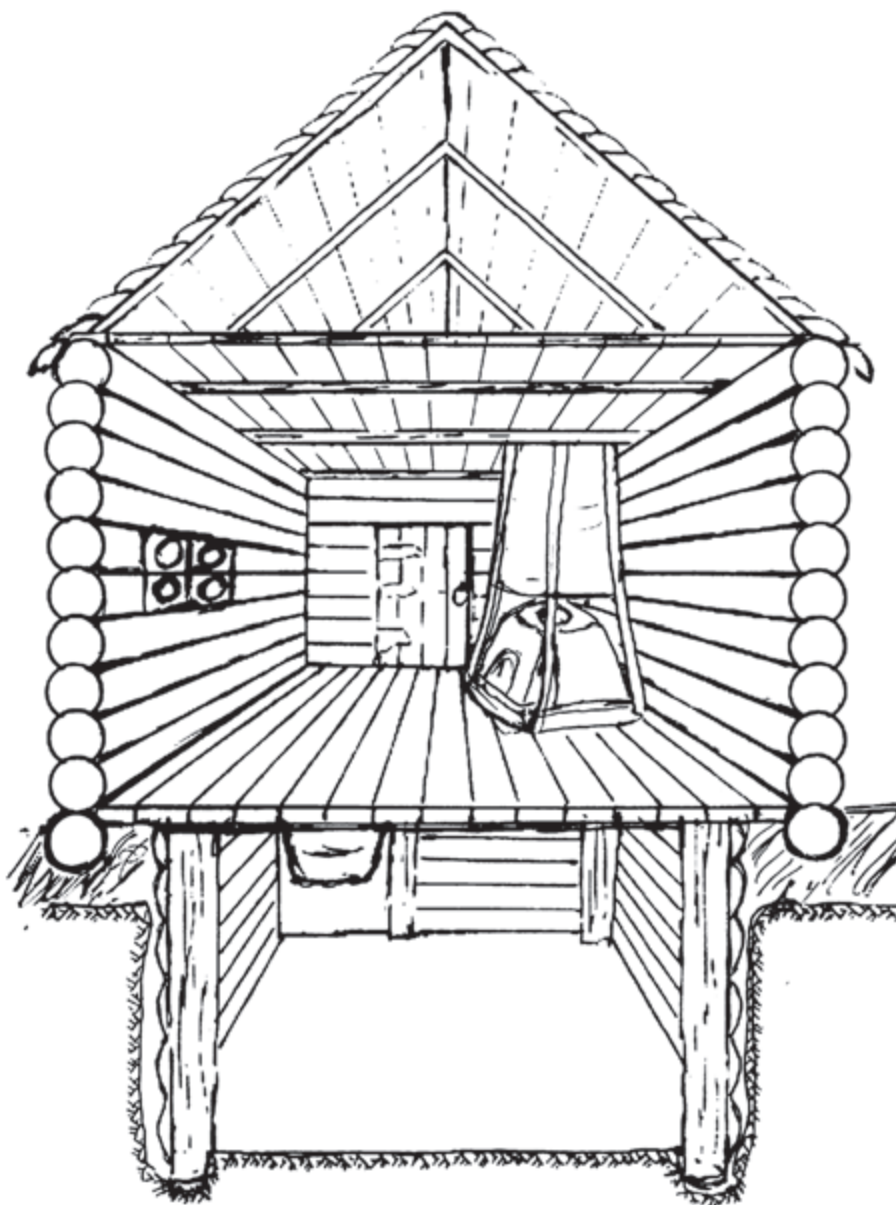

Рис. 2. Графічна реконструкція наземного житла із підклітом дослідженого у с. Дорогобуж Гощанського району в 2014 р.

дозволяє зробити припущення про високий статок селянина. Виходячи із цього у реконструйованій споруді повинні бути вікна, розміщені над рівнем давньої денної поверхні і, за аналогіями, у середньому висотою не більше двох колод, наявність стелі можна заперечити.

Наземні житла можна розділити на підгрупи за наступними критеріями:

Глибина: Досліджені котловани опущені в материк на 1–1,2 м, решта котловану не завжди фіксується у культурному шарі, проте можна припустити, що загальна глибина не буде перевищувати 1,7 м.

Площа: Загалом це квадратні у плані заглиблення площею від 7,13 м² (с. Дорогобуж в ур. Містечко) до 18,8 м² (м. Дубно)

Специфіка побудови підкліта:

а) без обшивки і будь яких додаткових конструкцій. До цієї категорії відносяться залишки споруд із Дорогобужа (територія дитинця та сучасні околиці села). У підкліті споруди із дитинця сліду обшивки не зафіксовано, але присутній стовп котрий повинен був підтримувати підлогу. Це пояснюється досить широким входом у підвал;

б) решта котлованів мали обшивку, котра різнилася за такими типами: Каркасно-стовпова конструкція, котра характеризується залишками житла дослідженого у центральній частині сучасного м. Острога. На дні котловану, якого виявлено стовпові ямки у кутах і на середині довжини західної та східної сторін, крім того по центральній осі теж фіксувались три стовпові ямки; Залишки обшивки (перетлілі лаги) зафіксовано у котловані житла із центральної

частини м. Дубна, відсутність запусків за межі котловану прорізаному в материк дозволяє зробити припущення про техніку стику «в обло»; Каркасно-стовповою конструкція підсилена обшивкою із лаг виділяється у котловані споруди дослідженої біля Успенської церкви у селі Дорогобужі. Наявність стовпів по кутах і ровиків для лаг вказує на стовпову конструкцію, а для обшивки стінок використовувались лаги закладені за стовпи.

Специфіка опалювального пристрою: Це глинобитна піч (Дорогобуж біля церкви, в урочищі Містечко зафіксовано незначну кількість печини) піч обкладена кахлями (Дорогобуж на дитинці, Острог, Дубно).

Особливості побудови жител можна пояснити розташуванням, відносно тогочасних адміністративних центрів. Тобто хрінницьку напівземлянку та наземні споруди зафіксовані в околицях с. Дорогобужа ми локалізуємо у сільській місцевості, решта будівель розміщені у населених пунктах, котрі у досліджуваній період мають статус міст. Особливості опалювальних пристроїв (глинобитна піч, або обкладена кахлями), можна пояснити матеріальними статками власників та хронологічним діапазоном (поява нових тенденцій принесених із більш розвинених на той час регіонів).

Оскільки при археологічних дослідженнях наземні частини споруд у нашому регіоні не фіксуються. Можна припустити, що верхня частина була дво- або трикамерною – світлиця,

іноді комора, між якими були сіни. На існування таких споруд вказує опис келій монастиря у с. Пересопниця складений у 1600 році колишнім ігуменом цього монастиря Семеном Косовським. Також аналогією може слугувати хата із с. Самари, Ратнівського району Волинської області, котра знаходиться в Національному музеї народної архітектури та побуту України, у с. Пирогів (архів НМНАПУ, фонд «Експозиція Полісся», № 29, 30) і датована кінцем XVI ст. Це однокамерна споруда розмірами 5,1x4,8 м. із трьома вікнами. Піч розміщена на зрубному опічку, без димаря.

Для прикладу подаємо реконструкцію житла дослідженого у 2014 році в с. Дорогобуж (рис. 2). Відтворена споруда складена із колод середнім діаметром 25 см, за виключенням підвалин, котрі можуть бути товщими на сантиметрів 10. Вікно у середньому буде висотою не більше двох колод, тобто 50x50 см. Оскільки залишки печі було зафіксовано, ми можемо стверджувати, що конструкція печі наслідує давньоруську традицію. Аналогією буде слугувати реконструйована у 2011 піч в с. Пересопниця Рівненської обл. [7]. Оскільки об'єкт розміщений досить близько до тодішнього монастиря, можна зробити припущення про наявність стелі, димаря та використання гонту для накриття даху. Підкліт цієї споруди розмірами 2,7x3,2 м дещо менший, за власне житлову камеру, і має обшивку, сліди котрої зафіксовано під час дослідження.

Джерела та література

1. Войтюк О.П. Звіт про археологічні розвідки на території Рівненської області у 2015 році. – Рівне, 2016. – 164 с.
2. Козак Д. Н., Прищепя Б. А., Войтюк О. В. Науковий звіт Волинської археологічної експедиції з дослідження багат шарових пам'яток на берегах Хрінницького водоймища у 2013 р. – К. – 2014. – 61 с.
3. Козак Д.Н., Войтюк О.П. Пам'ятки литовсько-польської доби в с. Хрінники на Рівненщині. // Археологічні дослідження в Україні 2013. – Київ-Полтава, 2014 – С. 226–228
4. Прищепя Б., Войтюк О. Дослідження забудови подвір'я Миколаївської церкви в Острозі. // Аркасівські читання: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (27-28 квітня 2012 року). – Миколаїв, МНУ ім. Сухомлинського, 2012 – С. 43–47
5. Прищепя Б.А. Матеріальна культура Волинського замку XIV – XV ст. (за результатами досліджень Дорогобужа). // Острогіана в Україні і Європі. – Старокостянтинів, 2001 – С. 223–230
6. Прищепя Б.А., Бондарчук О.А., Войтюк О.П., Позіховський О.А., Чекурков В.С. Науковий звіт про археологічні роботи в Острозі в 2008 році на ділянці по вул. Академічній, № 12. (том I) – Рівне, 2010. – 275 с.
7. Прищепя Б.А., Войтюк О.П. Відтворення давньоруської печі в с. Пересопниця Рівненської обл. // Археологічні дослідження в Україні 2011. – Київ-Луцьк ДП «Волинські старожитності», 2012 – С. 439–440
8. Прищепя Б.А., Харковець Ю.І., Войтюк О.П. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2014 році. – Рівне, 2015. – 109 с.
9. Прищепя Б.А., Чекурков В.С., Пшеничний Ю.А. Звіт про археологічні розкопки у місті Дубно на вул. Замковій, № 10 у 2009 році. – Рівне, 2010. – 127 с.

Олексій ВОЙТЮК,
м. Рівне

Юрій ДОЛЖЕНКО,
м. Київ

Роботи у крипті римсько-католицького Благовіщенського костелу в селищі Клевань

Розміри крипти № 1 римсько-католицького Благовіщенського костелу смт Клевань 6,0х9,15 м, висота від склепіння до підлоги 4,61 м (рис. 1); вона кутами орієнтована за сторонами світу. До входу в крипту ведуть сходи, облицьовані деревом (протрухле). У протилежній від входу частині зафіксовано «престол» – пошкоджений і оштукатурений. Під бічними стінами розміщено приступки завширшки 0,45 м. Стінки й приступки оштукатурено цементним розчином, нанесеним сюди під час останнього ремонту (згідно з паспортом пам'ятки: «За час свого існування будівля костелу реставрувалась в 1747, 1830, 1901 роках. Консерваційні роботи проводились в 70-их роках ХХ століття» [2]).

Серед будівельного сміття (фари до мотоциклів, гумове взуття, пляшки з-під пива) знайдено фрагменти сіро- та білоглиняної кераміки – столової та кухонної. На увагу заслуговують:

– розвал мореного сіро-глиняного глека. По зовнішній стороні вінця – масивний валик, де-

корований нігтьовими вдавленнями. Тулуб прикрашено лощеною неоднорідною «косою сіткою». Поверхня горбкувата, в керамічному тісті є домішка великих зернят кварцу (рис. 2);

– розвал сіро-глиняної крилатої тарілки з високим бортиком, на денці є зовнішня закраїна. Виготовлена досить високоякісно: тісто мучнисте з незначною домішкою дрібного піску (рис. 3);

– фрагмент вінця сіро-глиняної кришки-миски. Вінце коротке з внутрішньою закраїною для фіксації на посудині. Виготовлена досить високоякісно: тісто мучнисте з незначною домішкою дрібного піску (рис. 4, 5);

– також знайдено фрагменти тонкостінного сіроглиняного кухонного посуду: глеків, сковорідки та горщиків із внутрішньою закраїною в місці переходу від шийки до тулуба (рис. 4, 1-4).

Подібний посуд знаходять при дослідженні історично населених міст, і його варто датувати XVII–XVIII ст.

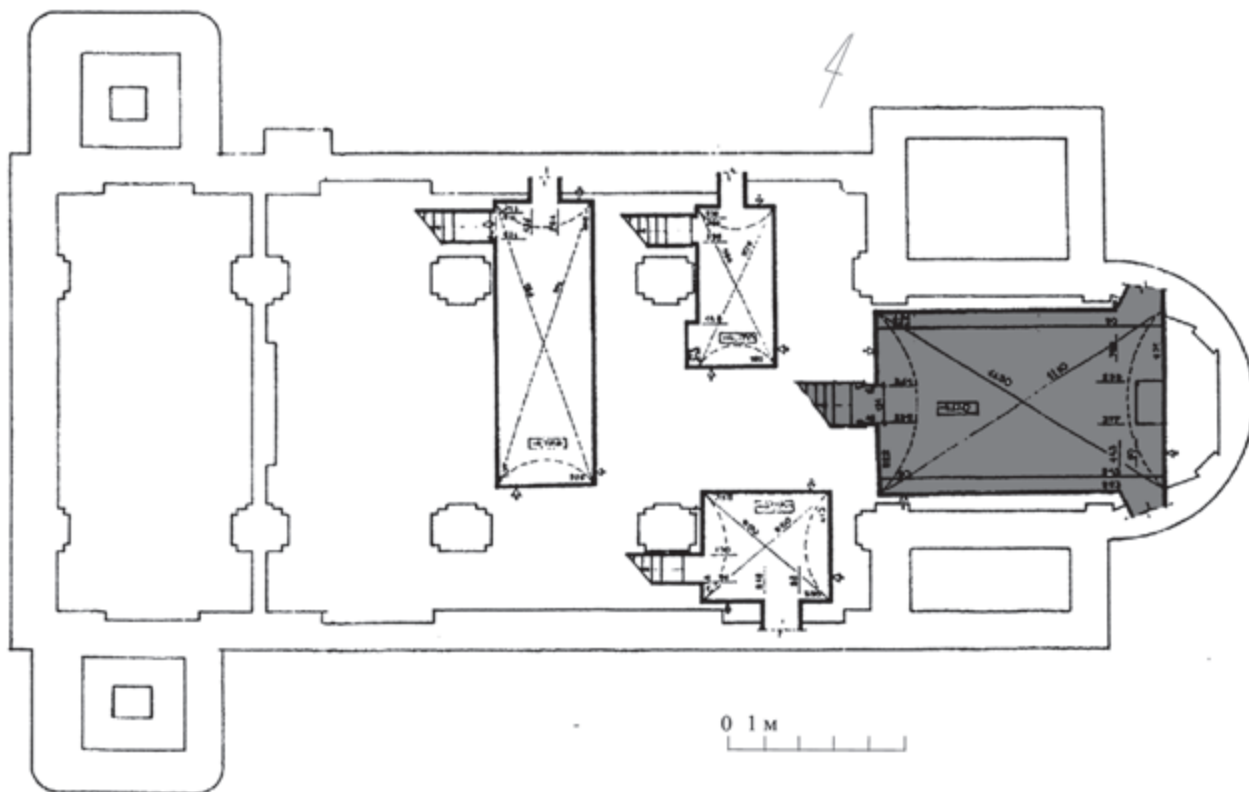

Рис. 1. План римсько-католицького Благовіщенського костелу у с. Клевань із позначенням крипти (копія із Паспорта об'єкта культурної спадщини «Костел Благовіщення Богородиці у смт Клевань Рівненського району Рівненської обл.»)

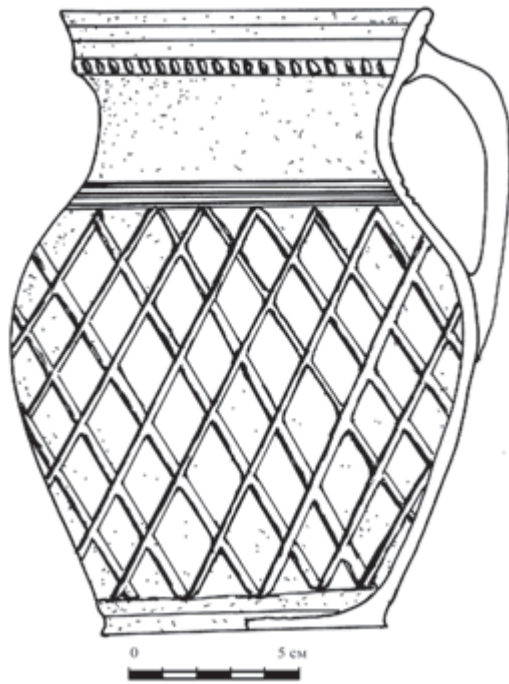

Рис. 2. Розвал сіро-глиняного горщика із засипки крипти № 1 Благовіщенського костелу у смт Клевань

З індивідуальної керамопластики слід виділити біло-глиняну люльку. Вінце її чашки втрачено, в придонній частині є 10-ти пелюсткова розетка, на дні – глухий піддон, край втулки для

мундштука розширений, під вінцем втулки для мундштука є подвійний поясок, помітний ливарний шов (рис. 4, 6). Подібні вироби було знайдено під час досліджень у м. Києві (в урочищі Гончарі-Кожум'яки) та на полі Берестецької битви й датовано XVII–XVIII ст. [4].

Також у будівельному смітті знайдено фрагменти скляного посуду, виготовленого гутним способом із практично непрозорого патинованого скла, сюди належать денця бокалів і розвал вазочки чи склянки, подібні вироби знаходять при дослідженні історично населених міст, і їх варто датувати XVII–XVIII ст. [4].

Під час досліджень зафіксовано, що в підлозі крипти прокопано дві грабіжницькі ями неправильної форми розмірами 0,6х0,7 м та 0,7х1,0 м. Викиди супіску розсипано по території крипти, крім того, серед будівельного сміття виявлено тваринні кістки та значну кількість людських.

Про пограбування поховань свідчать знахідки виробів із чорного та кольорових металів. Сюди належать знахідки декоративних бронзових цвяшків із напівсферичною, іноді золоченою, шапкою і тонким чотирикутним у перетині стержнем. Виділяється знахідка натільного хрестика, що має двоє перехресть, нижнє рамено

Рис. 3. Розвал сіро-глиняної тарілки із засипки крипти № 1 Благовіщенського костелу у смт Клевань

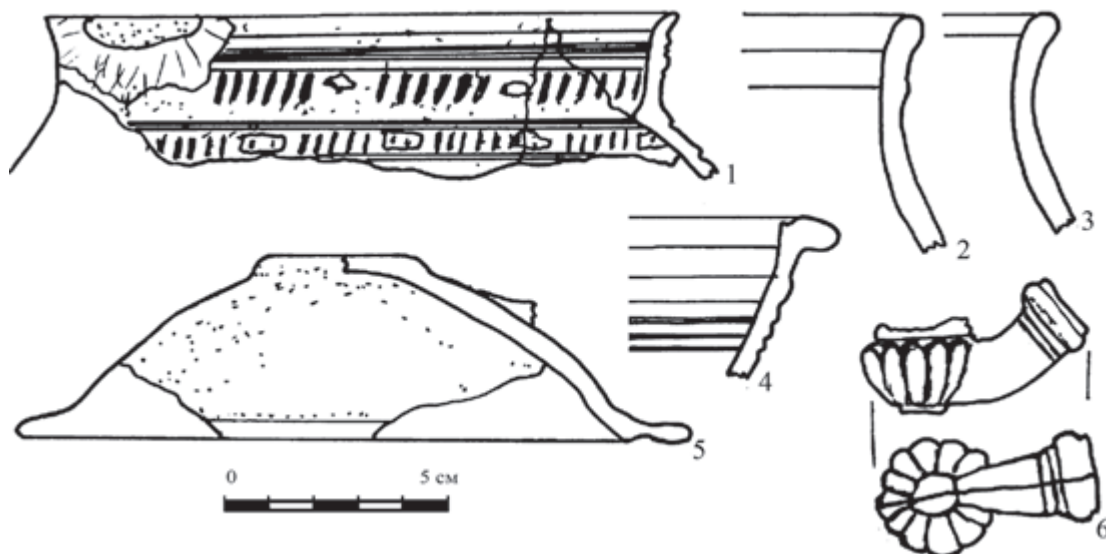

Рис. 4. Фрагменти керамічних виробів із засипки крипти № 1 Благовіщенського костелу у смт Клевань

Рис. 5. Натільний хрестик із засипки крипти № 1 Благовіщенського костелу у смт Клевань

закінчується розтрубом, лицьова сторона має виїмки для вставки дерева, на звороті – напис «SS.CRVX.CHVKENSIS» (рис. 5).

Із заліза, окрім значної кількості цвяхів виділяється знахідка взуттєвої підкови з вертикально орієнтованою основою, подібні вироби знайдено під час досліджень на Полі Берестецької Битви й датовано XVI–XVII ст. [3].

Про руйнацію поховання може свідчити й знахідка стрічки, плетеної з золотої нитки. Подібні речі могли перебувати в домовині заможної людини, можна припустити, що одного з князівської родини Чарторийських. Після винесення будівельного сміття й ґрунту відкрито залишки підлоги, котра збереглася лише в привітарній частині. Підлогу було вистелено широкоформатною цеглою-пальчаткою (розміри: 6,5(7,0)х21,5(22,0)х29,0(30,5) см, покладеною на розчин (пісок із великими фракціями опоки) такий тип розчину схожий на «цем'янковий» (побутував у період Давньої Русі). Після розчистки підлоги виявлено низку западин, котрі атрибутовано як могильні ями. Така ситуація зумовила потребу вибрати поховання для подальшого перепоховання. У результаті досліджень зафіксовано 18 непорушених поховань на глибині 0,8–1,2 м від рівня підлоги (рис. 6).

Статевовікові визначення та вимірювання ан-

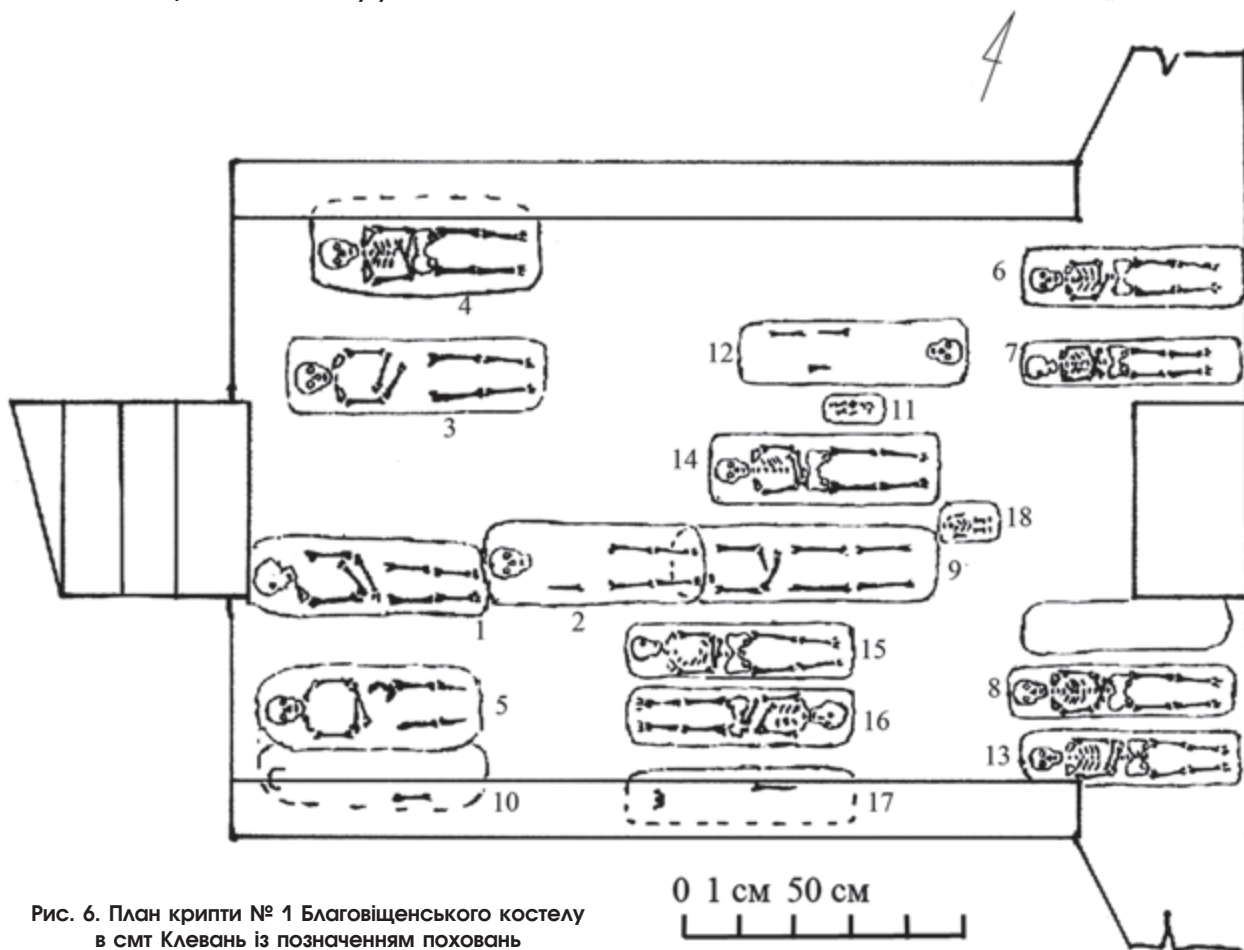

Рис. 6. План крипти № 1 Благовіщенського костелу в смт Клевань із позначенням поховань

тропологічного матеріалу проводилися безпосередньо в костелі Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Черепи вимірювалися за стандартною краніологічною методикою, де за Р. Мартіном [8] вказувалася нумерація ознак, а назомаллярний і зигомаксиллярний кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограми [1, 55] (таб. 1).

Дамо коротку краніологічну характеристику окремим похованням: Череп 1 з усипальниці 1 доброї збереженості, з нижньою щелепою, яка фрагментована. Має жовто-коричневий колір (рис. 7). Форма черепної коробки наближається до бірзоїдної. Рельєф надперенісся та надбрівних дуг помірний, потиличний горб розвинений слабо (1 бал). Соскоподібні відростки великих розмірів (3 бала). Черепні шви зсередини облітеровані, а ззовні заросли на окремих ділянках. Зношеність зубів відповідає 4–5 балам. Особливістю є кругла форма орбіт, що неприйнятно чоловікам. Також візуально відзначено високу форму орбіт. За морфологією тазових кісток та черепа виявлено, що поховання належало чоловікові, який помер у 40–50 років.

Поздовжній діаметр помірний, поперечний – дуже великий, за індексом череп брахікранний (84,6). Вушна висота помірна (113,2), а висотний діаметр черепної коробки великих розмірів. Горизонтальна окружність через точку офріон дуже велика за світовими стандартами [1, 116]. Довжина основи черепа й ширина потилиці дуже великі. Лобна кістка дуже широка як у фронтальній, так і в дорсальній частині.

Обличчя за абсолютними розмірами широке (141 мм) та високе, за верхньолицьовим по-

кажчиком (53,9) – помірно широке (мезен). Профілювання обличчя низьке як на верхньому, так і на середньому рівні. Орбіти помірної ширини й великої висоти, індекс (85,7) указує, що вони високі в цілому (гіпсіконхія). Ніс високий та помірної ширини. Відносна ширина носа (44,7 мм) вказує на те, що він вузький (лепторинія). Нижній край грушоподібного отвору має форму передньоносових ямок (fossa). Симотичний індекс великий (57,1), перенісся характеризується як високе. Дакріальний показчик дуже великий, що вказує на високе перенісся. Кут випинання носа до рівня профілю обличчя великий (32,0°). Носовий шип розвинутий сильно (5 балів). Глибина іклової ямки дуже велика.

Етнічна краніоскопія [7, 213–214]. Надорбітний отвір (Foramina supraorbitale) на чоловічому черепі відсутній ліворуч, а праворуч він є. Піднебінний поперечний шов праворуч зафіксовано як варіант (IIIар), ліворуч – як (IIIа). Задньовиличний шов (ЗВШ) відсутній з обох боків, як і клиноподібний верхньощелепний шов. Підорбітний візерунок праворуч виявлено як форма II, ліворуч – як I. У нижній частині лямбдоподібного шва (Ossa wormii suturae lamdoideae – L3) є вормієва кісточка праворуч.

Краніофенетика [6, 361–379]. Із 37 краніофенетичних ознак на чоловічому черепі з цього поховання було зафіксовано 10 фенів:

– Norma Facialis: під орбітою з обох боків по одному отвору (foramina infraorbitale accessorium), що є нормою.

– Norma Lateralis: на вилиці з правої сторони зафіксований виступ, з лівої пряма форма – spina processus frontalis ossis zygomatici.

– Norma Occipitalis: є соскоподібні отвори на соскоподібній кістці праворуч та вздовж по шву ліворуч (foramen mastoideum), малих розмірів. З правого боку виявлено вставні кісточки в районі L2 та L3 (ossa wormii suturae lamdoideae).

– Norma basilaris: з обох сторін є задньовиличковий отвір (Canalis condylaris). Форма поперечного піднебінного шва sutura palatina transversa – увігнута.

Череп 8 з усипальниці 1 доброї збереженості, з нижньою щелепою. Має жовто-коричневий колір. Форма черепної коробки наближається до сфеноїдної. Рельєф надперенісся та надбрівних дуг виразний (3 та 2 бали), потиличний горб розвинений добре (2–3 бали). Соскоподібні відростки великих розмірів (2,5 бала). Черепні шви облітеровані зсередини, а ззовні заросли на окремих ділянках. Зношеність зубів відповідає 4–5 балам. За морфологією тазових кісток та

Рис. 7. Чоловічий череп 40-50 р. із поховання 1 усипальниці 1 с. Клеваня

Табл. 1. Перелік та збереженість краніологічного матеріалу із Клеваня (без дитячих черепів)

№ п/п	місце знаходження	№ поховання	Датування, ст.	Стать	Збереженість черепа (1–4 бали)	Репрезентативність	Морфологічний вік
Дослідження у 2017 році							
1.	Усипальниця 1	1.1	XVII	чол.	****	череп та нижня щелепа	40–50
2.	Усипальниця 1	1.3	XVII	чол.	*	обличчя та нижня щелепа	25–35
3.	Усипальниця 1	1.4	XVII	чол.	****	череп та нижня щелепа	60–70
4.	Усипальниця 1	1.5	XVII	чол.	*	частина склепіння та уламки нижньої щелепи	30–40
5.	Усипальниця 1	1.6	XVII	чол.	****	череп та нижня щелепа	35–45
6.	Усипальниця 1	1.8	XVII	чол.	****	череп та нижня щелепа	35–45
7.	Усипальниця 1	1.9	XVII	чол.	**	череп	–
8.	Усипальниця 1	1.14	XVII	чол.	****	череп та нижня щелепа	50–60
9.	Усипальниця 1	1.16	XVII	чол.	*	повна нижня щелепа та дрібний фрагмент потилиці, частина носа	–
10.	Собор	21	XVII	чол.	*	фрагменти склепіння та обличчя, лобна кістка та частина нижн. щелепи	20–30
11.	Собор	Без №	XVII	жін.	***	череп	45–55
12.	Собор	1.7	XVII	жін.	*	фрагменти склепіння, обличчя та частина нижн. щелепи	30–40
13.	Собор	1.13	XVII	жін.	***	череп та нижня щелепа	60–70
14.	Собор	1.15	XVII	жін.	*	фрагменти склепіння, обличчя та нижн. щелепи	35–45
15.	Собор	19	XVII	жін.	****	череп та нижня щелепа	40–50
16.	Собор	20	XVII	жін.	****	череп та нижня щелепа	30–40

череп виявлено, що поховання належало чоловікові, який помер у 35–45 років.

Поздовжній діаметр великий, поперечний – дуже великий, за індексом череп брахікранний (82,3). Висотний діаметр черепної коробки великих розмірів. Вушна висота дуже велика (123,1). Горизонтальна окружність через точку офріон дуже велика за світовими стандартами. Довжина основи черепа й ширина потилиці дуже великі. Лобна кістка дуже широка як у фронтальній частині, так і в дорсальній.

Обличчя за абсолютними розмірами широке (138,0 мм) та помірно високе, за верхньолицьовим показником (52,9) – помірно широке (мезен). Профілювання обличчя різке як на верхньому рівні, так і на середньому. Орбіти широкі, помірної висоти, індекс (79,1) указує, що вони помірно високі в цілому (мезоконхія). Ніс високий і вузький. Відносна ширина носа (43,1 мм)

вказує на те, що він вузький (лепторинія). Нижній край грушоподібного отвору має гостру форму (anthrop). Симотичний індекс помірний (36,4), перенісся характеризується як помірно високе. Дакріальний показник дуже великий. Кут випинання носа до рівня профілю обличчя великий (33,0°). Носовий шип розвинутий слабо (3 бали). Глибина іклової ямки велика.

Етнічна краніоскопія. Надорбітний отвір (Томашевич 1988, с. 119–128) на чоловічому черепі відсутній з обох сторін. Піднебінний поперечний шов з обох боків зафіксований як європеоїдний варіант (IIIa). Задньовиличного шва (ЗВШ) немає з обох боків. Клиноподібний верхньощелепний шов є з двох боків (європеоїдна ознака). Підорбітний візерунок з обох боків виявлений як форма III. В нижній частині лямбдоподібного шва (Ossa Wormii suturae lamdoideae – L3) немає вормієвої кісточки з обох боків.

Джерела та література

1. Алексеев, В. П., Дебец, Г. Ф. 1964. Краниометрия. Методика антропологических исследований. Москва : Наука, 127 с.
2. Демцюх, Е. Г., Фуголь І. Ф. 2014. Паспорт об'єкта культурної спадщини «Костел Благовіщення Богородиці у смт Клевань Рівненського району Рівненської обл. Львів.
3. Свешніков, І. К. 1992. Битва під Берестечком. Львів : Слово.
4. Телегін, Д. Я., Винокур, І. С., Титова, О. М., Свешніков, І. К. та ін. 1997. Археологія доби українського козацтва XVI–XVII ст.: навч. посібник. Київ: ІЗМН.
5. Томашевич, Т. В. 1988. Закономерности распределения частот подглазничных каналов черепа человека. Вопросы археологии, 80, с. 119–128.
6. Berry, A. C., Berry, R. J. Epigenetic Variation in the Human Cranium. Journal of Anthropology. 1967, 101, 361–379.
7. Kozintsev, A. 1992. Ethnic Epigenetics: A New Approach. Homo, 43/3, 213–244.
8. Martin, R. 1928. Lehrbuch der Anthropologie. In systematischer Darstellung. Mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden für Studierende, Ärzte und Forschungsreisende. Zweite, vermehrte Auflage. Jena: Gustaf Fischer. Bd. II.

Богдан ПРИЩЕПА,
Олексій ВОЙТЮК,
м. Рівне

Дослідження слов'янського городища поблизу с. Новосілки Здолбунівського району Рівненської області

У IX–X ст. на Волині за археологічними джерелами простежується активне будівництво дерево-земляних укріплень, рештками яких є городища. У басейні Горині відомо 34 городища з культурними нашаруваннями кінця I тис. н. е. Ще на 24 городищах немає культурного шару, але поряд із ними виявлено слов'яно-руські поселення [Прищеп, 2016, с. 41–45, 143–145]. Тому слов'янські укріплення, на яких не виявлено культурного шару або він слабко виражений, дослідники відносять до общинних городищ-сховищ [Седов, 1960, с. 31–33; Тимошук, 1990, с. 32–39; Мельникова, Петрухин, 2011, с. 85].

Подібні захисні споруди зводилися наприкінці I тис. н. е. на всій території Південної Русі. У багатьох регіонах укріплення-городища стають основним компонентом населених пунктів, навколо них існували неукріплені поселення. Укріплення були необхідним засобом захисту населення і плеємної території від зовнішньої загрози [Кучера, 1999, с. 148–149].

Розкопки поселенських комплексів кінця I тис. н. е., до складу яких входили городища-схови-

ща, проводились у регіоні в 50–60-х роках XX ст. На території Волинської височини М.П. Кучера у 1967 р. досліджував невелике городище без культурного шару і розташоване поряд поселення X–XI ст. за 1,5 км на південь від с. Затурці [Кучера, 1971]. Ще три невеликі слов'янські городища розкопав Ю.В. Кухаренко в поліських районах біля с. Хотомель у нижній течії р. Горині (1954–1957 рр.), поблизу сіл Головно у верхів'ях р. Прип'яті (1958 р.) та Бабка на р. Стир (1957–1958 рр.) [Кухаренко, 1961, с. 22–27, 31–33, 34–37].

За останні 50 років виявлено нові городища-сховища, обстежено більшість раніше відомих, але їх дослідження широкими площами не проводились. Тому певний інтерес становлять матеріали із сучасних досліджень городища поблизу с. Новосілки Здолбунівського району Рівненської області. Воно знаходиться в лісі за 300 м на північ від села Новосілки в ур. «Замчисько», на місі, що підвищується над долиною на 30 м (рис. 1, 1). Пам'ятка відома в науковій літературі з 20–30-х рр. XX ст. [Rauhut, 1960, s.

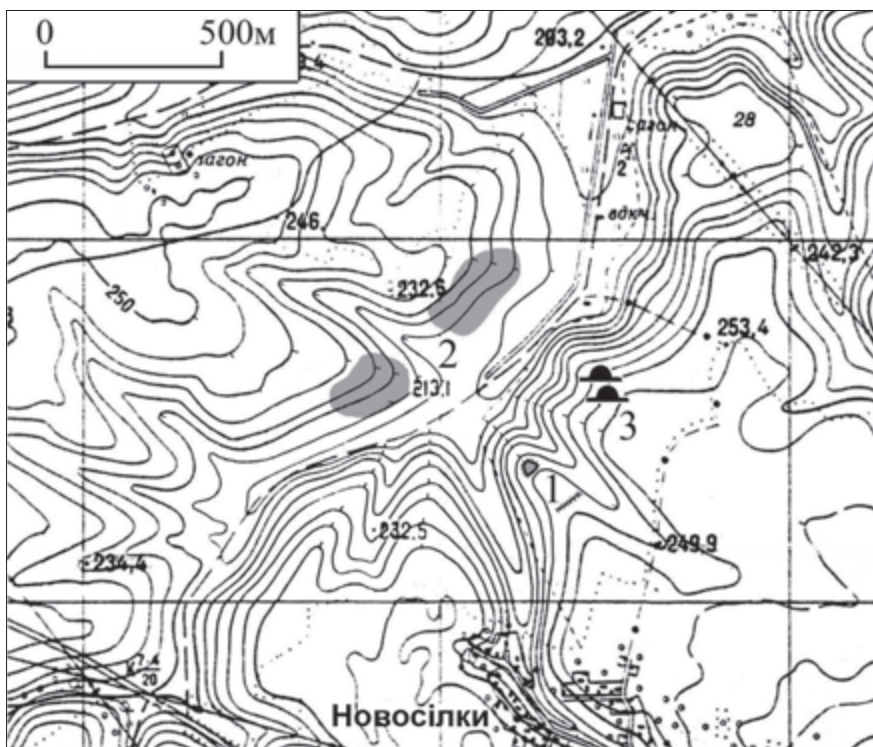

Рис. 1. Слов'янські городище (1), поселення (2) і курганний могильник (3) поблизу с. Новосілки

247]. Її обстежив Б.А. Прищепу у 1989, а в 1990 р. провів невеликі розкопки [Прищепу, Отчет за 1989 г., с. 21; Прищепу, Отчет за 1990 г., с. 29–31; Прищепу, 2002, с. 224–225].

Поблизу городища виявлено слов'яно-руське поселення, розташоване на мисоподібних виступах південно-східного краю височини на протилежному березі тепер пересохлого струмка (рис. 1, 2). Пам'ятку неодноразово обстежували Б.А. Прищепу, О.К. Кожушко, М.Р. Хомич [Прищепу, Звіт за 2001 р., с. 9; Прищепу та ін., Звіт за 2008 р., с. 26; Прищепу та ін., Звіт за 2009 р., с. 23–24; Прищепу, Виноградська та ін., Звіт за 2011 р., с. 19–22; Прищепу та ін. Звіт 2012–2013 рр., с. 28–29]. На північний схід від городища, на сусідньому мисі, розміщується курганний могильник (рис. 1, 3). У 90-х роках ХХ ст. він нараховував 45 насипів заввишки від 0,5 м до 1,5 м, але під час заготовки деревини, у 2018–2019 рр. більшість насипів зруйновано.

Мисовий майданчик городища трикутний у плані, розмірами 45х50 м (площа 0,2 га), по периметру він захищений валом заввишки до 2 м з напільної (південної сторони) і 1,5 м з інших сторін (рис. 2). Перед валом проходить рів завглибшки до 3 м з напільної сторони і 0,5–1,0 м з інших сторін. На місці вірогідного давнього в'їзду із західної сторони вал має розрив, а через рів влаштовано земляну греблю. Другий подібний в'їзд зберігся в північному куті майданчика.

За 150 м на південний схід від мисового укріп-

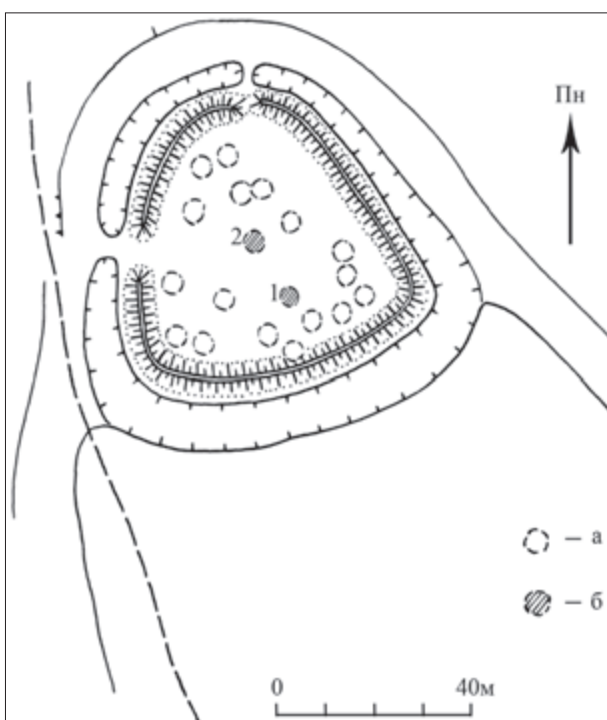

Рис. 2. План мисового майданчика городища поблизу Новосілок. Умовні позначення: а – заглиблення на місці давньої будівлі; б – досліджена будівля

лення проходить ще одна лінія оборони, яка перетинає височину із заходу на схід. Вона складається із валу заввишки близько 1 м і рову завглибшки 1,0–1,5 м. Довжина цієї оборонної лінії близько 100 м.

Товщина гумусного ґрунту на мисовому майданчику становить 0,3–0,4 м, він слабо насичений знахідками. На денній поверхні збереглися округлі заглиблення діаметром 3–4 м на місці котлованів давніх споруд, всього їх зафіксовано 19, діаметром 3,0–3,5 м, завглибшки до 0,5 м. У 1990 р. на місці одного з таких заглиблень досліджено будівлю 1 (рис. 2, 1) [Прищепу Б.А., Отчет за 1990 г., с. 29–31]. Будівля 2 була розкопана у 2019 р. (рис. 2, 2).

У 1990 р. роботи проведені на ділянці площею 4х4 м. На місці будівлі під час обстеження сучасної денної поверхні простежувалась округла западина діаметром близько 3 м і завглибшки до 0,25 м. Стратиграфія ґрунтів на дослідженій ділянці наступна. Під шаром чорного гумусного ґрунту (шар дерну) товщиною 0,1 м (рис. 3, а) залягає до глибини 0,35–0,40 м пухкий сірий ґрунт (рис. 3, б); 3). Під ним виявлено темно-сірий щільний ґрунт потужністю до 0,35 м (рис. 3, в). Нижче простежено рудий передматериковий суглинок завтовшки до 0,25 м (рис. 3, г). Материк – жовто-сірий суглинок, за-

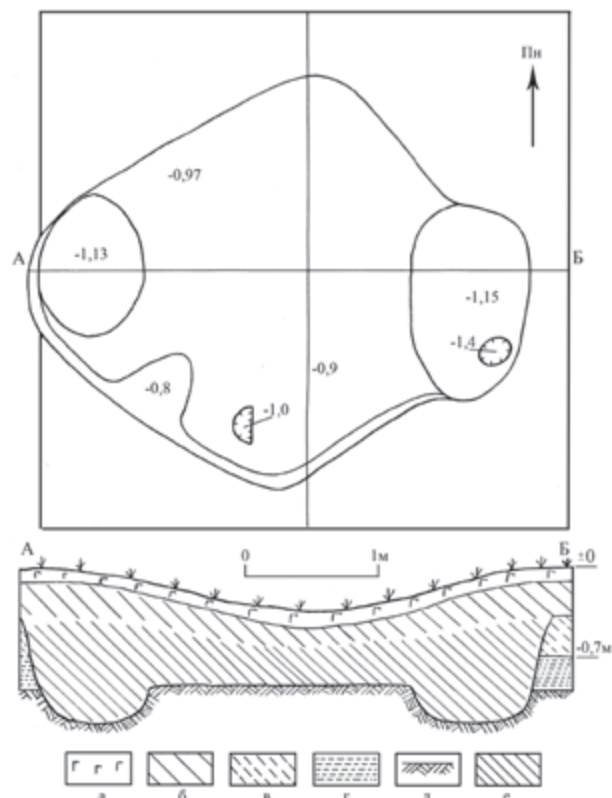

Рис. 3. План і стратиграфічний профіль перерізу котловану будівлі 1. Умовні позначення: а – шар дерну; б – пухкий сірий ґрунт; в – темно-сірий щільний ґрунт; г – рудий передматериковий суглинок; д – материк (жовто-сірий суглинок); е – заповнення будівлі

лягає від глибини 0,95–1,0 м (рис. 3, д).

Контури будівлі 1 були зафіксовані на глибині 0,4 м, її котлован прорізав шар «в» і був заглиблений до рівня материка. Котлован близький до квадратного в плані, розмірами 2,75x2,65 м, був орієнтований кутами за сторонами світу. Біля південно-західної стінки котловану збереглося невелике трикутне підвищення розмірами 0,55x0,4 м, можливо, це рештки сходинки на місці, де знаходився вхід до будівлі. Між сходинкою і південним кутом котловану виявлено стовпову яму, в плані вона мала форму сегмента розмірами 26x14 см. Друга стовпова яма, округла в плані, діаметром 26x18 см, знаходилась у східному куті котловану. У західному і східному кутах котловану розчищені овальні ями розмірами 1,1x0,7 м і 1,5x0,9 м відповідно. Від рівня дна котловану вони заглиблені на 0,15 і 0,25 м. Опалювального пристрою в котловані не виявлено.

Знахідки із заповнення котловану будівлі 1

представлені виключно уламками гончарного глиняного посуду, очевидно, більшість з них належали горщикам. Аналіз вінець дозволяє зробити висновок, що в колекції є фрагменти не менше 15 посудин.

За складом глиняного тіста і особливостями технології виготовлення горщики можна розділити на три групи.

До першої належать вироби, які сформовані на повільнообертovому гончарному крузі, поверхня гладенька, домішки дрібні, малопомітні. Окремі черепки мають невеликі (1–2 мм) пустоти, вірогідно, від домішок, які вигоріли. Їх поверхня плямиста, від світло-коричневого до сірого кольору, на зломі двошарова (внутрішній шар чорний), ці ознаки свідчать про недостатній випал глиняних виробів. Профілювання краю вінця просте, із слабко вираженою горизонтальною виїмкою (канелюрою) по зрізу вінця. Орнамент заглиблений, нанесений недбало на шийку, плічка і тулуб, складається з поєднання

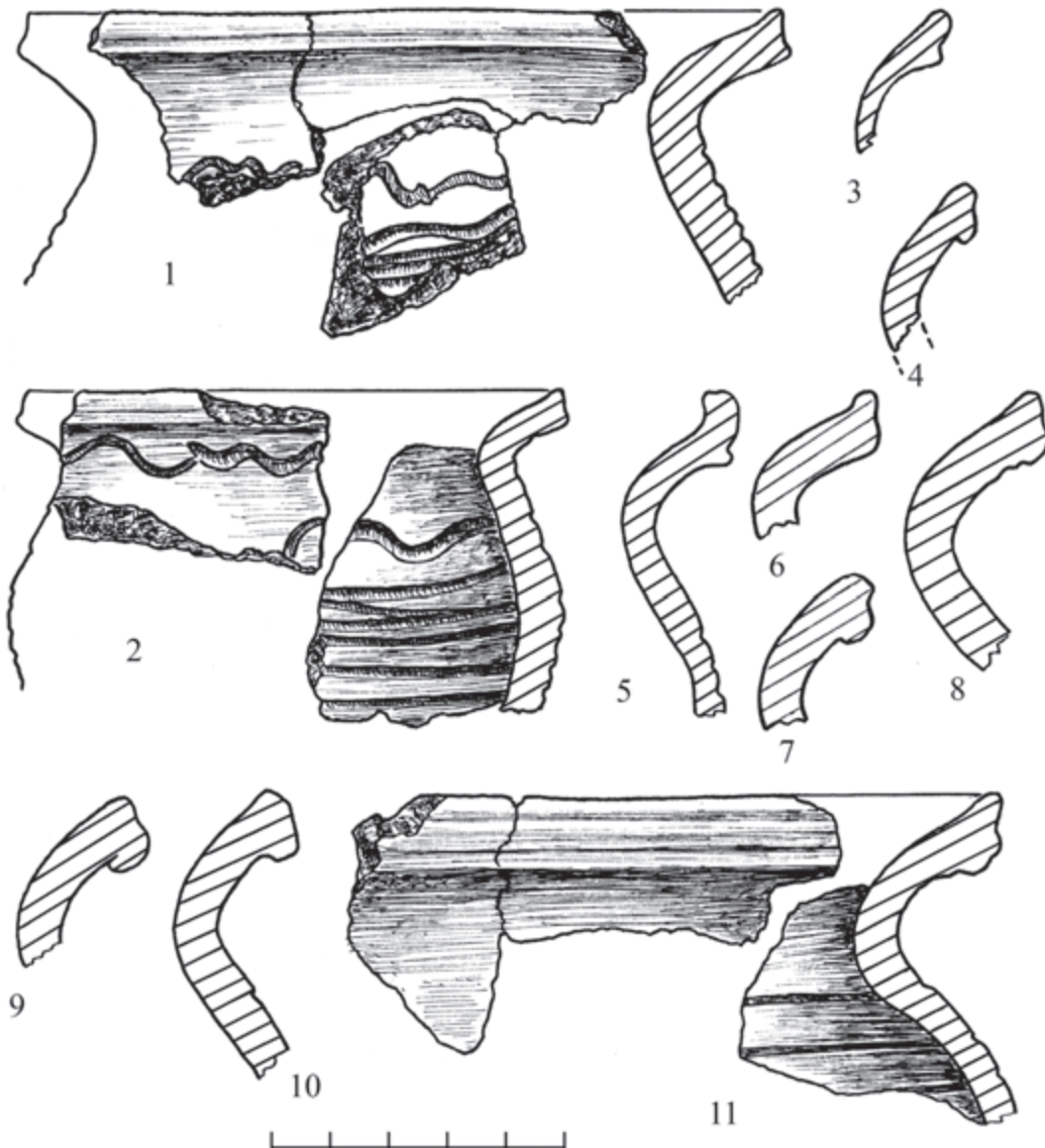

Рис. 4. Фрагменти вінець гончарних горщиків із будівлі 1

хвилястих ліній із прямими горизонтальними (рис. 4, 1, 2).

До другої групи включені тонкостінні посудини із якісно заглаженою поверхнею, у глиняному тісті домішка дрібнозернистого кварцового піску. На зломі черепок одношаровий, чорного кольору, край вінця має складне профілювання із зовнішньою закраїною, в одному випадку край вінця значно відтягнутий вертикально вгору (рис. 4, 4, 5).

Вироби третьої групи мають нерівний колір стінок (від червонувато-коричневого до чорного), на зломі черепки двох- або трьохшарові, в глиняному тісті домішка кварцового піску, часто трапляються крупні зерна. Їх знайдено найбільше, в колекції є 11 вінець (рис. 4, 3, 6–11), більшість з них мають зовнішню закраїну, але частіше вона не трикутна, а масивна валикоподібна.

За керамічними знахідками із заповнення

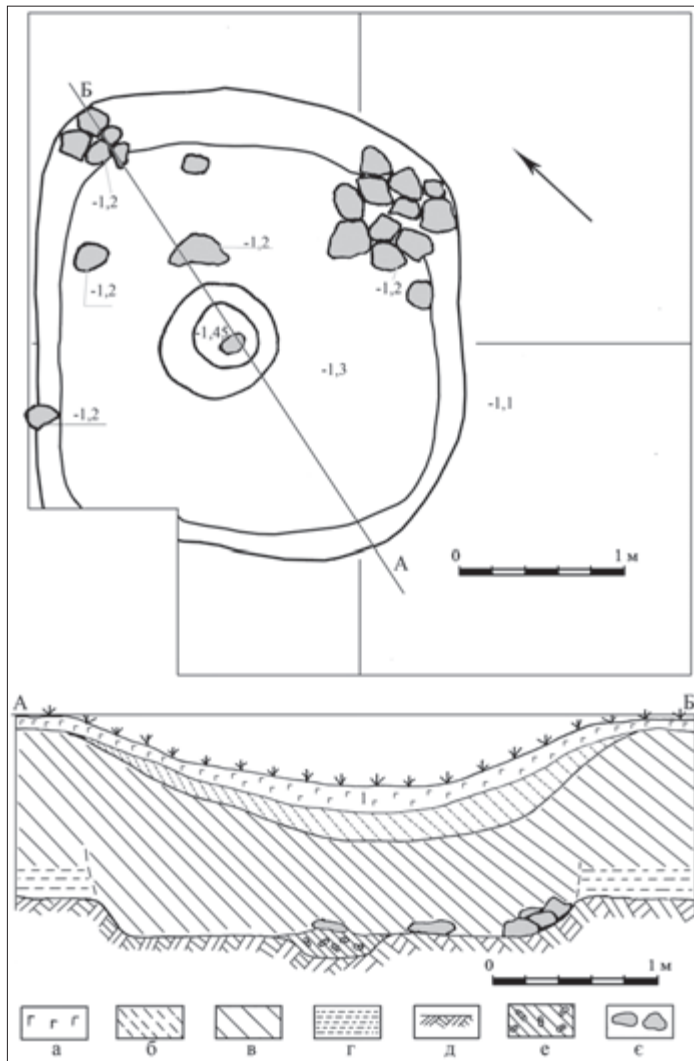

Рис. 5. План і стратиграфічний профіль перерізу котловану будівлі 2. Умовні позначення: а) шар дерну; б) сірий ґрунт із значною кількістю битого скла та пластику; в) коричневий ґрунт із матеріалом X ст.; г) передматериковий шар; д) материк; е) чорний ґрунт із печиною; є) каміння

котловану будівля № 1 датована X ст., зазначимо також, що особливості технології виготовлення та профілювання вінець дозволяють звизити дату до першої половини – середини X ст.

Для дослідження будівлі 2 було розкрито ділянку в центральній частині майданчика городища розмірами 4x6 м (рис. 5). На місці будівлі під час обстеження сучасної денної поверхні простежувалось округле заглиблення діаметром близько 3,2 м і завглибшки до 0,4 м. Стратиграфія нашарувань на ділянці наступна: під шаром дерну (рис. 5, а) в межах заглиблення виявлено шар сірого ґрунту, насичений сучасним сміттям (бите скло та рештки посуду із пластику), його товщина до 0,2 м (рис. 5, б). Нижче до глибини 0,9 м від рівня сучасної денної поверхні залягає коричневий ґрунт (рис. 5, в), у ньому трапляються поодинокі уламки гончарних глиняних посудин кінця I тис. н. е. Передматериковий шар світліший, має товщину 0,15–0,2 м (рис. 5, г). Материк досягнуто на глибині 1,1 м, це жовто-сірий лесоподібний суглинок (рис. 5, д). Контури будівлі 2 добре простежувались з рівня материка, вище, на рівні передматерикового шару, вони були нечіткими.

Будівля 2 мала котлован близький до квадратного в плані, із округленими кутами, його розміри на рівні материка 2,8x2,6 м, він заглиб-

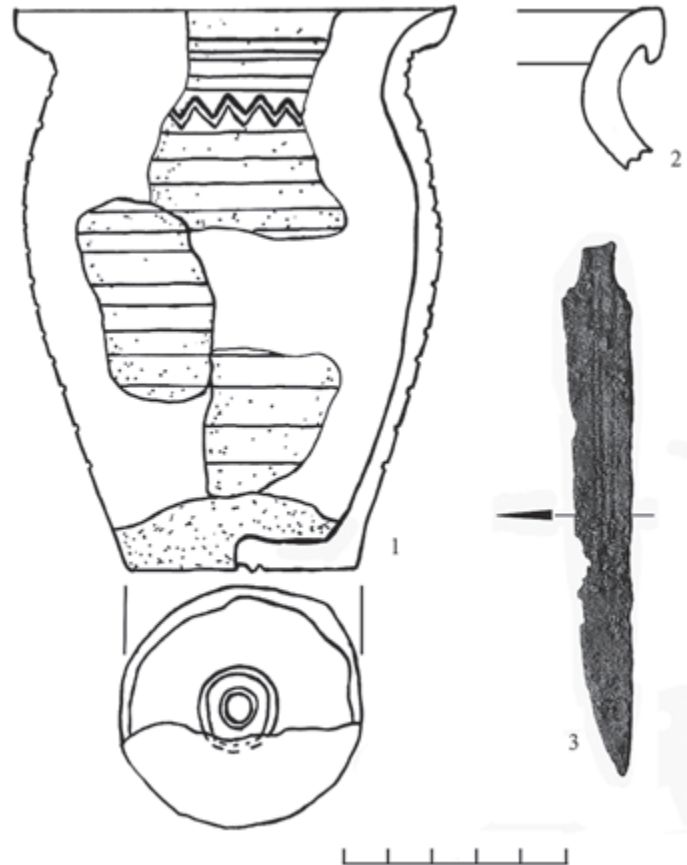

Рис. 6. Знахідки з будівлі 2: гончарний горщик (1), вінець горщика (2), залізний ніж (3)

лений у материк на 0,2–0,25 м. Котлован кутами орієнтований за сторонами світу, стінки плавно звужуються до дна, воно рівне горизонтальне. В центральній частині котловану досліджено округлу яму розмірами 0,7x0,65 м, у перетині вона трапецієвидна із рівним горизонтальним дном. Яма була заповнена пухким чорним ґрунтом із включеннями попелу та вуглин, зверху на заповненні лежав камінь. У північному та східному кутах виявлено скупчення каміння (вапняк) місцевого походження. Слідів опалювально пристрою в котловані будівлі 2 не виявлено.

У заповненні починаючи із глибини 1,1 м від сучасної денної поверхні до дна котловану та у ямі в центрі котловану зібрано фрагменти невеликого гончарного горщика. Після реставрації встановлено, що його висота – 12 см, діаметр вінець – 10 см, діаметр максимальний – 9,5 см, діаметр дна – 5,3 см (рис. 6, 1). Це посудина

із широкими плавно відігнутими назовні вінцями, їх край косо зрізаний із відхиленням назовні, закраїна по зовнішній стороні згладжена. Посудина прикрашена від шийки до придонної частини заглибленою тонкою багаторядною лінією. На плічках нанесено одну смугу хвилястої (ламаної) лінії. Денце має заглажену закраїну, у центральній його частині збереглося клеймо у вигляді двох заглиблених концентричних кіл. Поверхня горщика заглажена, в глиняному тісті є значна кількість порожнин. В тісті домішка кварцу та дрібної слюди.

На дні котловану трапився черешковий ніж (рис. 6, 3). Лезо клиновидне у перетині, спинка пряма, черешок прямокутний у перетині, його кінець втрачений. З одного боку до середини довжини леза помітний подвійний дол. Розміри леза: довжина – 10,4 см; ширина – 1,5 см.

Городище X ст. поблизу Новосілок, очевидно, визначає центральне поселення общини, що

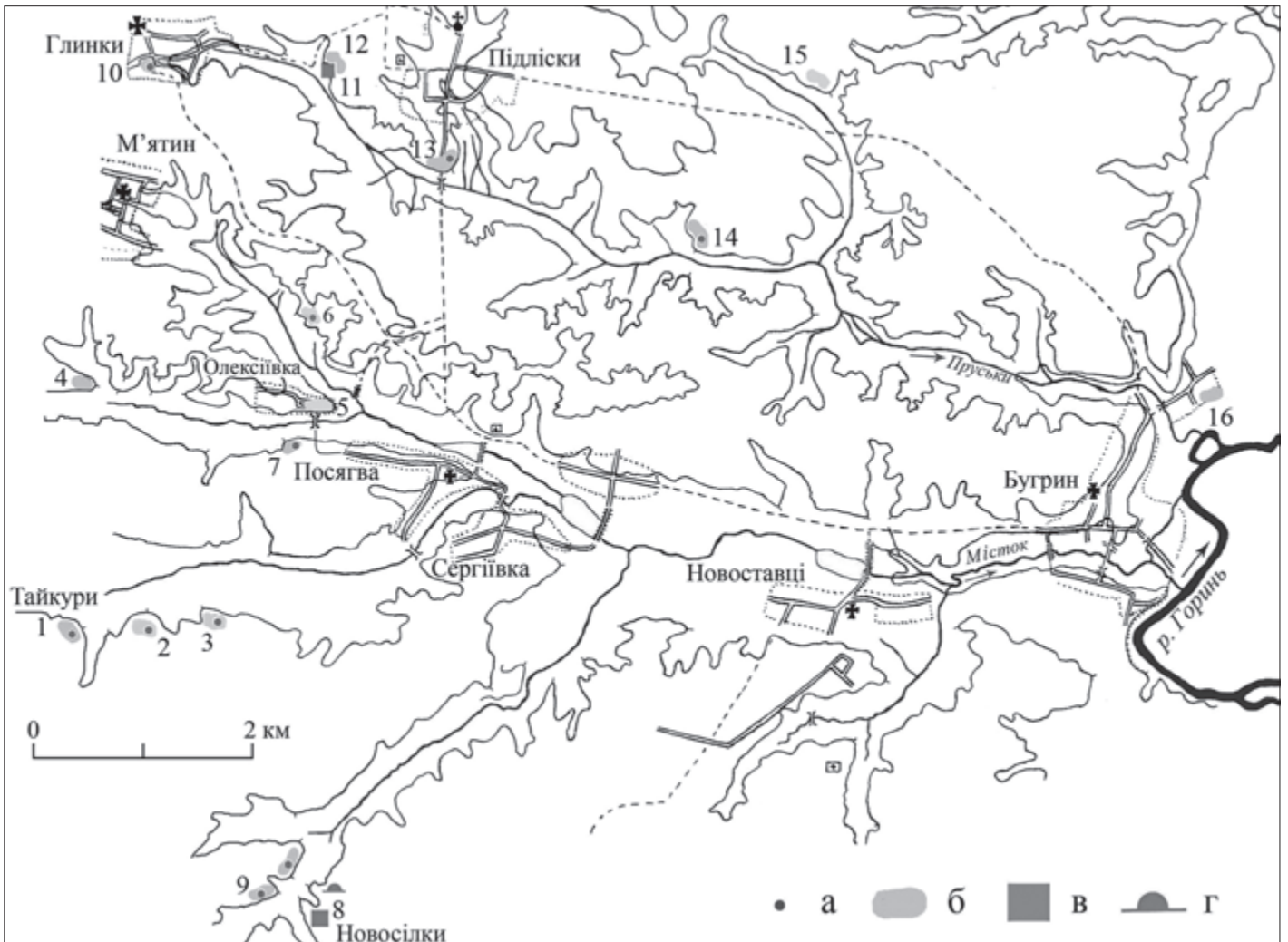

Рис. 7. Пам'ятки райковецької культури в басейнах струмків Місток і Пруськи: 1 – Тайкури, ур. Габелева гора; 2 – Тайкури, ур. Черпак, п. 1; 3 – Тайкури, ур. Черпак, п. 2; 4 – Олексіївка, ур. Вирків; 5 – Олексіївка, пд. окр., п. 1; 6 – Олексіївка, пн. окр., п. 3; 7 – Посягва, зах. окр., п. 2; 8 – Новосілки, ур. Замчисько; 9 – Новосілки, п. 1, 2; 10 – Глинки, ур. Пісковня; 11 – Глинки, городище; 12 – Глинки, біля городища; 13 – Підліски, ур. Селище; 14 – Підліски, ур. Ольгопіль; 15 – Підліски, пн.-сх. околиця; 16 – Зарічне, біля ферми. Умовні позначення: а – поселення VIII–IX ст.; б – поселення X ст.; в – городище; г – курганий могильник

освоїла територію в басейні струмка Місток. Цей висновок підтверджує і розміщення великого курганного могильника поблизу городища.

Нові археологічні джерела, здобуті під час досліджень слов'янських пам'яток у басейні р. Горині, дозволяють простежити динаміку освоєння давніми слов'янами окремих мікрорегіонів та формування ранньосередньовічних поселенських структур. Картографування пам'яток райковецької культури в басейні р. Горині дає можливість чіткіше окреслити територіальні групи поселень, відомі в науковій літературі також як «гнізда» поселень.

Городище поблизу Новосілок знаходиться в басейні струмка Місток, лівобережного допливу р. Горині. Струмок має довжину 13 км і площу басейну 55 кв. км. Слов'янські пам'ятки зосереджені у верхів'ях струмка та двох його допливів, а в нижній течії їх не виявлено (рис. 7). Обстежено 8 неукріплених поселень, 1 городище і поряд з ним курганний могильник, вони об'єднуються у три територіальні комплекси. У верхів'ях південного допливу струмка на північ від с. Новосілки знаходяться городище, посе-

лення і курганний могильник (рис. 7, 8, 9). На схід від с. Тайкури на правому березі струмка на мисах ланцюжком розташовані 3 поселення, відстань між ними 0,7–0,8 км (рис. 7, 1–3). В с. Олексіївка на берегах північного допливу струмка виявлено 4 поселення, відстань між трьома 0,6–0,7 км, а одне віддалене від інших на 2 км (рис. 7, 4–7). Поселенська структура в басейні струмка Місток почала формуватись на етапі празько-корчацької культури, VIII–IX ст. датуються 5 поселень, а матеріали X ст. виявлені на 6 поселеннях і городищі.

Дослідженнями на майданчику городища встановлено, що відкриті дві будівлі були досить просторими (довжина стін котлованів 2,6–2,8 м), але не мали опалювальних пристроїв. Очевидно, в них зберігали майно і продукти харчування, а також тимчасово перебували жителі навколишніх поселень під час ворожих нападів. Культурний шар на майданчику городища бідний на знахідки, а це може свідчити, що укріплення не було постійно заселеним і використовувалося недовго.

Джерела та література

1. Кучера М.П. Ранньосередньовічне городище поблизу с. Затурці на Волині // Середні віки на Україні. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 176–187.
2. Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. – К., 1999. – 252 с.
3. Кухаренко Ю.В. Средневековые памятники Полясья // Свод археологических источников. – Вип. Е1-57. – М.: Наука, 1961. – 54 с.
4. Мельникова Е.А., Петрухин В.Я. Формирование сети раннегородских центров и становление государства (Древняя Русь и Скандинавия) / Мельникова Е.А. Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды. – М., 2011. – С. 82–100.
5. Прищепя Б.А. Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1989 году. – Науковий архів ІА НАН України, спр. 1989/173. – 30 с.
6. Прищепя Б.А. Отчет о работе археологической экспедиции Ровенского краеведческого музея в 1990 году. – Науковий архів ІА НАН України, спр. 1990/219. – 36 с.
7. Прищепя Б.А. Звіт про роботу спільної археологічної експедиції Рівненського інституту слов'янознавства КІСУ, Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського краєзнавчого музею у 2001 р. – Фонди РОКМ, НД 26172. – 28 с.
8. Прищепя Б.А. Обстеження городищ кінця I тисячоліття н. е. в середній течії Горині // АБУ 2000–2001 рр. – Київ, 2002. – С. 224–226.
9. Прищепя Б. Погоринські міста в X–XIII ст. – Рівне, 2016. – 298 с.
10. Прищепя Б.А., Виноградська Л.І., Войтюк О.П., Чекурков В.С. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2011 році. – Фонди РОКМ, НД 26109. – 176 с.
11. Прищепя Б.А., Войтюк О.П., Кожушко О.К., Хомич М.Р. Звіт про археологічні розвідки на території Рівненської області у 2012–2013 рр. – Фонди РОКМ, НД 27346. – Рівне, 2014. – 180 с.
12. Прищепя Б.А., Чекурков В.С., Бондарчук О.А., Войтюк О.П., Позіховський О.А., Ткач В.В. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2009 році. – Фонди РОКМ, НД 24567. – 227 с.
13. Прищепя Б.А., Чекурков В.С., Позіховський О.А., Самолюк В.О., Ткач В.В., Войтюк О.П. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області у 2008 році. – Фонди РОКМ, НД 23704. – 243 с.
14. Седов В.В. Сельские поселения центральных районов Смоленской земли (VIII–XV вв.) // МИА. – М., 1960. – № 92. – 156 с.
15. Тимошук Б.А. Восточнославянская община VI–X вв. н.э. – М.: Наука, 1990. – 189 с.
16. Rauhut L. Wczesnosredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały wczesnosredniowieczne. – 1960. – Т. V. – С. 231–260.

Андрій КОРЧАК,
м. Броди

До проблеми походження назви гори «Рожаниця» у селищі Підкамінь на Бродщині

Досліджуючи вже близько півтора десятка років історію пам'яток історії та культури Підкаменя, я якось оминав тему походження назви гори, на вершині якої знаходиться відомий комплекс колишнього домініканського монастиря XVII-XVIII ст., а на північному відрозі не менш відома 13-ти метрова скеля названа в народі «Каменем». Якось не сильно задумуючись, я часто переповідав дві відомі точки зору щодо цього питання: *«Гора, на якій розташований монастир, носить назву «Рожаниця». Вона походить або від імені давнього язичницького божества, або від назви домініканської молитви до Богородиці на вервиці»* [4, с.12; 5, с.22; 11 с.7]. (Фото 1)

23 грудня 2019 р. в Підкамені відбувся своє-

рідний круглий стіл присвячений питанню створення краєзнавчого музею у селищі [2; 9; 18; 20], під час якого, також розгорілася суперечка і з даної проблеми, що спонукало мене спробувати знайти стосовно цього питання свою власну відповідь. Отож, пропоную усім зацікавленим читачам декілька думок з приводу назви гори Рожаниці.

Першим моїм кроком став пошук аналогій за допомогою Інтернету. Захотілось спробувати знайти ще якусь іншу місцевість з аналогічною назвою «Рожаниця» і подивитися з чим все ж таки ця назва пов'язана. Які ж результати дала пошукова система «Google»? У випадку і з назвою «Гора Рожаниця» українською чи «Гора Рожаница» російською мовами, ми натрапимо

1. Гора Рожаниця у Підкамені, вигляд з півночі, 19 серпня 2006 р. Фото М. Гончара

лише на гору в Підкамені, і все. Чи не занадто скромно для культу загальнослов'янського бога Рода та пов'язаних з ним рожаниць, велику увагу яким, в свій час приділяв відомий академік Борис Рибаків (1908-2001)? [16, с.438-470].

Не густо виглядає, також справа і з запитом польською мовою: «Góra Rozancowa», але тут знайшовся хоч один відповідник. У Вікіпедії розміщена стаття під назвою «Rozancowa Góra», з якої ми дізнаємося наступну інформацію: «Rozancowa Góra, Wzgorze Rozancowe (німецька: *Kablersberg, Kappelenberg, Rosenkranzberg* чи *Rosen-Kapellenberg*) – пагорб висотою 380 м над рівнем моря на південному заході Польщі, в Центральних Судетах (*Sudetch Srodkowych*), в Бардзьких Горах (*Gorach Bardzkich*), з північної сторони, в кінці каньйону Ниси-Клодзької (*Nysy Klodzkiej*). Гора розташована приблизно за 1,5 км на північний схід від центру місцевості Сілезьке Бардо (*Bardo Slaskie*), на північному заході Бардзьких гір, на південно-східному краї Західного Хребта (*Grzbietu Zachodniego*). Невеликий куполоподібний па-

горб із пологими частково залісненими схилами. На схилах гори вздовж паломницької дороги, що веде від Бардо до вершини, є низка розарійних каплиць, що походять з ХХ ст.» [23].

Досить важливою буде для нас інша невеличка стаття під назвою: «Wzgorze Rozancowe», тому наведу її початок: «Низький пагорб (380 м над рівнем моря) в безпосередній близькості від міста, на північ від його центру, – колишня Лиса Гора (*Lysa Góra*) – а сьогодні Пагорб Розарію (*Wzgorze Rozancowe*). Після переходу парафії до редемптористів, на початку ХХ ст., було прийнято рішення побудувати каплицю для святкування молитви на розарії» [24]. Отож, з цього уривку ми чітко бачимо, що давня назва пагорбу була «Lysa Góra», а нова назва «Wzgorze Rozancowe», з'явилася лише після 1902-1904 рр. і пов'язана з початком діяльності отців редемптористів в Бардо [24].

Тож, висновком тут може бути те, що назва гори «Рожаниця» у Підкамені є чи не єдиною, принаймні на території України, Білорусі та Росії, і цей факт не виступає на користь прив'яз-

2. Скеля «Камінь» у Підкамені із виглядом згадуваної в путівнику «Медобори» «ніші-серця», 1 липня 2006 р. Фото В. Ульянова

ки назви Рожаниця з богом Родом та рожаницями. Натомість єдина подібна назва у Нижній Сілезії явно пов'язана з римо-католицьким культом святого Розарія.

Другим моїм кроком став більш прискіпливий огляд літератури присвяченої даній темі. Почнемо, напевно, із версії пов'язаної з язичеськими божествами, яка є досить новою, оскільки була сформована на поч. 1970-х рр. Принагідно, варто зазначити, що це були часи, коли сильно обмежене краєзнавство, мала право розвиватися лише в рамках офіційних радянських ідеологічних концепцій, а стара польська історіографія, якщо і була доступна для дуже вузького кола дослідників, то однозначно не могла братися до уваги.

Отже, звідки усе почалося? У 1971 р. вийшов

друком путівник «Медобори», авторами якого стали відомі краєзнавці Володимир Радзівєвський (1930-2011) та Василь Бурма (нар. 1936). У цій книзі знаходимо наступну цитату: *«В документах минулого століття вказується, що гора, на суміжних вершинах котрої височать камінь і монастир, носить назву Рожаньця (Рожаниця). Ще сто-двісті років тому ця назва жила в народі, увійшла в історичні записки. Із досліджень академіка Б. О. Рибаківа, історика-етнографа С. О. Токарева та інших учених відомо, що слов'яни-язичники поклонялися богам Роду, Рожаниці, вбачаючи в них чи то родових духів-предків, чи то духів народження і родючості. Деякі вчені схильні до думки, що Род у дохристиянські часи у багатьох слов'янських племен міг бути верховним боже-*

3. Церква Параскеви П'ятниці у Підкамені, 23 листопада 2010 р. Фото: А.Корчка.

ством. Тому цілком вірогідно, що камінь, який навіть наших бувалих сучасників хвилює своєю монументальністю і суровою незвичністю, використовувався в прадавні часи як святилище для звершення культових обрядів у місцевих слов'янських родових громадах. І, може, колись давно в глибокій ніші-серці біля його підніжжя струменіла гаряча кров і гинули під ножем жертви, принесенні одноплемінниками для умилостивлення численних богів грізного і таємничого для людей тих часів світу...» [12, с.21]. (Фото 2). Звісно, що таке пояснення перекочувало згодом в ряд публікацій, що мали більше поширення серед підкамінчан, і твердо укорінилося серед багатьох людей [8; 19, с.9-16].

Проте, подивимося на нього більш прискількише. Момент перший. Концепція Б. Рибаківа про Рода, як верховне слов'янське божество була в кінцевому варіанті висвітлена в його праці «Язычество древних славян» (1981) [16, с.438-470]. Та згодом цей погляд відомого академіка був підданий конструктивній критиці такими російськими дослідниками, як В. Петрухін (нар. 1950) та О. Кутарев, які вказали на його надуманість [6; 10]. Момент другий. В слов'янській міфології рожаниці, це істоти жіночої статі, які визначали долю дитини при народженні. Вони були відомі радше у південних слов'ян, хоч окремі згадки про них зустрічаються і в західних областях України. Переважно вважалося, що до дитини приходило три рожаниці [17].

Із розуміння двох вищевказаних моментів стає можливим тлумачення моменту третього. Очевидним є той факт, що гора, яку вже декілька століть поспіль називають Рожаницею, була пов'язана із здійсненням на ній у давні часи якихось язичеських обрядів. Однак, ці обряди пов'язані з т. зв. каменем-слідовиком, що знаходився на західному схилі гори і згодом почав традиційно вважатися слідом від Стіп Матері Божої [1; 7].

Над цим каменем у 1610-1620-х рр. пріором (настоятелем) монастиря Вінцентімом з Ярослава була споруджена дерев'яна каплиця [21, с.20-21]. У 1739-1741 рр. її замінила вишукана барокова ротонда [21, с.246-247]. У 1780-х рр. каплицю Стіп Матері Божої, згідно розпорядження австрійської влади передали греко-католикам, які освятили її як церкву Параскеви П'ятниці [21, с.319]. (Фото 3). Камінь-слідовик вирізали і забрали в домініканський монастир, але він був знищений наприкінці 1940-х на початку 1950-х рр., коли в колишньому кляшторі розміщувалася більшовицька політична пересильна тюрма.

Також, зазначу, що поки що, мені не вдалося відшукати жодної інформації, яка б вказувала з якими божествами первісно пов'язувалися камені-слідовики, а також натякала на хоч який-небудь зв'язок цих каменів з культом рожаниць. Цікавим моментом є те, що відносно недалеко Підкаменя знаходяться ще дві гори на яких є камені-слідовики. Це гора у Почаєві де знаходиться Свято-Успенська Почаївська Лавра (15 км від Підкаменя) та Божа Гора недалеко Кременця (25 км від Підкаменя). Виникає запитання чому вони теж не називаються Рожаницями?

Щодо самого «Каменя», то згідно найновіших архітектурних та археологічних досліджень, вважається, що усі залишені на ньому сліди людської діяльності, радше вказують на існування тут в княжі часи наскельної монастирської дерев'яної церкви [3; 13; 14].

Момент четвертий – ідеологічний. Звісно, що визнання того, що назва гори у Підкамені походить від домініканських практик моління на вервиці, може бути, зокрема і маркуванням польської присутності на теренах Західної України. Тому, така версія принципово не могла бути прийнятна в радянській історіографії, як і не може бути прийнятною в працях патріотично налаштованих українських істориків (таким прикладом є II розділ «Гора Рожаниця» науково-популярного видання «Знамениті пам'ятки Підкаменя» Дмитра Чобота (нар. 1952)) [19, с.9-16]. Однак, щодо даного питання, гадаю більш цікавим мало би бути знання реального стану речей, тому йдемо далі.

Розглянемо версію про походження назви гори від вервиці – Розарію. На початок кілька цитат з Вікіпедії. «Розарій (лат. *rosarium*), або вервиця – традиційні католицькі чотки, а також молитва, що читається за цими чотками. Назва в перекладі з латинської означає «сад з троянд», «розарій» і пов'язана з Дівою Марією Розарію — одним з католицьких титулів Діви Марії» [15]. «Перші згадки про використання схожих з розарієм молитов із чотками в християнських монастирях відносяться до IX століття. Сучасний вигляд чотки придбали в XIII столітті. Католицька традиція офіційно пов'язує їх появу з явленням Діви Марії святому Домініку в 1214 році. Особливу роль у поширенні молитви Розарію зіграв орден домініканців в XV столітті» [15]. Власне тут ми бачимо прямий зв'язок між домініканцями та Розарієм.

А тепер поглянемо на назву першої праці присвяченої домініканському кляштору в

Підкамені, написаної відомим домініканським вченим Шимоном Окольським (1580-1653) та опублікованої у далекому 1648 р. Вона звучить наступним чином: «*Gora Swieta Najswientszej Panny Rozanca Swietego w Luckim biskupstwie na Wolyniu nad miastem Podkamieniem. Przedziwnemi Cudami i Stopkami Panienskiemi, Dekretem Pasterskim i wielu pielgrzymowaniem wslawiona*» [22]. Як бачимо фраза: «Свята Гора Най-

святішої Діви Святого Розарія (Рожанця)» промовисто говорить звідки пішла її назва.

Перейдемо до загального висновку. Гадаю, що вищенаведені факти чітко вказують або на необдуману, або навіть, на штучну натягнутість версії про походження назви монастирської гори у Підкамені від язичницьких божеств, і досить конкретно говорять як найімовірніше вона з'явилася.

Джерела та література

1. Бандрівський М. Чиї стопи відбилися на каменях? // Сварожі лики. Археологічно-релігійні нарис з історії Західної України. – Львів : Логос, 1992. – С.49-52.
2. Букало І. З поглядом у майбутнє і досвідом минулого // Голос Відродження. – №3 (2647). – Броди. П'ятниця, 17 січня 2020. – С.2.
3. Галасливий С. Монастирі Підкаменя // Лавра. – № 1. – Львів. Січень 1999 р. – С.38-41.
4. Корчак А. Мандрівка мальовничим містечком Підкамін'я // Бродські краєзнавці про Підкамін'я (Найновіші студії над історією містечка та його пам'яток)/ упорядник А. Корчак. – Броди. 2013. – С.5-21.
5. Корчак А. Підкамін'я – унікальна скарбниця пам'яток історії та культури // Галицька Брама. – № 1-2 (157-158). – Львів. Січень-лютий 2008. – С.21-24.
6. Кутарев О. Характеристика Рода и Рожаниц в славянской мифологии: интерпретации Б. А. Рыбакова и его предшественников // Религиоведение. – № 4. – 2013. – С.170-177.
7. Онищук Я. Підкамінська Богородиця: погляд у глибину віків // Прапор Перемоги. – №22 (6098). – Радивилів. Середа, 23 березня 1994. – С.2.
8. Онищук Я. Скелястий велет над Підкаменем // Прапор комунізму. – № 83 (6720). – Броди. Вівторок, 11 липня 1989. – С.3.
9. Петрусь Г. «Візія Підкамення через минуле у майбутнє» – проєкт від БУР // Голос Відродження. – №2 (2646). – Броди. П'ятниця, 10 січня 2020. – С.2.
10. Петрухин В. «Боги и бесы» русского Средневековья: род, рожаницы и проблем древнерусского двоеверия // Славянский и балканский фольклор. Народная демонология. – Москва : Индрик, 2000. – С.314-343.
11. Підкамін'я путівник / Упорядник та автор тексту А. Корчак. – 2007. – 12 с.
12. Радзівський В. О., Бурма В. О. Медобори: Путівник. – Львів : Каменярь, 1971. – 182 с.
13. Рожко М. Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // Лавра. – № 1. – Львів. Січень 1999 р. – С.42-49.
14. Рожко М. Скельні групи Медоборів та використання їх в минулому // Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян (до 150-річчя виявлення Збруцького «Святовида»). Матеріали наукової конференції. – Львів, 1998. – С.122.
15. Розарій // Вікіпедія – вільна енциклопедія / URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B9> (дата звернення: 04.06.2020).
16. Рыбаков Б. Язычество древних славян. – Москва : Наука, 1981. – 608 с.
17. Судженицы / Плотникова А.А., Седакова И.А. // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого; Институт славяноведения РАН. – Москва : Межд. отношения, 2012. – Т.5: С (Сказка) – Я (Ящерица). – С.199-203.
18. Суслик Р. І ще раз про перспективи музею у Підкамені // Голос Відродження. – №4 (2648). – Броди. П'ятниця, 24 січня 2020. – С.3.
19. Чобіт Д. Знамениті пам'ятки Підкамення. – Броди : Просвіта, 2008. – 56 с., іл.
20. Чобіт Д. Який музей потрібен у Підкамені? // Голос Відродження. – № 2 (2646). – Броди. П'ятниця, 10 січня 2020. – С.3.
21. Baracz S. Dzieje klasztoru ww. oo. dominikanow w Podkamieniu. – Tarnopol, 1870. – 348 s.
22. Okolski Sz. Gora Swieta Nasvietszey Panny Rozanca S.VV Luckim biskupstwie na Wolyniu nad Miastem Podkamieniem. Przedziwnemi Cudami, y Stopkami Panienskiemi, Dekretem Pasterskim y wielu pielgrzymowaniem wslawiona. – Krakow. VV Drukarni Lukasz Kupisza, 1648. – O1 s.
23. Rozancowa Gora // Wkipedia – wolna encyklopedia / URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3z%C5%BCa%C5%84cowa_G%C3%B3ra (дата звернення: 04.06.2020).
24. Wzgorze Rozancowe // Bardo miasto cudow / URL: <http://www.bardo.pl/turysci/zabytki/wzgorze-rozancowe> (дата звернення: 04.06.2020).

Віта КОЦЮБАЙЛО,

м. Рівне

Хронологічні критерії керамічних виробів Волині

Проблема хронології давньоруської кераміки активно розробляється з середини ХХ ст. Вона охоплює різні аспекти вивчення керамічного виробництва, пов'язані як із його технікою і технологією, так і особливостями пропорцій загальної форми виробів, різновидами орнаментативної, клеймування та за вінцями посуду [3, с. 292].

Чисельність керамічних залишків дає можливість виділити певні закономірності у виготовленні тіста, формуванні порожнистого тіла горщиків, вивести певні типи для вінчиків тощо. Аналізуючи керамічний матеріал, можна простежити поступовий перехід від домашнього виробництва до товарного, розраховано на широкий загал споживачів.

Значна частина досліджуваного посуду орнаментована. Поява орнаментативної на горщиках у цьому випадку безпосередньо пов'язана з застосуванням гончарного круга. Він дозволив урізноманітнити орнаментальні мотиви, що могли вкривати всю посудину або окремі її частини. Орнамент наносили після формування посуду, але до його випалювання. Аналіз орнаментів і місця розташування малюнків на кераміці показав суттєву різницю залежно від хронології. Повільні оберти ручного гончарного кола дозволяли у Х ст. поєднувати різнотипні орнаменти у складі композиції, прикрашати не тільки весь тулуб від шийки і майже до денця, а й зовнішній та внутрішній краї вінчика [8, с. 197].

В XI ст. орнамент хоч і покривав майже весь тулуб горщика, але став більш примітивним. Тут переважали в основному варіанти лінійно-хвилястого орнаменту. В цей час починається поступовий перехід від легкого ручного гончарного кола до важкого, який крутили ногою, коли обидві руки майстра безпосередньо брали участь у виготовленні керамічного посуду, швидкість і кількість обертів гончарного кола до важкого, який крутили ногою, коли обидві руки майстра безпосередньо брали участь у виготовленні керамічного посуду, швидкість і кількість обертів гончарного кола значно збільшується.

Цей процес зразу ж позначався на якості гончарної продукції. В XII–XIII ст. міняється весь профіль вінчика, шийка стає короткою або підкресленою невеличким бортиком, підкреслено високими стають плічка, горло стає ширшим,

а дно вужчим. Змінюється якість глиняного тіста: домішки старанно подрібнюються, а глина відмулюється. Кращим стає випал горщиків, але в цей же час площа орнаментованої поверхні зменшується. Орнамент стає простішим до примітивності, часто недбало виконаним. Верхня третина горщиків частіше всього покривалася одинарною горизонтальною або хвилястою лінією чи смугою з трьох горизонтальних або хвилястих ліній.

Дослідниця Ягодина М.О. поділяє орнаментовану кераміку на 5 основних груп. Група А – кераміка з лінійним орнаментом, група Б – з хвилястим орнаментом, група В – з хвилясто-лінійним орнаментом, група Г – з лінійно-хвилястим орнаментом, група Д – об'єднує оригінальні складні орнаменти, в яких переважають мотиви, виконані гребінчастим штампом. Штampi могли бути з різними за товщиною зубцями, в результаті чого виходили широкі або вузькі елементи орнаменту [8, с. 198].

Всі вище сказані групи були розділені за зонами орнаментативної. Найбільш поширеною зоною була зона плечиків. Лінійний орнамент групи А є найпростішим та найбільш розповсюдженим і характерним для всіх територій давньоруської держави у XII–XIII ст., включаючи сюди і Волинь [8, с. 206].

Рельєфні знаки на денцях давньоруського посуду – гончарні клейма з'явилися наприкінці Х ст. саме з появою ручного гончарного круга, масово їх наносили в XI ст., а в XII – першій половині XIII ст. вони трапляються значно рідше [13, с. 118–119]. Причину поступового зникнення традиції наносити клейма дослідники вбачають у зміні характеру виробництва, яке все більше орієнтувалося на збут, запровадженні нової технології, за якою денце зрізали ниткою, і появі швидкого ротаційного гончарного круга. Їх наносили в процесі формування горщика на ручному гончарному крузі зі з'ємною підставкою з вирізаним на ній клеймом.

Є різні погляди щодо пояснення клейм: їх вважають знаками гончарів, які виготовили посуд [6, с. 363–367], знаками замовників, а також релігійно-символічними знаками. Найбільш обґрунтованим виглядає пояснення клейм як магичних символів-оберегів, що мали захистити продукцію майстра [7, с. 295, 298].

Вони можуть бути умовно поділені на три категорії: клейма типу солярних знаків, клейма типу «князівських знаків» та клейма зображення яких утворюють поєднання прямих відрізків і дуг.

Спроба класифікації вперше була проведена Гупало В. Д., поділивши клейма на шість груп: А – хрестоподібні, Б – квадратні, В – круглі, Г – з прямокутним відрізком, Д – знаки Рюриковичів, Е – літерні. Ж – екземпляри, які неможна включити ні до одної групи. Далі загальний принцип ділення гончарних клейм на типи, види і підвиди [2, с. 237].

Найбільш поширені на території Волині є клейма групи А, Б, В.

Групу А складають знаки, які мають в основі хрест. Серед них виділено чотири типи: хрест з двох перетинаючих тонких рельєфних відрізків (тип I), хрест з проміноподібними закінченнями (тип II), хрест масивний (тип III), хрест з рельєфних крапок (тип IV).

Група Б складає всі знаки, які мають форму квадрата. Серед них виявлено п'ять типів. До типу I відносяться знаки квадратної основи у вигляді простого квадрата. Тип II утворює квадрати із нез'єднаних сторін, в які вписані лінії і лінії які пертинаються по діагоналі, вигляді хреста з рельєфними крапками. Тип III утворюється за допомогою деталей, які по відношенню до основи є описаними: лінії, які виходять за межі прямокутника [2, с. 238]. Тип IV – V складають знаки які мають в основу у вигляді двох і більше концентричних чотирикутників.

Найбільше виявлено клейм групи В – клейма, в основу яких вписана геометрична фігура коло. В межах цієї групи виділено дві підгрупи: В1 – основа складається із двох кіл, вписаних один в другий; В2 – основа із трьох і більше концентричних кіл.

Групу В тип I складають клейма, у яких в основу вписані лінії (радіуси, діаметри, невеликі відрізки).

Клейма на посуді знаходяться повсюди на слов'янських землях. Вони характерні для ранньої стадії використання ручного гончарного круга легкого типу. Тип II складають клейма, у яких в коло вписаний хрест [2, с. 239].

Різні конфігурації хреста утворюють види 1 – 6. Знак у вигляді кола з вписаним чотирикутником і вписаним квадратом, від якого походять променеподібні лінії які складають тип III. Інші типи утворені вписаними в коло різними геометричними фігурами, які являються: трикутники (тип IV) і лінії, утворюють римську цифру V (тип IV). Тип VII складають

знаки, які утворені елементами (радіальними відрізками).

У дорогобузькій колекції збереглося понад 80 чітких клейм, серед них зустрічається 49 варіантів зображень. Клейма в Дорогобужі зустрічаються на гончарному посуді X – першої половини XIII ст., але більшість клейм датуються XI – XIII ст. Із 49 варіантів дорогобузьких клейм 28 мають аналогії серед матеріалів із пам'яток Південно-Західної Русі. Значну колекцію клейм зібрано також під час розкопок в Пересопниці (рис.1-2). Серед них переважають зображення типу солярний круг [5, с. 181].

Вінце горщика: в найбільш ранніх вінця мало відігнуті і прості в профілі, з часом вони стають біль відігнуті (це говорить про швидкий оберт гончарного кола), і профіль стає більш складним по своїй формі, з'являються поглиблення, бортики і складки. В місцевій кераміці ця еволюція виникла ще в X ст. [6, с. 173].

За формою вінця та іншими ознаками кухонний посуд Дорогобужа поділяють на сім типів.

До першого типу відносять горщики з помірно відігнутими назовні вінцями прямокутної форми, манжет не виражений, краї зрізані у вигляді рівної, злегка випуклої чи відігнутої площини. Ці горщики у Дорогобужі зустрічаються рідко.

Горщики другого типу мають на зовнішньому краї вінця манжет (потовщення), підтрикутне чи стрілоподібне у профілі. Інколи край вінця відігнутий так що утворює гостре чи заокруглене дно. Вони відносяться до кераміки так званого «курганного типу». Вироби формовано якісно, домішки трапляються дрібні і середні.

Треті типи посуду вирізняється тим що верхні краї манжета плоскі та широкі, підквадратні у профілі. У залежності від нахилу площини зрізу можна виділити два види таких вінця: 1. верхній плаский зріз манжета нахиленого на зовні; 2. цей зріз горизонтальний, або ж слабо нахилений до середини. Кожен із видів має кілька варіантів: а) із зовні нижній край манжета значно відтягнутий, грані чіткі; б) зовнішня закраїна виражена слабше, грані округлені; в) зовнішня закраїна ледь помітна.

У горщиків четвертого типу край вінця має вигляд відігнутого по вертикалі тригранного валика, схожого на пташиний дзьоб.

У горщиках п'ятого типу вінця значно відігнуті назовні, край загнутий до середини так що утворює валик. Такі горщики зустрічаються по всій території Русі в XII–XIII ст.

Горщики шостого типу мають різко відігнуті назовні вінця, а іноді – потовщені. Край вінця

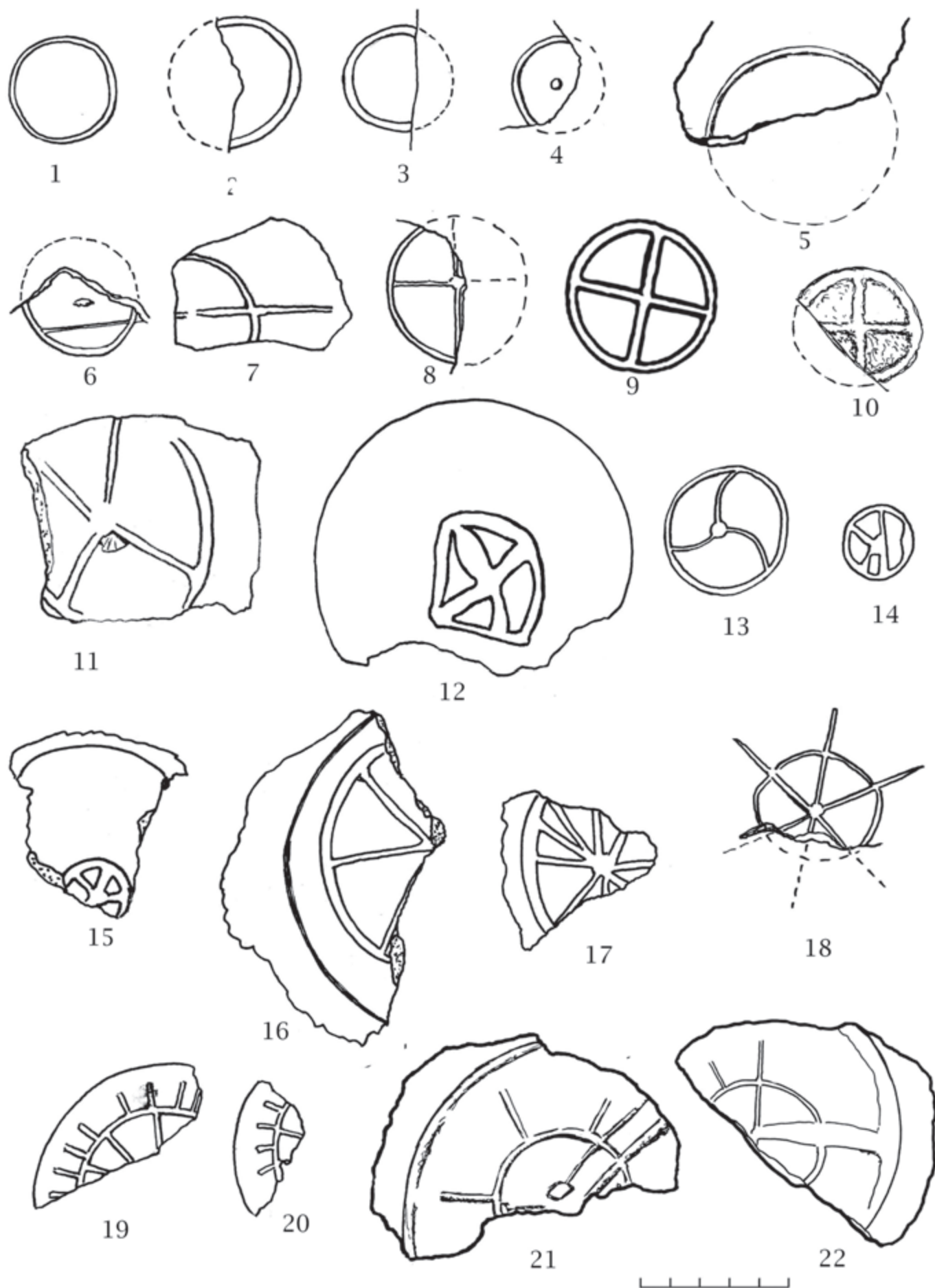

Рис. 1. Гончарні клейма з археологічних досліджень в с. Пересопниця 2002-2016 рр.

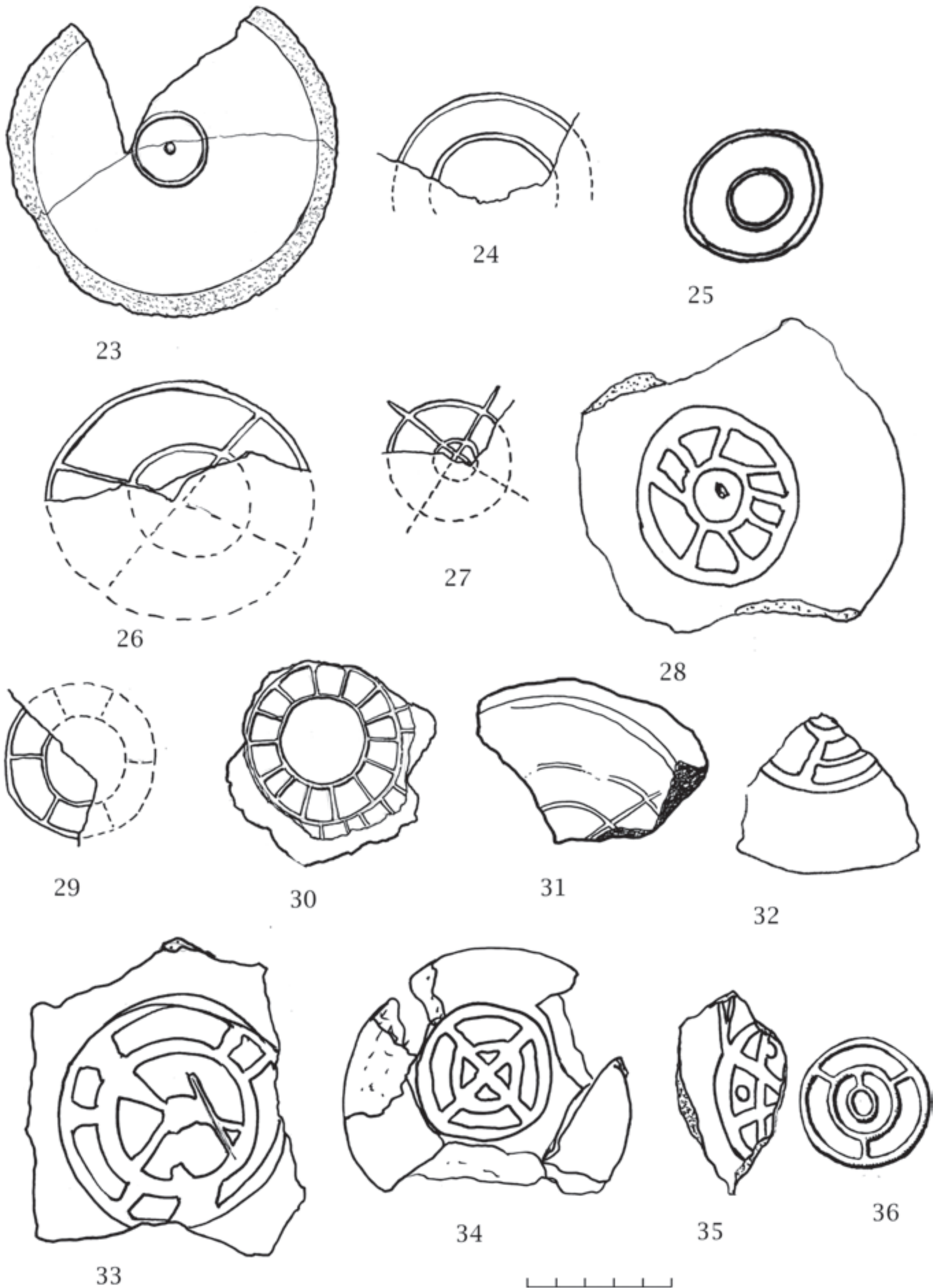

Рис. 2. Гончарні клейма з археологічних досліджень в с. Пересопниця 2002-2016 рр.

округлий чи скошений, зустрічається відігнутий вниз.

За формою вінець та іншими ознаками гончарний посуд Лучеська ділиться на чотирнадцять хронологічних груп.

До I групи зараховують горщики X ст. з помірно відігнутими назовні вінцями, так званого «курганного» типу, край яких косо зрізаний і найчастіше завершується манжетом. У процесі еволюції шийка все більше вигинається назовні, а вінця поступово заокруглюються. У комплексах XII – першої половини XIII ст. близько 80 відсотків вінець становлять загальноруські типи, в яких вінця завершуються валиком. Серед орнаментів переважає лінійний.

У другій половині XIII ст. поширюються вінця з товстим заокругленим чи сплюснутим валиком (IV група). Шийка окремих посудин дуже низька і вигнута назовні майже під гострим кутом.

У другій половині XIII ст. поширюються також вінця зі своєрідно сфорованим валиком, що має зовні прямо або косо зрізану грань (V група). У першій половині XIV ст. нижній виступ валика часто декорують вдавленнями (VI група). Поряд з цим набувають поширення вінця архаїчних форм (манжет). В орнаментативній

посуду дедалі частіше використовують хвилястий орнамент, до тіста додають крупнозернистий шамот.

У середині XIV ст. із застосуванням швидкоротаційного гончарного кола значно розширилися можливості моделювання: збільшення площі зовнішнього манжета дало змогу урізноманітнити оздоблення [1, с.186]. Профілювання зовнішньої поверхні вінець IX–XI груп здійснювалося за рахунок різного ступеня увігнутості з утворенням заокругленого або гострого нижнього ребра. Саме воно стає зоною орнаментування. Вінця IX–XI груп набули масового поширення у XV ст.

На формах вінець, що розвинулися з цих груп, валик профілювали ще й з внутрішнього боку за допомогою випуклостей, западин тощо. Вздовж зовнішнього краю манжета робили один над одним невеликі карнизи, які декорували (XII–XIV групи).

Хронологія посуду охоплює різні аспекти вивчення керамічного виробництва, пов'язані як із його технікою і технологією, так і особливостями пропорцій загальної форми виробів, різновидами орнаментативної, клеймування та за вінцями посуду.

Джерела та література

1. Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения. – Москва, 1978. – С. 272.
2. Гупало В.Д. Гончарные клейма Прикарпатья и Западной Волины (опыт систематизации) // СА. – 1985. – №4. – С. 236–242.
3. Козюба В. 2016. До проблеми датування «київської» кераміки середини X – середини XIII ст. Наукові студії, 9: Датування-хронологія-періодизація. Різні аспекти часу в археології. – Винники – Жешів – Львів : Апріорі, 2008. – С. 292-318.
4. Кучера М.П. Гончарные клейма из раскопок древнего Плеснеска // КСИА АН УССР. – 1960. – 10. – С. 118-123.
5. Прищепя Б.А. Погоринські міста в X–XIII ст. – Рівне : ПП Дятлик М., 2016. – С. 297.
6. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – Москва, 1948. – С. 791.
7. Толочко П.П. Гончарное дело // Новое в археологии Киева. – Киев : Наукова думка, 1981. – С. 457.
8. Ягодинська М.О. Орнаментативна давньоруської кераміки з пам'яток Західного Поділля // Археологічні студії. – Київ; Чернівці, 2003. – 2. – С. 179-198.

Акаш КРИШАН,
м. Київ

Староство у заставі або ковельський слід радомського каштеляна

У 1556 р. королева Бона виїхала до Італії і того ж року Ковельщина набула нового статусу, перетворившись з приватного маєтку на володіння королівського столу – так звану королівщину. Це дало змогу королю Сигизмунду Августу вже у 1557 р. запровадити у Ковельському старостві «устава на волоки», відповідно до яких земельні ділянки селян поділялися на

наділи по 20-25 га. Це стало важливою віхою на шляху до встановлення повного контролю над земельними угіддями і посилення ефективності їх використання королівською владою.

Початок 1560-х років приніс жителям ковельського староства нові умови соціально-економічного буття. Потребуючи додаткових коштів, правитель Корони Польської віддав свій

волинський маєток під заставу у 30 000 злотих польських впливовому магнату з роду Тарло. Вже 16-ого серпня 1560 р. королівський посланець Станіслав Коневський доставив тодішньому ковельському старості Францу Фальчевському розпорядження «ув'язати» у володіння Ковельським староством нового державцю — радомського каштеляна і холмського старосту Габріеля Тарла. Причому Фальчевський мав підготувати опис («інвентар») усіх статків місцевого замку; один його примірник він мав передати новому державці, а другий надіслати до Кракова. Тим часом король листовно вимагав послуху новому дідичу від міщан, бояр та вейтів Ковельського староства [3, с. 390-391].

В якості компенсації за Ковельщину Франц Фальчевський 26-ого жовтня того ж 1560 р. отримав монарший дозвіл на оренду в сумі 2 000 кіп литовських грошів ряду королівських сіл у Луцькому ключі, а саме Чернчгородок з присілком Маневичі, Колки, два Радуні, Козлиничі та Бруховичі, з яких новий володільник мав сплачувати «серебщизну» [3, с. 676]. Якщо зауважити, що попереднім власником цих земель був київський воєвода князь Фридрих Пронський, то стає зрозуміло, що волинський шляхтич мав неабиякі статки і міг виступити кредитором навіть для перших осіб держави.

Принагідно зауважимо, що ще до початку свого урядування на Ковельщині Габріель Тарло уже встиг зробити вельми солідну кар'єру у Короні Польській. Протягом 1536-1563 рр. цей шляхтич гербу Топор посідав уряд сандомирського хорунжого, у 1545 р. він стає краківським стольником, а вже згодом — у 1548 р. — бачимо Тарла на уряді коронного крайчого. У 1552-1553 рр. до «колекції» урядів пана Габріеля додалися титули охмистра королеви і радомського каштеляна [10]. Окремо зазначимо, що Ковельщина була не єдиним королівським маєтком, що його тримав Габріель Тарло. Так, він володів ще Любачівським і Холмським староствами на теренах Корони Польської [9].

Як вважав дослідник Павло Васильович Михайлина, поряд зі сприятливими чинниками у процесі внутрішньої розбудови міст, такими як надання різних привілеїв на розгортання економічної діяльності та поліпшення ситуації щодо релігійних протистоянь, «серед негативних факторів для розвитку міст і містечок України, а також їхнього населення у XVI-XVII ст. не останню роль відіграла і руйнівна система оренд і застав» [7, с. 79]. Річ у тім, що у Великому князівстві Литовському не існувало кредитних установ, а тому задля отримання ве-

ликих грошових сум можновладці і навіть самі володарі вдавалися до стратегії застави чи оренди маєтків. Наразі на основі проаналізованих джерел ми можемо обережно стверджувати, що для Ковельщини явище оренди не зіграло настільки згубну роль, як про це зазначав згадуваний історик. Відсутність позовів представників місцевих цехів і купецьких об'єднань до королівської влади як вищої апеляційної інституції щодо вірогідних порушень орендарем привілеїв [7, с. 100] на здійснення торговельно-виробних операцій у старостві свідчить про налагодження взаємовигідних контактів між магнатськими урядниками та міськими громадами ковельського маєтку. Висловимо обережне припущення, що зацікавлений у тривалому матеріальному зиску зі своєї нової оренди Габріель Тарло віддавав своїм слугам на місцях практичні та раціональні накази господарського характеру. Тому, цитуючи П. Михайлину, можемо вважати, що «нестримна сваволя ... орендарів, заставних володільців» [7, с. 109] оминула Ковельщину, позаяк на кінець перебування цього волинського маєтку у заставі у радомського каштеляна (1565 р.) маємо певні данні про економічне зростання ковельського маєтку за роки оренди. Так, про неабияку матеріальну потужність Ковельщини на той момент може красномовно свідчити той факт, що з повітового Володимира було стягнуто на військові потреби 150 кіп литовських грошів, а з самого Ковеля лише на третину менше — 100 кіп литовських грошів [3, с. 798].

Варто наголосити, що вибір очільником ВКЛ саме радомського каштеляна орендарем свого Ковельського маєтку був не випадковим. Оскільки Тарло був приближеним слугою королеви, то Сигизмунд вважав, що повернення заставленого регіону до складу його володіння пройде швидко і без особливих проблем, як тільки орендар отримає суму застави. Тому король і в інших майнових питаннях підтримував свого слугу. Наприклад, у жовтні 1560 р. слонимський староста дістав королівський наказ забезпечити випас кінського табуна Тарла в маєтку Зельва, а трьом конюхам радомського каштеляна — платити по 15 коп грошей литовських кожному на тиждень «на страву» [5, р. 391]. Аналогічний наказ у травні 1561 р. Сигизмунд надіслав державці іншої королівщини Олександрю Владиці та його намісникам наказ у випадку відправки Габріелем Тарло своїх 18 коней до Бирштан на випас надати пашу, а двом конюхам нового ковельського старости — платити по 15 коп грошей литовський

кожному на тиждень «на страву» [5, р. 461].

Ковельське староство не було першою заставою у володінні радомського каштеляна. Ще у 1543 р. він отримав в оренду місто Сендзішув-Малопольський у Короні від Станіслава Одровонжа за 2 700 флоринів, але тримав його лише до 1545 р., коли колишній власник помер, а маєток перейшов у спадок до його дочки Беати [9]. Тобто певний досвід управління заставами у Габріеля Тарла вже був до часу його призначення на уряд ковельського посесора.

Деяко пізніше, в середині жовтня 1560 р., своїм другим листом король конкретизував суму, за яку Габріель Тарло отримав у заставу Ковельське староство, визначивши його «приблизну» вартість у 30 000 злотих польських або ж 12 000 коп грошей литовських. Як бачимо, очільник ВКЛ доволі високо оцінив економічний потенціал цієї королівщини, надавши їй орендарю Тарлу. Одночасно цим же листом від 17-ого жовтня 1560 р. король застеріг своє право, згідно з яким після повернення усієї суми застави, може безперешкодно повернути Ковельщину до складу своїх володінь [5, р. 412-413].

Варто зазначити, що новий староста (чи то пак орендар) також був зацікавлений в отриманні матеріального зиску зі своїх нових володінь, а тому його урядники на місцях провадили відповідну політику використання ресурсів регіону. Одним із наріжних каменів свого добробуту на волинських теренах Тарло, як і свого часу королева Бона, вважав лісові масиви, де вироблявся дорогоцінний поташ. На «будникування» новий дідич відповідний привілей вже мав [5, р. 412]. Так, вже у перший рік старостування Тарла з Ковельського маєтку було експортовано 455 лаштів попелу. Відповідно до записів у влоцлавецьких митних книгах, вдалося встановити, що Ковельщина залишалася значним експортером поташу і в пізніші часи: у 1569 р. з теренів маєтку було вивезено 1755 лаштів попелу, 1572 р. – 1002, 1573 р. – 250, 1574 р. – 246, 1576 р. – 437 [8, с. 156]. Поступовий спад обсягів виробленого та експортованого поташу у 70-х рр. XVI ст. можна вважати економічним, якщо зважати на скорочення лісових масивів внаслідок інтенсивного виробництва.

Треба зауважити, що попри перебування Ковельського маєтку у заставі у Габріеля Тарла, радомський каштелян в офіційних документах також титулувався ковельським старостою. Про це свідчить лист Сигизмунда Августа за 1563 р. до «старост та державців», в якому йшлося про порядок вибрання «серебщизни» та направлення рекрутів і путних бояр на

військову службу та забезпечення останніх провіантом [3, с. 676].

Оскільки Габріель Тарло, на відміну від свого попередника, був доволі значною персоною у Короні, то слушно зауважити, що новий староста дуже зрідка бував у своєму новому маєтку, довіривши усю повноту влади там своїм відданим слугам, які посіли уряд ковельського підстарости. За допомогою аналізу наявних джерел нам вдалося встановити імена та періоди перебування на підстаростинському уряді двох наближених до Тарла осіб.

Вірогідно, що першою людиною, яка безпосередньо очолила всю адміністрацію управління волинським маєтком Тарла на місцях, став маловідомий шляхтич Янковський. Цілком ймовірно, що він і до цього був віданим слугою магната, а отже, міг успішно виконувати вказівки самого старости і пильнувати збільшення його прибутків. Вперше підстароста Янковський згадується в якості ковельського урядника у справі про розбійний наїзд жителів Ковельського староства на коширських підданих князя Олександра Андрійовича Сангушка-Коширського від 17-ого липня 1561 р. Як засвідчувала довірена особа позивача, ковельський урядник Янковський, миляновицький урядник Заруба, миляновицький війт Богушевський з великим загоном з «бояр, міщан та людей ковельського староства» напали на маєток князя Залісся. Цікавим може видатися той факт, відповідно до якого скаржник зазначив, що нападники були озброєні (рогатини, сагайдаки), причому і вогнепальною зброєю (ручниця, гаківниця) також, а всього було їх «більше трьох тисяч кінних і піших» [6, с. 360-361]. На нашу скромну думку, тут маємо справу з явним перебільшенням, бо мало ймовірно, щоб для звичайного наїзду на сусідній маєток була задіяна так велика кількість людей ще й з гарматами (гаківницями). Але цей випадок яскраво свідчить про типову модель поведінки шляхтича середньої руки (яким був Янковський), який, скоріше за все, з відома свого пана, вдався до грабівницького наїзду на володіння нових сусідів радомського каштеляна на Волині.

Вищенаведена інформація спростовує раніше поширену тезу деяких науковців, що після переходу староства в оренду до Габріеля Тарла його першим намісником (підстаростою), у Ковелі став саме шляхтич Петро Мисопад-Куницький [4, с. 349]. Найбільш ймовірно, що першим підстаростою у волинському маєтку радомського каштеляна з жовтня 1560 р. і, принаймні, по липень 1561 р. був саме урядник Ян-

ковський. Принагідно зауважимо, що від зміни вищої (старостинської) і середньої (підстаростинської) гілок влади на Ковельщині залежало й подальші статус та добробут нижчої верстви управління (місцеві дрібні слуги та бояри) протягом досліджуваного періоду.

Розглянемо це на конкретному прикладі місцевого служилого шляхтича Станіслава Сабалинського. Станом на 1556 р. ця особа перебувала на підстаростинському уряді і напряду належала від тодішнього управителя королівщини Фальчевського. Саме про дотримання Сабалинським правових норм і недопущення випадків грабунку ковельських ремісників йшлося у наказі Сигізмунда Августа до пана Франца, як нового державці маєтку [2, с. 59] у 1556 р. У судових документах про вже описуваний наїзд нового підстарости Янковського на «добра» князя Кошерського у переліку нападників фігурує «боярин Ковельського повіту Станіслав Сабалинський» [6, с. 361]. Цілком можливо, що у джерелах за 1556 та 1561 рр. йдеться про одну і ту ж особу. Як бачимо, після зміни ковельського державці цей дрібний шляхтич втратив свій уряд підстарости, але й надалі залишався слугою місцевого замку і брав участь у збройних виправах під орудою вже нового «заступника» ковельського старости.

Згадки про іншого слугу Тарла Петра Мисопада-Куницького у наявних документах вперше фіксуються наприкінці листопада 1561 р. Вочевидь, що шляхтич Янковський, на жаль, з не відомих нам причин, до цього часу вже втратив свій уряд (можливо, з причини смерті). Восени 1561 р. у Габріеля Тарла виник конфлікт з вже згадуваним нами раніше Михайла Тихновича Козинського за маєток Смідин (Смідинську волость), яка, за словами Мисопада-Куницького, «була уступлена» його господарю. Однак намісник Козинського Томаш Подоський, який на той час перебував у Володимирі і до якого прибули посланці від ковельського старости шляхтичі Яцько Жаба Осовецький та Гришко Клецьковський, відмовився приймати листи і тим самим віддати Смідинський маєток слугам Тарла. Натомість Подоський (вірогідно що зі своїми слугами) жорстоко побив Осовецького і Клецьковського. Про насилля над останніми і скаржився ковельський підстароста до Луцького городу, щоб притягнути винних до відповідальності [6, с. 383-384].

На жаль, через брак відповідних даних, нам більше нічого не відомо про особу другого після Янковського намісника Тарла у Ковелі, але мо-

жемо стверджувати, що цей слуга магната надовго «затримався» на уряді підстарости. Цілком можливо, що Петро Мисопад-Куницький управляв волинським маєтком аж до смерті свого патрона (1565 р.) і часу передачі маєтку князю Курбському, бо він неодноразово фігурує в луцьких городових книгах і за 1564 р. [1, арк. 73-74, 233, 290-291]

Станом на травень 1565 р. Ковельщина знову згадується у переліку королівських старостів у зв'язку з вибранням військового податку, однак у королівському листі вже не згадується Габріель Тарло [3, с. 793]. Можливо, ім'я тодішнього державці не було зафіксовано з огляду на підготовку вищої влади до зміни володільця маєтку.

Нова доба в історії волинської королівщини та її центру – міста Ковеля – розпочалася вже у 1565 р., коли по смерті орендаря Габріеля Тарла маєток спершу було повернуто до складу королівських володінь, а згодом передано у володіння «на ленному праві» московському емігранту князю Андрію Курбському. Лише п'ять років Ковельщину встиг «потримати» представник впливового магнатського роду. На відміну від свого «попередника» на уряді ковельського дідича Габріель Тарло не мав якихось особливих побажань чи проектів для цього волинського регіону. Для нього ковельський маєток став лише черговою заставою у цілому шереху землеволодінь. Як орендар, він прагнув лише до забезпечення надходження звідти стабільних прибутків. Історію на місцях творили його намісники – ковельські підстарости, а сам староста останні роки свого життя провів у далекому від Волині Радомі.

Свого часу король зобов'язувався повернути Францу Фальчевському уряд старости в майбутньому, коли Ковельщину буде викуплено у Габріеля Тарла [3, с. 417]. Тому у 1565 р. у зв'язку зі смертю останнього, цілком може бути, що Фальчевський і розраховував на своє повернення у Ковель, однак доля розпорядилася інакше. Коли волинська королівщина знову повернулася до рук Сигізмунда Августа, той вже мав іншого претендента на «тримання» цього маєтку.

Наступного – 1566-ого – року і сам пан Франц який майже 10 років де юре і де факто посідав старостинський уряд, відійшов у засвіти. Можливо, він і жалкував на смертному одрі, що не всі обіцянки можновладців збуваються.

Після короткого періоду королівського правління та магнатського орендарства Ко-

вельщині випала доля на наступні майже чверть століття стати новим родовим гніздом для князів Курбських. Гніздом, яке вони не

хотіли ані лише «тримати», ані просто орендувати. Але, як ми вже знаємо, все в житті – тимчасово.

Джерела та література

1. ЦДАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 6. (Луцька замкова книга за 1564 р.)
2. Архив ЮЗР. – К., 1869. – Ч. 5, т. 1. – 675 с.
3. Литовская Метрика. Отделы первый-второй. – Ч. 3: Книги публичных дел. – Юрьев, 1914. – 896 с.
4. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / Упоряд. В. Кравченко, Н. Яковенко. – Київ, 1990. – 408 с.
5. Lietuvos metrika Kn. 37: (1552-1561); Uzasymu knyga 37/ parengė Darius Baronas - Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. - 632 p.
6. Луцька замкова книга 1560-1561 рр./ Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
7. Михайлина П. М. Міста України в період феодалізму (До питання про становище міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVI – першій половині XVII ст.). – Чернівці, 1971. – 113 с.
8. Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). – Київ, 1992. – 332 с.
9. Інтернет-ресурс <https://patronisedziszowa.wordpress.com/2016/10/18/gabriel-tarlo/>
10. Інтернет-ресурс <http://www.sejm-wielki.pl/b/dw.11323>

Андрій КУКУРУДЗА,
м. Рівне

Волинь у протидії московській середньовічній експансії кін. XV – першої пол. XVI ст.

Московсько-литовське збройне протистояння XV-XVI ст. та участь українців у ньому в українській історіографії тривалий час залишалося у затінку і в дорадянські, і в радянські часи, і навіть в часи незалежної України. Натомість поляки активно описували битву як триумф власної зброї [9]. На початку XXI ст. в Україні виходили окремі краєзнавчі публікації і тільки з початком російської агресії в 2014 р. і одночасним ювілеєм битви під Оршею в наукових дослідженнях стався «прорив», тема стала актуальною. Проте все ж гострота проблеми, її історична тяглість і надалі зберігають важливість та актуальність у висвітленні опису активності волинської середньовічної військово-політичної верхівки в протидії Москві.

Землі теперішньої Рівненщини в кін. XV – першої пол. XVI ст. знаходилися на західному прикордонні Великого князівства Литовського. Структурно в цей час землі Волині поділялися на окремі феодальні домени та Володи-

мирське, Луцьке та Кременецьке старства [5, с. 72]. Таким чином, на відміну від земель Чернігово-Сіверщини, де Московія становила основну військову зовнішню загрозу, волинські терени скоріш зазнавали набігів з боку Кримського ханату та поляків ніж з Москви. Проте збройне протистояння між Литвою та Московією і зокрема постать князя Костянтина Івановича Острозького (1460 – 1530), як Великого литовського гетьмана, втягнули наш край у вир одного з найзапекліших військових протистоянь у Східній Європі. Важливо підкреслити, що воєнні досягнення князя Острозького були такими суттєвими, що у 37 років князь отримав посаду великого гетьмана, хоч його попередники всі були старшими від нього літами [7, с. 19].

Князь Костянтин Острозький –
оборонець українських земель
від татар і московитян

Війни Московського і Литовського великих князівств за східнослов'янські землі, що перебували у складі Литви, посідають основне місце у збройному протистоянні на Сході Європи XV-XVI ст.

Із середини XV століття посилювався вплив католицької церкви в Литві, пов'язаний із зміцненням союзу цієї країни з Польщею. М'яка та поступлива політика Ягайла та його наступників на користь західного сусіда обурювала інших князів та панів, що самі трудилися для розвитку Великого князівства Литовсько-Руського і вміли цінувати його незалежність. Вони гостро виступали проти «ганебної неволі», яку Польща намагалася нав'язати Литві, і з незадоволенням зустрічали усілякі унійні плани.

Найбільш вороже до польських впливів ставилися українські та білоруські вельможі. Попередній устрій Великого князівства був для них цінним тим, що давав їм повну рівноправність у державному і суспільному житті, а особливо – не порушував ні в чому прав православної церкви. Коли ж Польща і Литва склали першу унію (1385), то відразу бояри-католики дістали окремі привілеї. Те саме закріпила і пізніша унія (1413). Цим литовська верхівка руйнувала ту схему політичних відносин, яка дозволила за рахунок симбіозу литовського і руського елементів створити міцну державу, яка, на жаль, наприкінці XV ст. припинила позитивний розвиток. Багато православних феодалів у зв'язку з цим вважали за краще переходити на службу єдиновірному московському князю. Відповідно, Москва одержувала підстави претендувати і на землі цих вельмож. Польський король і литовський великий князь Казимир IV наполягав, щоб московський великий князь Іван III не приймав перебіжчиків, але той не тільки ігнорував ці вимоги, але і розпочав війну проти Литви.

Хронологічно в означений час відбулося кілька литовсько-московських війн: 1492-1494, 1500-1503, 1507-1508, 1512-1522, 1534-1537 рр. У усіх цих кампаніях приймали участь українські князі та шляхта, зокрема і з Волині.

Іван III уклав союз із кримським ханом Менглі-Гіреєм. У 1492 році татари вдерлися в литовські землі і захопили Київ. У цей момент помер король Казимир. У Польщі королем вибрали його старшого сина Яна, а в Литві великим князем – його молодшого сина Олександра. Між братами спалахнула ворожнеча, що підірвала литовсько-польський союз. Москва скористалася сприятливим випадком і вдерлася до Литви. Поки татарське військо стояло в районі Києва і Чернігова, московські і союзні їм рязанські раті зайняли Мещерськ, Серпейськ, Опаків і Вязьму. Олександр не мав сил битися на два фронти і уклав мир з Москвою в 1494 році. У результаті до Московського великого кня-

зівства були приєднані Чернігів, Рильськ, Новгород-Сіверський і низка інших міст.

У 1500 році Іван III почав нову війну проти Литви. Головна московська рать під командуванням боярина Юрія Кошкіна захопила Дорогобуж. Йому на допомогу підійшло тверське військо князя Данила Щені. Загальну чисельність військ, що з'єдналися, літописи визначають у 40 тисяч чоловік. Армія Щені і Кошкіна розташувалася в 5 км на захід від Дорогобужа на Мітьковому полі біля річки Ведроша. 14 липня туди ж підійшло 40-тисячне литовське військо на чолі з гетьманом Костянтином Острозьким. У битві, що відбулася, литовські війська зазнали важкої поразки, а князь Костянтин навіть опинився у полоні [8, с. 23]. Після перемоги на Ведроші Іван III збирався знищити Литовське князівство. Він просив Менглі-Гірея вдарити з південного сходу, а сам збирався наступати з північного заходу на Смоленськ силами новгородських, псковських і великолукських полків. У серпні 1500 року 15-тисячна татарська кіннота вдерлася на Волинь і Поділля. У цей же час новгородські та інші союзні Москві війська взяли Торопець, а московсько-татарські війська рухалися на Мстиславль. Проте Олександр вдалося укласти союз з Лівонським орденом, і лівонці відтягли на себе новгородські і псковські війська. Невдача московських військ під Ізборськом влітку 1501 р. була компенсована перемогою над литовським військом під Мстиславлем 14 листопада 1501 р., де було вбито 7 тисяч литовців, якщо літописи не перебільшують. У той же час московські війська взяли Оршу і обложили Смоленськ. Усе ж таки після поразки від лівонців на північному фронті Іван III у 1503 році уклав 6-річне перемир'я з Литвою і Лівонським орденом на основі збереження колишніх меж, утримавши завойовані до 1494 р. литовські міста. У 1508 р., вже при Василі II, сині Івана III, між Москвою і Литвою був досягнутий «вічний мир», який існував лише чотири роки. Таким чином, литовсько-московська боротьба охоплювала широкий географічний ареал. Практично вона стала суперництвом двох різних середньовічних воєнних структур (західної та східної) в боротьбі за давньоруські (українські) землі.

Зовнішньо-політичні настрої Волині в пізньому середньовіччі виразно зафіксовано. «Волинь, зійшовши на становище провінції, – пише дослідник Інституту дослідів Волині І. Левкович, – більш як сто років осталася під повільним впливом тих всіх правно-адміністративних та суспільно-економічних змін, що на польський

зразок стали оформлювати нову дійсність у Великому Князівстві. Впродовж того часу однак Волинь була зберегла свої притаманності, що виникали з національно-політичних і культурно-релігійних традицій княжої доби» [5, с. 71-72]. І саме ці «притаманності» чітко вирізняли регіон антимосковськими настроями. Населення середньовічної Волині активно залучалося до литовської військової машини, яка з усіх можливих сил намагалася стримати московсько-татарський тиск. Військо Литовсько-Руського князівства традиційно для середньовіччя складалося з двох частин: народного «ополчення» та постійної армії. Перебуваючи невпинно в стані боротьби і загрози з боку сусідів, литовсько-руська держава потребувала великої армії, здатної до тривалих походів. Дружини окремих князів – чи українських, які залишилися на своїх землях, чи нових литовських, які підлягали великому князю і висилали на його поклик війська, – не були чисельними і не могли забезпечити безпеки держави. Але утримувати необхідну більшу армію в себе на службі держава не могла через слабку фінансову організацію та елементарну нестачу коштів у скарбниці.

Попри те, що провідною силою в князівстві звісно залишалися литовці, у військо, яке комплектувалося князями та магнатами, потрапляло багато населення з Волині, Київщини та інших українських і білоруських земель. Волинські землі залишалися фактично в другій лінії оборони великого князівства. Населення нашого краю брало активну участь в формуванні Посполитого рушення, зафіксованого законодавчо в Литовських статутах 1528 і 1566 рр.

На відміну від князівських родів Чернігово-Сіверщини, таких як Трубецькі, Брянські, Волконські, Масальські та інших, волинська політична верхівка міцно трималася Литви. На землях Волині збереглося більше 50 княжих родів, які відіграли велику роль в її політичній та культурній історії. Серед них найвизначнішими були Заславські, Четвертинські, Ружинські, Порицькі на чолі з князями Острозькими, які в XVI ст. володіли понад тисячею сіл. До княжат наближалися багатством бояри: Боговитини, Монтовти, Семашки, Сенюти, Загоровські, Гулевичі, Джуси та інші. В 1528 р. волинське панство підготувало кінноту в кількості 468 осіб [6, с. 57]. Саме ці волинські діячі зробили великий внесок у боротьбу з противниками Литви в XV-XVI ст. Така позиція української волинської шляхти та князів тим більше важлива, що Москва в своїй загарбницькій політиці намагалася

вже в XV ст. використовувати місцевих зрадників проти Литовського князівства і видати свою зовнішню агресію за внутрішній конфлікт, як це спробувала зробити і в Україні 2014 року [2, с. 27]. Натомість на Волині знайти союзників в XV-XVI ст. їй не вдалося. «Волинь, зберігаючи свої порядки у внутрішньому житті та вирішуючи його нові потреби, не втручається і не бере участі в протилитовській конспірації Михайла Олельковича (1481 р.), як також пізніш у повстанні, зорганізованому Михайлом Глинським (1508 р.)», – зазначає І. Левкович [5, с. 73]. Постає гетьмана Костянтина Острозького як і приклади попередніх волинських родів, спростовує вирішальність релігійного чинника у відносинах між Литовсько-руським князівством та Московією. Саме принцип свій-чужий, а не православна віра, спрацьовував у першу чергу, і православні князі і бояри громили московсько-татарські сили, як ворожі і далеко не давньоруські [7, с. 20]. Навіть російська військово-історична наука в кінці XIX ст. чітко характеризувала рід Острозьких як «заклятих ворогів Москви» [4, с.304].

Таким чином, волинське суспільство, кероване князівсько-боярською верхівкою, залишалося надійно-лояльним до Великого князівства і могло йому допомогти в боротьбі не лише із татарами, але й з Московією.

З плином часу народне «ополчення» (посполите рушення) також втрачало своє значення, залишаючись лише для оборони замків під час нападів татар або для розвідок — чи не насувається ворог. Для далеких походів до німецького чи московського кордону воно не підходило, бо не мало відповідної зброї та вишколу [6, с. 56].

Саме тому головна увага уряду Великого князівства була звернена на постійне боярське військо, адже бояри за військову службу одержували землі. За польським зразком, головну увагу в литовському війську приділяли кінноті важкій та легкій. Саме на північно-західних українських землях, тобто Волині, починають від другої половини XV ст. з'являтися нові форми озброєння кінноти. Зокрема на відміну від білоруських земель, де й надалі головною зброєю кіннотника залишався меч-корд, на Волині дедалі більшого поширення набуває шабля – універсальна зброя козаків та гусар. Ці види кінноти поширюються від середини XVI ст. Військо складалося з «копійщиків» – вояків із довгими списами та мечами, і стрільців – у легких панцерах, з луками або кушами. Піхота мала обладунки, щити, мечі та луки. Зброя була

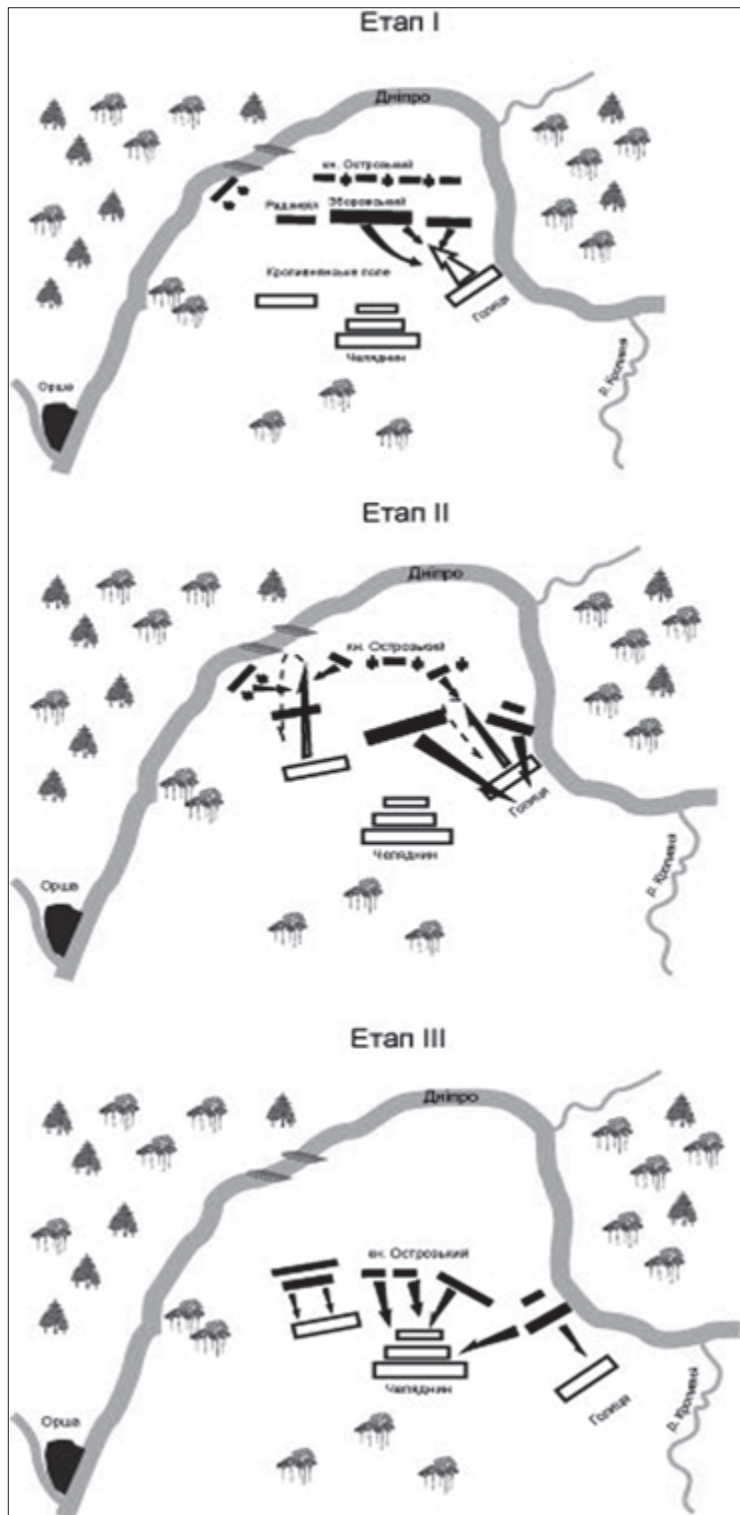
різноманітною: сокири-балти, бердиші, чеками; мечі були теж різних типів: довгі, короткі — тесаки, рапіри, кончари тощо. Зброя до загонів українських князів потрапляла переважно зі Львова, де був «цех мечників».

Волинські князівські роди виставляли значні збройні сили в протидії Литовського князівства зовнішній агресії. Зокрема найчисельніші загони кінноти мали Острозькі – 436, Ольшанські – 154, Сангушки – 126, Вишневецькі – 46. Разом з іншими князями від волинських земель до литовського війська потрапляло 952 кіннотники [6, 57].

Хоч головна увага збройних сил волинських князів та панства спрямовувалась на протидію кримськотатарським набігам, ці ж сили також протидіяли і загарбницьким планам Москви. Найбільше магнатів і відповідно виставлених військ давала саме Волинь. На Побужжі, Підляшші та Берестейщині розвинутим було дрібне володіння, і військові контингенти також були скромнішими. А от Київщина та Брацлавщина взагалі не виставляли жодного хоругового відділу за відсутності впливових родів.

Битва під Оршею 1514 р. стала кульмінацією протидії української військово-політичної еліти з Волині московським зазіханням на початку XVI ст. Острозький літописець лаконічно згадує про це, що «...на Кропивні наші поразили москву на 80000...» [1, с. 125].

За свідченнями хроністів активна стадія битви зайняла три години, хоч інші джерела свідчать, що боротьба затягнулася на цілий день. Прикметною рисою вікторії як інших знаменитих битв стало застосування Острозьким хитрої пастки для свого противника. Литовцям вдалося здійснити вдалий військовий маневр, їх війська імітували втечу. Коли московська кіннота ринулась слідом за противником, грабуючи військово майно і повіривши в швидку перемогу, цим самим вона була підведена під приховані литовські гармати. Страшний залп артилерії зім'яв московитів, привів їх у повний розлад, що незабаром передався і всьому московському війську, яке зазнало страшної поразки. Вперше великим князем такий військовий маневр був успішно вико-

Мапа битви під Оршею 1514 р.

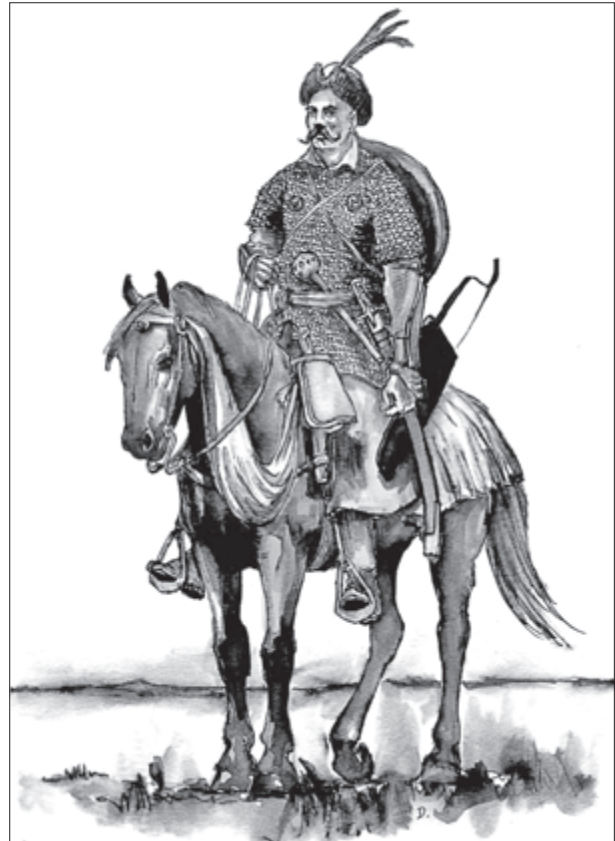
ристаний у блискучій перемозі над татарами під Вишневцем 1512 р. Переслідування втікачів та добивання оточених решток московитів розтягнули тривалість побоїща. Зокрема вершники литовсько-руського війська переслідували втікачів аж до темноти на відстань до 60 км [3, с.70-71].

Таким чином, так чи інакше з обширних волинських земель до литовського війська потрапляло чимало люду. Коли ще зважити, що

Сигізмунд I

великим гетьманом у війську був саме український князь, то закономірно, що і вояки туди потрапляли саме із близьких та добре йому знайомих володінь. Якщо навіть і задатися питанням, чи брало участь давньоукраїнське воїнство, крім самого великого гетьмана, в битві під Оршею, відповідь на нього буде схвальна. Не писав би інакше Острозький літописець про перемогу «наших» в 1514 р. Аналіз національного складу литовського війська під Оршею, здійснений деякими сучасними науковцями, підкреслює, що навіть за найскромнішими обрахунками до 40% його складу становили вихідці з Прибалтики, України та Білорусі. Частина вчених наголошує, що решту сил становили польські відділи, але при цьому зазначається, що серед них була велика кількість, до двох з половиною тисяч, найманців та добровільних загонів шляхти з Малої Польщі, тобто

Товариш хоругвовий

Галицьких земель та Червоної Русі, поступово загарбаних поляками.

Вже після Оршанської кампанії нове загострення між Литвою та Московією вилилося в Сіверський похід литовських військ 1534 року. Як показав перебіг воєнних дій в серпні-вересні, українські полки знову були серед найбоекватніших частин литовського війська [8, с. 105].

Отже, волинські землі і зокрема сучасна Рівненщина активно долучалися до захисту кордонів Великого князівства Литовського від московської агресії.

Джерела та література

1. Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – К.: Наукова думка, 1971. – 200 с.
2. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2016. – 248 с.
3. Герберштейн С. Записки о Московии. – М.: Издательство Московского университета, 1988. – 430 с.
4. Энциклопедія воєнних и морських наук. – Т. V. – СПб. -1891. – 304 с.
5. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року). – Вінніпег : Накладом «Волинського видавничого фонду», 1953. – 112 с.
6. Пугач В., Гавриш І. Місце і роль Волині та Полісся в воєнній справі Великого князівства Литовського в кінці XV ст. – XVI ст. // Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної конф., 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. – Київ, 2013. – С. 55-58.
7. Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. – Острог, 2009.
8. Черкас Б. Степовий щит Литви. – Київ : Темпора, 2011. – 144 с.
9. Drozd Piotr Orsza 1514. – Warszawa : Dom Wydawniczy Bellona, 2000. – 230 s.

Світлана ЛОКАЙЧУК,
Григорій ОХРИМЕНКО,
Володимир ПОТРАПЕЛЮК,
м. Луцьк

Милоградська культура на Поліссі

У залізному віці на Прип'ятському Поліссі з'являється населення, що називається в археології милоградська культура. Вона датується приблизно VII (?) ст. до н. е. – II ст. н. е. Її пам'ятки знаходяться берегах Горині, на Житомирщині, Київщині (рис. 1). У межах названих областей відомі укріплені городища милоградської культури. Про це писали І. Свешніков, М. Кучера та ін. [14, с. 269]. Є припущення, що в часи Геродота носіїв МК називали неврами. Під час скіфо-перської війни скіфи нібито зверталися до цих поліських людей за допомогою. Прізвиська Невар відомі у Волинській обл. У Камінь-Каширському р-ні є с. Невір (над При-

п'яттю). Висловлюються думки, що людність МК мала контакти з кельтами. Це могло бути, на нашу думку, в III–I ст. до н. е. Підтверджуючих фактів цьому не багато, але на Житомирщині є знахідки бронзових прикрас (браслети, фібули, шийні гривни) кельтського виробництва. На ці питання могли б дати відповіді місцеві науковці, краєзнавці. На Рівненщині та Житомирщині пошуківці знаходять і кельтські монети.

Варто зазначити, що населення милоградської культури, як гадають, живучи в піщаній, болотистій зандровій зоні, відзначалося більшою рухливістю, ніж землероби того часу Волині

1. Ареал милоградської культури

2. Прикраси милоградської культури: 1 – місцезнаходження невідоме; 2 – на межі Рівненської та Хмельницької обл. (інтернет-ресурс)

[14, с. 269], тобто скотарство могло бути основою їхнього господарства [13, с. 76]. Сліди проживання носіїв МК виявлені Г. Охріменком біля с. Балаховичі Володимирецького р-ну (грунтові поховання) на березі Стиру, неподалік смт Володимирця (підкурганні поховання, досліджувані М. Воробей, де знайдені були залізні вироби та великий тонкостінний посуд) [3, с. 53]. На Волинській височині пошкоджену кераміку милоградської культури знайдено над р. Черногузкою біля с. Баїв Луцького р-ну Волинської обл. під час розкопок поселення волино-люблінської культури (на острові). Д. Козаком описано матеріали з житла милоградської культури, виявленого біля с. Хрінники (уроч. Шанків Яр) Демидівського р-ну Рівненської обл. [5; 6, с. 71–96].

У басейні р. Горині біля сіл Городок, Великий Олексин Рівненщини на поселеннях МК проводилися розкопки, де відкрито наземні або незначно заглиблені житла малих розмірів (наприклад, в останньому із згаданих н. п. одне житло мало площу 2,9x3,5 м). Форма їх неправильно прямокутна. Стіни робилися, вірогідно, із стовпів, обплетених лозою та обмазаних глиною. В середині хати були печі та вогнищеві ями [13, с. 68–81]. Піч із згаданого житла мала діаметр близько 1 м. І. Свешніков подає такі пам'ятки милоградської культури на Рівненщині: Хотин, Бронники, Великий Олексин, Зозів, Мирогоща, Збуж, Забороль, Городок. Це були їх поселення та поховання. Усього в басейні Горині відомо 30 поселень, 3 грунтових, 7 курганних могильників [13, с. 68]. Таким чином, могильники милоградської культури поділяються на ґрунтові та підкурганні. Поховання відомі тілопокладальні (інгумаційні) та тілопальні (кремаційні). Ґрунтові тілопокладальні поховання виявлено поблизу сіл Городок та Дерев'яне Рівненської обл. [14, с. 270].

Неподалік с. Корост на Поліссі (Погориння) відкрито залишки тілопальних ґрунтових поховань, а поблизу с. Забороль (Рівненський р-н) у двох курганних могильниках (по 20–25 курганів у кожному) теж знайдено поховання милоградської культури. Їх досліджував, зокрема, відомий польський археолог проф. Т. Сулімірський, а також Я. Гофман [13, с. 73]. Біля похованих залишали посудини (ставили біля голови або ніг), кістяні, крем'яні вироби, інколи залізні.

Це населення загадкового походження залишало після себе досить одноманітний осуд: яйцеподібної форми горщики з розхиленими вінцями (часто великих розмірів), тонкостінний посуд; орнамент трапляється рідко, наприклад, з округлих вдавлень з середини на вінцях, від чого з зовнішнього боку утворювалися горбики («перлинки»). На наявність ткацтва вказують прясла різної форми, у т. ч. з виступами-«ріжками», які були також у носіїв тшинецької культури доби пізньої бронзи [14, с. 271, рис. 77: 5].

Ю. Кухаренко писав про кулясті горщики з с. Дубой Брестської обл. Білорусі, що вони мали конічні вінчики з ручками [8, табл. 1: 4, 6, 8]. Особливостями господарства є рання поява в них обробки заліза. Це могло бути в VII–VI ст. до н. е. (для поліських регіонів – досить рано).

Асортимент металевих виробів був чималий: ножі, листоподібні вістря списів та ін. З кольорових металів (міді, бронзи) робили незвичайні прикраси – шпильки, дротяні гривни з розклепаніми кінцями, прикрашені ялинковим декором, та ін. Поблизу згаданого с. Дубой знайдено цвяхоподібну золоту сережку – імовірний імпорт з Причорномор'я [14, с. 272; 7, рис. 43: 1, 2].

У статті А. Єгарейчанка (Егарэйчанка), вміщеній в енциклопедії «Археологія і нумізматыка Беларусі» зазначено, що милоградська культура датується VII–III ст. до н. е. Її носії

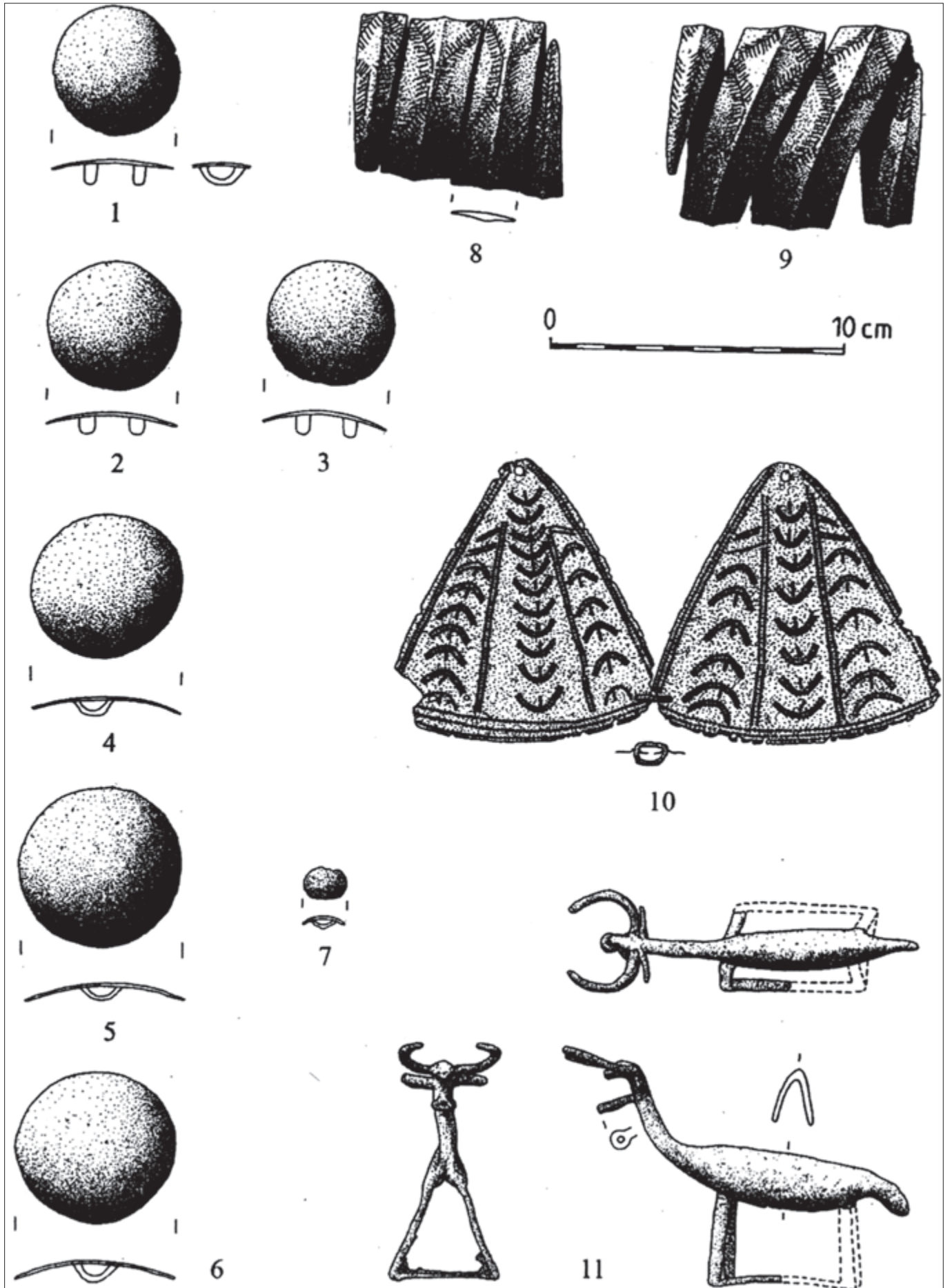

Рис. 3. Скарб бронзових виробів II-III ст., с.Узлісія Дубровицького р-ну: 1-7 – гудзики, 8, 9 – браслети, 10 – прикраса, 11– фігурка тварини (за Б. Прищепюю, О. Прищепюю)

населяли басейн Дніпра від середньої течії р. - Березини до р. Рось в Україні, від Західного Бугу на заході до р. Іпуть в Російській Федерації [1, с. 427]. Такий великий ареал поширення сприяв зав'язуванню контактів із носіями лужицької культури, скіфським світом, можливо, пізніми групами сосницької культури доби бронзи. На Прип'ятському Поліссі городища знаходять серед заболочених місць, в заплавах річок. Інколи ці городища складаються з двох укріплених площадок. Підкурганні насипи поховань мали діаметр від 2 до 22 м [1, с. 427]. А. Єгарейченко пише, що речовий комплекс милоградської культури є різноманітним: залізні серпи скіфського типу, сокири, мотики, кельти, ножі, шила, скіфські втулчасті та черенкові наконечники стріл, кам'яні сокири, зернотерки, розтирачі, бронзові та залізні браслети, гривні, персні, сережки, підвіски (рис. 2; рис. 3), фібули, скляні, халцедонові, бурштинові, бронзові намистини, глиняні фігурки тварин. У населення були поширені культу сонця, коня, корови, ведмедя, вовка. Одні дослідники відносять носіїв милоградської культури до праслов'ян, інші – до прибалтів [1, с. 427].

Значні дослідження милоградської культури провела Ольга Мельниковська. Її перу належать праці «Древнейшие городища Южной Белоруссии» (1957) [10, с. 28–39], «Могили милоградской культуры в дер. Горошков в Южной Белоруссии» (1962) [11, с. 163–172], «О взаимосвязи милоградской и зарубинецкой культур в Южной Белоруссии» (1963) [9, с. 32–42]. І. Свешніков підтримав припущення О. Мельниковської, що група милоградської культури Західноволинського Полісся є більш давньою, ніж теренів Білорусі, де її нібито датували VI ст. до н. е. – I ст. н. е. Аргументи наводилися наступні: відсутність городищ, крем'яних поховань, наявність крем'яних виробів, домішки паленого кременю в посуді [2, с. 164]. Цей же дослідник згадує втулчасті листоподібні наконечники списів, дві фрагменто-

вані залізні шпильки з кільцеподібною голівкою, що закінчуються петелькою [2, с. 164]. Їх можна віднести як приклади впливу носіїв кельтської культури, в яких чорна металургія була в той час досить розвинута. І. К. Свешніков у висновку до статті про милоградську культуру писав: «великий масив племен, що займали значні території Волинського, Житомирського Полісся, півдня Білорусії незаперечно наклали відбиток на подальший розвиток населення цього регіону [2, с. 164].

Ситуацію з милоградською культурою з'ясував білоруський дослідник Сергій Рассадін. Він дійшов висновку, що милоградська культура з'явилася на Західноволинському Поліссі зі сходу. На його думку «на роль попередниці» може претендувати лебедовська культура доби пізньої бронзи, споріднена та частково синхронна тшинецькій [12, с. 82]. Він писав, що південнобілоруські городища датуються не VI ст. до н. е. (за О. Мельниковською), а VII, а і найраніші – VIII ст. до н. е. Поява цих укріплень з'явилася через загрозу південніших, більш агресивних племен. С. Рассадін також доводив, що пов'язувати милоградську культуру з неврами немає підстав [12, с. 82].

Цікаво, що В. Іллінська, А. Тереножкін помічали серед старожитностей Поділля і матеріали милоградські [4, с. 287]. Ці ж автори зазначають відставання волинських (та й поліських) старожитностей порівняно з подільськими скіфського часу [4, с. 288]. Поряд із милоградським населенням згадується тепер і підгірцівська культура. Крім того, Прип'ятське Полісся було, імовірно, упродовж тривалого часу зоною контактів прапрабалтських племен з прапораслов'янськими. На це вказує і гідронімія (Трубачов, 1968).

Отже, милоградська культура загалом та західноволинські її старожитності зокрема вивчені недостатньо і в плані обстеження регіону, і методом стаціонарних досліджень. Проте значення її відчутне, наприклад, у складанні наступної – зарубинецької – культури.

Джерела та література

1. Археологія і нумізматыка Беларусі: энцыклапедыя. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1993. 475 с.
2. Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття: энеолит, бронза і раннє залізо. Київ: Наукова думка, 1990. 188 с.
3. Воробей М. І. Могили милоградской культуры возле п. Владимирца Ровенской обл. Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР: тезисы докл. респ. конф. молодых ученых. Киев, 1981. С. 53.
4. Иллинская В. А., Тереножкин А. И. Скифия VII–IV вв. до н. э. Киев: Наукова думка, 1983. 379 с.
5. Козак Д. Н. Хрінники (Шанків Яр) – пам'ятка давньої історії Волині. Дослідження 2010–2014 рр. Київ, 2016. 118 с.
6. Козак Д. Н., Павлів Д. Ю. Поселення ранньозалізного часу біля с. Хрінники на Волині. Археологія і давня історія України. Археологія Правобережної України. Київ, 2010. Вип. 2. С. 71–96.

7. Кухаренко Ю. В. Из разведок в Полесье. Краткие сообщения Института археологии, 1966. Вып. 107. С. 111–114.
8. Кухаренко Ю. В. Памятники железного века на территории Полесья. Археология СССР: свод археологических источников. Москва: АН СССР, 1961, Вып. Д 1-29. 60 с.
9. Мельниковская О. Н. О взаимосвязи милоградской и зарубинецкой культур в Южной Белоруссии. Советская археология. 1963. № 1. С. 32–42.
10. Мельниковская О. Н. Древнейшие городища Южной Белоруссии. Краткие сообщения Института истории материальной культуры. Москва, 1957. Вып. 70. С. 28–39.
11. Мельниковская О. Н. Могильник милоградской культуры в дер. Горошков в Южной Белоруссии. Советская археология. 1962. № 1. С. 163–172.
12. Рассадин С. Е. Милоградская культура: ареал, хронология, этнос. Минск: ГНУ «Институт истории НАН Беларуси», 2005. 106 с.
13. Свешніков І. К. Пам'ятки милоградської культури в басейні р. Горинь. Археологія. 1971. Вип. 2. С. 68–81.
14. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). Київ: Наукова думка, 1974. 288 с.

Зоряна МАЗУРАНЧИК,
м. Збараж

Джерельна база дослідження літописного Збаража

Дослідження історії населеного пункту та його оборонно-фортифікаційних об'єктів у великій мірі залежить від об'єктивності аналізу історичних джерел і документів. Джерельна база дослідження як сукупність джерел, на які спирається історичне пізнання, – це той чинник, що дозволяє пролити світло на невідомі факти, з'ясувати історичну правду та акумулювати оптимальну інформацію про історичні процеси, явища, події.

Історіографія, що стосується дослідження, так званого, «Літописного Збаража» є надзвичайно скупа та фрагментарна. Дана територія майже недосліджена, оскільки по темі є досить мало джерел. **Об'єктом** дослідження є територія Медоборських гір Збаразького підрайону Товтрового кряжу, а **предметом** є укріплення на Княжій горі.

Локалізація і поняття терміну «Літописний Збараж» носить дискусійний характер, оскільки, часто трактується як адміністративно-фіскальний центр Галицько-Волинського князівства у XIII ст., а також, як територія цього поселення до XVI ст. Територія древнього Збаража, про який йдеться у Галицько-Волинський літопис, що є частиною Літопису Руського за Іпатським списком, опублікованому у Повній збірці Руських Літописів, обмежувалася такими Медоборськими горами Товтрового кряжу як – Княжа, Чернеча («Монастирок») і Бабина [1]. На місці давньоруського літописного городища X-XIII ст. (г. Княжа) в «післямонгольську добу» було споруджено укріплення, що трансформувалися з часом у так звану Старозбаразьку фортецю – родинне гніздо руського

княжого роду Збаразьких. З документальних та літописних джерел, що стосуються літописного Збаража встановлено на даний час лише чотири дати (1211 р., 1474 р., 1589 р., 1592 р.).

Джерела умовно були поділені на: 1. Літописи; 2. Хроніки; 3. Інвентарі; 4. Документи; 5. Матеріали археологічних розкопок; 6. Краєзнавчі дослідження.

Перш за все потрібно звернути увагу на **писемні першоджерела**, які збереглися до цього часу. Першою писемною згадкою, виявленою на даний час, про поселення Збираж (саме в такій транскрипції воно фігурує в джерелі) є Галицько-Волинський літопис, про який йшлося вище. Традиційно вважалося, що події коли «...*Лестько не зміг узяти Галича і, пішовши, пустошив він довкола Теробовля, і довкола Моклекова, і Збиража, а Биковен узятий був ляхами і руссю...*» відбувалися у 1211 р. Однак, дослідження Леоніда Махновця зазначені події датуються не 1211-им, а весною 1214 р. [1]

До другого типу джерел відносяться **хроніки** написані в XV-XVII ст., в яких описуються події 1474 р., коли замок став центром героїчної оборони від татарської орди хана Айдори, керував якою князь Ян Збаразький. Ці події вперше описані польським хронікарем Яном Длугошем і датовані 24 червня 1474 р. В «Історії Польщі» («*Annales sen cronicae incliti regni Poloniae Opera*», Кракowe 1870) йдеться, що за панування Казимира Ягелончика, «...*татари під керівництвом Айдора, Гаджигірея (ориг. – Hadzigereja) сина, нікчемною зграєю, що налічувала заледве сім тисяч легкоозброєного люду, зненацька напали на Русь і Поділля десь*

біля дня Св. Івана Хрестителя і околиці Кам'яця, Галича, Глинян, Дунаєва, Гологор, Збаража вогнем, різаниною і всякими іншими лихами спустошили... Замок Збараж здобутий, княжна в ясир взята; сам князь Іван дивлячись на орду, що вдирається до замку і неволю своєї жінки, озброївся серцем Самсона і влаштувавши двом синам і двом дочкам втечу, сам з цілою дружиною своєю та великою кількістю татар, які вже були замок і вежу його опанували, спалив себе і в попелі похований. Був вже в полоні його молодший син, але коли його вели до татарського обозу, один із хлопів товстий і відважний русин повалив трупом ординця, котрий його проводив і звільнив його з неволі. Смерть цього татарина (а це був один з перших панів), розляглася в обозі орди великим плачем і голосінням» [7]. Повністю наведений уривок є єдиним першоджерелом про ці події 1474 р. і наступні хронікарі мали б або його повністю переповідати, або викладати у скороченому варіанті. Однак, за Бельським (Bielski J. Kronika Polska 1597), дружина з наймолодшим сином потрапила в полон, а батько з двома синами і дочками (кількість яких не подається), підпаливши замок, вирвалися через неприятеля на волю [6]. Ми свідомо не брали до уваги «Трактат про дві Сарматії» (*Tractatus de duabus Sarmatiis asiatica et europaea et de contentis in eis*), виданий Матвієм Меховським у 1517 р., оскільки, в ньому лише побічно згадується про події 1474 р., а про ім'я князя Збараського та долю його сім'ї взагалі не йдеться. Особливо цікаве трактування оригіналу Я. Длугоша дає «Польська хроніка» Мартина Кромера (Kracow 1597) в якій йдеться, що «...на той час випадає звістка, що Поділля і Русь татари під керівництвом царика Айдора Ецигеевого сина йдуть для спустошення поспішаючи... що тільки 7 тисяч татар і то легко озброєних всі коло Кам'яця, Галича, Глинян, Дунаєва, Гологор і біля Збаража охопили близько 100 миль в довжину і 30 миль в ширину, палили, вбивали і без великого опору спустошили. Багато смертних заставши на польових роботах як скотину було забрано у поганську неволю. Містечко Литвинів спалено, замок в Збаражі здобуто, в якому князь Іван, або Ян вкритий вогнем згорів: жінку його і одного з трьох синів наймолодшого захоплено і в неволю відведено». «Хроніка Стрийковського» (Kronika polska litewska zmodzka i wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej, Wolhinskiej, Podolskiej, Podgorskiej, Podlaskiej etc...) описуючи ці події, взагалі не згадує в пе-

реліку захоплених міст Збаража і не подає жодних відомостей про сім'ю князя Збараського [8].

У результаті консультацій з професором Леонтієм Войтовичем, стосовно історичної особи кримського хана Айдори вдалося встановити, що ім'я керівника експедиції на Поділля Хайдар Гірей. Однак участь останнього в цьому поході мало ймовірна, оскільки Хайдар-Гірей не міг очолювати жодного походу на Поділля у 1474 р., бо знаходився як почесний в'язень у консульському замку у Судаку. Згаданий в Хроніці Ян Збараський в дійсності був Василем Васильовичем Збараським, котрий вже не жив у 1475 році.

Третій тип джерел, до яких відносяться документи, є відомих два документи. Перший це донесення возним у 1591 р., котрий оповідав: «...позов положити хотел, нижели есми того позву где вткнути не мель, бо тоє место Збараж и Базар место также и села видель есми до кзрунту от поганства татар спаленье и спустошонные, толко замок самъш збаражский стоял, до которого есми тотъ позов от-несъ и у браму замковую уткнул и воротному оповедил...». Другий це «Донесение возныхъ Луцкому гродскому суду объ осмотръ ими мѣстечек и селъ Луцкаго повѣта, опустошенныхъ и сожженныхъ татарами», опублікований в Архиве Юго-Западной России і датований 7 грудня 1601 р. в якому йдеться, що «...Къ тому мѣстечка въ року осмѣдѣять девятомъ спустошонные: мѣстечко Збаражъ, Бадариницы, Купель, Плебановка, Медын, Стрыевка, Кернехов, Колодно, — ... и до того часу пусты естъ и людей в нихъ нимаешъ» [2].

Крім того, необхідно зазначити, що «знищене» у 1589 році місто Збараж в 1591 р. «до ґрунту спалене і спустошене» (за винятком замку), на 1601 р. за свідченням згаданих возних Кшиштофа Щуки і Станіслава Янковського — ще «спустошене, пусте і людей в ньому немає», але ж, як стверджує В. Собчук у своїй праці «Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XIV – I-а полов. XVII ст.)» — «...на кінець XVI ст. родове гніздо князів Збараських, що складалося в цей час із великого окольного мурованого замку з пригородком та острогом під ним і двох міст — Великого й Малого, одне з яких лежало за ставом, а друге — під горою, виявилось поділений аж на п'ять частин» [3, с.17-56]. Окрім того, згідно фундаційної таблиці, в 1600 році Збараським старостою Григорієм Новицьким за князя Януша Збараського збудована оборонна церква Спаса на горі Монастирок, будівництво якої тривало на один

рік, що також суперечить свідченням К. Шуки і С. Янковського. Імовірно, що можливою причиною такого свідомого фальшування чи перекручування возними інформації щодо збитків, завданих татарами, є пряма вказівка власника земель кременецького старости князя Януша Збараського для уникнення сплати податків подимного зі своїх маєтків.

Важливе місце серед першоджерел займають звіти археологічних розкопок, які проводилися на цій території Адамом Кіркором, Іреною Сівковною, Михайлом Филипчуком, Мариною Ягодинською та Наталією Білас. Аналіз цих досліджень зробила Людмила Строць у своїй статті «Археологічні дослідження замків Тернопілля» [4, с.52-56].

Одним з перших дослідників збараських замків, як Старого так і Нового, був Олександр Чоловський. Результати його дослідження були викладені у працях «Давні замки і фортеці на Галицькій Русі» та в роботі «Минуле і пам'ятки Тернопільського воєводства», у співавторстві із Боганом Янушом [5].

Ґрунтовною роботою по оборонних фортифікаціях князівських родин Південної Волині (в т.ч. і Збараських) є праця В. Собчука «Мережа оборонних споруд Південної Волині (сер. XIV-перша пол. XVII ст.)», в якій автор розглянув замки, зазначив їх власників, надав генеалогічні схеми князівських і шляхетських родів, склав перелік споруд, окреслив політичний і соціальний контекст формування мережі фортифікацій [3, с.17-56].

Краєзнавчі дослідження представлені працями Анатолія Малевича, Петра Войтини, Володимира Чайки, Руслана Підставки, Олега Мандрика, Тетяни Федорів.

Отже, підводячи підсумки можна сказати, що джерельна та історіографічна база Літописного Збаража є ще мало вивчена та потребує ретельного дослідження, а неупереджений аналіз хронік та документальних джерел з теми дав змогу переглянути традиційні уявлення про історію родинного гнізда князів Збараських.

Джерела та література

1. Галицько-Волинський літопис [Електронний ресурс]// Літопис Руський за Іпатським списком. – 1908. – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/links/galvol.htm>.
2. Донесение возныхъ Луцкому гродскому суду объ осмотрѣ ими мѣстечек и сель Луцкаго повѣта, опустошенныхъ и сожженныхъ татарами [Електронний ресурс]// Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древнихъ актовъ. – 712. – Режим доступу до ресурсу: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_of_SW_Russia_ch6_t1/e_dzherela_of_SW_Russia_ch6_t1.pdf.
3. Собчук В. Д. Мережа оборонних споруд Південної Волині (серед. XIV – I полов. XVII ст.)/ Володимир Дмитрович Собчук // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині. Під редакцією Володимира Собчука. – Кременець : Астон, 2006. – С. 17–56.
4. Строць Л. Археологічні дослідження замків Тернопілля»// Наукові записки. Видання Національного заповідника «Замки Тернопілля». – Збараж, 2011. – № 2. – с. 52-56.
5. Aleksandwe Czolowski i Bohdan Janusz. Przeszosc i Zabytki wojewodztwa Tarnopolskiego // Ternopol 1926.
6. Bielski J. Kronika Polska [Електронний ресурс] / Joachim Bielski // Drukarnia Jakoba Siebeneychera. – 1597. – Режим доступу до ресурсу: <http://jbc.bj-uj.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=230623&from=publication>.
7. Dlugosz J. Dziejow Polskich. Ksiag dwanascie [Електронний ресурс] / Jan Dlugosz // Ks. XII. – 1870. – Режим доступу до ресурсу: https://books.google.com.ua/books?id=_NtbAAAАcAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
8. Kromer M. Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego... Т. 1 [Електронний ресурс] / Marcin Kromer. – 1611. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=107422>.
9. Maciej z Miechowa. Tractatus de duabus Sarmatiis asiana et europiana et de contentis in eis [Електронний ресурс] / Maciej z Miechowa. – 1518. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=35294&from=publication>

Тамара НІКОЛЬЧЕНКО,
Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО,
м. Маріуполь

Битва під Берестечком у козацькому літописанні

Козацькі літописи Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка – визначні пам'ятки української барокової культури кінця XVII–початку XVIII ст. – відомі літературознавцям, історикам, культурологам та широкому загалу поціновувачів уже з другої половини XIX ст. Їх поступово було оприлюднено за рішенням Київської археографічної комісії для розгляду давніх актів. Їх досліджували видатні вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Костомаров, М. Максимович, М. Погодін, Г. Карпов, М. Грушевський, Д. Багалій, Д. Яворницький, С. Соловйов, Д. Чижевський, О. Левицький, В. Іконніков, І. Франко, Д. Дорошенко, М. Петровський, М. Возняк, Я. Дзира, Д. Лихачов, І. Свешніков, Ю. Луценко, Д. Наливайко, М. Марченко, В. Шевчук, В. Соболев, Ю. і Т. Нікольченки та інші.

Відомо, що наприкінці 40-х років XIX ст. як член археографічної комісії з рукописом літопису Самійла Величка був ознайомлений Т. Шевченко. Він писав О. Бодянському: «Спасибі тобі за літописи, я їх вже напам'ять читаю, оживає мала душа моя, читаючи їх. Спасибі тобі» [18, с. 286].

Але до сьогодні залишається дискусійною проблема, пов'язана з конкретним визначенням джерел, які використали Самовидець, Григорій Грабянка і Самійло Величко в процесі роботи над своїми творами. Стосовно документальності і автентичності, необхідно визнати: ретельність роботи з документальними джерелами не була притаманна літописцям. Про це свідчить безсистемність і деяка хаотичність у їхньому доборі. Вони без глибокого аналізу, систематизації і класифікації, опрацювання і коментарів наводять повні тексти величезної кількості урядових актів, універсалів листів, грамот, реєстрів, топографічних описів, епістолярних пам'яток приватного характеру. Самовидець, Г. Грабянка і С. Величко не використовують вже діючі на той час у Генеральних Військових канцеляріях Гетьманщини і Запорозької Січі правила та норми діловодства і документування, які вимагали дотримання чинного порядку роботи з документами. Такий стан речей також давав підстави вважати деякі джерела літописів фальсифікатом.

Із цього приводу М. Грушевський писав:

«Надто часто козацькі літописи виявилися не самостійними, такими, що спираються на польські літературні джерела, суб'єктивними, підчас фантастичними. Зі з'ясуванням всього цього інтерес до пам'яток все більше спадав. У зв'язку з накопиченням документального матеріалу і мемуарної літератури вони відходили на другорядні місця серед джерел для вивчення подій XVII ст., і зараз серед історичного апарату при описанні того часу фігурують радше «за старою пам'яттю», ніж за сучасною оцінкою» [5, с. 79].

Однак, козацькі літописи являють собою значний набуток української історико-мемуарної прози і барокової культури другої половини XVII–XVIII ст., і це питання, на нашу думку, залишається не тільки важливим, а й актуальним, особливо зі змінами історичної й культурологічної парадигми щодо подій Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 рр., які відбулися після проголошення незалежності України. Окрім того, заслуговує на увагу патріотичне налаштування талановитих літописців, яким не байдужою була доля рідної землі, співчуття її болям та стражданням. Особливо яскраво ці тенденції висвітилися під час зображення одного з трагічних епізодів визвольної війни – битви під Берестечком. Тому у статті ми ставимо за мету з'ясування поглядів козацьких художників-літописців – Самовидця, Григорія Грабянки і Самійла Величка – на події під Берестечком у контексті особливостей барокового світосприйняття.

Після Люблінської унії 1569 р., яка офіційно закріпила об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського в державу Річ Посполиту на чолі з виборним королем та спільним сеймом і сенатом, до її складу примусово були приєднані українські землі, з яких польсько-литовськими загарбниками було утворено сім воєводств: Руське, Белзьке, Волинське, Подільське, Брацлавське, Київське, Чернігівське [8, с. 121–128].

У 1573 р. у доповідній записці королю Речі Посполитої Генріху Валуа, герцогу Анжуйському, французький дипломат і криптограф Блез де Віженер (1523–1596), називаючи західноукраїнські землі і Правобережжя «Штатами

польського королівства», писав: «Україна – обітована земля...Пливе вона молоком і медом. Хто лише раз побував на Україні, той вже не може розлучитися з нею, бо вона притягає кожну людину до себе. Скрізь ростуть фруктові дерева і виноградні лози, в старих дубах і буках рої бджіл і джмелів. Звірини в лісах так багато, що зубрів, диких коней і оленів забивають лише для шкіри. Диких кіз вбивають тисячами, на ріках дуже багато бобрових хаток. Птахів так багато, що весною хлопці наповнюють цілі човни яйцями диких качок, гусей, журавлів і лебедів. Собак годують м'ясом і рибою. На Поділлі вистачить виорати один раз і засіяти зерно, а вродиться двічі. В один рік може бути два або три збори» [1].

Укладення політичної унії, а в 1596 р. – церковної Берестейської на користь католицизму, викликало різке посилення феодального, національно-культурного та релігійного гніту українського народу.

На важке підневільне життя українського люду звернув увагу і французький інженер Гійом-Левассер де Боплан, який у 1630–1648 рр. перебував на службі уряду Речі Посполитої в українських землях: «Тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноруч і зі своїми кіньми три дні на тиждень на користь пана, а також сплачувати йому, залежно від наділу, який тримають, певну кількість буассо (13 кг – авт.) зерна, багато каплунів, курей, гусей і курчат перед Великоднем, Трійцею і Різдом. Окрім того, возити дрова для потреб свого пана та виконувати чимало інших повинностей, яких би й не повинні були робити, не кажучи про гроші, яких пани від них вимагають, а також забирають десятину з баранів, свиней, меду, всіляких плодів, а кожного третього року – третього вола. Одним словом, селяни змушені віддавати своїм панам усе, чого ті захочуть, так що немає нічого дивного, коли ці нещасні ніколи нічого не відкладають для себе, перебуваючи у таких тяжких умовах залежності. Але і це ще не найважливіше, оскільки пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, але й над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе, неначе в раю, а селяни – ніби перебувають у чистилищі). Тому, так трапляється, що ці бідні селяни то потрапляють у повну залежність до злих панів, то опиняються у ще жалюгіднішому стані, ніж каторжани на галерах. Таке рабство і призводить до того, що багато хто тікає, а найвідважніші з них подаються на Запоріжжя [Zarogouys], яке є місцем притулку козаків

на Борисфені» [2, с. 32–33].

Колоніальна політика Речі Посполитої на землях України, насильницьке насадження греко-католицької віри викликали обурення і протести українського народу та прагнення знищити загарбників, внаслідок чого відбулася ціла низка народних повстань кінця XVI-початку XVII ст., рушійною силою яких було козацтво і селянство (під проводом Криштофа Косинського – 1591–1593 рр., Северина Наливайка – 1594–1596 рр., Марка Жмайла – 1625 р., Тараса Федоровича – 1629–1630, Івана Сулими – 1635, Павла Бута, Карпа Скидана, Дмитра Гуні, Яцька Острянина – 1637–1638).

Кульмінацією прагнення українського народу до самовизначення стала Національно-визвольна війна 1648–1658 рр. проти Речі Посполитої. Всенародне повстання, за словами М. Костомарова, «охопило Руську землю від Ворскли до Дністра», а М. Драгоманов вказував, що воно простяглося «...од Лубенщини до Надвірної під Бескидами».

Однією з головних подій війни стала битва під Берестечком, яка відбувалася з 28 червня по 10 липня 1651 р. (за новим стилем) поблизу сіл Острів, Пляшева, Солонів сучасного Радивилівського району Рівненської області. Вона була найбільшою напередодні Нового часу європейської цивілізації за кількісними показниками учасників протистояння і особливостями військової тактики та бойової майстерності. Визначальним є те, що в цій битві у смертельному двобої зійшлися представники протилежних політичних, економічних, соціальних і духовних систем: могутньої магнатсько-шляхетської, кріпосницької, католицької Речі Посполитої і національно-демократичної козацько-селянської православної Гетьманщини.

Яскравим прикладом об'єднавчого процесу перед смертельною загрозою, що нависла над Україною, стала участь у битві 15 козацьких полків із Правобережної та Лівобережної України. Перемога козацько-селянського війська у Берестецькій битві могла привести не тільки до денонсації Богданом Хмельницьким Зборівської угоди 1649 р., а й загалом до зміни геополітичної ситуації на євро-азійському цивілізаційному просторі. Проте українське військо через певні обставини прогало битву, і «...катастрофа під Берестечком стала тією останньою краплею, що переповнила чашу взаємної помсти, нагромадженої з часів наливайківщини, і зробила неможливим спільне проживання Польщі й козацької Русі під одним державним дахом. І коли доти боротьба, очолена Богданом

Хмельницьким, ще точилася як громадянська всередині Речі Посполитої, то після Берестечка вона остаточно переростає на польсько-українську війну» [20, с. 189].

Ця трагедія для українського козацтва, селянства та міщанства знайшла своє відображення у джерелах, спогадах сучасників, працях дослідників, народнопоетичній та художній літературі. Тільки анотований бібліографічний довідник, присвячений 340-річчю Берестецької битви, за обсягом складає 10,5 друкованих аркушів [15].

Величезний внесок у збереження унікальних пам'яток Берестецької битви, їхнє наукове опрацювання та популяризацію здійснюють Рівненський обласний краєзнавчий музей і Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» у с. Пляшева. На сторінках «Наукового вісника» музею регулярно публікуються наукові студії, присвячені битві, а традиційна науково-практична конференція «Берестецька битва в історії України» (перша відбулася у 1990 р.), яку проводить заповідник за окремими напрямками, є базою наукового осмислення буремних подій червня-липня 1651 р.

Особливе місце в історико-культурному визначенні пафосу героїчної звитяги українських козаків, селян і міщан під Берестечком належить козацьким літописам Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка, які являли собою не лише джерела історичної інформації, а й могутній засіб впливу на емоції читача: від хронікального зображення битви до її художнього осмислення в жанрах історичного джерела, історико-мемуарної прози та української барокової культури. Документознавчий аспект зображення битви під Берестечком у козацьких літописах вже певним чином розглядався авторами статті у розвідці «Джерелознавчий аспект дослідження літопису Самійла Величка» [13].

Головні українські літописно-історичні твори (Самовидця, Григорія Грабянки і Самійла Величка), що були створені у першій чверті XVIII ст., продовжували традицію козацького літописання і залишалися авторитетними джерелами для вивчення подій Національно-визвольної війни 1648-1658 років [14, с. 276]. Якщо не зважати на суспільно-політичну заангажованість, історична свідомість освічених козацьких літописців, без винятку представників старшини, «відображала і культурні особливості епохи» [14, с. 277–278].

Досягнення науки та початок індустріальних перетворень економіки Західної Європи Ново-

го часу, поруч із кривавими феодалними та релігійними конфліктами останньої чверті XVI–XVII ст. (Англія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Франція), стали підґрунтям культури Бароко. У означений історичний період аналогічно формувалася духовна культура українського суспільства: «осмислення історичної ситуації (експансія османської імперії і католицького світу, війни за гетьманську владу) також відбивалися в категоріях барокової моделі світобудови» [17, с. 85].

Першим, хто доступився до аналізу вказаних барокових джерел у контексті трагічних подій влітку 1651 р., був відомий український археолог, дослідник Берестецької битви, доктор історичних наук І. Свешніков. У монографії «Битва під Берестечком» вчений звернув увагу на те, що у літописах Самовидця і Григорія Грабянки об'єктивно визначені не тільки обставини, що змусили Богдана Хмельницького виступити на захист українських земель після несподіваного нападу військ Речі Посполитої під орудою Миколая Потоцького і Мартина Калиновського на Поділля взимку 1651 р., а й причини поразки козацько-селянського війська під Берестечком [16, с. 24–25].

На думку В. Шевчука, до козацьких літописів слід підходити, з'ясовуючи питання: «Як саме творилися літописи і в якій поетиці» [19, с. 46]. Зважаючи на те, що літописання має як історичну, так і художню значущість, слід звертати увагу на «стильову поліфонію» цього культурного прошарку. Адже мета творчості козацько-старшинських літописців – виходячи з патріотичних поривань, – нести нащадкам знання про минуле і про сучасне України, про її культуру тих буремних часів. Тому для змалювання обиралися як події історичної ваги, так і особистості, які зробили значний внесок в українську історію.

Як підкреслює М. Корпанюк, у XVII–XVIII ст. філософами, гуманістами, представниками Бароко, класицистами, просвітниками були розроблені і втілювалися у життя комплекси філософсько-естетичних критеріїв, за якими і творилися писемні пам'ятки [6, с. 765]. Головними рисами цих критеріїв була увага до людини, до суспільного життя та активної участі в ньому, до постатей лідерів національно-визвольної боротьби та їхньої державотворчої діяльності. У таких творах дивним чином перепліталися раціоналізм і емоційність, що допомагало сприйняттю подій не лише через свідомість, а й «через душу».

Мистецтво Бароко було своєрідним містком

між мистецтвом Відродження до Класицизму. Для цього стилю були характерними «урочистість, пишність, складність, примхливість, мальовничість» [7, с. 60]. Тому українські літописці цього часу не могли не зазнати, у тій чи іншій мірі, впливу барокової поетики. Вони намагалися зобразити велич сучасників, особливо лицарів національно-визвольних змагань, створюючи про них героїчні міфи. Наслідуючи ці естетичні доктрини, вони не уникали зображення і трагізму подій, жорстокої правди історії, не ідеалізуючи як козаків, так і простолюду. «І на той час туга великая людям всякого стану значним била і наругання от посполитих людей, а найбільше от гультяйства, то єст от броварников, вынников, могилников, будников, наймитов, пастухов, же любо бы який человек значній и не хотел привязиваться до того козацького войска, тільки мусіл задля позбиття того насмівиска і нестерпних бід в побоях, напоях і кормах незвичайних, и тіи мусіли и приставати до того козацтва» [10, с. 52]. Тому на тлі жорстоких реалій вимальовується велич козацько-лицарських змагань.

Особливо яскраво барокова поетика козацьких літописів Самовидця, Григорія Грабянки і Самійла Величка відбилася при зображенні битви під Берестечком як визначальної події Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. У цьому контексті літопис Самовидця є традиційно хронікальним. Автор простежує події за роками; назва твору коротка, стиль без надмірних прикрас, «ретельно, але без зайвих подробиць розробляються батальні сцени» [10, с. 60]. Про Берестецьку битву загалом у літописі говориться, що взимку 1651 року почали відбуватися події, що давали привід до війни. Богдан Хмельницький, зібравши війська і дочекавшись кримського хана, пішов назустріч польському королеві і дав йому під Берестечком бій. Але хан зрадив Хмельницького: домовившись із польським королем, залишив поле битви. Спроба Хмельницького повернути ханське військо до Берестечка не вдалася. Він був підступно захоплений татарами у полон і відпущений на волю лише за викуп далеко від Берестечка, за Вінницею. Вже без підтримки татар, без гетьмана, козаки протягом усього Петрового посту в облозі бились із королівським військом. Але, не маючи допомоги, залишили навіть гармати, і через переправи на Пляшівці та Ікві з великими втратами пішли назад на Україну, де знову приєдналися до Хмельницького [10, с. 49].

Літописець безпристрасно змальовує події, але, як людина не відсторонена, дозволяє собі

висловити і своє особисте ставлення до спроби Хмельницького заручитися допомогою хана. «Аж нестатечна приязнь вовку з бараном, так і християнину з басурманином» [10, с. 60]. Це вже спроба дати власну оцінку подіям, що поступово переводить літописний твір у площину творів художніх. Людина Бароко, якою є Самовидець, співпереживає, гірко відчуває поразку козацько-селянського війська. Але робить це ще досить обережно.

Григорій Грабянка, як зазначив М. Попович, у своєму літописі змальовує не лише славу «русько-козацької нації», але й робить спробу зробити огляд героїчної історії інших народів та підкреслити, що козаки вкрили себе такою ж безсмертною славою, як і лицарі іноземні [14, с. 278].

Літопис Григорія Грабянки більше наближений до творів художніх. У ньому даються особисті оцінки подій 1651 року. Автор наголошує на тому, що він використовував різні джерела, зокрема хроніки та наративні свідчення знайомих йому особисто учасників війни. Цей твір слід розглядати вже як літературно опрацьовану історію. Твір поділяється на «Сказання», серед яких два – «Сказание, которая вина войне Берестецкой» та «Сказание о войне Берестецкой» [9, с. 95-105], де безпосередньо розповідається про битву. На думку Ю. Луценка, літопис Григорія Грабянки можна назвати бароковим історичним романом [11, с. 9]. Тут вжитий великий спектр художніх засобів. У канву твору вводяться вірші, напівлегендарні перекази, розповіді про будівництво фортеці Кодак, про захоплення Хмельницьким королівських привілеїв у Барабаша, про смерть і поховання Хмельницького та ін. На сторінках твору зустрічається символіко-алегоричне зображення персонажів у поєднанні з історичними реаліями, змалювання натуралістичних подробиць, метафори, епітети створюють своєрідну мозаїку. Зображення подій, які передували Берестецькій битві, і змалювання самої битви спонукають читача до співпереживань.

Григорій Грабянка більш докладно, у порівнянні зі своїми попередниками, розповідає про події під Берестечком, що нагадає народне оповідання з традиційним зачином: «Якось до Хмельницького прибув султан...». А далі йдеться про складні стосунки між Богданом Хмельницьким і татарським ханом, молдавським господарем, польським королем на початку 1651 р. Ці протиріччя були зібрані у тугий вузол. На карту була поставлена доля України та її людинності. Попри дипломатичні спроби, Хмельниць-

кому не вдалося мирним шляхом вирішити усі проблеми. Тоді він і почав готуватися до вирішальної битви під Берестечком.

Далі автор розповідає про саму битву, з яскравими подробицями змальовує сміливі рейди козаків із оточеного табору проти шляхетських військ, про скликану Іваном Богуном 9 липня козацьку раду, де вирішувалося питання: як відігнати польський загін Станіслава Лянцкоронського від правого берега річки Пляшівки. У цьому літописі ми зустрічаємо ознаки справді художнього твору. Це використання епітетів – «битва велика», «славні козаки», «неспокійна ніч», «сила-силенна козаків», «військо добірне». Зустрічаємо метафоричні вислови: «Орда покосила ляхів, як траву в полі», «Зложив голову полковник Стадницький», «Чимало люду полягло».

Власне літературним твором робить літопис Грабянки і його публіцистичне звернення до читача, заклик до співучасті у роздумах про тяжке становище оточеного поляками козацького табору, під час облоги якого загинуло майже 30 тисяч його оборонців. Різким дисонансом до зображуваних подій звучить кінцівка оповіді про Берестецьку битву: «Вже це сталося як кара господня і з волі господа. З тієї волі, яка нікому не підвітна» [9, с. 80]. Отже, навіть на прикладі багатьох епізодів у зображенні Берестецької битви слід зробити висновок, що козацький літопис проходить шлях від хроніки до художньої літератури.

Окрім того, літописець наголошує, що при написанні твору він керувався не корисливим прагненням до слави, а бажанням не залишити загиблими в попілі славетні діяння рідного народу і явити їх світові. Це вже свідчення позиції автора, що було майже відсутнім у літописі Самовидця. Власне, використання різноманітних художніх засобів, складна побудова, ритмізація тексту твору і дала можливість В. Шевчуку назвати цей твір найвидатнішою пам'яткою літописного Бароко [18, с. 51].

Літопис Самійла Величка у зображенні подій Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. суттєво відрізняється від попередніх літописів. Текст усього твору складається з 2-х книг: том I – «Сказання про війну козацьку з поляками...», том II – «Повість літописна про малоросійські та частково інші події, зібрані і тут описані» [4, с. 92]. У зображенні подій війни він йде далі від своїх попередників. Самійло Величко опрацював багато творів іноземних авторів про події визвольних змагань: «...оглядаючи літописні та історичні писання чужоземних

письменників, читав я про всякі діяння і побачив, що славу тих чужоземців пояснено і не затемнено» [4, с. 26]. Із почуттям жалю він зазначає, що про козацьких предків, які вели війни і відзначалися лицарською відвагою, «наші письменники... нічого не написали і не розтлумачили: я побачив, що славу нашу сховано під плащем їхніх нікчемних лінощів» [4, с. 7]. Отже, як зазначив М. Попович, Величко вбачає велич історичного процесу не лише в перемогах, а й у поразках, у знищенні багатьох згубних звичок, які прийшли на козацьку землю [4, с. 278]. Літописець влітає в канву свого твору алегоричні образи Нужди та Біди, Добра та Зла і проводить думку, що зі Злом та Бідою слід боротися, інакше прекрасна земля може бути знищена.

Стосовно Літопису Самійла Величка констатуємо: в оригінальному тексті не збереглися розділи про події 1649–1652 рр. Проте у другому розділі п'ятої частини «Сказання» ми зустрічаємо вельми експресивно згадку про ті події: «Це вони, пани, пани поляки, були винуватцями великої людської різанини спершу під Жовтою Водою і під Корсунем, тоді під Махновичами, Константиновом, Пилявою, Львовом і Замостям, а ще потім під Збаражем і Зборовом. Нарешті – під Берестечком третього літа (10 липня 1651 р.), коли були густо услані берестецькі поля багатьма трупами звияжних воїнів пяти народів, тобто козацькими, татарськими, лядськими, литовськими й німецькими» [4, с. 100].

У літописі маємо емоційне порівняння поля битви з полем, яке «устелене трупами», як після косовиці збіжжям. Полягли тут «воїни звияжні». Примітним є те, що Самійло Величко виступає як переконаний пацифіст. Він у рівній мірі співчуває полеглим воїнам різних народів і засуджує війни, які є трагедією для людей. Таке співчуття до воїнів-супротивників є характерним для багатьох творів давньої вітчизняної літератури. Так, у «Задонщині» – творі, присвяченому Куликовській битві 1380 р., вміщено епізод про випробування прикмет. Волинський князь Боброк, який привів свої полки на битву, з Дмитром Донським напередодні побоїща «слухав землю». Він приклав вухо до землі і сказав: «Земля плаче надвоє». Це означало, що багато воїнів поляже як з боку русичів, так і з боку ординців. У руслі цієї традиції творить свій літопис і Самійло Величко.

У третьому розділі другої книги вміщено дискусію літописця з польським істориком Самуїлом Твардовським. Польський автор у своєму творі «Війна домова» звинувачує Хмельниць-

кого у тому, що після переможної битви над польським військом під Батогом (червень 1652 р.) він залишив «не поховані людські трупи» [4, с. 100]. На це Самійло Величко відповідає: «Доречно тут згадати, що король, перемігши Хмельницького й Хана під Берестечком, а особливо в окопах козацьких на Пляшівці, не лише не зволив через чисельність ховати козацьких та ординських трупів, (так само як і тут), але не ховав і своїх людських, бо мав на оці..., йти в похід на Україну далі» [4, с. 100].

Отже, поетичний відгомін на берестецькі події у літописі Самійла Величка свідчить про художність, образну гнучкість його стилю, про майстерне володіння народно-епічними та літописними традиціями, які визначають жанр літо-

пису цього автора як високохудожній літературний твір.

Простежуючи еволюцію жанру козацького літописання у зображенні Берестецької битви, ми можемо зробити висновок, що в межах естетики Бароко воно прогресувало від фактологічної традиції Самовидця і художнього викладу історії Григорієм Грабянкою до формування історичного художнього твору Самійлом Величком. А головне, козацькі літописи були невід'ємною частиною української історії і культури, яка «...у XVII столітті [...] була козацькою за своїм духом, художніми смаками, панівними в ній демократичними настроями» [12, с. 208] і належала до європейської культурної зони, яка в часи контрреформації розвивалася в стилістиці Бароко [14, с. 190].

Джерела та література

1. Блез де Виженер. Описание польського королівства / Блез де Виженер. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.Vostlit.info/Texts/rus14/Vizhener/text.phtml.
2. Боплан Г. А. де. Опис України... / Г. А. де Боплан. – Київ : Наукова думка, 1990. – 256 с.: іл.
3. Брехуненко Віктор. Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року / Віктор Брехуненко. – Київ : Темпора, 2013. – 116 с.
4. Величко С. В. Літопис. У 2-х томах. Т.1 / С. В. Величко. – Київ : Дніпро. – 371 с.
5. Грушевський М. С. Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань / М. С. Грушевський // Грушевський Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. – Львів : Світ. – 2015. Т. 10. Кн. 2. – С. 74–81.
6. Корпанюк М. Слово. Хрест. Шабля (Українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI-XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище) / М. Корпанюк. – Київ : Смолоскип, 2005. – 904 с.
7. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів: Вид. друге, перероблене і доповнене / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – Київ : Радянська школа, 1965. – 432 с.
8. Литвин В. М. Історія України. Підручник / В. М. Литвин. – Київ : Наукова думка, 2009. – 821 с.
9. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Пер. із староукр. – Київ : Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с.
10. Літопис Самовидця. – Київ : Наукова думка, 1971. – 208 с.
11. Луценко Ю. Григорій Грабянка і його літопис / Ю. Луценко // Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки: Пер. із староукр. – Київ : Т-во «Знання» України, 1992. – С. 9–11.
12. Макаров А. М. Світло українського бароко / А. М. Макаров. – Київ : Мистецтво, 1994. – 288 с.: іл.
13. Нікольченко Ю. М. Джерелознавчий аспект дослідження літопису Самійла Величка / Ю. М. Нікольченко, Т. М. Нікольченко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія. Випуск 4. – Маріуполь, 2012. – С. 59–66.
14. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – Київ : АртЕк, 1998. – 728 с.: іл.
15. 340 років Берестецькій битві: Анотований бібліографічний довідник / Упорядник К. В. Краєвська. – Рівне : Ред.-видав. відділ облуправління по пресі, 1991. – 178 с.
16. Свешніков І. К. Битва під Берестечком / І. К. Свешніков. Видання доповнене. – Львів : Слово, 2008. – 304 с.
17. Шанюк О. Л. Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / О. Л. Шанюк. – Київ : Знання-Прес, 2002. – 277 с.
18. Шевченко Т. Г. Твори: в 5 т. – Т.5. / Т. Г. Шевченко. – Київ : Дніпро, 1985. – 525 с.
19. Шевчук Валерій. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: У 2 кн. Кн. 2-га: Розвинене бароко. Пізнє бароко / Валерій Шевчук – Київ : Либідь, 2005. – 728 с.
20. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Навч. посібник для учнів гуман. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів / Н. М. Яковенко. – Київ : Генеза, 1997. – 312 с.

Юрій ПШЕНИЧНИЙ,

м. Дубно

Написи на посуді з Підборецького монастиря поблизу Дубна

Археологічні дослідження місцезнаходження Свято-Вознесенського монастиря на острові Дубовець у різний час дозволили виявити цікаву групу знахідок керамічного посуду із нанесеними на нього продряпаними літерними позначеннями (техніка графіті). Дана стаття має на меті висвітлити такі вироби, як приклад рідкісних знахідок в археологічних комплексах пізньосередньовічного і ранньомодерного часу. Постановка питання щодо обставин, які викликали існування цього явища має нагоду посприяти більш поглибленим його студіям в майбутньому за матеріалами з території України. Керамічні посудини із літерними продряпаними позначеннями становлять інтерес для дослідження по-перше як епіграфічні пам'ятки XVII–XVIII ст. По-друге, такий посуд відображає певні слабо знані звичаї, яких дотримувались у жіночих монастирях і тому він має розглядатися в культурному контексті середовища свого побутування. Дубенський Свято-Вознесенський монастир на Волині, ймовірно, не був єдиним осередком де побутував такий посуд. Із відомих публікацій подібних знахідок, пов'язаних з монастирями в Україні, можна відзначити продряпаний напис з трьох літер на шийці горщика XVII ст. з території Вознесенського жіночого монастиря та напис (можливо неповністю збережений) з двох літер на стінці горщика кінця XVIII ст. з Михайлівського монастиря в Києві [7, с. 129]. Щоправда стилістично обидва написи нагадують іврит, тому нанесення їх на ці посудини можливо викликане іншими причинами. Обмежена кількість археологічно досліджених місцезнаходжень монастирів у тому числі і жіночих в Україні робить знахідки посуду з графіті на сьогоднішній час недостатньо вивченими.

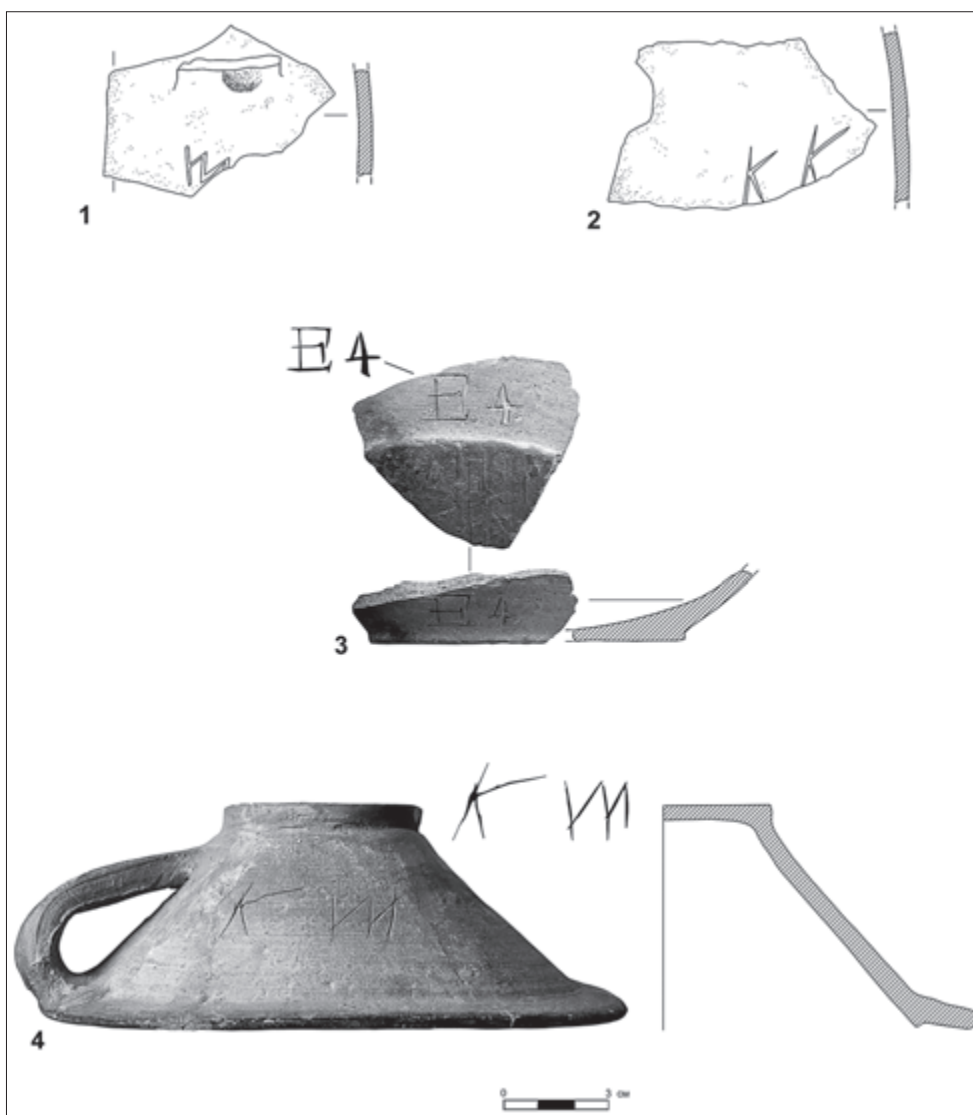
Свято-Вознесенський жіночий монастир (відомий також як Підборецький) був заснований 8 квітня 1592 р. на острові Дубовець серед Сурмицького ставу, що у південній околиці Дубна. Принаймні до 1626 р. він належав до Луцько-Острозької православної єпархії. Пізніше, поруч із іншими православними монастирями в околиці Дубна, перейшов в унійну церкву та був переданий сестрам-василіанкам Чину

Святого Василя Великого. У такому підпорядкуванні він проіснував до 18 листопада 1832 р. коли був офіційно скасований Литовською духовною Консисторією. Монастир почав вивчатися археологічно після відкриття цієї пам'ятки Віталієм Ткачем в 1996 р. [5, с. 132].

Найбільша кількість зразків посуду із продряпаними літерними позначеннями, чотири, була знайдена в 1998 р. під час розвідкових шурфувань проведених під керівництвом Віри Гупало. Ще один зразок відрізняється за технікою виконання від інших: напис на ньому був зроблений чорною фарбою. Літерні позначення нанесено на зовнішні поверхні посудин. В чотирьох випадках вони ретельно продряпані. Літери нанесені парами на тарілках і горщиках у таких комбінаціях: КК, ?М, МК, MS, E4* (рис. 1, 1, 2). Вони були виявлені в частково зруйнованому кар'єром об'єкті 1, що мав контури близькі до прямокутника зі збереженими розмірами 1,1х1,35 м. Заповнення об'єкту складала велика кількість керамічного посуду, уламки кахель, скляні, фаянсові, порцелянові і металеві вироби. Тут виявлено п'ять монет, серед яких вдалося атрибутувати шеляги короля Яна Казимира. Таким чином завершення потрапляння матеріалу до цього об'єкту не може бути датованим раніше 1660-х років. Морфологічні та декоративні риси ряду виявлених у заповненні посудин властиві виробам, що побутували у другій половині XVII–XIX ст. Тому матеріальний комплекс об'єкту датується досить широко: від другої половини XVII до першої половини XIX ст., на що вже звертав увагу Віталій Ткач [6, с. 112–113]. Сміттєвий характер заповнення об'єкту вказує на його призначення як ями для усунення побутових відходів.

На відстані близько 8 м на північ від об'єкту 1 Віталієм Ткачем шляхом шурфування було досліджено заповнення об'єкту 2, порушеного добуванням піску. Із заповнення цього об'єкту походить знахідка покришки-миски із нашкрябаними літерними позначеннями. Даний виріб було повністю реконструйовано. Покришка має рівний верх, конічно розхилені стінки, що закінчуються видовженою ніжкою-уступом. До стінки, ближче до уступу виробу прикріплене

* Автор розкопок у тексті звіту зазначає, що графіті містили дві віднайдені цілі посудини, які не були приведені у таблицях рисунків та за нез'ясованих причин не віднайдені у фондах ДІКЗ м. Дубна.

1. Дубно.
Підборецький монастир.
Посуд з написами

петельчасте вушко (рис. 1, 4). Покришка належить до типу поширеного у XVII–XVIII ст. Нанесені на стінку літери можуть бути прочитані як KW чи KM. Вони прокреслені таким чином, щоб бути зрозумілими у положенні покритки, в якому вона покриває іншу посудину, а не коли могла б використовуватися як миска.

Матеріали отриманні із заповнення об'єкту 2 дуже чисельні і представлені великою кількістю керамічного посуду, кахель, металевими, скляними, фаянсовими і порцеляновими виробами. Нумізматичні знахідки із об'єкту представлені знахідками шеляга короля Яна Казимира 1660-х років та півгроша короля Станіслава Августа 1760-х років. Морфологічні та декоративні риси посуду характерні для другої половини XVII – першої половини XIX ст. Близькість матеріальних комплексів об'єкту 1 та об'єкту 2 може вказувати на те, що вони становили один об'єкт великих розмірів, який був штучно розділений в ході розробки кар'єру [1, с. 112]. Для екземплярів посуду із графіті з об'єкту 1 та об'єкту 2

характерна часта повторюваність літер.

Шостий зразок посудини з продряпаними літерами знайдено під час розкопок в 2019 р. у культурному шарі на глибині 0,4–0,5 м. Це фрагмент нижньої частини миски, на стінці якої поблизу уступу до денця нанесено літери, які можуть бути прочитані як E (A?) (рис. 1, 3). Через те, що наявний фрагмент не містить елементів, придатних для більш точнішої хронологічної атрибуції виробу, вписуємо його у найвірогідніший хронологічний проміжок побутування – XVII–XVIII ст.*

Відносно недавно питання вивчення та інтерпретації посуду із надряпаними позначеннями у монастирях періоду пізнього середньовіччя було поставлене в західноєвропейських археологічних студіях. Першим, хто відмітив це явище для території Північно-Західної Європи був Берндт Зіер, який в 1995 р. зробив огляд подібних знахідок з Німеччини та прилеглих країн [9]. Після виявлення вибірки такої групи знахідок, датованих XIII ст. в монастирі сестер цис-

* Науковий звіт про роботи, проведені в 2019 р., нині знаходиться у стані написання.

теріанок в Геркенроді (Бельгія) інтерес до їх вивчення помітно виріс. Подальші дослідження дозволили виявити багато таких знахідок в Бельгії. Доктор Коен де Грут провів роботу щодо узагальнення таких місцезнаходжень. Це такі пам'ятки як госпіталь Святої Катерини в Іпрі, монастир бригідок в Дендермонді, монастир св. Клариси в Гентбрюгге, цистерціанське абатство в Гойсдені. В бельгійській провінції у Люксембурзі в цистерціанському монастирі Клерфонтен знайдено 34 марковані посудини, датовані XVIII ст. В Нідерландах посуд з надряпаними позначеннями виявлений на території семи пам'яток пов'язаних із жіночими монастирями. У Франції такі знахідки відомі з монастиря Святої Агнеси у Лейдені, конвенту агніток у Кампені та Вифлиємського монастиря у Хорні. На території Німеччини дана категорія знахідок відома за комплексами монастирів сестер цистерціанок в Любеку і Зехаузені. Є відомості про виявлення такого посуду в Італії. Відкриття посуду з графіті на території жіночого монастиря у Вільнюсі показало, що це явище було поширене також і на території Східної Європи [8, р. 25].

Найдавніша збірка посуду з надряпаними позначеннями серед комплексів жіночих монастирів відома з території північної Франції і походить з жіночого абатства Святого Бенедикта в Амажі, де датується кінцем VII–VIII ст. Чотири екземпляри посудин тут мали повний напис імені. Важливо відмітити, що цей осередок належав жіночій общині, а тому вірогідно, ці зразки вказують на особливості виникнення чи принаймні є найстарішими засвідченими проявами цієї практики у Європі. Серед пізньосередньовічних комплексів найкраще репрезентовані збірки датуються XV–XVI ст., а найпізніші належать до XVIII ст. На тлі широкої хронології ужитку надряпаних позначень на монастирському посуді нанесення знаків відзначається переважно на посуді для приготування їжі, зокрема посудин з невеликим об'ємом. Столовий посуд із такими позначеннями, за окремими винятками, відсутній.

На матеріалах із жіночого абатства Больє (Бельгія) серед комплексу посуду поч. XVI ст. виділено 104 посудини з надряпаними знаками серед загальної кількості 886 екземплярів. Тут вони присутні на шести з сімнадцяти виділених типів посуду: келихах, блюдах, сковорідках (типу ринок), пательнях, казанках і квіткових горщиках. Дослідження стильових характеристик написів показало, що наносилися вони різнимим людьми, вірогідно, власноруч власни-

ками чи користувачами посудин. Головним чином написи складаються з однієї чи двох готичних чи романських літер. Окрім них зустрічаються також тризуб, хрест або зірка. Матеріали з Геркенрода включають 13 посудин із написами, однак датовані вони значно ранішим часом – другою чвертю XIII ст. На п'яти посудинах відзначено нанесення двох або трьох літер. Решта містила символи. Таким чином за матеріалами згаданих двох жіночих монастирів були виділені два типи позначень на посуду – буквенні і символні. Для знахідок з Больє відзначено ужиток значної кількості ідентичних літер чи їхніх комбінацій, а також широкий спектр символів. Тоді як для Геркенрода навпаки характерна значна варіабельність літер та висока подібність символів [8, р. 24].

Побутування посуду з продряпаними позначеннями серед жіночих чернечих спільнот, ймовірно, слід пов'язувати із особливостями соціальної ідентичності черниць. Це явище зачіпає ряд питань, зокрема таких як структура власності, правила організації життя в общині, наявність особливих звичаїв. Дослідниками було запропоновано декілька інтерпретацій щодо ужитку посуду з графіті у жіночих монастирях. Перша з них пропонує подивитися на це під таким кутом зору, що в умовах спільного харчування в рефекторіумах (трапезних), позначений посуд давав впевненість, що приготована страва потрапляла до тієї особи, якій вона призначалася. Це могло бути наслідком соціальної диференціації, яка зберігалася в общині і черниці з вищим соціальним статусом мали переваги, що зокрема стосувалися і якості харчування. Зокрема, як в західноєвропейських монастирях, так і монастирях, розташованих на території колишньої Речі Посполитої, зокрема на Волині чернеча спільнота поповнювалася новими сестрами із середовища знатті. Поселяючись у монастирі вони часто привозили із собою свою власність. Таке майно мало значення приданного для черниці, яка складаючи духовну обітницю ставала символічною нареченою Ісуса Христа. Зокрема в Підборецькому монастирі записи про придане черниць, відомі починаючи з 1719 р. [4, с. 96]. Приналежні до шляхеського стану молоді особи, які переселялися до монастирів та брали вічні обіти і після цього залишалися шляхтянками. За наявних матеріальних можливостей вони могли навіть утримувати особисту прислугу. Дослідники волинських жіночих василіанських монастирів відзначають, що черниці за бажанням оплачували свої приватні потреби з власних коштів. Індивідуальні

кошти черниці отримували від рідні, навчання дівчат, пожертв. Існування приватної власності серед черниць на Волині прослідковане в заборонах єпископа С. Рудницького тримати у своїх келіях курей та іншу домашню птицю, власних корів і кіз, щоб мати молоко до кави [2, с. 35–36].

Друге пояснення щодо ужитку посуду з графіті пов'язане із наявними відомостями щодо існування у монастирях приватних келій, де черниці могли готувати самі собі їжу чи харчуватися окремо. Такі індивідуальні келії відомі у монастирях на території Західної Європи. На існування приватності щодо споживання їжі у келіях волинських монастирів, а також надання додаткової їжі до келій на свята свідчать заборони від вищого духовництва на такі прецеденти [3, с. 63].

Користування спеціально маркованим посудом могло бути пов'язаним із станом структурою в середині самої обителі, де окрім черниць, виділялись новіціатки, які могли мати окреме місце в трапезній. Є відомості, що в деяких монастирях вони могли мати кращу їжу, ніж черниці [8, р. 28].

Ще одне трактування ужитку графіті стосується окремого тримання посуду призначеного для медичних цілей. Монастирі, як відомо, могли утримувати шпиталі, вони також мали облаштовані місця, у яких зберігалися ліки та засоби для їхнього приготування. Берндт Зіер,

беручи це до уваги, пішов далі і запропонував досить вірогідне пояснення, що означений окремими позначками посуд мав знаходитися виключно у конкретних приміщеннях монастиря (наприклад, кухні, шпиталі, ворітні і т. п.) [8, р. 28].

Таким чином побутування у Підборецькому Свято-Вознесенському жіночому монастирі посуду із літерними позначеннями, зробленими шляхом ретельного продряпування, має значно ширший територіальний контекст. Коло його аналогій на сьогоднішній час добре окреслене дослідниками для країн Північно-Західної Європи. Але виявлення подібних знахідок поблизу Дубна вказує на поширення пов'язаних з ними звичаїв також у Східній Європі, зокрема на території Волині. Попри запропоновані вірогідні версії щодо обставин, які викликали появу цього звичаю, дослідники досі залишають відкритим питання: чому посуд із продряпаними знаками зустрічається виключно у комплексах жіночих монастирів. Подальше дослідження маркованого посуду здатне розкрити особливості ужитку розглянутих виробів у зв'язку із устроєм чернечих жіночих спільнот. Виявлення нових зразків посуду із графіті в Україні в археологічних комплексах жіночих монастирів та вивчення цього питання в загальноєвропейському контексті допоможуть краще зрозуміти чинники, які визначили широке розповсюдження явища.

Джерела та література

1. Бардецький А., Пшеничний Ю., Ткач В. Дослідження споруди 2 на острові Дубовець в місті Дубні // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, музейні та музейні аспекти. Дубно, 2008. С. 109–118.
2. Лось В. Е. Черниці-василіанки волинських монастирів XVIII–XIX ст.: духовна формація та повсякденне життя // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Луцьк, 2011. Вип. 23. С. 31–37.
3. Лось В. Статути жіночих василіанських монастирів // Волинські історичні записки. Житомир, 2010. Т. 4. С. 58–67.
4. Петров Н. Краткие сведения о монастирях Вольнской епархии в настоящее время несуществующих // Вольнские епархиальные ведомости, Почаев, 1867. № 6. С. 91–97.
5. Ткач В. Археологічні знахідки з Підборецького монастиря (м. Дубно) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівне, 2014. Вип. XII. Ч. 2. С. 123–127.
6. Ткач В. Острів Дубовець та Підборецький монастир у картографічних джерелах і за даними картографічних досліджень // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівне, 2007. Вип. 5. С. 110–115.
7. Чміль А. В. До питання про клейма на керамічному посуді XVII–XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 19. К., 2010. С. 128–130.
8. De Groote. Scratched marked potter from nunneries in north-west Europe: a review and interpretations // In&around. Ceramiche e comunita. Secondo convegno tematico dell' AIECM3. Faenza. 2015. P. 24–30.
9. Thier B., 1995, Besitzmarken auf spätmittelalterlicher und neuzeitlicher Keramik, in W. Endres, F. Lichtwark (eds.), Zur Regionalität der Keramik des Mittelalters und der Neuzeit, 26. Internationales Hafnerei Symposium 1993 in Soest, Denkmalpflege und Forschung in Westfalen 32, Bonn. P. 167–186.
10. Hupalo W. Wstepne badania w obrebie klasztoru Podboreckiego na Wolyniu // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Rzeszow 1998. Tom XIX. S. 239–249.

Тетяна САВЧЕНКО,

Ілля ФЕДОРОВ,

м. Харків

Вплив Берестейської унії на церковну архітектуру Волині

За Радянської доби питання церковного життя людини майже не потрапляло в коло інтересів дослідника. Тогочасна політична доктрина витісняла духовне зі світського та була спрямована на знищення не лише місцевих релігійних практик, а й ідей сакрального в цілому. Після утворення незалежної України, вчені різних профілів згадали про феномен церкви та почали їм активно займатись. Проте, в їх дослідженнях основне місце відводилось «головній» православної вірі та її перетворенням. В центрі уваги дослідника початку нульових стояли все ті ж політичні процеси, лише крізь призму церкви. Новий підхід в цьому питанні з'явився з популяризацією поширених на Заході наукових напрямів, таких як історія повсякденності. Але провідна роль в цих дослідженнях досі належала православ'ю, хоча паралельно створювались й помітні праці з історії інших вірувань. Сьогодні, через виникнення соціального запиту на пошук власної української релігійної ідентичності, все частіше згадують про альтернативні традиційному православ'ю течії. Саме в цьому контексті, ми хотіли б звернути увагу на питання, що майже не висвітлено в сучасній історіографії, але, яке може багато розповісти про ті шляхи, якими пройшла українська церква у пошуках духовної та політичної самостійності.

Укладення Берестейської унії призвело до утворення на території Речі Посполитої Руської уніатської церкви, яка формувалась протягом декількох століть. На першому етапі вона охоплювала частину українських та білоруських земель. Згодом її вплив поширився на південно-східні провінції. Особливо явно це простежувалось у 1668 році, після підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. У 1692 році унія була прийнята Перемишлянською єпархією, у 1700 – Львівською, а у 1702 – Луцькою, що завершило процес переходу православних єпархій Речі Посполитої до греко-католицизму.

Точні межі поширення унії встановити досить важко, хоча би тому що її прямими спадкоємцями вважають себе не лише Українська та Білоруська Греко-Католицькі церкви, а й Російська, утворена в новітній час, а також Ру-

синська церква, що виникла після укладення Ужгородської унії 1648 року. До тієї ж угоди належать й церкви Угорського та Словацького греко-католицизму. Таким чином, феномен поширення синтетичної, православно-католицької віри на різних територіях викликано різними угодами за різних обставин.

Наше дослідження обмежено територією Володимиро-Волинського князівства у складі Речі Посполитої, котре безумовно було одним з найбільших центрів, що сприйняло Берестейську унію. Це дозволяє уникнути поглибленої полеміки про джерела грекокатолицизму на цих землях. Хронологічно робота охоплює період з кінця XVI по XIX ст. Цей вибір обумовлений необхідністю простежити вплив унії на архітектуру у всьому його різноманітті, яке відбувалось від часу прийняття унії та протягом подальших трьох віків.

Перш ніж безпосередньо звернутись до церковної архітектури, необхідно висвітлити обставини за яких саме укладення Берестейської унії стало можливим та причини протиставлень між уніатством і православ'ям. Переламним етапом для релігійного життя Русі став 988 рік, коли Володимир Святославович офіційно визнав християнство грецького обряду державною релігією. Київська Церква стала складовою Константинопольського патріархату, перейнявши всі традиції візантійської віри [1]. Така ситуація зберігалась до 1439 року, поки під час Флорентійського собору не зародився розкол серед слов'янських православних. Митрополит Київський Ісидор, підтримуючи політику Константинополя щодо зближення з Римом, підписав Флорентійську унію, в той час як духівництво Московського князівства, не визнавши нової угоди, відколось від Київської митрополії та утворило власну у 1448 році [5, 27].

Цей випадок запустив процес подальшого розмежування православної церкви та заклав основу актуального навіть зараз релігійного конфлікту між Києвом та Москвою. Продовжуючи власну релігійну політику, у 1588 році Москва узурпує позицію «першої православної церкви», користуючись важким становищем патріарху у Стамбулі [24]. Землі Київсь-

кої митрополії за положеннями Флорентійського собору все більше зближались із католицьким світом. Збереження вірності Константинополю привело до того, що патріарх Григорій III Мамма звів митрополита Григорія Болгарина та його спадкоємців у сан митрополитів Київських, Галицьких та всієї Русі [25]. У 1470 році патріарх Діонісій I закріпив цей титул, а новгородці, визнаючи легітимність митрополиту Київського, відправили нового архієпископа на затвердження саме до Києва, а не Москви [26].

Релігійні здобутки не врятували розрізнені та ослаблені землі від територіального розмежування. У 1569 році Велике князівство Литовське разом із землями Волині та Києва увійшли у склад Речі Посполитої [18]. В нових політичних умовах православна церква Києва вже не могла продовжувати свою традиційну лінію та була змушена пристосовуватись до нових умов. В результаті, у 1596 році укладено Берестейську унію [16]. Згідно з її положенням, зберігалась церковна мова та літургічна візантійська традиція, але брався курс на зрощення православної та латинської церкви. Більша частина кліру разом з митрополитом Михайлом Рагозою підтримали унію, що вилось в її підпорядкування Папі Римському, зберігаючи всі власні єпархії. Одночасно з цим, збереглась традиційна православна церква, яка не визнала Берестейської угоди, що стало новим поштовхом до конфлікту.

Протестні настрої виливались у постійну релігійну полеміку, потужні братерські рухи, дебати у сеймі та реальні повстання, такі як Могильовське та Вітебське [3]. Відповіддю уніатів стало створення власних просвітніх закладів та братерства, що активно захищали інтереси новоствореної церкви у полемічних дебатах й приводили нових послідовників. У 1601 році митрополитом Київським, Галицьким та всієї Русі Іпатієм Потієм було закладено духовну семінарію уніатської церкви при Троїцькому монастирі [9]. Хоча унія й підтримувалась державою, але її послідовники убачались як «другосортні» громадяни, що стало причиною відсутності греко-католицьких ієрархів у складі сенату [19].

Ця ситуація продовжувалася до 1620 року, коли із реставрацією Київської митрополії відбулась ескалація конфлікту. З одного боку, греко-католицька традиція вже здобула своїх послідовників та продовжувала укріпляти власні позиції, з іншого – київський митрополит був залежним від Московського патріар-

хату, а з 1686 року, після змови Москви та Стамбулу повністю перейшов під контроль першої [23]. Авторитет уніатської церкви зростає. Великими здобутками її стало утворення василіанського ордену та звернення на свою сторону Мелетія Смотрицького [8]. З 1630-х років в уніатську церкву починає приходити шляхта. Митрополит Йосиф Рутський намагався об'єднати уніатів та православних під верховенством Київського патріархату, однак зустрів супротив з обох сторін [2].

Іншою спробою примирення двох сторін стало проведення собору 1629 року в Києві та 1680 року в Любліні [6]. Скликані за ініціативи уніатів, вони були саботовані православним духівництвом. Окрім суперечок внутрішніх, протистояли об'єднанню також сили державної влади. Найбільшими противниками створення Київського об'єданого патріархату стала шляхта Речі Посполитої [20]. Проте, їх підтримка в інших напрямках призвела до того, що у 1702 році кількість уніатів вже перевищувала православне населення. З 1720 року виділяються навіть дві течії уніатської церкви, що мали на меті подальше зближення з католицтвом та збереження власної ідентичності.

У 1791 році уніатське населення досі складало більшість, хоча з часом в деяких регіонах відбувся перехід назад до православ'я, що особливо помітно на Поділлі після «місії Садковського» 1794 року [11]. Після визнання папою Пієм VII Галицької греко-католицької митрополії як спадкоємиці Київської, повна відмова від уніатства стала неможливою.

Говорячи вплив унії на церковну архітектуру, слід почати з того, що сама ідея союзу православ'я та католицтва навіювалася за допомогою храмових композицій. Напередодні підписання угоди вже можна помітити лаконічне поєднання зображально-символічного комплексу архітектурних рішень обох сторін. Близькі та зрозумілі для населення Волині форми, що протягом тривалого часу були присутні в спорудах, заклали основу концепції Берестейської унії. Таким чином, можна стверджувати, що подібні ідеї вже давно існували у суспільстві, а синтез став лише їх матеріалізацією.

На першому етапі, після укладення унії для богослужінь за новим обрядом використовувалися присутні православні церкви. Вони разом з приходом передавалися під управління уніатських священників [14, с.14]. Варто зазначити, що такі споруди будувалися в різний час і належали до різних стильових напрямів, тому

існувала необхідність певних змін архітектурних комплексів, які мали чітко показувати сутність греко-католицької церкви. Прикладом таких процесів є Успенський собор у Володимирі-Волинському.

Він був побудований за наказом Мстислава Ізяславича незадовго після хрещення Русі, а саме в 1160 році. Це підтверджується письмовими джерелами, зокрема Никонівським літописом. Там сказано наступне: «Того же лета князь Мстислав Изяславичь подписа святую церковь в Володимери Волинском и украси ю дивно святыми и драгими иконами, и книгами, и вещами многими чюдными, и священными сосуды златыми и сребрянными з бисером, и с камением драгим» [13, с.229].

Храм із самого початку свого існування зазнав безліч руйнувань, яким сприяли навали Батия та татар [7, с.539]. Однак завдяки удільним князям кожного разу його вдавалося відновити. У 1494 році споруда була обнесена валом з оборонною метою [21, с.9]. Крім того, водночас з'явилися, так звані, «єпископський замок» та дзвіниця. Перший існував і раніше, але був набагато скромнішим в архітектурному відношенні та менш міцним через дерев'яну конструкцію. У такому стані у 1596 році храм перейшов до уніатів, які продовжили зміцнення, побудувавши навколо «єпископського замку» стіни з воротами [12, с.8-9].

Варто зазначити, що істотні зміни в екстер'єрі відбулися тільки після пожежі 1683 року. Практично ціле століття пройшло, перш ніж греко-католики почали відновлення храму на свій лад, позбавляючись від візантійських елементів.

У період діяльності єпископа Феофана Гудебського з'явилися прибудови з хорами та лоджками, які були дуже схожі на латинські костели. Біля західного фасаду побудували великий портик, що складається з двох поверхів. Крім того, можна помітити фронтон, а також зміну розташування вікон. У південній стороні апсиди з'явилися двоповерхові келії [28, с.1474].

У 1782 році Симеон Млодський продовжив стильові зміни, що розпочав його попередник, однак згодом внаслідок інженерної помилки рухнув один з опорних стовпів, а за ним і склепіння. Численні спроби відновити храм не мали успіху. Так вже до 1829 року він був практично повністю знищений [10, с.94].

Другий етап був обумовлений необхідністю нового будівництва, що виникла на рубежі XVII-XVIII ст. у зв'язку зі збільшенням уніатського населення, руйнуваннями російсько-польської та Північної воєн і неприйнятним ста-

ном колишніх православних культових споруд. Підтвердженням цього є історія каплиці святого Йосафата у Володимирі-Волинському.

У 1657 році земельна ділянка неподалік від П'ятиницьких воріт перейшла у володіння української греко-католицької церкви [30, с.40]. У 1780 році тут була побудована вище згадана каплиця з ініціативи Порфирія Скарбки Важинського, який на той час обіймав посади василіанського протоархімандрита та ректора уніатського Володимирського колегіуму, а пізніше став Холмським єпископом [17].

Сама каплиця не відрізнялася особливо великими розмірами, загальна площа становила всього 30 м². Це пояснюється приналежністю до стилю бароко, який не передбачав масштабних споруд. У своєму плані храм був однефровим і прямокутним [15, с.57].

Проіснувала каплиця недовго, бо сталася пожежа, яка знищила покрівлю та весь вміст. Існувала потреба реставрації, проте в той момент саме почався розпад Речі Посполитої та перехід території Волині під владу Московської держави, що означало загальне звернення до православ'я. Так 8 квітня 1798 року був виданий указ Волинської консисторії про перебудову каплиці святого Йосафата в соборну Миколаївську церкву [22, с.178].

Характерно, що сучасний православний храм зберіг багато рис, властивих уніатським церквам. Ідеться перш за все про пологий схил покрівлі та фронтонів. Крім того, на греко-католицьке минуле вказують високо підняті коробові віконні прорізи з лиштвами, крита тераса з балюстрадами з пологою аркою розірваного фронтона та кіотом, профільований лобовий карниз, багатошарові кутові пілястри та досить лаконічні лопатки.

Отже, підсумовуючи наведене вище, можна сказати що уніатська церква пройшла довгий шлях від компромісного синтезу православ'я та католицтва, до самостійної релігійної організації зі своїми положеннями, інтересами та механізмами впливу. Одним з таких механізмів стала церковна архітектура. Як й сама організація, греко-католицька архітектура мала два шляхи поширення. Перший з них припадає на ранній період існування церкви та характеризується перетворенням православного храму на уніатський, із внесенням відповідних до релігійного канону змін. На другому етапі, разом з укріпленням положення уніатського духовництва та збільшенням власної пастви, починають створюватись оригінальні сакральні споруди.

Джерела та література

1. Алексеев С. В. Крещение Руси: Источники против интерпретаций // Историческое обозрение. – Москва : ИПО, 2004. – № 5. – С. 20-33.
2. Башинский С. В. Православная церковь в Украине на пути к автокефалии: Исторический очерк. // Studia humanitatis. – 2015. – № 2. – С. 5-6.
3. Верниковская Е. А. Витебское восстание 12 ноября 1623 г. // Славянский альманах. – 2002. – С. 108-132.
4. Годованюк О. М. Монастирі та храми Волинського краю. – Київ : Техніка, 2004. – 176 с.
5. Голубинский Е. Е. История русской церкви: От шестивия монголов до митрополита Макария включительно. – Москва : Университетская типография, 1900. – Т. 2. – 617 с.
6. Жукович П. Н. Киевский собор 1629 года (по новым материалам). // Христианское чтение. – 1911. – №.1. – С. 74-92.
7. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб, 1908. – Т. II. – 638 с.
8. Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI - початку XVII ст. – Острог, 2007.
9. Лабынцев Ю. А. Щавинская А. А. Некоторые обстоятельства и средства поддержания белорусско-украинской униатской литургической практики в XVII-XIX веках // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2000. – № 2. – С. 124-136.
10. Левицкий О. И. Историческое описание Владимир-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII века князем Мстиславом Изяславичем. – Киев, 1892. – 132 с.
11. Лось В. Уніатська церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: Організаційна структура та культурно-релігійний аспект. – Київ, 2013. – С. 48-50.
12. Мстиславов храм в честь Успения Божией Матери в г. Владимире-Волынском. – СПб, 1900. – 16 с.
13. Никоновская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб, 1962. – Т. IX. – 532 с.
14. Ожешковская И. Н. Униатский период в архитектуре Борисоглебской церкви в Новогрудке (1624(1632) - 1873(1875) гг.) // Вестник Брестского государственного технического университета. – Минск, 2011. – № 1. – С. 14-16.
15. Памятники градостроительства и архитектуры УССР. – Т. 2. – Киев : Строитель, 1983. – 336 с.
16. Петрушко В. И. К вопросу о восприятии идеи унии западнорусскими и православными епископами накануне Брестского Собора 1596 г. // Вестник церковной истории. 2007. № 3(7). С. 169-185.
17. Постанова Ради Міністрів УРСР від 06.09.79. № 442. Про доповнення списку пам'яток містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави
18. Русина Е. В. На исторических распутьях: К вопросу о социокультурном дистанцировании восточнославянских земель в XIV–XVI столетиях // Исторический вестник: Литва, Русь и Польша XIII–XVI вв. – Москва, 2014. – Т. 7 (154). – С. 229.
19. Сас П. М. Сенат у Речі Посполитій // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 530.
20. Слюнькова И. Н. Проект уничтожения греко-русского вероисповедания, представленный в 1717 г. государственным чином Речи Посполитой иезуитом С. Жебровским // Вестник церковной истории. 2007. № 3(7). С. 186-195
21. Соколов И. И. Восстановление древней православной святыни : Мстиславов храм Успения Божией Матери во Владимире-Волынском. – СПб.: Синодальная тип., 1896. 24 с.
22. Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии: исторический очерк. – Почаев, 1893. 529 с.
23. Терновский С. Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату // Архив Юго-Западной России. Киев, 1872. Ч. 1. Т. 5. С. 1-172.
24. Уложенная грамота об учреждении в России Патриаршего Престола, посвящении первого российского Патриарха Иова, поставлении впредь Патриархов Российским освященным собором и Государем и о новом составе русских епархий. Май 1589 года // СГГиД. М., 1819. Т. 2. № 59.
25. Ульянов О. Г. Учреждение Киевской митрополии в свете новейших научных данных // Просвещение, образование, книжность в Древней Руси. СПб.: Палеороссика, 2019. URL: <http://uchkom.info/novosti/5774/> (дата обращения 29.06.2020).
26. Флоря Б. Н. Западнорусская митрополия // Православная энциклопедия. – Москва : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2008. Т. XIX. С. 612-615.
27. Хождение на Флорентийский собор // Памятники литературы Древней Руси. XIV – середина XV века. – Москва : Художественная литература, 1981. С. 468-493.
28. Церковные ведомости, издаваемые при Святейшем правительствующем Синоде. – СПб, 1900. № 37.
29. Щеглов Г. Э. Первосвященник Виктор Садковский, первый минский архиепископ. Минск, 2007. С. 97-107.
30. Янович Б., Петрунін О. Церква Св. Миколая (18 ст.) у Володимирі-Волинському як пам'ятка архітектури пізнього // Миколаївські читання: Матеріали II наукового семінару, присвяченого пам'яті луцького князя і святого православної церкви Святослава-Миколи Святоші та святого Чудотворця Миколая Мирлікійського. Луцьк : Твердина, 2008. С. 40.

Олена СЕМЕНОВИЧ,

м. Рівне

Дослідники археологічних пам'яток Рівненщини

Наш край здавна був заселений завдяки сприятливому географічному розташуванню. По берегах річок, озер, в урочищах, долинах розташовувалися поселення первісних людей кам'яного, мідного, бронзового віків, численних слов'янських племен, міста середньовічних часів тощо. Уся історія розвитку людства в краї знайшла своє відображення в пам'ятках археології.

Археологічні пам'ятки Рівненщини різноманітні за своїм характером: стоянки, поселення, селища, городища, могильники, курганні та безкурганні з трупопокладенням і трупоспаленням, копальні й майстерні, культові місця та скарби тощо.

Науковці виділили основні періоди історії людства, які будуть характерні і для території нашого краю: кам'яний, мідний, бронзовий, залізний віки; ранньослов'янська доба, період Давньої Русі, литовська доба.

Кам'яна доба ділиться на три послідовні періоди: палеоліт, мезоліт, неоліт.

Палеоліт – перший етап людської історії, який тривав приблизно від кількох мільйонів до 10 тис. років тому. У цей час завершилося формування людини сучасного фізичного типу, почалося використання вогню, виготовлення й удосконалення знарядь праці, спорудження жител.

Основними заняттями палеолітичного населення було збиральництво і полювання на мамонтів, північних оленів та інших тогочасних тварин.

У цей період виникає первіснообщинний лад, що характеризується спільною власністю колективів та рівним правом кожного з його членів на одержання частки здобутих продуктів харчування.

Важлива роль жінки в суспільстві призводить до виникнення матріархату.

Найдавніші сліди заселення території Рівненщини датуються пізнім палеолітом (40-10 тис. років тому).

Мезоліт тривав приблизно від 11 до 8 тис. років тому. У цей період найбільшим технічним досягненням людини був винахід лука та стріли. Основою господарства мезоліту було полювання з луком та стрілами на лісових копитних (лосів, оленів, косуль, кабанів).

Була приручена перша тварина – собака.

Мезолітичні мисливці, рибалки й збирачі в пошуках здобичі часто змінювали місця свого проживання, їх стоянки мали короткочасний характер.

Неоліт припадає приблизно на VII-IV тис. до н.е. В цей період людина почала застосовувати нові способи обробки каменю і кременю (шліфування, розпилювання, свердління), ліпити й обпалювати на вогнищі глиняний посуд і перейшла від присвоюючих до відтворюючих форм господарства (від мисливства і збиральництва до землеробства і скотарства).

На території краю відомі знахідки культури лінійно-стрічкової кераміки, дніпро-донецької культури гребінцево-накольчастої кераміки.

Дослідженням кам'яної доби в нашому регіоні займалися такі археологи: Грибович Роман, Залізник Леонід, Нужний Дмитро, Охріменко Григорій, Пелешин Микола, Пясецький Валерій, Рудинський Михайло, Савич Володимир, Чабай Віктор.

Доба міді припадає на IV-III тис. до н.е. У цей період людина оволоділа першим металом – міддю. Тоді ж почалося використовуватися для обробки землі тяглова сила бика. Значного розвитку досягло скотарство, що призвело до переходу від матріархату до патріархату, формування великих, спільним за походженням, об'єднань.

На території краю відомі поселення культур типу Зимне-Злата, Гоща-Вербковіце, кулястих амфор, шнурової кераміки, стжижовської культури тощо, а також у другій половині III тис. до н.е. на території Рівненщини почали оселятися племена пізньотрипільської культури.

Доба бронзи (III - поч. I тис. до н.е.) – це період, коли людство почало використовувати перший штучний метал – бронзу (сплав міді й олова). Відбувається вдосконалення знарядь праці, значний розвиток скотарства й землеробства, а в галузі суспільних відносин – дальший розвиток патріархально-родового ладу та майнової нерівності.

Ця доба характеризується розвитком пізніх культур шнурової кераміки (городоцько-здобицька та стришовська). У II тис. до н.е. виникла комарівська, пізніше висоцька, білогрудівська, лужицька, поморська культури та інші.

Доба заліза розпочалася приблизно у VIII ст. до н.е. Це час великих технічних досягнень. До

них належить у першу чергу винахід так званого сиродутного способу витоплювання заліза. Залізні вироби зробили землеробство більш ефективним. Потреба у великій кількості металевих виробів привела до виникнення ремесла, яке поступово виділилося у окрему галузь виробництва. Набула розвитку торгівля.

Посилився процес розкладу первісно-общинного ладу. Поступово розвинулися феодальні відносини, виникли класи і держави.

Для цього періоду характерні такі археологічні культури як: висоцька, милоградська, зарубинецька, черняхівська тощо.

Дослідженням пам'яток міді, бронзи та заліза на території краю займалися такі археологи: Березанська Софія, Захарук Юрій, Канівець Вячеслав, Конопля Віталій, Крушельницька Лариса, Позіховський Олександр, Романчук Олександр, Самолюк Валерій, Свешніков Ігор, Тереножкін Олексій, Ткач Віталій.

Поселення слов'ян датуються VI-IX ст. н.е. Цей період характеризується пануванням феодалних відносин. Склалися два основних класи – великих землевласників-феодалів і експлуатованого та залежного від них селянства. Почали формуватися східно-слов'янські державні утворення, а племена почали зливатися в єдину давньоруську народність. Основною формою державних утворень у слов'ян стали князівства.

Значного розвитку набули ремесла та торгівля.

У краї проживали племена дулібів та древлян.

Дослідженням цих поселень займалися такі археологи: Ауліх Вітольд, Каспарова Ксенія, Козак Денис, Кухаренко Юрій, Пєскова Анна, Погоральський Ярослав, Русанова Ірина, Смішко Маркіян.

Період Давньої Русі датується X-XIII ст. Цей час визначається як час створення давньоруської держави з центром у Києві наприкінці IX ст.

На території краю утворилося Пересопницьке, Дорогобузьке та Степанське князівства. Крім них в краї існували інші давньоруські міста, з яких окремі згадуються у літописах. Це – Заречеськ, Милеськ, Корчеськ, Сапогинь, Острог, Дубровиця, Небель та інші.

На території краю існували городища, окремі з яких виконували роль фортець. Значна група городищ являла собою замки.

Для цього періоду характерні могильники з похованнями давньоруських дружинників.

Давньоруське населення займалося землеробством, скотарством, ремеслами та домашніми промислами.

Дослідженням давньоруських городищ у

нашій області займалися Бардецький Андрій, Нікольченко Юзеф, Прищепа Богдан, Раппопорт Павло, Терський Володимир, Терський Святослав, Тихонова Марія, Чайка Роман.

Литовська доба датується XIV- I пол. XVII ст. На території Рівненщини вивченням даного періоду займалися такі археологи: Войтюк Олексій, Гупало Віра, Пшеничний Юрій, Чекурков Василь, Годованюк Олена.

Дослідження археологічних пам'яток на території Рівненської області розпочалися ще у XIX ст. Їх здійснювали такі науковці: Антонович Володимир, Біляшівський Микола, Волошинський Яків, Каманін Іван, Мельник Катерина, Осовський Готфрид, Фотинський Орест, Штейнгель Федір.

У міжвоєнний період (20-30 рр. XX ст.) вивченням археологічних пам'яток у нашому краї займалися Гофман Якуб, Древіко Михайло, Островський Михайло, Савицька Ірена, Савицький Людвік, Сулімірський Тадей, Фіцке Ян, Цинкаловський Олександр, Шумовський Юрій, Якимович Роман.

У статті вміщено інформацію про 59 дослідників-археологів, які прямо або опосередковано сприяли розвитку археологічної науки на теренах Рівненщини, проводили тут археологічні розкопки та розвідки.

У алфавітному порядку (за прізвиськом) подано короткі відомості про науковців, що містять такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, освіти, археологічні об'єкти та населені пункти Рівненщини, які досліджувалися археологом, дата і місце смерті, а також джерельна база.

До публікації увійшли науковці-археологи, які здійснювали свої дослідження з кінця XIX ст. до сьогодення. Вони зробили і продовжують робити свій неоціненний вклад у дослідження, вивчення краю, щоб ми знали нашу історію, культуру, своє минуле, щоб зберегти його для майбутніх поколінь.

У тексті застосовуються наступні скорочення – археологічні розкопки (АО), археологічні експедиції (АЕ), область (обл.), район/ну (р-н/р-ну), рік/року (р.), років/роках (рр.).

АНТОНОВИЧ

ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ

(1834-1908) – видатний український історик, археолог, етнограф та археограф.

Народився 30 січня 1834 р. в м. Махнівці Київської губернії (нині Вінницька обл.). У 1855 р. закінчив медичний, а 1860 р. історико-філологічний факультети Київського університету.

На Рівненщині здійснював АР в с. Пересопниця Рівненського р-ну (кін. ХІХ ст.).

Помер В. Антонович 21 березня 1908 р. у м. Києві.

Джерела: Видатні та маловідомі археологи України (Біографічні нариси)/ Уклад. В. А. Рудий: Довідник. — Львів: Видавничо-поліграфічна фірма «Тріада плюс», 2007. — С. 24-27; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

АУЛІХ

ВІТОЛЬД ВІТОЛЬДОВИЧ (1928-1994) —
український археолог, історик.

Народився 26 січня 1928 р. у м. Львові.

У 1950 р. закінчив Львівський державний університет.

На Рівненщині здійснював АР в с. Могиляни Острозького р-ну (1963), на околицях м. Дубно (с. Борисковичі, с. Дитиничі) (1966), с. Білів Рівненського р-ну (1966), с. Пересопниця Рівненського р-ну (1967), с. Дорогобуж Гошанського р-ну (1970) та ін.

Помер 21 листопада 1994 р. у Львові.

Джерела: Видатні та маловідомі археологи України (Біографічні нариси)/ Уклад. В. А. Рудий: Довідник. — Львів: Видавничо-поліграфічна фірма «Тріада плюс», 2007. — С. 283-289; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.; Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.

БАРДЕЦЬКИЙ

АНДРІЙ БОГДАНОВИЧ —
археолог, краєзнавець.

Народився 30 серпня 1985 р. в м. Дубно Рівненської обл.

У 2002-2007 рр. навчався на гуманітарному факультеті Національного університету «Острозька Академія».

На Рівненщині працював в АЕ в с. Хрінники Демидівського р-ну (2003-2008), м. Дубно, м. Острог, м. Рівне (2004-2006, 2012), с. Розваж, с. Лючин Острозького р-ну (2005-2007), с. Степанівка Здолбунівського р-ну (2007), здійснював археологічні розвідки в Дубенському, Млинівському, Острозькому р-нах (2006-2019), с. Боремель Демидівського р-ну (2018) та ін.

БЕРЕЗАНСЬКА СОФІЯ СТАНІСЛАВІВНА — український археолог.

Народилась 15 травня 1924 р. в м. Кам'янці-Подільському Хмельницької обл.

У 1948 р. закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

На Рівненщині працювала в АЕ в с. Бичаль Костопільського р-ну (1961), дослідження по річках Іква, Стохід (1967), смт Гоща (1972) та ін.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.;

Березанська Софія Станіславівна. - [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

БІЛЯШІВСЬКИЙ МИКОЛА ФЕДОТОВИЧ (1867-1926) — визначний археолог, історик, мистецтвознавець, етнограф, музейник.

Народився 24 жовтня 1867 р. у м. Умань Черкаської обл.

Навчався на юридичному факультеті Київського університету та Новоросійського університету в Одесі (1885-1891).

На Рівненщині працював у АЕ в с. Городок, с. Карпилівка Рівненського р-ну (1898), с. Будераж Здолбунівського р-ну (1898), с. Лютинськ Дубровицького р-ну (1898) ті ін.

Помер Микола Федотович Біляшівський 21 квітня 1926 р.

Джерела: Інститут археології Національної академії наук України. Микола Федотович Біляшівський. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://iananu.org.ua/pro-institut-ia/istoriya/personaliji/direktori/bilyashivskij-m-f/>; Видатні та маловідомі археологи України (Біографічні нариси)/ Уклад. В. А. Рудий: Довідник. — Львів: Видавничо-поліграфічна фірма «Тріада плюс», 2007. — С. 57-65; Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

ВОЙТЮК ОЛЕКСІЙ ПЕТРОВИЧ –

археолог, історик краєзнавець.

Народився 18 березня 1985 р. в с. Іващуки Радивилівського р-ну Рівненської обл.

У 2007 р. закінчив Рівненський інститут слов'янознавства київського славістичного університету за спеціальністю історія та іноземна мова.

Брав участь в роботі АЕ в Рівненській області: с. Хрінники Радивилівського р-ну (2003-2012), м. Рівне (2006, 2007-2010), м. Острог (2007-2008), м. Корець (2008), м. Дубно (2009), с. Пересопниця Рівненського р-ну (2010-2019), експедиції по території Рівненської області (2013-2019), дослідження замкового острова у м. Рівне (2017-2018), експедиція в м. Острог (2017-2018), експедиція на поселенні «Пляж 1А» у м. Рівне (2018-2019), експедиція у с. Пересопниця Рівненського р-ну (2018-2019).

ВОЛОШИНСЬКИЙ ЯКІВ

ЯКОВИЧ (1821-1875) –

український історик, археолог.

Народився 1 січня 1821 р. в м. Києві.

Закінчив Київський університет ім. Т.Г. Шевченка.

На Рівненщині брав участь в АЕ в с. Пересопниця Рівненського р-ну (1856), с. Будераж Здолбунівського р-ну (1865), с. Листвин Дубенського р-ну (1865), с. Мала Мощаниця Здолбунівського р-ну (1865), розкопав 6 давніх курганів в м. Рівне (1858).

Помер Яків Волошинський 1 січня 1875 р.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.,

Волошинський Яків Якович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Волошинський Яків Якович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/muzej-starozhynostey-university/voloshyns%60куу-яків-я/>.

ГОДОВАНЮК ОЛЕНА МАРКІВНА –

український радянський архітектор.

Народилася 10 серпня 1929 р. в м. Умані Черкаської обл.

У 1957 р. закінчила Київський інженерно-бу-

дівельний інститут.

Автор таких робіт на Рівненщині: Луцької башти в м. Острозі (1963-1970 рр.).

Брала безпосередню участь в багаторічному дослідженні і реставрації архітектурного комплексу Троїцького монастиря в Межирічах Острозького р-ну (1972-1978 рр.).

Джерела: Годованюк Олена Марківна. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.

ГОФМАН ЯКУБ

ВІЛЬГЕЛЬМОВИЧ (1896-1964) –

польський освітній діяч, краєзнавець, організатор досліджень у галузях історії, етнології, історичної бібліографії Великої Волині.

Народився 19 березня 1886 р. у м. Коломия (тепер Івано-Франківська обл.).

У 1925–1926 рр. навчався у Кракові на вищих учительських курсах.

На Рівненщині здійснював АР в с. Могиляни Острозького р-ну (1970, 1974).

Помер Якуб Гофман у Лондоні 27 грудня 1964 р.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Якуб Гофман. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://194.44.187.2/eljournal/1/Hofman.pdf>.

ГРИБОВИЧ РОМАН

ТЕОДОРОВИЧ (1946-2011) –

український археолог.

Народився 1 серпня 1946 р. у м. Львові.

У 1970 р. закінчив історичний факультет Львівського державного університету.

На Рівненщині брав участь в АЕ в с. Красносілля Володимирецького р-ну (1972), с. Нобель Зарічненського р-ну (1972-1974), с. Городок Рівненського р-ну (1972), с. Витків Гошанського р-ну (1970 рр.).

Помер у 2011 р.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С. 15; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та

історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

ГУПАЛО ВІРА ДІОНІЗІВНА —

український історик, археолог.

Народилась 31 жовтня 1958 р. у м. Львові.

У 1981 р. закінчила історичний факультет Львівського університету.

Брала участь у дослідженні та реставрації архітектурного комплексу Троїцького монастиря в с. Межирічі Острозького р-ну (1972-1978).

У 1995-1996 рр. досліджувала замок XV–XVI ст. та Підборецький монастир XVI–XVII ст. у м. Дубно, 1997-2005 рр. — крипові поховання XVII–XVIII ст. у бернардинському костелі в м. Дубно.

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.; Гупало Віра Діонізівна. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ДРЕВКО МИХАЙЛО (1887-1964) —

археолог.

Народився 22 листопада 1887 р. в м. Сокаль (Польща).

Навчався на кафедрі праісторії в Йоханнесбургському університеті.

На Рівненщині брав участь у АР в с. Городок, с. Карпилівка Рівненського р-ну (1898).

Помер 4 квітня 1964 р. у м. Варшаві (Польща).

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

ЗАЛІЗНЯК ЛЕОНІД ЛЬВОВИЧ —

український археолог, історик.

Народився 19 січня 1951 р. у Києві.

У 1977 р. закінчив історичний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка.

На Рівненщині брав участь у АР в с. Нобель Зарічненського р-у (1991, 1999), с. Красносілля Гощанського р-ну, м. Березне, с. Тутовичі Сарненського р-ну, с. Птича-3 Дубенського р-ну (2003) та ін.

Джерела: Залізник Леонід Львович. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>; Терський Святослав Істо-

рія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

ЗАХАРУК ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

(1914-1997) — український археолог, історик.

Народився 12 квітня 1914 р. в м. Вінніпезі (Канада).

У 1938 р. закінчив історичний факультет Одеського університету.

На Рівненщині здійснював АР в с. Мирогоща, с. Липа, с. Листвин, с. Мокре Дубенського р-ну (1952), с. Городок Рівненського р-ну (1952), с. Новомиськ Зарічненського р-ну (1952), с. Колесники Гощанського р-ну (1959), с. хорів Острозького р-ну (1959), с. Диків Рівненського р-ну (1959) та ін.

Помер в Москві 12 квітня 1997 р.

Джерела: Захарук Юрій Миколайович. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>;

Видатні та маловідомі археологи України (Біографічні нариси)/ Уклад. В.А. Рудий: Довідник. — Львів: Видавничо-поліграфічна фірма «Тріада плюс», 2007. — С. 212-219; Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

КАНІВЕЦЬ ВЯЧЕСЛАВ

ІЛЬКОВИЧ (1927-1972) —

археолог.

Народився 30 січня 1927 р. в м. Києві.

У 1950 р. закінчив кафедру археології історичного факультету Київського університету.

На Рівненщині проводив АР в с. Кургани, с. Стадники Острозького р-ну (1952), с. Вельбівно, с. Кургани, с. Могиляни Острозького р-ну, с. Корост, с. Степань, с. Кричильськ Сарненського р-ну (1951-1952) та ін. Помер 11 липня 1972 р. в м. Сиктивкар (Росія).

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

КАМАНІН ІВАН МИХАЙЛОВИЧ
(1850-1921) – український історик,
археолог, архівіст.

Народився 23 вересня 1850 р. в містечку Димер Київської губернії.

У 1872 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира.

На Рівненщині здійснював АР на полі Берестецької битви в с. Пляшева Радивилівського р-ну (1901).

Помер І. Каманін 11 січня 1921 р. у Києві.

Джерела: Каманін Іван Михайлович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.

КАСПАРОВА КСЕНІЯ ВАСИЛІВНА
(1929-1994) – російський археолог.

Народилася 8 грудня 1929 р. в Ленінграді (нині Санкт-Петербург) (Росія).

Закінчила кафедру археології історичного факультету Ленінградського державного університету в 1952 р.

На Рівненщині здійснювала АР в с. Могиляни Острозького р-ну (1970, 1973-1974, 1979).

Померла 7 липня 1994 р. в Санкт-Петербурзі (Росія).

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.

Енциклопедія сучасної України. Каспарова Ксенія Василівна. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=10251.

КОЗАК ДЕНИС НИКОДИМИВИЧ
(1944-2014) – видатний
український археолог.

Народився 2 квітня 1944 р. в селищі Кречовичі, біля міста Ярослава (тепер територія Польщі).

У 1972 р. закінчив Львівський університет.

На Рівненщині брав участь в АР в с. Птича-3 Дубенського р-ну, с. Товпужин, с. Боремель Демидівського р-ну (с. Боремель), с. Хрінники Демидівського р-ну (2007), розвідкові роботи в Дубенському р-ні (1996-2001) та ін.

Денис Никодимович Козак помер 23 жовтня 2014 р.

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Козак Денис Никодимович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

КОНОПЛЯ ВІТАЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ –
український археолог.

Народився 3 березня 1945 р. в с. Виповзів Козелецького р-ну Чернігівської обл.

Навчався на історичному факультеті Львівського університету (1971 р).

На Рівненщині брав участь у АР в с. Варковичі Дубенського р-ну (1963), с. Більче, с. Коблин, с. Корито Млинівського р-ну (1974), с. Корост Сарненського р-ну, с. Добрятин Млинівського р-ну (1974,1976), с. Осова Костопільського р-ну (1975), с. Книгинине, с. Олибів, с. Боцянівка, с. Жорнів, с. Заруддя, с. Острів, с. Стовпець Дубенського р-ну, с. Будераж, с. Мізоч, с. Півче, с. Стара Мощаниця, с. Стеблівка Здолбунівського р-ну (1977), смт Млинів, с. Нове, С. Охматків, с. Перекалі, с. Підлісці, с. Підлозці, с. Рудливе, с. Ставрів, с. Топілля, с. Торговиця, с. Яловичі, с. Лихачівка, с. Малеве, с. Малі Доростаї, с. Межиріччя Млинівського р-ну (1977), с. Ілляшівка, с. Мощаниця, с. Новомалин Острозького р-ну (1977) та ін.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Конопля Віталій Михайлович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

КРУШЕЛЬНИЦЬКА ЛАРИСА ІВАНІВНА
(1928-2017) – український археолог,
історик.

Народилася 5 квітня 1928 р. в м. Стрий Львівської обл. Закінчила історичний факультет Львівського державного університету.

На Рівненщині брала участь в АР в с. Костянець, с. Мирогоща Дубенського р-ну (1963), с. Харалуг Корецького р-ну (1971) та ін.

Померла 12 листопада 2017 р. у м. Львові.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Крушельницька Лариса Іванівна. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

КУХАРЕНКО ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ
(1919-1980) – радянський археолог.

Народився 2 квітня 1919 р. в с. Чаплі Хмельницької обл.

Закінчив історичний факультет Хабаровського педагогічного інституту.

На Рівненщині здійснював АР в с. Іванчиці Зарічненського р-ну (1953), с. Горбаків, с. Дорогобуж Гощанського р-ну (1953), смт Гоща (1955), с. Милятин Острозького р-ну (1955), с. Дерев'яне Рівненського р-ну (1957, 1961) та ін.

Помер 6 січня 1980 р. в Москві.

Джерела: : Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Кухаренко Юрій Володимирович. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>; Видатні та маловідомі археологи України (Біографічні нариси)/ Уклад. В.А. Рудий: Довідник. – Львів: ВПФ «Триада плюс», 2007. – С. 240-243.

МЕЛЬНИК КАТЕРИНА МИКОЛАЇВНА
(1859-1942) – український історик,
археолог.

Народилася 12 листопада 1859 р. в м. Хоролі (нині Полтавської обл.).

Закінчила Полтавську гімназію та Вищі жіночі курси у м. Києві.

На Рівненщині здійснювала АР в с. Білів Рівненського р-ну (1897-1898), м. Рівне (1898), с. Корнин, с. Пересопниця Рівненського р-ну (1898), с. Вичавки Млинівського р-ну (1898), смт Млинів (1898) та ін.

Померла 12 січня 1942 р. в м. Києві.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Антонович-Мельник Катерина Миколаївна. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ –
український археолог.

Народився у 1946 р. у м. Сарни Рівненської обл. Закінчив історичний факультет Харківського державного університету у 1970 р.

На Рівненщині брав участь у археологічних розвідках в Березнівському р-ні – с. Більчаки, с. Губків, с. Маринин (1974), розкопки в с. Торговиця Млинівського р-ну (1971-1972), с. Дорогобуж Гощанського р-ну (1972), с. Данчиміст Костопільського р-ну (1974), с. Гориньград Рівненського р-ну (1976), смт Млинів (1976-1977), м. Острог (1977) та ін.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С. 184.

НУЖНИЙ ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ
(1959-2016) – український археолог,
історик.

Народився 6 серпня 1959 р. в м. Києві.

У 1984 р. закінчив історичний факультет Київського університету.

На Рівненщині здійснював АР в м. Рівне (с. Бармаки) (2002), с. Жорнів Дубенського р-ну, м. Рівне (Бармаки), с. Межиріч Острозького р-ну (2004), Збитенка (2006).

Помер 16 липня 2016 р.

Джерела: Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014/ Гол. Редактор – П.П. Толочко. – К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2015. – С. 536; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.

ОССОВСЬКИЙ ГОТФРИД ЙОСИПОВИЧ
(1835-1897) – геолог, археолог,
краєзнавець.

Народився 8 листопада 1835 р. в с. Козарівка Київської губернії.

На Рівненщині брав участь в археологічних розвідках в Дубенському р-ні, с. Овруч Рокитнівського р-ну (кін. XIX ст.), у АР в с. Глибочок Гощанського р-ну (1868) та ін.

Помер 16 квітня 1897 р. у м. Томську в Сибіру.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Осовський Готфрид Йосипович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ОСТРОВСЬКИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ
(1897-1975) – український археолог, учений.

Народився 6 вересня 1897 р. в м. Дубно.

У 1917 р. закінчив П'яту гімназію «Товариства викладачів» м. Київ.

На Рівненщині проводив АР в с. Липа Дубенського р-ну (1935, 1940), с. Будяки Дубенського р-ну (1936), с. Дитиничі Дубенського р-ну (1940), м. Дубно (1943, 1946).

З 1928 р. почав збирати та реєструвати пам'–

ятки Волині, займався дослідженням дубно-кремезького регіону. Дослідив десятки городищ у селах Будераж, Варковичі, Мирогоща, Острів, Підлужжя, Верба, Листвин та багато інших.

Помер в січні 1975 р.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Карий І.П., Терський С.В. Пам'ятки середньовічного оборонного мистецтва Південної Волині у дослідженнях українських археологів міжвоєнного періоду, 2009. – С. 26-32.

ОХРИМЕНКО ГРИГОРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ – український археолог, історик.

Народився 26 квітня 1950 р. в м. Прилуки Чернігівської обл.

У 1972 р. закінчив історичний факультет Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки.

На Рівненщині проводив АР в с. Великий Мідськ Костопільського р-ну, с. Балаховичі Володимирецького р-ну, с. Грушвиця Рівненського р-ну (1970-1980), с. Осова Костопільського р-ну (1975), м. Рівне (1985) та ін.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.;

Охріменко Григорій Васильович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ПЕЛЕЩИШИН МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ (1933-1999) – український археолог, історик, етнограф.

Народився 19 грудня 1933 р. у с. Кобильниця Руська Любачівського повіту (тепер — Польща). У 1957 р. закінчив історичний факультет Львівського університету ім. І.Франка.

На Рівненщині здійснював АР в с. Городок Рівненського р-ну (1959), с. Костянець Дубенського р-ну (1967, 1997), с. Листвин Дубенського р-ну (1970, 1971, 1975, 1998), с. Хорів Острозького р-ну Рівненської області (1974-1976) та ін.

Помер 15 липня 1999 р. у Львові.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. –

Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.;

Пелещишин Микола Андрійович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ПЕСКОВА ГАННА ОНИСИМІВНА – археолог, історик.

Народилася 3 січня 1947 р. У 1971 р. закінчила історичний факультет Ленінградського державного університету, кафедру археології.

На Рівненщині досліджувала залишки Успенської церкви XII ст. в с. Дорогобуж Гошанського р-ну (1987).

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Пескова Анна Анисимівна. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.archeo.ru/struktura-1/otdel-slavyano-finskoj-arheologii/peskova>.

ПОГОРАЛЬСЬКИЙ ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ – український археолог.

Народився 22 грудня 1978 р. у м. Львові.

Закінчив історичний (2001 р.) та правничий (2007 р.) факультети Львівського національного університету ім. І. Франка.

На Рівненщині досліджував поселення в с. Товпизин, с. Хрінники Демидівського р-ну, смт Рокитне (2007) та ін.

Джерела: Археологічний музей. Погоральський Ярослав Володимирович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://museums.lnu.edu.ua/archeology/pohoralskyj-yaroslav-volodymyrovych/>; Погоральський Ярослав Володимирович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.clio.lnu.edu.ua/Pracivniki_arheologicnogo_muzeu/Zapisi/2012/9/19_POGORALSKIJ_AROSLAV_VOLODIMIROVIC.html.

ПОЗІХОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЛЕОНТІЙОВИЧ – археолог, краєзнавець.

Народився 24 лютого 1958 р. У 1980 р. закінчив історичний факультет Львівського університету ім. І.Франка. На Рівненщині працював в експедиціях у с. Хорів Острозького р-ну, с. Листвин Дубенського р-ну, с. Межиріч Острозького р-ну (1994), здійснював АР в с. Вельбіве Острозького р-ну (2005), м. Острог (1988-1989, 2006), розкопки в м. Дубно, Корці, Рівному, Острозі (2006-2007) та ін.

Джерела: Терський Святослав Історія архе-

ологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Позіховський Олександр Леонтійович. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ostrohcastle.com.ua/doslidnyku-ostrozhchyny/>.

ПРИЩЕПА БОГДАН АНАТОЛІЙОВИЧ – український археолог і громадський діяч; доктор історичних наук.

Народився 14 серпня 1957 р. в с. Остапівка на Полтавщині.

Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю археологія і музеєзнавство.

На Рівненщині здійснював АЕ в смт Млинів (1979-1980, 1982, 1984, 1985), с. Глинне Рокитнівського р-ну, с. Степань Сарненського р-ну (1981), с. Дорогобуж Гощанського р-ну (1982-1985, 1987-1995, 2002-2003), с. Новий Корець Корецького р-ну (1982), с. Гвоздів Корецького р-ну (1983), с. Велика Клецька Корецького р-ну (1985, 1986), с. Жорнів Дубенського р-ну (1986, 1987), с. Бармаки Рівненського р-ну (1989, 1992), с. Точивики Острозького р-ну (1993), с. Товпижин Демидівського р-ну (1994, 1995), м. Рівне (1998, 1998-2001), с. Пересопниця Рівненського р-ну (2002-2005, 2012-2017), на полі Берестецької битви Радивидівського р-ну (2003), м. Острог (2004, 2005, 2013), м. Корець (2005), м. Дубно (2005-2007), м. Рівне (2006-2007, 2016) та ін.

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Прищеп Б. А. Археологічні дослідження Волині: Бібліографічний покажчик наукових праць і творчого доробку/ Передм. Костриці М. Ю. – Рівне: Редакційно-видавничий відділ Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету, 2007. – 28 с.; Прищеп Богдан Анатолійович. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ПШЕНИЧНИЙ ЮРІЙ ЛЕОНІДОВИЧ – археолог, науковець, музейник.

Народився 15 січня 1985 р. в м. Дубно Рівненської обл. У 2007 р. закінчив Національний університет «Острозька академія» за спеціальністю історія.

На Рівненщині брав участь в АЕ в с. Хрінники Демидівського р-ну (2003-2004), м. Дубно (2005-2009), м. Дубно (2011-2013), с. Мирогоща

Дубенського р-ну (2017), здійснював археологічні розвідки в м. Дубно, Дубенському, Млинівському р-нах (2013-2015), о. Кемпа (м. Дубно) (2016-2017), о. Дубовець (м. Дубно) (2018-2019) та ін.

ПЯСЕЦЬКИЙ ВАЛЕРІЙ КАЗИМИРОВИЧ (1941-2018) – волинський геолог і археолог.

Народився 6 листопада 1941 р. у с. Куземетіво в Татарії.

У 1962 р. закінчив Київський геолого-розвідувальний технікум.

На Рівненщині проводив АР в с. Великий Мідськ Костопільського р-ну, с. Балаховичі Володимирецького р-ну, с. Грушвиця Рівненського р-ну, с. Острів Дубенського р-ну (1970-1980), с. Жорнів Дубенського р-ну (1984-1988), с. Бармаки Рівненського р-ну (1987-1990, 2002), с. Грядки Дубенського р-ну (1989, 1991-1992, 1997), с. Мирогоща Дубенського р-ну (1999), м. Рівне та ін.

Помер 12 серпня 2018 р.

Джерела: Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С. 23-24; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.

РАППОПОРТ ПАВЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1913-1988) – радянський археолог, історик, мистецтвознавець.

Народився 29 червня 1913 р. в Санкт-Петербурзі (Росія). У 1937 р. закінчив Ленінградський інженерно-будівельний інститут.

На території Рівненщини брав участь в АР в с. Княгинине Дубенського р-ну, м. Рівне, м. Дубровиця, с. Залужжя Дубровицького р-ну, с. Висоцьк Дубровицького р-ну, с. Будераж Здолбунівського р-ну (1961), а також проводив свої дослідження в с. Пересопниця, с. Білів Рівненського р-ну, с. Острожець Млинівського р-ну, с. Дорогобуж Гощанського р-ну, смт. Млинів та ін.

Помер 11 вересня 1988 р.

Джерела: Джерела: Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014/ Гол. Редактор – П.П. Толочко. – К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2015. – С. 368-369; Виноградська Лариса Іванівна. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>; Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С. 165.

РОМАНЧУК
ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ –
український археолог.

Народився 2 вересня 1949 р. в м. Острог Рівненської обл.

Закінчив Острозьке професійно-технічне училище побутовиків, здобувши професію фотографа.

На Рівненщині проводив АР в м. Острог (1988-1989), с. Стадники, с. Слобідка Острозького р-ну, м. Березне (1990-ті рр.) та ін.

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Романчук Олександр Миколайович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ostrohcastle.com.ua/romanchuk-oleksandr-mikolajovych/>.

РУДИНСЬКИЙ
МИХАЙЛО ЯКОВИЧ (1887-1958) –

відомий український археолог, музейник.

Народився 14 жовтня 1887 р. в м. Охтирці - Сумської обл.

У 1910 р. закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету.

На Рівненщині брав участь в АР в с. Липа, с. Мирогоща, с. Острів, с. Підлужжя Дубенського р-ну (1948) та ін.

Помер 23 червня 1958 р. в м. Києві.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014/ Гол. Редактор – П.П. Толочко. – К.: АДЕФ-Україна, 2015. – С. 571-572.

РУСАНОВА

ІРИНА ПЕТРІВНА (1929-1998) –

російський археолог-славіст, історик.

Народилася 22 квітня 1929 р. в м. Москва (Росія). У 1953 р. закінчив Історичний факультет Московського державного університету.

На Рівненщині брала участь в АР в смт Гоща (1955), с. Бишляк, с. Мульчиці Володимирецького району, смт Зарічне (1957), здійснювала розвідки в с. Великі Телковичі Володимирецького р-ну (1957), розвідки по річках Случ, Горинь, Стир (1950-1960). Померла 22 жовтня 1998 р. в Москві.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Русанова Ірина Петрівна. – [Електронний ре-

сурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

САВИЦЬКА ІРЕНА (1890-1944) –
польський археолог.

Народилася 18 серпня 1890 р. в м. Гуцін Остророзького повіту (Польща).

У 1915 р. закінчила вищі курси для жінок ім. Адріана Баранецького.

На Рівненщині брала участь в АР в с. Чудви Костопільського р-ну (1926), с. Городок Рівненського р-ну (1925-1926), с. Понебель Рівненського р-ну (1926), с. Карпилівка Рівненського р-ну (1929). Обстежила значні ділянки Полісся вздовж берегів Горині від Городка до Дубровиці.

Померла 4 серпня 1944 р. у Варшаві (Польща).

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.

САВИЦЬКИЙ ЛЮДВІК (1893-1972) –
польський археолог.

Народився 8 серпня 1893 р. у м. Варшаві (Польща). Закінчив російську прогімназію в Празі (Чехія). На Рівненщині проводив АР в с. Городок Рівненського р-ну (1924-1926).

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.;

Яким був вертеп на Рівненщині сто років тому. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://visti.rovno.ua/news/yakim-buv-vertep-na-rivnenshchini-sto-rokiv-tomu>.

САВИЧ ВОЛОДИМИРОВИЧ ПЕТРОВИЧ
(1923-1995) – український археолог.

Народився 27 липня 1923 р. у с. Ігровиця Тернопільської обл.

У 1952 р. закінчив Львівський державний педагогічний інститут.

На Рівненщині проводив АР та розвідки в м. Рівне (1960-1962), с. Липа, Липа І Дубенського р-ну (1960-1967), с. Суйми Здолбунівського р-ну (1972). Помер у 1995 р.

Джерела: Мезенцева Г.Г. Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-дові-

дник. — Чернігів: Сіверянська думка, 1997. — С. 25; Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

САМОЛЮК ВАЛЕРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ — український археолог.

Народився 11 грудня 1962 р. в м. Алуksне (Латвія). У 1989 р. закінчив Рівненський державний педагогічний інститут.

На Рівненщині здійснював АР в с. Дорогобуж Гоцанського р-ну (1989-1993), м. Рівне (1990, 2008, 2016), м. Дубно (1993, 2004), с. Птича, с. Ключи, с. Грядки Дубенського р-ну (1992), с. Бармаки Рівненського р-ну (1992), с. Точевики Острозького р-ну (1993), с. Степанівка Здолбунівського р-ну (2007), м. Острог (2005-2007), с. Лючин Острозького р-ну (2008) та ін.

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

СВЕШНІКОВ

ІГОР КИРИЛОВИЧ (1915-1995) —

український історик, археолог.

Народився 19 жовтня 1915 р. в Києві.

У 1950 р. закінчив історичний факультет Львівського університету.

На Рівненщині проводив АР в с. Дитиничі Дубенського р-ну (1957), с. Здовбиця Здолбунівського р-ну (1957-1958), с. Тростянець Дубенського р-ну (1959), с. Великий Мидськ с. Малий Мидськ Костопільського р-ну, с. Лопавше Млинівського р-ну, с. Бегень Рівненського р-ну (1960), с. Княгинине Дубенського р-ну, с. Чудви Костопільського р-ну, с. Городок, с. Обарів Рівненського р-ну (1961), смт Гоща, с. Дроздів, с. Горбів Гоцанського р-ну, с. Сатиїв Дубенського р-ну, с. Івачкове, с. Уїздці Здолбунівського р-ну, с. Михайлівка, с. Ремель Рівненського р-ну м. Рівне (1962), с. Бистричі, с. Кургани Березнівського р-ну, с. Крилів, с. Нараїв Дубенського р-ну, м. Дубровиця, с. Бережниця, с. Висоцьк Дубровицького р-ну, с. Гільча, с. Стеблівка Здолбунівського р-ну (1963), м. Дубно (1963), с. Береги, с. Бокійма, с. Боремель, с. Коблин Млинівського р-ну, с. Хрінники Демидівського р-ну (1965), с. Іванне Дубенського р-ну (1968), с. Страклів Дубенського р-ну, с. Глинськ

Здолбунівського р-ну, с. Боремець, с. Городниця, с. Підлісці, с. Ярославичі Млинівського р-ну (1970), с. Баболоки, с. Лішня Млинівського р-ну, с. Боратин, с. Добривода, с. Довгалівка Радивилівського р-ну (1974), с. Аршичин, с. Демидівка Млинівського р-ну (1975), смт Млинів (1976-1977), розкопки на полі Берестецької битви с. Пляшева Радивилівського р-ну (1970-1994) та ін.

Помер 20 серпня 1995 р. у м. Дубно на Рівненщині. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.; Свешніков І.К. Битва під Берестечком / Ред. М. П. Парцей. — Львів: Слово, 1992. — 304 с.; Свешніков Ігор Кирилович. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

СМІШКО

МАРКІЯН ЮЛІАНОВИЧ (1900-1981) — археолог, історик.

Народився 7 листопада 1900 р. у Львові.

У 1931 р. закінчив гуманітарний факультет Львівського університету.

На Рівненщині брав участь в АР в м. Дубно, с. Волиця, с. Дитиничі, с. Костянець Дубенського р-ну (1947), с. Могиляни Острозького р-ну (1955), с. Хорів Острозького р-ну (1959) та ін.

Помер Маркіян Смішко 20 березня 1981 р. у м. Львові.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — Київ: «Наукова думка», 1982. — 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. — Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. — 380 с.

СУЛІМІРСЬКИЙ ТАДЕУШ (1898-1983) — польський археолог, історик.

Народився 1 квітня 1898 р. в с. Кобилани Підкарпатського воєводства.

У 1924 р. закінчив Львівський університет.

На Рівненщині проводив АР в смт Соснове, с. Моквин Березнівського р-ну, с. Забороль Рівненського р-ну (1938).

Помер 20 квітня 1983 р. в м. Лондоні (Англія).
Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Тадеуш Сулімірський. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ТЕРЕНОЖКІН

ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ (1907-1981) –

радянський археолог, історик.

Народився 26 листопада 1907 р. у м. Ніколаєвськ (Росія).

У 1930 р. закінчив історико-археологічне відділення етнологічного факультету Московського університету.

На Рівненщині брав участь у АР в с. Залужжя Дубровицького р-ну (1951), с. Сергіївка Рівненського р-ну (1956), с. Мости, с. Святе Здолбунівського р-ну, с. Деражне, с. Корчів'я Костопільського р-ну, с. Вілія Острозького р-ну (1959), с. Бичаль Костопільського р-ну (1961) та ін. Помер 19 травня 1981 р. у м. Києві.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Тереножкін Олександр Іванович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>; Видатні та маловідомі археологи України (Біографічні нариси)/ Уклад. В.А. Рудий: Довідник. – Львів: Видавничо-поліграфічна фірма «Тріада плюс», 2007. – С. 180-186.

ТЕРСЬКИЙ

ВОЛОДИМИР САВАТІЙОВИЧ (1918-1993) – археолог, історик.

Народився 9 жовтня 1918 р. в с. Янівка Радивилівського р-ну Рівненської обл.

У 1956 році закінчив історичний факультет Латвійського університету.

На Рівненщині здійснював АР в м. Рівне, с. Городок, с. Пересопниця Рівненського р-ну (1961), с. Дорогобуж Гощанського р-ну (1974), с. Пересопниця Рівненського р-ну (1974-1992).

Помер 5 червня 1993 р. у м. Винники на Львівщині.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. –

Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Шеломенцев-Терський Володимир Саватійович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ТЕРСЬКИЙ

СВЯТОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ – археолог, історик.

Народився 6 липня 1962 р. у м. Львові.

У 1984 р. закінчив історичний факультет Львівського університету.

На Рівненщині досліджував літописну Пересопницю Рівненського р-ну (1977-2003).

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Терський Святослав Володимирович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ТИХАНОВА

МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА (1898-1981) – російський і радянський археолог.

Народилася у 1898 р. у Санкт-Петербурзі (Російська імперія).

У 1919 р. закінчила історико-філологічний факультет Петроградського університету.

На Рівненщині брала участь в АР в м. Дубно, с. Тростянець, с. Липа Дубенського р-ну (1956), с. Розваж Острозького р-ну, с. Залужжя Дубровицького р-ну (1961) та ін.

Померла 10 квітня 1981 р. в Ленінграді (СРСР).

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Тиханова Марія Александровна. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ТКАЧ ВІТАЛІЙ ВІКТОРОВИЧ – археолог.

Народився 9 лютого 1975 р. в м. Дубно Рівненської обл.

У 2012 р. закінчив магістратуру Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.

На Рівненщині проводив АР в с. Грядки Дубенського р-ну (1993, 1997), м. Дубно (1995, 1997,

2005-2008, 2012, 2013, 2015-2017), с. Хрінники Демидівського р-ну (1998-2006, 2008-2012), с. Костянець Дубенського р-ну (2002-2004), с. Дорогобуж Гощанського р-ну (2004), м. Рівне (2006, 2007-2009, 2010), с. Тараканів Дубенського р-ну (2009), м. Мирогоща Дубенського р-ну (2017), археологічні розвідки в Дубенському, Млинівському, Демидівському р-нах (1994-2020).

ФІЦКЕ ЯН ЮЗЕФ (1909-1940) – польський історик, археолог.

Народився 20 січня 1909 р. в м. Гдов Краківського воєводства (Польща).

У 1933 р. закінчив філософський факультет Ягелонського університету в м. Кракові (Польща) по спеціальності антропологія.

На Рівненщині брав участь в АР в с. Зелениця Володимирецького р-ну (1937), смт Дермань Здолбунівського р-ну (1938), с. Пересопниця Рівненського р-ну, м. Рівне, м. Острог, м. Дубно (1930 рр.) та ін.

Помер 22 квітня 1940 р.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Історичну годину до ювілею Володимира Антоновича провели у Волинському музеї. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.openlist.wiki/index.php?title; http://prostir.museum/ua/post/31989>.

ФОТИНСЬКИЙ

ОРЕСТ АВКСЕНТИЙОВИЧ (1862-1931) – історик, археограф, архівіст, краєзнавець.

Народився 23 грудня 1862 р. в селі Батьків Рівненської обл.

Здобував освіту в Кременецькому духовному училищі, Волинській семінарії (1877—1883), Київській духовній академії (1883—1887), яку закінчив із званням кандидата-магістра.

На Рівненщині проводив АР в с. Дорогобуж Гощанського р-ну (1901), досліджував Дубенський р-н.

Помер 28 листопада 1931 р.

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Історик Орест Фотинський із села Батьків Радивилівського району. – [Електрон-

ний ресурс] – Режим доступу: [<https://www.radyvyliv.info/istorik-orest-fotinskij-iz-selabatkiv-radivilivskogo-rajonu.html>].

ЦИНКАЛОВСЬКИЙ

ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ (1898-1983) – історик, археолог, етнограф, музейник.

Народився 9 січня 1898 р. в м. Володимир-Волинську на Волині.

У 1929 р. закінчив Православний богословський факультет Варшавського університету.

На Рівненщині проводив АР в с. Городок Рівненського р-ну (1927-1928), с. Мала Мощаниця Здолбунівського р-ну (1930 рр.) та ін.

Помер 19 квітня 1983 р. у м. Кракові (Польща).

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Цинкаловський Олександр Миколайович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

ЧАБАЙ ВІКТОР ПЕТРОВИЧ – український археолог, історик.

Народився 21 травня 1962 р. в м. Київ.

У 1984 р. закінчив кафедру археології та музеєзнавства Київського університету.

На Рівненщині брав участь в АР в с. Межирічі Острозького р-ну, м. Рівне, с. Мирогоща Дубенського р-ну (2000 рр.).

Джерела: Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014/Гол. редактор – П.П. Толочко. – К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2015. – С. 663; Чабай Віктор Петрович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=category&id=-238&Itemid=101.

ЧАЙКА

РОМАН МИХАЙЛОВИЧ (1944-2005) – археолог, музейник, краєзнавець.

Народився 11 серпня 1944 р. у с. Підгірці Бродівського району Львівської обл.

Впродовж 1967-1972 рр. навчався на історичному факультеті Львівського державного університету.

На Рівненщині брав участь у АР в с. Листвин Дубенського р-ну (1971, 1975, 1990), с. Острів Дубенського р-ну, с. Мала Мощаниця Здолбу-

нівського р-ну (1972), с. Стеблівка Здолбунівського р-ну (1973), смт Дермань Здолбунівського р-ну (1961, 1973), с. Глинськ Здолбунівського р-ну (1974), с. Жорнів Дубенського р-ну (1976-1998) та ін.

Помер 26 квітня 2005 р.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Миян Т. Роман Чайка – археолог, музейник, краєзнавець// Археологічні дослідження Львівського університету. Випуск 17, 2013. – С. 5–14.

ЧЕКУРКОВ

ВАСИЛЬ СЕРАФИМОВИЧ –
археолог, науковець.

Народився 3 серпня 1965 р. в м. Рівне.

У 1993 р. закінчив Рівненський педагогічний інститут.

На Рівненщині брав участь у АР в м. Рівне, м. Острог, м. Дубно, м. Корець, на полі Берестецької битви с. Пляшева Радивилівського р-ну, с. Пересопниця Рівненського р-ну (2002-2019), здійснював експертизи (шурфування) по всіх р-нах Рівненської обл.

Джерела : Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.

ШТЕЙНГЕЛЬ

ФЕДІР РУДОЛЬФОВИЧ (1870-1946) –
археолог, музеєзнавець.

Народився 26 листопада 1870 р. в м. Санкт-Петербург (Росія).

Навчався в Київському та Варшавському університетах.

На Рівненщині проводив АР в с. Боремель Млинівського р-ну (1893), с. Великий Стидин Костопільського р-ну (1897), с. Лютинськ Дубровицького р-ну (1899), с. Білів Рівненського р-ну (1899-1900), с. Городок, с. Карпилівка Рівненського р-ну (1898) та ін.

Помер Ф. Штейнгель 11 лютого 1946 р.

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська об-

ласть. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Штейнгель Федір Рудольфович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>].

ШУМОВСЬКИЙ

ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ (1908-2003) –
український археолог.

Народився 23 березня 1908 р. в селі Мирогощі Дубенського повіту. У 1932 р. закінчив богословський факультет Варшавського університету. На Рівненщині проводив АР в с. Вільгір Гощанського р-ну (1930), с. Острожець Млинівського р-ну, с. Костянець, с. Листвин, с. Мирогоща, с. Липа Дубенського р-ну (1937), обстежував Дубенський, Острозький, Ровенський повіти (1934-1938) та ін.

Помер у 2003 р. в м. Саванна (США).

Джерела: Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Шумовський Юрій Федорович. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dubno-adm.gov.ua/pro-misto/pochesni-gromadjani-mista/shumovskii-jurii-fedorovich.html>.

ЯКИМОВИЧ

РОМАН (1889-1951) –
польський археолог, антрополог,
етнограф, нумізмат
і музейний працівник.

Народився 30 квітня 1889 р. в м. Юр'єв-Польський (Росія). Освіту отримав в університетах Львова, Кракова і Праги.

На Рівненщині брав участь в АР в с. Костянець Дубенського р-ну (1935), с. Колки Дубровицького р-ну (1938), с. Будераж Здолбунівського р-ну, с. Забороль Рівненського р-ну (1930 рр.) та ін.

Помер 21 січня 1951 р. в м. Торунь (Польща).

Джерела: Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. – Київ: «Наукова думка», 1982. – 115 с.; Терський Святослав Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.; Якимович Роман. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

Оксана СИКЛІЦЬКА,

м. Рівне

Особливості побудови архітектурних пам'яток міста Дубна на початку XVI – XVIII ст.

Кожна історична епоха залишає по собі багато неповторних пам'яток архітектури, які увібрали в себе різні стилі і мали неабиякий вплив на подальший розвиток будівництва.

Об'єкти культурної спадщини – це багатство не тільки матеріальне, а й духовне, яке збагачує відомостями про минувшину. Саме до них відносяться збережені в старовинному місті Дубно пам'ятки архітектури, одні з багатьох видів пам'яток місцевого значення.

У XV – XVIII ст. Дубно, як відомо, було визначним культурним, політичним, економічним та торговим центром Волині, що відіграло важливу роль у всіх сферах і, зокрема, у становленні архітектури. Дубенський замок, одна з визначних пам'яток міста, який був резиденцією князів Острозьких, сприяв розвитку і служив інформаційною системою у тогочасному суспільстві.

До нашого часу дійшла низка пам'яток архітектури місцевого та національного значення, які з глибини віків несуть цінну інформацію для сучасних істориків та краєзнавців. Хотілося б детальніше зупинитися на описі деяких пам'яток, взятих на державний облік, а саме: Спасівської церкви 1575 р., Свято-Миколаївському чоловічому монастирі 1630 р. (колишній костел бернардинів) та костелі і монастирі кармеліток 1630 р.

Протягом століть місцева архітектурна спадщина зазнала багато перебудов, нищень, практично у всіх історичних будівлях відкрито різноманітні заклади, які аж ніяк не сприяють її збереженню. Звичайно, є будівлі, які були реставровані, все ж зберегли первісну красу та неповторність і охороняються законом як архітектурні пам'ятки. Вцілілі об'єкти культурної спадщини доводять їх особливу цінність для міста Дубна, але, на превеликий жаль, зникають, поступаючи новітнім витворам людських рук та модернізму. Таке визначне явище, як замкове та храмове будівництво на Дубенщині, має бути зафіксоване, досліджене і стати повноправною частиною світового мистецтва, оскільки вивчення історичної долі архітектурних пам'яток має важливе значення для сучасного будівництва.

Дубно – одне з найдревніших міст України, в якому все ж збереглися пам'ятки архітектури, відігравши велику роль у піднесенні міста та його значення як культурного осередку на Волині.

Науковий інтерес до пам'яток архітектури Дубенського краю виник ще у XIX ст. [1]. Серед робіт присвячених опису даних об'єктів варто відзначити праці таких авторів як М. Теодоровича «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии» [6] та Ігоря Лозов'юка «Давні Дубенські монастирі» [3], в якій автор подає докладний опис монастирів і храмів XVI–XVIII ст. на Волині та їх архітектурні особливості.

У кінці XVIII – першій половині XIX ст. широкого розповсюдження набув класицизм, як стиль, а також стилістична особливість пізнього етапу його розвитку – ампір. Із закріпленням офіційної релігії – православ'я – в місті помітно послабився вплив католицької церкви, внаслідок чого постійно ігнорувалося нове будівництво костелів і латинських монастирів. Більше того, у 1851 р. було наказано перетворювати костели в церкви з невідповідними побудовами. У другій половині століття у різних містечках Дубенщини зводиться декілька крупних кам'яних церков у псевдо-російському стилі, які претендували на вишуканість.

Однією з церков XVII ст. є церква Преображенського (Спаського) монастиря (на сьогоднішній день – пам'ятка архітектури місцевого значення) (світлина 1).

Мурована церква, яка функціонує і сьогодні, збудована 1643 року архімандритом Прокопієм Хмелевським. Церква споруджена у стилі молдавського триконхового храму, більше відомого на територіях Поділля і Буковини, який у спрощеному вигляді перенесений на українські землі. Церква в XVII–XVIII ст. мала невеликі розміри – 18х14 м, одну напівкруглу апсиду, яка була продовженням із такої ж по ширині нави, завершеної склепінчастим зводом і покритим двосхилим, раніше, гонтовим дахом. Особливістю склепіння є невисокий глухий підбанник, на якому в минулому підносились мініатюрна банька, оточена підпертим невеликими баляси-

1. Церква XVII ст. Преображенського (Спаського) монастиря

нами з мальованим дашком. Цей підбанник і сьогодні добре помітний в інтер'єрі. На баньці стояв один великий хрест, ще два знаходилися на протилежних краях даху. До двох бічних стін і апсиди ззовні домуровані три невеликі контрфорси, які інколи розглядаються як риси оборонного призначення храму. Саме через те, що церква розташована на острові, ці контрфорси мали виконувати роль додаткових опорних конструкцій в умовах поступового розмивання берегів острова течією Ікви.

Із середини нави церкви вів хід до підземної мурованої крипти. Нині доступ до неї перекритий, але в 2011 р. в ході ремонтних робіт в основі зовнішньої стіни південної ніші туди відкрився прохід у вигляді склепінчастого коридору. Крипта має форму камери розміром 6,3х5,1 м, висотою склепіння – 2,3 м і, очевидно, в давнину використовувалась для поховань. Варто зазначити, що перед тим як набути сучасного вигляду, церква Святого Спаса зазнала декілька перебудов: 1833 року була оновлена, а в 1839 р. значно перебудовується у стилі класицизму, в також з'являється дзвіниця. Тоді ж і було втрачено таку декоративну деталь, як аркатурний фриз, що оточував стіни храму по периметру під карнизом і нагадував про ренесансні традиції запозичені для оздобу церкви під час її побудови. При цьому, стіна західного фасаду була увінчана трикутним фронтоном, під яким знаходилася неглибока ніша з півциркулярним верхом. Поле ніші розділялося на дві

частини декоративним антаблементом, який візуально підтримувався двома пілястрами по дві сторони головного входу. Зверху притвору було надбудовано невисоку квадратну в плані дзвіницю. Особливістю храму є велика кругла апсида. Основною рисою цього храму є те, що він розташований на самій високій точці пагорба. Таке розміщення сприяло його інтенсивній обороні від ворога [4]. Один із середньовічних дзвонів 1572 року відливу, тріснутий, передано в експозицію «Скарби наші духовні» історико-культурного заповідника м. Дубно.

Ще однією пам'яткою архітектури національного значення у м. Дубно є Церква Святого Миколая (мурована) разом з келіями монастиря бернардинців, що розташована по сучасній вулиці Д. Галицького, 28 у південно-західній частині міста. Збудована на кошти Князя Януша Острозького, для римо-католицького монастиря Бернардинського ордену. Нині в стінах пам'ятки розміщується Свято-Миколаївський чоловічий монастир.

Будівництво храму завершено 1629 р., а вже у 1940 р. дерев'яну церкву перебудовано на кам'яну з такою ж дзвіницею. Висота кам'яної дзвіниці (5 поверхів) свідчить про те, що храм відігравав фортифікаційну функцію, а сама дзвіниця – як дозорна вежа. Споруджений в стилі раннього бароко з піщанику і цегли на вапняковому розчині являє собою трохнефну шестистовпну базиліку з нартексом. До витягнутої п'ятигранної східної частини до північної

сторони прибудоване невелике приміщення та п'ятирусна башта-дзвіниця, що має барочне покриття з заломом декороване люкарнами* [2].

Також величним є інтер'єр храму, в якому вдало розкрито простір. Прямокутні в прямокутні в перерізі стовпи з пілястрами і арками, що несуть високий антаблемент, композиційно виділяють високий центральний неф. Бічні нефи і нартекс перекриті хрестовими склепіннями, східна частина – зімкнутими. У другій половині XVIII століття у костелі споруджено декілька віктарів у стилі рококо. Судячи по скульптурі, що нині зберігається у Львівському національному музеї, у створенні цих віктарів брали участь учні відомого у світі майстра різьби Іоана Пінзеля (світлина 2).

Пізніше, по ходу історії, виникла необхідність його переобладнання на зразок православних храмів. Заміна інтер'єрів та фасадів тривала шість років починаючи з 1869 р. Храм перебудовано за проектом Е. Жібера. Іконостас вирішено перенести зі старого приміщення церкви, поновивши фарбу і позолоту. В подальшому, близько 80-х років XIX ст., було зроблено новий іконостас італійськими майстрами. Дах костелу, колись критий черепицею, а пізніше гонтами, покрили бляхою, добудували одну муровану та п'ять дерев'яних бань, стінний розпис в католицькому дусі перероблено на православний, латинські написи замінили слов'янськими, чотирьох римських пап перемалювали на чотирьох євангелістів.

Підземелля костелу було усипальницею міської знаті – фундаторів, світських та духовних осіб. До кожного із гробівців провадив вузький вхід зі сходами просто із молитовного залу. Він залишався доступний доти, доки крипта не-

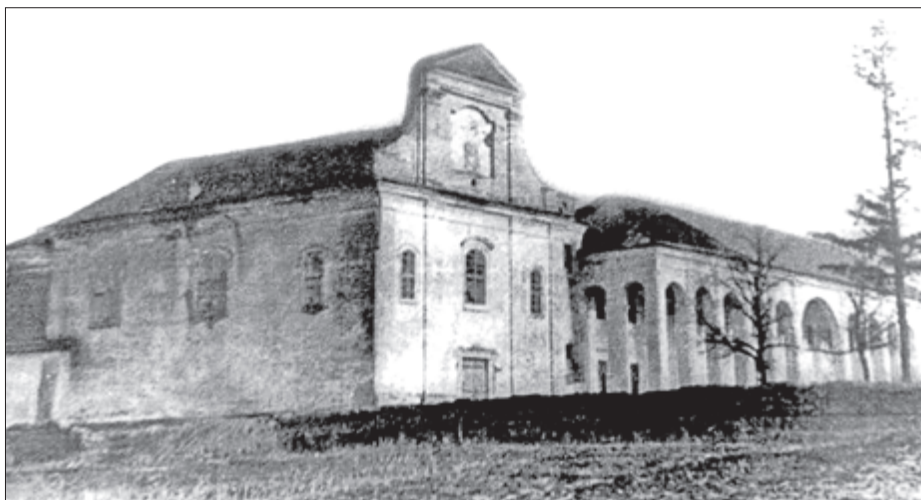

2. Інтер'єр Церкви Святого Миколая

заповнювалася вщент. Коли вже не було вільного місця, вхід у поховальну камеру замурували, а сходи або розбирали, або засипали. Зверху в долівці храму встановлювали меморіальну плиту або споруджували барельєф чи нагробний пам'ятник при стіні. Ці зовнішні ознаки наявності крипт, а також функціональні (не замуровані) гробівці передусім наражались на руйнування та ставали об'єктами грабування під час численних війн [5].

Наступною відомою пам'якою архітектури національного значення у місті Дубні являється колишній костел та монастир кармеліток. (світлина 3). Кам'яні костел та монастир розпочали будувати під наглядом А.Чернецької у 1721 р. В 1815 році після чергової пожежі був

* Люкарна — вид дахового вікна (переважно овальної або круглої форми), ліхтар на мансардному даху або склепінні.

3. Колишній костел та монастир кармеліток

відбудований і відреставрований будинок монастиря. Монастир і костел у фасадних частинах отримали деякі риси раннього класицизму. Невідомим архітектором виконано екзотичну декорацію фасаду. Будівлі побудовані в стилях, які були досить розповсюдженими в архітектурі раннього класицизму – неоготичному та мавританському. Варто відзначити, що під час реставраційних робіт комплексу після пожежі в Дубні працював відомий тогочасний архітектор Генрик Ітгар, а також талановитий архітектор Домініко Мерліні.

Головний фасад монастирського комплексу був звернений на південь. Костел збудований у стилі раннього барокко. Південний фасад був завершений трикутним фронтоном, не збереженим до нашого часу.

Стіни храму з'єднуються боковими фасадами і утворюють суцільну лінію попереднього

фасаду. Його південний фасад був завершений трикутним фронтоном, який знищено відносно нещодавно. Келії містяться в корпусі, що має форму літери Г. Будівля ця є двоповерховою, впродовж переднього фасаду проходить відкрита арка-галерея. Головний вхід оформлений барочним порталом з трьома ліпними вазами вгорі. Цей мотив повторюється у

віконних сандриках* другого поверху. Костел монастиря був прямокутний у плані. На склепінні костелу збереглися фрагменти фрескового розпису [6]. На жаль, інтер'єр пам'ятки суттєво відрізняється від початкового вигляду. За часи існування споруди монастиря неодноразово змінювали свій вигляд як назовні, так і всередині. До нашого часу не вціліли церква та дівниця, а з 1936 року знищено і монастир.

Протягом багатьох століть ці величні споруди радували око не тільки жителів Дубенщини, а й багатьох приїжджих. Ці сакральні споруди були наповнені не тільки естетичним змістом, а й містили в собі великий духовний потенціал, який закарбувався в пам'яті відвідувачів. Кожна постать, причетна до будівництва цих унікальних споруд, прагнула зберегти їх велич, красу, стиль як незабутню пам'ять для майбутніх поколінь.

Джерела та література

1. Батюшков П.И. Волинь: исторические судьбы Югозападного края. – Спб, 1882.
2. Гупало В. До проблеми дослідження крипових поховань. Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 8. 2005. С. 388-399.
3. Лозов'юк І. Нотатки краєзнавця. Дубенські монастирі. – м. Дубно, 1994.
4. Ляхович С. Дослідження комплексу пам'ятки архітектури монастиря кармеліток Босих у м. Дубні [Рівненської області] // Сакральна спадщина Дубенщини : матеріали міжнар. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 1025-річчю хрещення Київ. Русі та 521-й річниці Дубен. замку / Держ. іст.-культ. заповідник м. Дубно; гол. ред. Л. Кічатий. – Дубно : Держ. іст.-культ. заповідник, 2013. – С. 162-172.
5. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: (Ил. справ.-каталог). – Киев, 1985 – Т. 3. – С. 301.
6. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии / сост. Н. И. Теодорович. – Почаев, 1888-1903 – Т. 5.

* Сандрик — невеликий карниз часто з фронтоном над вікном чи дверима.

Єва ФІЛІПОВИЧ,
Юрій ФІЛІПОВИЧ,
м. Рівне

Оцінка сучасного стану укріплень в с. Мощаниця Острозького району Рівненської області

Анотація. У статті досліджено сучасний стан замкових укріплень XVI-XVII ст., зведених у селі Мощаниця Острозького району Рівненської області. Наведено опис та конструкцію збережених земляних оборонних споруд та їх роль в історії краю. Замкові споруди потребують подальших досліджень з метою виявлення підземних споруд та давніх археологічних об'єктів.

Ключові слова: дерево-земляні оборонні споруди, «козацькі вали», «вали», бастіонні замки, «єзуїтська вілла», Єзуїтський Колегіум Острога.

Стан проблеми. Територія Острожчини XVI-XVII ст. була вкрита мережею замків, що входили до системи укріплень Центральної Волині від татарських набігів. Вони були невеликими за розмірами. Деякі з них мають досить репрезентативний стан, та є цікавими як для дослідників, так і для пересічного туриста. На протязі століть були зведені оборонні замки у селах Тесів, Верхів, Грем'яче, Кураж, Милятин, Монастирок, Мощаниця, Оженин, Розваж, Точевики, Хорів та ін. [8].

У Мощаниці збереглися залишки двох замків литовсько-польської доби, дослідження яких розпочалося з кінця XIX сторіччя. Замчища в с. Мощаниця були зафіксовані В. Антоновичем в праці «Археологическая карта Волынской губернии» [1]. В 20-ті роки XX ст. мощаницькі фортифікаційні споруди були включені під назвою «шведські вали» до реєстру архітектурно-археологічних пам'яток, підготованого у Любліні окружним консерватором, інженером-архітектором Єжи Сенницьким [5].

Замкові укріплення знаходилися у задовільному стані. Вони були нанесені на усі існуючі топографічні карти: карту Шуберта (1867-1875 рр.), карту РККА (виконану на базі топографічних зйомок 1889-1890, 1907 рр.), Польську тактичну карту 1920-х рр. та ін. На Польській карті 1938-1939 рр. (виконаній на базі топографічних зйомок 1889 та 1907 років) не тільки показано обидва укріплення, але й чітко виділені їхні контури. Обидві споруди позначено як «старий шанець» [5].

Детальне обстеження замчищ було здійснено О.М. Годованюк у 70-х роки XX ст. [3], а на

початку 2000-х рр. археолог Б.А. Прищепя провів дослідження та графічно зобразив дані споруди [6].

Залишки замкових оборонних споруд с. Мощаниця Острозького району включені до Туристичної мапи Рівненщини [7].

Актуальність. Сьогодні більшість дерево-земляних оборонних споруд XVI-XVII ст., зважаючи на тривалий період їх існування, тогочасні будівельні матеріали, господарські роботи місцевого населення та природні процеси, не завжди можна відрізнити від природнього рельєфу, хоча є і винятки.

Оборонні укріплення Волині являють собою багато в чому унікальні пам'ятки фортифікаційної архітектури і належать до об'єктів, що потребують детального наукового вивчення для розробки стратегії їх реконструкції, збереження та охорони.

Після виконання відповідних робіт їх в подальшому можна буде перетворити на туристичний об'єкт з метою приваблення любителів активного та «зеленого» туризму.

Виклад основного матеріалу. Село Мощаниця знаходилася на шляху між Гощею та Острогом (який в свою чергу знаходився на тракті Рівне – Корець – Новоград-Волинський) [5]. Тому перше укріплення могло бути зведене не тільки для захисту села, а й для контролю шляхів в районі Острога, та у якості дальнього форпосту до найближчого центру володінь князів Острозьких.

Зведення фортифікаційних споруд в с. Мощаниця була зумовлена діяльністю католицького ордену єзуїтів. З початком 20-х рр. XVII ст. в Острозі та околицях поживавлює діяльність католицький чернечий орден єзуїтів, котрий в особі молодої вдови, Анни-Алоїзи (з Острозьких) Ходкевичевої, знайшов палку прихильницю і меценатку.

У 1624 р. вона чинить фундацію Острозького єзуїтського колегіуму. Для будівництва, а також утримання закладу і його штату Ходкевичева спочатку записує для єзуїтів маєтки: Княгинин із фільварком, Мартинівщина, Острів, Спасів та інші. Згодом, у 1627 році, до них до-

далися Берездів, Мишківці, Монастирок, Волосківці, Кургани, Могиляни і Мощаниця з фільварком. Прибутки з них повинні були йти на будівництво колегіуму та на його утримання. В селі з'являється єзуїтська «вілла», а поряд – зведений ректором колегіуму Войцехом Чарноцьким великий дерев'яний костюл. Приблизно у той самий час було збудовано і замок, напевне – дерев'яний [5].

Острозький єзуїтський колегіум – так називався колишній навчальний заклад «дім Товариства Ісуса» у місті Острог. Заснований у 1624 році, він складався із кількох будинків: колегіум як орденський дім з клязурою (обмеженим життєвим простором), церква, школа, господарські будівлі, бурса і конвікт (закритий навчальний заклад, в якому усі вихованці живуть разом, користуючись усіма приміщеннями, столом тощо). Бібліотека при колегіумі почала діяти не пізніше від 1628 року [4]. Після скасування ордену Єзуїтів у 1773 р. в колегіумі розмі-

стився монастир Василіян, консисторія, семінарія. Після пожеж 1809 та 1821 років комплекс не відновлювали, він поступово руйнувався і в 1875 р. був розібраний на будівельний матеріал, з якого споруджено, зокрема, Острозьку чоловічу гімназію (1876 р.) [4].

В 1773 р. у Польщі проголошено скасування ордену єзуїтів. Кілька років по тому було створено Едукаційну комісію, а поєзуїтські маєтки перетворили на постійну освітню фундацію. Особи, яким відходило майно ордену, повинні були вносити від їх оціночної суми певний відсоток на користь освітньої справи в державі. Мощаницю з віднесеними до неї поселеннями та територіями було надано познанському воєводі Антонію-Варнаві Яблоновському [5].

В «Археологічній карті Волинської губернії» (1900 р.) [1] В.Б. Антонович пише: «Мощаниця. В селі є два городища: одне 53 сажени довжиною і 43 сажени шириною (113 x 92 м – чотирикутний замок); друге 91 сажень довжиною і 80

1. Видгляд п'ятикутного замку № 1 «вали» в с. Мощаниця (5)

саженів шириною (194 x 170 м – п'ятикутний замок); зайняте будівлями».

Цинкаловський О.М. в праці «Стара Волинь і Волинське Полісся» зазначає [9]: «Мощаниця с., Острозький пов., Сіянецька вол., при старій дорозі з м-ка Гощі до Острога, 14 км. від Острога, при малій притоці р. Горині. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 784 жителів, дерев'яна церква з 1785 р. – Троїцька, з такою ж дзвіницею, початкова школа від 1884 р. Згадується с. М. в 1545 р. в описі Луцького замку ... В 16 ст. село М. належало до кн. Острозьких. В 1622 р. княгиня Острозька Анна Алоїза подарувала це село колегії єзуїтів в Острозі ... На горі ще до 1914 р. видно було вали і рови чотирикутного укріплення замку, на якому ростуть вікові дерева. Сліди другого замчища, або городища в самому селі ... За даними Трудів 11 археол. з'їзду (1901) в с. М. було два городища і 5 курганів».

«Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» (том VI, Варшава,

1885 р.) відмічає [10]: «В Мощаниці є заміська резиденція з гарним садом, заснованим князем Владиславом Яблоневським, знавцем архітектури і садоводства. Неподалік від фільварку, на східній стороні, на узгір'ї, до цього часу існує високий земляний чотирихсторонній вал, ніде не пошкоджений, який колись обороняв село. На даний час обсаджений по чотирьох сторонах липами; знаходиться в ньому пасіка. Другий схожий вал знаходиться посеред села, де собі побудовані господарства».

Створення у селі фортифікаційних укріплень у вигляді двох дерев'яно-земляних бастионних замків припадає саме на час володіння Мощаницею орденом єзуїтів. Такі замки були характерними для Волині другої половини XVI – XVII ст. За своєю конструкцією це були укріплення, оточені земляним валом і ровом, на кутах яких зведено бастиони (влаштування яких пов'язане з появою вогнепальної зброї). Виступи-бастиони дозволяли вести обстріл вздовж

2. Вигляд чотирикутного замку № 2 «козацькі вали» в с. Мощаниця (5)

лінії куртини. Залишки цих замків збереглися у селі під назвами «вали» (світлина 1) та «козацькі вали» (світлина 2).

У «Звіті про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області у 2007 році» під керівництвом Б. А. Прищепи зазначено [6, с. 36-37], що «чотирикутне городище знаходиться на східній окраїні села на мисі, обмеженому із південного заходу і північного заходу долинами двох струмків. Довжина кожної сторони 105x110 м. На всіх кутах збереглися чотирикутні бастіони, їх площадки знаходяться на рівні гребеня валу, мають сторони завдовжки 5x6 м. Оборонний вал зберігся з усіх чотирьох сторін, його висота 1,5x2 м від рівня площадки. Із південної та східної сторін на зовнішньому схилі валу збереглася горизонтальна площадка-берма розмірами 1,5x2 м. Рів має найбільшу глибину із північної сторони (до 3,5 м), з інших сторін його глибина не перевищує 2 м. Зі східної сторони ділянка рову завдовжки близько 25 м збереглася лише біля південно-східного бастіону, а далі на північ рів не простежується».

П'ятикутне замкове городище «розташоване в північно-західній частині села, на відстані 1 км від чотирикутного замчища. Воно збереглося лише частково. Його розміри 200x200 м. Прямолінійна східна ділянка валу має довжину близько 170 м і висоту 2-2,5 м. Із західної сторони збереглися два відрізки валу заввишки до 2 м і два бастіони. Із північної сторони вал зруйнований, а з південної сторони площадка укріплення обмежена крутим береговим схилом, тому валу тут не було. Час побудови обох укріплень можна визначити кінцем XVI – першою половиною XVII ст.» [6, с. 36-37].

Сучасний стан земляних споруд замку № 1 показаний на світлинах 3a і 3b.

П'ятикутний замок № 1 «вали»: з північно-західного боку збереглися два бастіони, з'єднані валом. Рів перед валом перероблено в дорогу. Більша частина земляних споруд знищена, розорана під сільськогосподарські угіддя та використана під забудови.

Сучасний стан земляних споруд замку № 2 показаний на світлинах 4a і рис. 4b.

Чотирикутний замок № 2 «козацькі вали»: на даний час добре збереглися і чітко прослідковуються вали, рови, земляні бастіони. Із заходу є в'їзна алея, вхід якої проходить через рів. Видно залишки стовпа в'їзних воріт. На внутрішній території замкового городища спостерігається ландшафтно-паркове планування (алеї, кругове висадження рослин, розчищені площадки тощо).

«Козацькі вали» розташовані між двома рибоводними ставками в мальовничій місцевості. Наразі, «козацькі вали» – одне з улюблених місць відпочинку жителів Мощаниці. Вони розташовані в межах населеного пункту, тому охоплюють територію присадибних ділянок та городів, що сприяє їх руйнуванню.

Зазначені укріплення використовувалися для захисту від ворогів (в першу чергу від татар, які впродовж 1670 – 1699 рр. здійснили 11 набігів на Волинь). Проте ці замки не повністю виконували свою оборонну функцію. У 1676 р. замок постраждав від вогню під час татарського набігу. Це ж ставалося і у 1687 р. під час постою полку литовських татар, які повертались із військової кампанії королевича Якуба Собеського під Кам'янцем. У 1692 р. замок знову зазнав нападу татар і, напевно, був повністю зруйнований. Після цього ректор єзуїтського колегіуму Павел Завільський в 1696-1698 рр. наказав звести у Мощаниці новий замок [8].

Але почалася Північна війна, під час якої відбувся перехід через ці території військових формувань. Тепер замок стає жертвою польських загонів. Він був спустошений хоругвами двох магнатів Любомирських із Лабуня та Полонного. З середини березня й до кінця червня 1703 р. [8] Мощаниця зазнала руйнувань від інших польських кінних хоругв. Не виключено, що тоді було зруйновано і цей замок.

Наприкінці XIX ст. в Мощаниці ще існувала панська резиденція та парк, закладений князем Владиславом Яблоновським. Як зазначено в «Географічному словнику Польського королівства» [10], у 1875 р. Владислав Максиміліанович продав Мощаницю для землевласниці Антропової, в руках котрої село перебувало й на середину 1880-х років. В цей період у статистичному виданні Російської імперії навіть фігурує адміністративна одиниця – Мощаницька волость, до складу якої входили також Вельбівне, Волосківці, Кургани, Могиляни та Нетішин.

У 20-30 рр. XX ст. мощаницьке замчище № 2 частково виконувало свою функцію як пункт спостереження та базування польської прикордонної застави (Корпус охорони прикордоння) після встановлення кордону між Польщею та СРСР [8]. Під час Другої світової війни «козацькі вали» були місцем розправи над противниками як німцями, так і радянськими партизанами. Своїх жертв вони скидали в глибокий колодязь, що існував до війни та був засипаний у повоєнний період.

Розвиток фортифікаційних споруд пройшов шлях від земляних і дерево-земляних до кам'я-

3а, 3б. Сучасний стан земляних споруд п'ятикутного замку № 1

4а, 4б. Сучасний стан земляних споруд чотирикутного замку № 2

4с, 4d. Сучасний стан земляних споруд чотирикутного замку № 2

них твердинь, а потім – до удосконалення кам'яних укріплень під впливом появи вогнепальної зброї. Ці тенденції чітко простежуються на прикладі міст над Горинню періоду XV-XVII ст. Донині тут збереглося мало цих архітектурних пам'яток, тож їх характеристику можна виконати лише по тому, що від них залишилося. Це рельєфні підвищення, де збереглися вали і рови, подекуди фрагменти фортець (залишки стін, фундаменти). Але й це дозволяє (однак, не у повній мірі) характеризувати фортифікаційні традиції даного регіону. Фортифікація на Волині розвивалась згідно пануючої на той час у Європі фортифікаційної науки, адаптуючи їх до місцевих умов, зокрема, ландшафтних [2].

На обох замкових укріпленнях не виявлено залишків будь-яких кам'яних забудов. Отже можна стверджувати, що фортифікація в цій місцевості у XV ст. і пізніше могла бути дерево-земляною. Тогочасні фортифікаційні тенденції, зберігши розпланувальну систему, змінили матеріал – із каменю на дерево і землю. Можливо, через брак каменю оборонні споруди будували з підручного матеріалу. Це може бути причиною того, що практично не збереглась більшість укріплень даного періоду, оскільки крім військових руйнацій сюди приклала свою руку і природа. Іншим фактором є те, що більшість городищ використовувалася у пізніші періоди. На них будувалися господарські і культові споруди, велися сільськогосподарські роботи. А матеріали з яких були збудовані ці фортеці місцеві селяни

використали для власних господарських потреб.

Висновки. У с. Мощаниця Острозького району залишилися (в різному стані збереженості) два не одинарних, унікальних та цікавих об'єкти – дерево-земляні споруди оборонних замків. Не кожне село може пишатися подібними об'єктами, а відразу двома – це надзвичайно рідкісний випадок. Але відомості про ці споруди є вкрай заплутаними.

По-перше, у зв'язку із тим, що споруди дві – уся інформація про них часто плутається, змішується в одну. Інколи важко з'ясувати, про який із замків йде мова.

По-друге – укріплення інколи називають городищами, а інколи – замками або валами (то козацькими, то шведськими). Крім цих укріплень у джерелах також згадуються «єзуїтська вілла» та палац – як вони пов'язані із замковими валами теж необхідно встановити.

Враховуючи стратегічну важливість шляху між Гощею та Острогом, перше укріплення в с. Мощаниця могло бути побудоване ще при князях Острозьких, а замок № 2 «козацькі вали» (після руйнації замку № 1) – при єзуїтах.

За своєю конструкцією замчища в с. Мощаниця більше можна віднести не до городищ, а до кам'яно-земляних замків – укріплень бастіонного типу, зведених на природних підвищеннях біля водних артерій. Це давало змогу витримувати як облоги, так і бути контрольно-спостережними пунктами на стратегічно важливих шляхах Волині.

Джерела та література

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Вольнской губернии. – М.: 1900. – С. 92.
2. Войтюк О.П. Фортеці над Горинню // URL: https://duben.ucoz.ru/publ/vojtjuk_o_p_forteci_nad_gorinnju_xv_xvii_st/2-1-0-35.
3. Годованюк О.М. Вплив готики на монументальне будівництво Волині кінця XIII – XVI ст. // Архітектурна спадщина Волині. (Зб.наук.праць). – Рівне, 2008. – С. 9-22.
4. Колегіум єзуїтів (Острог) // URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%83%D0%BC_%D1%94%D0%B7%D1%83%D1%97%D1%82%D1%96%D0%B2_\(%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B3\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%83%D0%BC_%D1%94%D0%B7%D1%83%D1%97%D1%82%D1%96%D0%B2_(%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B3)).
5. Мощаниця (Мощаниця): замок № 1 и замок № 2 // Замки и Крепости Украины // URL: [https://forum.zamki-kreposti.com.ua/topic/1573-%D0%BC%D0%BE%D1%89%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA-%E2%84%961-%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA-%E2%84%962/](https://forum.zamki-kreposti.com.ua/topic/1573-%D0%BC%D0%BE%D1%89%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%89%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%8F-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA-%E2%84%961-%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA-%E2%84%962/).
6. Прищепя Б.А., Чекурков В.С. та ін. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області у 2007 році. – Рівне, 2008.
7. Туристична мапа Рівненщини // URL: https://www.google.com/maps/d/viewer?ll=52.51596139265138%2C25.914158178383786&z=-6&fbclid=IwAR3mfBO9EajC_HZOivLa3uhf-AKlyMmLwxDUIrocppin0jJxkMNF0Gybcro&mid=1ZmaWn1Sou8LQZj71TvVFN-n1RXo.
8. Шевцов Д. Замки села Мощаниця // URL: <http://zhislovo.rv.ua/history/145-zamky-sela-moshchanytsia>.
9. Цинкаловський О.М. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Том 2. – Вінніпег, 1986. – С. 123-124.
10. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich». – Tom VI. – Warszawa, 1885. – S. 725-726.

Марія ЧИРСЬКА,

с. Пляшева

Характеристика одягу козака XVII ст. на основі знайдених речей під час археологічних розкопок на полі Берестецької битви

Археологічні розкопки на полі Берестецької битви, які тривали з 1970 – 1992 роки під керівництвом доктора історичних наук, археолога І. К. Свешнікова, добули цінні артефакти, яких немає в жодному музеї світу. Знайдені речі значно доповнили і уточнили раніше відомі історичні події, вирішили ряд суперечливих питань. Після детального дослідження цих речей І.К. Свешніков поділив їх на окремі групи: побутові сільські речі, козацькі речі, деталі одягу, особисті речі козаків, речі козаків-ремесників, озброєння. Письмові та іконографічні джерела і результати розкопок дозволяють в основних рисах відтворити вигляд українського козака періоду Визвольної війни українського народу 1648 – 1657 років.

Для раннього етапу виникнення козацтва важко говорити про певний характерний козацький одяг: на Запоріжжя кожний приходив у своєму домашньому одязі, що не відрізнявся від одягу різних суспільних верств України. Д. Яворницький, посилаючись на письмові джерела, пише, що на початку своєї історії козаки одягались дуже бідно і більшість з них не мала навіть сорочки. Лише внаслідок успішних воєн з татарами, турками, а згодом і з польською шляхтою козаки збагатились і почали одягатися у здобутий на війні одяг. Однострою на Січі не було і кожний ходив у тому, що приніс з походу. Лише після запровадження польськими королями Сигізмундом I і Стефаном Баторієм реєстрового козацтва козаки почали одержувати від уряду сукно на одяг. Пошитий з однакової тканини одяг набирав вже одноманітного вигляду. Але ці найстаріші зразки козацького одягу до наших днів не збереглися і археологічно невідомі.

Перші відомості про козацьке вбрання знаходимо в записках австрійського дипломата Еріха Лясоти, який у 1594 році за дорученням австрійського імператора Рудольфа II виїхав до Запорізької Січі, щоб запросити козаків на імператорську службу для участі у війні проти турків. У своєму щоденнику він змалював життя й побут, одяг і взуття запорожців [4, с. 226].

Не менш важливим при висвітленні цієї теми є праця французького інженера та історика

Гійома-Левассера де Боплана «Опис України». Він на своїх картах України вмістив зображення рядового козака і козачки та представників козацької старшини. Простий козак на цьому малюнку вдягнутий у довгий нижче колін жупан без коміра, застібнутий на один ряд гудзиків і підперезаний м'яким поясом у кілька обертів. На ногах має чоботи без каблуків, на голові високу м'яку шапку із загнутим назад верхом і смушевою оторочкою. Козачка вдягнена у довгу свиту, взута у чоботи без каблуків. На голові у неї очіпок, на шиї – кілька рядків намиста. Представники козацької старшини мають на собі довгі до колін застібнуті на один ряд гудзиків жупани, що прикривають шаровари, запущені у халяви високих чобіт, передній край яких прикриває коліно. На їх плечі накинуті киреї або опанчі без рукавів, застібнуті на верхній гудзик під шиєю. Вони підперезані широкими поясами з дорогої тканини. На головах низькі округлі шапки зі смушевою оторочкою, роз'єднаною над чолом і закінченою спереду двома високими гострими виступами. Прикрасою шапки ззаду є подвійні орлині пера [1, с. 83].

Важливим джерелом для пізнання козацького одягу середини XVII ст. є дві гравюри голландського художника Вільгельма Гондіуса, вміщені на титульному аркуші виданої у 1652 р. праці історика Йоахима Пасторія про битву під Берестечком 1651 року. Гондіус показав полонених під Берестечком козаків і селянських повстанців. Козаки вдягнуті у довгі до колін свитки з викладеними хутряними комірами, застібнуті на два ряди гудзиків на шнурках, підперезані поясами з тканини; на ногах мають шаровари, запущені у низькі халяви чобіт з каблуками, на головах – низькі округлі шапки зі смушковою оторочкою, роз'єднаною двома гострими виступами над чолом. Селяни мають довгі кожухи з хутряними викладеними комірами, облямовані знизу хутром і підперезані широкими й вузькими поясами. Вони взуті у шкіряні ходаки без каблуків, а на головах округлі суцільно-хутрянні шапки [1, с. 83].

Другим важливим джерелом є барельєф на саркофазі польського короля Яна Казимира у

церкві Сен-Жермен де Пре в Парижі, що зображає Берестецьку битву (скульптор Жан Тібо, 1672 р.). На ньому показані козаки, одноманітно одягнуті у довгі жупани, чоботи без каблуків із заправленими в них шароварами та шапки з округлим верхом і роз'єднаною над чолом смушевою оторочкою, підперезані вузькими, мабуть, шкіряними поясами, обмотаними довкола талії по кілька разів. Полковник має кирею або опанчу, що прикриває застібнутий на один ряд металевих гудзиків жупан [3, с. 176].

Натомість першим ученим, який спробував дослідити одяг українських козаків середини XVII ст., хоч і фрагментарно, використавши при цьому різні типи історичних джерел, став археолог І.К. Свешніков. У 1992 р. побачила світ унікальна за своїм змістом та значенням монографія вченого «Битва під Берестечком». Ретельно вивчивши отримані на місці битви 1651 р. артефакти, автор книги реконструював і розлого описав окремі збережені елементи одягу козаків: взуття, гудзики, гаплики, запони, що типологічно і конструктивно залишалися характерними для обмундирування козацького війська Гетьманщини ще упродовж багатьох десятиліть. Вчений також спробував в загальних рисах відтворити на основі окремих зображальних та нарративних джерел вигляд козака періоду Визвольної війни [5].

Проведені у 1970-1992 роках розкопки, під керівництвом археолога, доктора історичних наук І.К. Свешнікова, на місці Берестецької битви вперше виявили археологічні матеріали, що частково характеризують козацький одяг середини XVII ст. Роботи в основному велись у заплаві річки Пляшівки на місці переправи, через яку 10 липня 1651 року козацьке військо відходило з обложеного шляхтою табору. Вологий торф'яний ґрунт не зберігає тканину, зате шкіряні й металеві деталі одягу дають змогу зробити висновки про особливості одягу козаків [1, с. 84].

Реєстрові козаки XVII ст., мабуть, одягалися скромніше, хоч одяг козацьких полковників під Берестечком викликав подив шляхти – вони були одягнуті в «блавати та кармазини» – коштовні тканини синього та червоного кольорів. З деталей козацького одягу під час розкопок знайдено кілька металевих гапликів. Усі вони знаходились у гаманцях разом з іншими речами і, таким чином, були запасними для їх власників. Кожний з них виготовлений з зігнутого гачком одного дротика, кінці якого загнуті у дві петельки для пришивання гаплика до одягу [3, с. 178].

Значно більше знайдено срібних, свинцевих і латунних гудзиків, що під час розкопок траплялись у гаманцях та просто в ґрунті на місці, мабуть, кинутого у болото одягу, що не зберігся в торфі. В одному місці на лінії переправи виявлено шість різноманітних срібних гудзиків, що недалеко лежали один від одного в один ряд і позначали місце кинутого у болоті жупана, що застібався на один ряд гудзиків. До цієї знахідки входив невеликий кулястий гудзик з трьома округлими виступами знизу, масивний кубічний гудзик, три екземпляри кулястої форми, спаяні з двох напівсферичних половинок і прикрашені гравійованим рослинним орнаментом, ребристий порожній всередині гудзик яйцеподібної форми. Різні типи гудзиків на одному жупані свідчать про те, що козаки, мабуть, свідомо не дотримувались одноманітності при використанні цих прикрас одягу, а наявність лише срібних гудзиків на жупані дає змогу припустити, що він належав представникові заможної козацької верхівки. Під час розкопок переправи срібні, свинцеві або латунні гудзики траплялись у козацьких гаманцях і просто в ґрунті. Вони здебільшого прикрашені геометричним або рослинним гравійованим чи рельєфним орнаментом, порожні всередині й мають кулясту або яйцеподібну форму. Крім гудзиків до жупанів на переправі знайдено також два великі латунні гудзики до киреї у формі багатопелюсткового ажурного щитка з кільцевою і прямокутною петельками знизу, а також кілька гапликів для застібання коміра сорочки із залізного й латунного дроту [3, с. 84 рис. 1].

Важливим елементом козацького одягу був пояс. Розкопками на козацькій переправі під Берестечком знайдено численні зразки шкіряних поясів, що у XVII ст. використовували здебільшого селяни і міщани; шляхта носила оздобні пояси з дорогих тканин. Про наявність поясів у козаків свідчить велика кількість окремо знайдених залізних, іноді посріблених, латунних поясних пряжок у вигляді прямокутних або напівовальних рамок з язичками. Вони залишалися від поясів з тканини, яка у болотному ґрунті не зберігається. Шкіряні екземпляри виготовлені з двох рядків прошитої вздовж країв шкіри. Вони завширшки до 4 см, завдовжки до 1,54 м. Оздоблені пояси знайдено у фрагментах. Вони прикрашені геометричними і рослинними візерунками, виконаними технікою тиснення шкіри, запозиченою у середньовічній Польщі з Іспанії (так званий кордибан). Шкіряні козацькі пояси належали до їх військового обладнання: кінний козак на поясі носив

спеціальний гак для підпинання шаблі, піший – шаблю, ніж, порохівницю, натруску, один або й два-три гаманці [1, с.85]. Залізні пряжки до поясів складаються з рамок та рухомих язичків. Рамки прямокутної, підтрикутної, майже овальної та півколистої форми, інколи з широкою фігурно вирізаною пластинкою, на яку заходить загострений кінець язичка. Протилежний кінець язичка рухомих кільцем охоплює нижній край рамки. На деяких екземплярах парадних пряжок збереглися сліди посріблювання. Знайдена в одному з гаманців невелика поясна пряжка з фігурною широкою пластинкою-приймачем язичка виготовлена з латуні. Пластинка у середній частині орнаментована двома поперечними нарізами і мотивом сіточки між ними [3, с. 176].

Археологічні розкопки під Берестечком вперше в Україні виявили оригінальні козацькі чоботи середини XVII ст., досі відомі лише з ілюстрацій. На дослідженій козацькій переправі вони належать до найчисленніших знахідок. Їх загальна кількість за роки розкопок становить 367 цілих і фрагментованих екземплярів. Чоботи виготовлені з виправленої шкіри ялівків і молодих бичків, що є цупкішою і більш водонепроникною від шкіри дорослих корів, що складають халяву, передок, задник і м'яку підошву з двох – трьох платівок тонкої шкіри з підківкою замість каблука. Всередину чобота під п'ятку підмощено кілька рядків півколисто вирізаних шматків шкіри. Чоботи розрізняються за якістю шкіри, висотою халяви і формою її верхнього краю. Халява низьких чобіт з простої юхтової шкіри прикривала ногу лише до половини висоти литки; її верхній край або рівний, або спереду вищий ніж ззаду. Такі чоботи здебільшого мають плоскі підківки з трьома вертикальними шипами для кріплення до задньої частини підошви. Чоботи з довгими халявами виготовлені з краще виправленої шкіри. Вони мають високий передній край халяви, що прикривав коліно, і масивну підківку з вигнутої півколом залізної смужки, яка кріпилась трьома шипами верхнім краєм до підошви. Халява зшита поздовжнім швом з внутрішнього боку ноги, що розрізняє взуття на праву чи ліву ногу: лише в окремих нечисленних екземплярах на правому або лівому боці підошви помітний чіткий виріз, що відповідає формі людської стопи. Дослідники середньовічного європейського взуття відносять козацькі чоботи з-під Берестечка до східного типу, для якого характерна відсутність каблука, що вперше з'явився у Західній Європі, й лише у першій половині XVII

ст. почав проникати на територію Польщі, але вживався в основному представниками суспільної верхівки [1, с.85, рис.2].

Селяни і ремісники, які «покозачились» і становили значну частину армії Богдана Хмельницького, носили ходаки без халявок типу постолів, виготовлені з одного відповідно складеного шматка шкіри з отворами для протягування шнурка чи ремінця, яким стягувався на нозі верхній край такого взуття. Кілька екземплярів шкіряних ходаків виявлено під час археологічних розкопок на козацькій переправі. Ходаки різні за розміром, але за своїм кроєм майже однакові. Таке взуття, напевно, вкладалось на онучі. Досі ніде, крім дослідженої розкопками переправи під Берестечком, взуття українських селян і ремісників середини XVII ст. виявлено не було [1, с. 86].

Цим переліком вичерпуються археологічні дані про козацький одяг середини XVII ст. Без сумніву, можна стверджувати, що це вже не була та напівгола злиденна людина XVI ст., яку описує Д. Яворницький, ані яскраво і багато вдягнутий запорізький козак кінця XVIII ст., відомий також з опису Д. Яворницького. Козак середини XVII ст. мав на собі сорочку, що застібалась на гаплики, довгий жупан з одним рядом свинцевих або й срібних гудзиків, пояс з тканини і шкіри, чоботи з м'якою підошвою без каблуків, кирею, що під шиєю застібалась на один великий латунний оздобний гудзик. Різна якість цих частин одягу дає уявлення про майновий стан їх власників. Отже, це був скромний одяг, але практичний і повністю відповідав потребам суворого воєнного часу [3, с. 277].

Окрім, знайдених під час розкопок деталей одягу, ще були знайдені ремісничі інструменти, які належали кравцям і шевцям. Це можна пояснити тим, що речі належали ремісникам, які «покозачились», але брали з собою в похід свої інструменти і які при певних потребах ставали в нагоді.

Знаряддя кравців представлені ножицями і наперстками. Окремі ножиці позначені клеймами майстерень у вигляді півмісяця, листка конюшини або горизонтальних і вертикальних заглиблень. Їх розмір залежав від їхнього призначення - великі екземпляри використовувались для розкрою тканини, менші – при інших роботах. Знайдена ще залізна голка 7,4 см завдовжки з великим вухом для нитки. Наперстки залізні й один латунний; їх стінки покриті округлими заглибленнями для кращого упору голки [2, с. 169].

До знарядь шевців належали знайдені велика кількість шил різного типу. Більшість з них має чотиригранну робочу частину із загостреним кінцем і конусоподібне, циліндричне або грушоподібне дерев'яне руків'я, інколи з наскрізними проколами для проволікання шnurка, яким прив'язували до шила ковпачок, що прикривав його робочу частину. Шила були виявлені у козацьких гаманцях і сумках. Окремі з них мають виточені з кістки орнаментовані поперечними кільцевими потовщеннями руків'я та ковпачки. Екземпляри з дерев'яними руків'ями також часто прикрашені кільцевими нарізами. Для розкряжування шкіри використовувались ножі з дугастою спинкою і вигнутим лезом, також знайдені у кількох зразках на переправі під Берестечком. Залізний молоток з багатогранною розклепаною від роботи голівкою і розд-

воєю похиленою вниз хвостовою частиною належить до типу сучасних шевських молотків. Продукція шевців збереглась на козацькій переправі у вигляді великої кількості цілих і фрагментованих чобіт і селянських ходаків. Доказом того, що козаки-шевці у таборі виконували своє ремесло, є знахідка в одному місці на переправі трьох заготівок халяв без слідів прошиття [1, с. 51, рис.3].

Знайдені під час археологічних розкопок оригінальні речі належали різним суспільним верствам і відображають матеріальну культуру населення України середини XVII ст. Завдяки консервуючим властивостям торф'яного ґрунту збереглися унікальні експонати. Тепер вони є для істориків і етнографів еталоном побуту та ремесла населення України середини XVII ст.

Джерела та література

1. Археологія доби українського козацтва XVI – XVIII ст. / Д.Я. Телегін, І.С. Винокур, О.М. Титова, І.К. Свешніков та ін. : навч. посіб. – Київ : ІЗМН, 1997. – 366 с.
2. Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабутня. Історія однієї експедиції / Т. Пономарьова, О. Булига. – Луцьк : Волинські старожитності, 2014. – 188 с.
3. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. – Львів : Слово, 1992. – 304 с.
4. Середюк О. Лицарі сонця. – Луцьк : Ініціал, 2006. – 432 с.
5. Євген Славутич. Одяг «малоросійських» козаків: склад, походження, покрій, матеріали, функціональність, забезпечення. Друга половина XVII – перша третина XVIII ст. / Євген Славутич // Спеціальні історичні дисципліни. – 2010. – 16. – С. 210-238. - Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2010_16_210

II.

**Музеєзнавство
та музейна справа
в Україні**

Наталія АДАМОВИЧ,
м. Збараж

Керамічні люльки – окраса етнографічної колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля»

Основою будь-якого музею завжди були і залишаються його фондові надбання, сформовані у колекції. Серед таких надбань зберігається багато предметів етнографічного характеру.

Етнографічні колекції – систематизовані зібрання предметів, що представляють культуру певного етносу або етнічної групи. Етнографічні колекції відображають як матеріальну культуру етносів (побутову, господарську, виробничу, релігійну), так і нематеріальну спадщину (традиції, вірування, обряди, фольклор) [8].

До експонатів цієї групи відносять також люльки для паління, які є окрасою не лише музейних експозицій, а і приватних колекцій.

Починаючи з XVII століття, у середовищі українських козаків і селян поширилося тютюнопаління, що супроводжувалося появою на наших землях невеликого глиняного виробу – люльки, які увійшли у повсякденне життя козаків, і стали невід’ємним атрибутом й одним із символів козацької доби.

Колекція люлек для паління була однією з перлин збірки козацьких старожитностей Дмитра Івановича Яворницького. Без люльки, як без коня, шаблі та кобзи ми не можемо уявити козака. Адже люлька – це не звичайний предмет, це – оберіг, талісман. Вона зігривала в буквальному розумінні цього слова у походах,

1. Люльки для паління чорнодимлені

відволікала від тяжких думок, навіювала приємні спогади. Втрата люльки, як відомо, вважалася поганою прикметою. Люльку кожен вибирав прискіпливо, намагаючись знайти особливу, несхожу на інші. І майстри йшли назустріч побажанням замовників і творили неповторні шедеври [1].

Куріння люльки і тютюну прийшло на українські землі з Туреччини. Вся козацька тютюнова термінологія турецького походження: «люлька» — похідна від турецької *lule, lula* — «труба»; саме «куріння» по-турецьки — «тютюн ічмек», що означає «пити дим». З Туреччини ж прийшли «чубук» і «капшук» (кисет) [7].

Спершу, люльки та тютюн були привізними. Але на початку XVIII ст. на території Лівобережної України збільшується кількість вирощуваного тютюну. Сіяли тютюн, який виростав в наших кліматичних умовах, а це, переважно, махорка. З найвідоміших на Україні махоркових сортів «самосаду» сіяли найчастіше такі, як

«Самсон» і «Дюбек». Ось в них то, щоб відбити махорковий сморід, й додавали різні запашні трави, наприклад, материнку, м'яту, любисток. Тож козацький тютюн складався з багатьох компонентів, які кожен козак додавав за своїм бажанням [3].

Зростання кількості вирощуваного тютюну збільшувало й кількість курців, що привело до збільшення попиту і на люльки.

«Запорізьке товариство» тягнуло тютюн з мініатюрних люльок-«носогрійок». Маленька люлька була зручна для використання і в морському поході, і в сідлі [7].

Коротка козацька люлька-«бурулька» або, правильніше, «бурунька» (від татарського слова «*buḡun*» — «ніс»), що, фактично, те ж саме, що й «носогрійка», представляла собою досить складну конструкцію.

«Чашка» трубки найчастіше ліпилася з глини і обпікалася на вогні, нерідко наносилися сакральні візерунки: так звані «карбо», що мали

2. Люльки для паління, вкриті поливою

також місце на кобзі-бандурах, тростини-насеках і посохах-костур. І вже тільки в саму чашу трубки вставлялася «втулка», виточена з дерева (вишні, липи або груші). «Чубук» виготовлявся також нерідко дерев'яним, з клена. Але найчастіше матеріалом для чубука служив порожнистий всередині «очерет», яким заросли на сотні верст дніпровські плавні. Такі чубуки практично ніколи не чистили — і коли в чубук накопичувалися смоли, його просто викидали, змінюючи на новий [7].

Вважається, що перші глиняні люльки стали виготовляти в Англії, в 1575 році. Відомо, що в той час практично в усіх європейських країнах

3. Керамічна люлька для паління, поч. XX ст.

виготовлялися люльки саме з глини і з маленькими чашечками, оскільки тютюн був дуже дорогий [2, с. 4].

Виготовлення керамічних люльок на території України започатковано наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Відтоді українські вироби поступово займали все більш вагоме місце серед домінуючого раніше імпорту, переважно східного, кримсько – турецького походження.

Люльки виготовляли трьома способами: формуванням у двочастинній формі, формуванням на гончарному крузі, ліпленням. Найпоширенішим способом було формування у формах. Ознаками такого способу виготовлення є наявність швів на виробі, що утворювалися в місцях, де частини форми прилягали один до одної [6, с. 58].

Люльки виготовляли з білої або червоної глини гончарі, тому що в окрему галузь цей вид ремесла так і не переріс. Деякі могли бути покриті поливою — зеленою, жовтою чи коричневою. Популярним способом декорування зовнішньої поверхні було димлення.

Поверхня люльок оздоблювалася орнаментами, на деяких з них ставили клеймо майстри – гончарі. Українські гончарі, вдало використовуючи пластичні якості глини у вирішенні форми та орнаментики, намагались створити кожен виріб неповторним. Більшість люльок за формою чашечки для тютюну нагадують традиційний український глиняний посуд – риночки, глечики – в залежності від висоти вінець [1].

У фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля» колекція люльок нараховує понад 100 експонатів. Більшість з них виготовлені з червоної або білої глини. Також представлені люльки з задимленою поверхнею. На одній з таких люльок з однієї сторони чубука знаходиться штамп з написом «SATANOW», а справа – клеймо майстра (світлина 1).

Оздоблювали люльки частіше лінійним орнаментом, рідше – рослинним. Інколи орнаменти поєднували, утворюючи вигадливі узори. Серед колекції люльок найяскравішими є поливані люльки. Таких експонатів нараховується п'ятнадцять. Їхня поверхня покрита поливою зеленого, жовтого, коричневого або білого кольору (світлина 2).

Люльки датовані від XVII до XIX століття. Багато з них були знайдені під час археологічних розвідок, які проводилися по околицях міста Збаража та у Збаразькому районі.

Також у експозиції представлена люлька, яка датується початком XX століттям. Виготовлена вона з білого фарфору, поверхня оздоблена

4. Картина «Сій! Випала люлька» (автор невідомий), середина ХХ ст.

сюжетним зображенням: двоє чоловіків плывуть у човні по річці, а на березі їх чекає пес. Люлька циліндричної форми, вінця обвиті ме-

талевим обручем, до яких прикріплена кругла опукла накривка (світлина 3). За рахунок різного виду глини, кольору поливи та різноманіття

5. Картина «Відпочинок козака Мамая». Автор Василь Шпак, 2012 р.

орнаментів в колекції з фондів Заповідника двох однакових люльок не знайти.

Люльки згадуються у літературних творах, живописі та скульптурі, присвяченим козацькій тематиці.

У фондах та експозиційних залах заповідника зберігаються картини та скульптури, на яких зображені козаки з люльками для паління. Картина «Стий! Випала люлька» (автор невідомий) – художня інтерпретація уривку твору Миколи Гоголя «Тарас Бульба», у якому головний герой не воліючи залишитися без люльки, потрапив у полон (світлина 4).

Джерела та література

1. Безіна А. В. Люльки з колекції Д.І. Яворницького: вціліле і втрачене [Електронний ресурс] / А. В. Безіна – Режим доступу до ресурсу: <http://www.museum.dp.ua/article0402.html>.
2. Бутенко Т. Люлька з експозиції палацу / Тетяна Бутенко // Слово «Гетьманської столиці». – 2010. – С. 4.
3. Добра люлька – добра думка: козаки додавали в суміш для куріння різні трави [Електронний ресурс] // Україна молода – Режим доступу до ресурсу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3048/196/103496/>.
4. Інвентарна книга «Речові матеріали» № 1-6 Національного заповідника «Замки Тернопілля».
5. Інвентарна книга «Живопис» Національного заповідника «замки Тернопілля».
6. Коваленко О. Глиняні люльки XVII-XVIII століть (за матеріалами Полтавщини) / Оксана Коваленко. – Олішне : Українське Народознавство, 2008. – 144 с.
7. Леусенко О. Козак і люлька: таємниця козацького диму [Електронний ресурс] / Олег Леусенко – Режим доступу до ресурсу: <https://oleg-leusenko-livejournal.com/7631397.html>.
8. Інтернет ресурс. <https://bookster.com.ua/ponyattya-muzejnoyi-kolektsiyi-typu-muzejnyh-kolektsij-muzejni-predmety-ta-pamyatnyku-ponyattya-pamyatnyka/>

Олександр БЕЙДИК,
м. Київ

Скарби та приватні колекції як чинник формування музейних експозицій: національний та світовий аспекти

Актуальність дослідження та огляд публікацій. Питанню аналізу чинників формування музейних експозицій та колекціонування присвячені численні публікації в наукових, історичних, археологічних журналах, монографії [1, 4, 6], матеріали у періодичній пресі [8], а основні поняття і терміни, що стосуються музейної справи та колекціонування, віддзеркалюють історичні та географічні словники [2–3, 5, 7]. Значний масив інформації музейно-колекційної проблематики містять електронні джерела інформації [9–13].

Предмет-об'єктна сутність дослідження – актуалізація уявлень про приватні колекції та скарби як чинник формування музейних експозицій, поглиблення теоретико-практичних аспектів (поняттєво-термінологічний апарат, практика виявлення скарбів на території України) царини музейної справи та колекціонування.

Мета дослідження – поглибити та розширити уявлення про чинники та складові формування музейних експозицій та приватні колекції, дати їх класифікацію та актуалізувати їх значення в дослідженні історико-географічної спадщини країни. При реалізації мети вирішувались такі завдання:

- конкретизувати поняттєво-термінологічний апарат «музейно-колекційної проблематики»;
- поглибити уявлення про структуру найпопулярніших світових приватних колекцій;
- систематизувати уявлення про класифікацію колекцій та найбільших скарбів, знайдених на території України;
- навести характеристику щодо найбільш відомих скарбів, знайдених на території України впродовж XIX–XX ст.

Методи та методологія дослідження. При

дослідженні застосовувались наступні підходи: діалектичний, аналізу та синтезу, дедукції та індукції. При зборі та обробці матеріалу використовувались експедиційні (знайомство з рядом музейних експозицій та приватних колекцій та їх аналіз, вилучення артефактів під час польових досліджень), камеральний (обробка отриманих даних із застосуванням комп'ютерних технологій), монографічний (аналіз наукових публікацій, словників, довідників), статистичний, порівняльно-географічний методи.

Виклад основного матеріалу. Поняттєво-термінологічний апарат як невід'ємна складова входить до теорії будь-якої науки або науково-практичного напрямку. Не виключенням є і музейна справа, теорія та практика створення та використання колекцій. Нижче наведено ряд термінів, які безпосередньо відносяться саме до цієї царини:

колекція – систематизоване зібрання певних предметів, що являє собою звичайно наукових, художніх, історичний інтерес (колекції картин, мінералів, марок та ін.);

колекціонування – збирання та збереження елементів матеріальної культури (характеризується історичним, економічним, юридичним, психологічним, психотерапевтичним, етнографічним та іншими аспектами);

боністика – колекціонування паперових грошових знаків як джерел відомості про економічну та політичну історію держав;

віттафілія – колекціонування паперових кілець, які одягають на сигарети; на цих кільцях друкуються багатобарвні фірмові знаки та емблеми;

іконографія – колекціонування та вивчення портретів, їх репродукцій, гравюр, літографій, скульптурних зображень, пам'ятників-надгробків історичних особистостей (відомий письменник В. С. Пікуль, «любовь к истории питая», що висвітлював у своїх творах переважно історичне минуле Росії, мав колекції репродукцій портретів історичних особистостей у кількості понад 25 тис.);

кофркартія – колекціонування туристських наліпок (готельних, автомобільних, аерофлотських та ін.);

конхіофія – колекціонування мушель; конхіологія – розділ зоології, що вивчає мушлі, головним чином молюсків; до речі, один із видів мушель – каури – застосовувався в якості грошей у народів Полінезії в минулому;

коноклефілія – колекціонування брелоків від ключів; французьке слово «брелок» перекладається як «прикраса», «дрібничка»; раніше бре-

локи прикріплювалися до ланцюжків кишенькових годинників, до браслетів, до віял і лорнетів; нині брелок перетворився у невід'ємну частину зв'язки ключів;

коралофілія – колекціонування скам'янілих коралів, найдавніших живих істот на Землі, які збереглись у тропічних зонах морів і океанів до теперішнього часу;

ксерофілія – колекціонування різних етикеток (вино-горілчаних виробів, обгорток від цукерок);

медальєніка – колекціонування вітчизняних і зарубіжних орденів та медалей;

нумізматика – колекціонування та вивчення монет; один із найдавніших та найпоширеніших видів колекціонування, що бере свій початок за часів виникнення металевих грошей;

перидромофілія – колекціонування проїзних залізничних білетів;

серпентафілія – колекціонування змій (за часів СРСР широко була відома колекція змій, зібрана протягом півстоліття викладачем фізкультури із Киргизії В. В. Озеровським);

сігіллатія – колекціонування сігіллатів, малюнків на поштових конвертах;

скрипофілія – колекціонування облігацій, що втратили цінність, акцій неіснуючих нині фірм і компаній;

стілофілія – колекціонування олівців;
філателія – колекціонування та вивчення поштових марок та інших знаків поштової оплати;

фалеристика – колекціонування різних нагрудних знаків і численних тематичних значків;

філокартія – колекціонування художніх (ілюстрованих) поштових листівок;

філуменія – колекціонування етикеток із сірникових коробок;

філофонія – колекціонування музичних художніх та інших звукозаписів на грамплатівках, магнітних стрічках, електронних носіях;

еркафілія – колекціонування наліпок, якими оформляється поштова замовна кореспонденція.

Колекціонування як хобі має дуже давню історію. Виявляється, люди захоплювалися цим ще в кам'яному віці. Так, у Франції, в одній із печер, де 25 тисяч років тому жила кроманьйонська людина, віднайдена колекція раковин. Найдивовижніше, що серед них є раковини, вилонені в... Індійському океані [6].

Зазначимо, що колекціонування – це цілеспрямований збір, як правило, однорідних предметів, що зазвичай мають наукову, історичну або художню цінність. У основі колекціону-

вання лежить пізнання, задоволення певних інтересів. Предметом колекціонування можуть бути пам'ятки матеріальної і духовної культури (рукописи, книги, монети, поштові марки, витвори образотворчого мистецтва, відеоігри), об'єкти природи (мінерали, рослини, комахи тощо). Колекціонування припускає виявлення, збір, вивчення, систематизацію матеріалів, чим воно принципово відрізняється від простого збирання. Колекціонери зазвичай мають колекцію одного виду, декілька різних або міжвидових тематичних. Деякі види колекціонування передбачають великі фінансові затрати, деякі – ні. Часто колекціонування ставить перед колекціонером завдання знаходження дуже рідкісних екземплярів, яких ні у кого немає, або тираж яких суттєво обмежено. Часто також постає задача збору всіх можливих предметів колекціонування.

Приватні колекції – найбільш «тіньовий», а точніше, найбільш прихований сегмент туристсько-рекреаційних ресурсів. Ця ніша практично не задіяна в туристсько-рекреаційній та екскурсійній сфері, хоча саме ресурси приватних колекцій містять значний ексклюзивний пізнавальний потенціал. Широко відомі приватні колекції П.М. Трет'якова, Б.І. та В.Н. Ханенків, В.В. Ашика (ордени, пам'ятні медалі, жетони, унікальні картини, книги, малюнки, акварелі, мініатюри, старовинне художнє скло, фарфор, фаянс), І.С. Зільберштейна, сучасна колекція киянина С. Платонова, безкоштовно передана державі, та інших, які з часом склали основу всесвітньо відомих музеїв і виставкових центрів. Варто нагадати і про колекцію О.О. Бейдика (кілька десятків зразків «промаркованої» цегли XIX–XX ст., вибраної під час реконструкції міської забудови Києва протягом 1970–1980-х років із зруйнованих будинків та мурів міста): «Г.С.Ясько», «Н.Сньжко», «Я.Бернеръ», «А.Закъ», «А.Доломакинъ», «М.Фокина», «Шатова», «С.В.Шатова», «И.А.Сньжко», «Г.Журавлевъ», «И.В.Кнотте», «Л.Герчиковъ», «Л.Д.Герчиковъ», «В.Еп(л?)-ишкинъ», «Х.Волковъ», «Х.Ш.Волковъ», «Сньжко и Хльбникова», «Ил.Мозговой», «Бр.Мозговыхъ», «Бр.Зарембские», «Бр.Кирьяновы», «С.Шевченко», «Ш.Гольбергъ 1», «Ш.Гольбергъ 2», «Ш.Гольбергъ 3», «А.С.Луневъ», «А.Луневъ», «Черно-

яровъ», «Чернояровы», «Н.Быстрицкий», «И.Я.Бяликъ», «Л.Я.Бяликъ», «С.А.Козинский», «А.Козинский», «Х.Марр», «Поллакъ», «М.Рихертъ», «А.К.Рейхе», «Х.Б.», «А.Б.», «Э.С.», «Ж.», «С.Г.», «С.Ш.», «П.О.», «М.Б.», «М.Н.», «І.М.З.», «ЛПЧ», «Л.Б.», «К.И.К.», «ВтБ», «ВиБ», «Мас», «ALFA», «С.Кобловъ», «Л.П.Ч.», «Ф.Б.», «А.Денисовъ», «КВ 52», «КВ 53», «КВ 51», «А.Доломакина», «Л.Доломакинъ» та ін. (літеру «ь» в прикладах «Сньжко», «Хльбникова» треба читати як російське «е») [1]. Є відомості про існування подібних колекцій в «близькому» (Москва, музей ім. О.В. Щусева), «далекому» (колекція англійця Генрі Холта загальною вагою близько 2 тонн) зарубіжжі, Україні (Київ, музей Держбуду). В колекції киянина С. Міщенка понад 3 тис. значків, знаків, медалей, жетонів із геологічної тематики, 8 тис. значків і знаків на космічну тематику в колекції Михайла Темпера. Тому питання інвентаризації, класифікації (табл. 1), кодування (індексації) приватних колекцій як чинника їх збереження, захисту та використання як ресурсів пізнавального туризму є вкрай нагальним і своєчасним.

За статистикою, близько 30% населення Європи володіє приватними колекціями. Результати опитування у соцмережі Twitter (рис. 1)

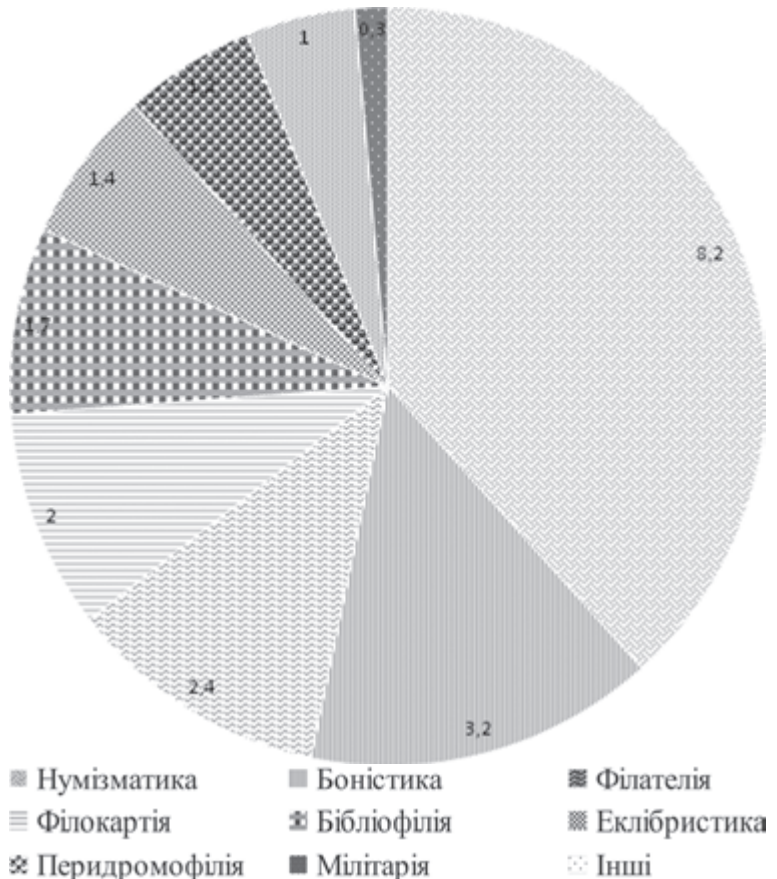

Рис. 1. Найпопулярніші колекції: світовий вимір (за опитуванням у соцмережі Twitter, 2019)

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ КОЛЕКЦІЙ

<i>Назва виду колекціонування</i>	<i>Об'єкт колекціонування</i>
Монети, грошові знаки, цінні папери	
боністика	паперові грошові знаки
залізнична боністика	паперові грошові знаки з зображенням залізничної тематики
нумізматика	монети
ероризм	монети з помилками, браком
екзонумія	нумізматичні об'єкти, що не мають статусу грошових знаків
скрипофілія	цінні папери що втратили цінність
токенофілія	жетони, токени
вектуризм	жетони метрополітену
мерелофілія	меро
лотеристика	лотерейні білети
колекціонування фішок (жетонів) казино	
Предмети військової тематики	
сігнуманістика	нашивки та шеврони
мілітарія	предмети, пов'язані з військовою історією
уніформологія	мундири і уніформа
фалеристика	ордена, медалі, значки
залізнична фалеристика	емблеми, нагрудні знаки, значки, жетони, медалі, присвячені залізничній тематиці
філобутоністика	гудзики
Поштова продукція і продукція друку	
філателія	поштові марки
залізнична філателія	залізнична пошта (марки, поштові штемпеля, речі)
штемпелеведення	поштові гасіння
металостемпіка	марки, роздруковані металографією
еринофілія	непоштові марки
сігілатія	малюнки художніх поштових конвертів
філокартія	поштові відкритки
максимофілія	картмаксимуми
маркофілія	поштові штемпелі й помітки
філотаймія	кишенькові календарі
філуменія	сірникові етикетки, коробки, сірники
залізнична філуменія	етикетки від сірників, бланкові етикетки, які відображають залізничну тематику
бібліофілія	книги
еклібристика	книжні знаки
кофрокартія	туристські наклейки (готельні, автомобільні)
перидромофілія	білети на транспорт
футболофілія	білети і програмки з футбольних команд
колекціонування плакатів	
балотика	відібрані бюлетені, листки та черепки для голосування
колекціонування флаєрів (рекламок, рекламних листівок) до фільмів	
Предмети мистецтва, антикваріату, побуту	
колекціонування предметів живопису	
колекціонування ікон	
кампамофілія	дзвіночки і дзвони
хорологія	годинники
колекціонування фарфору	
колекціонування гжелі	
колекціонування яєць Фаберже	
колекціонування фігурок нецке	
філофонія	аудіозаписи
колекціонування кінофільмів (зазвичай однієї тематики)	
колекціонування відеоігор	
колекціонування предметів декоративного скла	
колекціонування підстаканників	
брікофілія	цеглини з клеймом
Техніка	
колекціонування «великих», реальних предметів техніки	
колекціонування автомобілів – старовинних та інших	
колекціонування фототехніки	
колекціонування радіоприймачів	
колекціонування калькуляторів	
колекціонування комп'ютерів, в тому числі ноутбуків, кишенькових, планшетних	
колекціонування радіоламп	
колекціонування телефонів, в тому числі мобільних телефонів	
колекціонування компакт-касєт	
колекціонування масштабних деталей	
Філолідія – колекціонування упаковок або їх елементів (кришок, етикеток)	
бірофілія	пивні приналежності (етикетки, пробки, посуд, рецепти)
тегестологія	бірдекелі (підставка під кружку)
колекціонування алюмінієвих банок	
колекціонування флаконів від духів	

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ КОЛЕКЦІЙ

<i>Назва виду колекціонування</i>	<i>Об'єкт колекціонування</i>
колекціонування пробок	
філуменія	сірникові коробки, етикетки
фромологія	етикетки від сиру
тиросемиофілія	тільки круглі етикетки з фанерних коробок від французького сиру
ксерофілія	упаковка від леза бритви
гумофілія	обгортки та вкладиші від жувальної гумки
колекціонування обгорткок від цукерок та шоколаду	
гелатофілія	обгортки від морозива
вітафілія	паперові кільця, що одягають на сигарети
глоукофілія	пакетики, саше цукру
теонотафілія	ярлики, пакетики від чаю
Природні об'єкти	
колекціонування комах, чучел тварин	
лепідоптерофілія	метелики
оологія	яйця
дологофілія	пташині яйця
колекціонування мінералів та каміння	
конхіологія	морські раковини
колекціонування метеоритів	
колекціонування рослин певної родини (кактуси, фіалки), колекціонування засушених рослин (гербарій)	
дендрофілія	давні рослини, культивовані в ґрунті, породи дерев
фітофілія	кімнатні рослини
кактусофілія	кактуси
Моделі, іграшки	
колекціонування масштабних моделей автомобілів	
колекціонування моделей літаків	
колекціонування моделей залізничної техніки	
колекціонування моделей кораблів	
колекціонування моделей інших транспортних засобів	
плангонологія	ляльки
кіндерфілія	іграшки з кіндер-сюрпризів
барбіфілія	іграшки Барбі
пулліпоманія	пулліп
колекціонування екшен-фігурок	
колекціонування плюшевих ведмедів	
колекціонування ляльок Енн та Енді	
легофілія	іграшки Лего
колекціонування вантажних іграшок	
колекціонування ігор	
колекціонування фігурок персонажів аніме	
колекціонування фігурок трансформерів	
солдатистика	солдатики
коноклефілія	брелоки для ключів
копоклефілія	кільця для ключів та самі ключі
ганофілія	вогнепальна зброя
найфофілія	ножі
фумофілія	трубки для куріння, кисети, мундштуки
мемомагнетика	магніти на холодильник
діджитабулїзм	наперстки
алкомінімалїстика	мініатюрні пляшки з алкоголем
колекціонування вин	
колекціонування шильдиків	
колекціонування телефонних карт	
колекціонування пластикових карт	
філографія	автографи відомих людей
Колекціонування нематеріальних речей – музикальні записи, кінофільми, цифрові фотографії, анекдоти, вірші, пісні, книги	

показали, що найбільш популярним видом колекціонування є нумізматика, зародження якої майже співпадає з часом виникнення металевих грошей. Наступною за рейтингом популярності виділяють бонїстику, а третє місце посїдає філателїя, далї йдуть філокартія, бібліофілія, еклїбристика, перидромофілія, мілітарїя.

Зазначимо, що специфічною складовою парекреаційних (латентних) ресурсів є об'єкти,

зібрання колекції, які мають надзвичайно велику цінність для світової культури, але місцезнаходження яких невідомо (наприклад, Бурштинова кімната; бібліотека Ярослава Мудрого; коштовності, вкрадені Наполеоном, але не вивезені з Росії; сховища книжок із зібрання Івана Грозного, яке не виявлено; золото гетьмана Павла Полуботка та ін., цілком ймовірно, що деякі із цих скарбів знаходяться на території

України). Нерідко приватні колекції та скарби дають початок формуванню музейних колекцій. Як приклади, наведемо дані щодо найбільш відомих скарбів, знайдених на території Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської областей [1]:

Вінницька обл.: скарб, знайдений біля с. Гордіївка Тростянецького р-ну (унікальні археологічні колекції ювелірних виробів із золота, бронзи, бурштину з могильника кінця XV – початку X ст. до н. е.);

Волинська обл.: Качинський скарб срібних речей IV–V ст., давньоруський скарб срібних прикрас (складається з шийних гривень, браслетів, бус) X–XI ст., знайдений у 1982 р. на місці давньоруського поселення поблизу с. Городище Луцького р-ну;

Дніпропетровська обл.: Товста Могила – скіфський курган IV ст. до н. е. на околиці м. - Орджонікідзе (тепер – м. Покров). Досліджений у 1971 р. експедицією Б.М. Мозолєвського. У похованні знайдені рештки дерев'яних коліс, зброя, посуд, понад 600 золотих прикрас; велику художню та історичну цінність має золота пектораль («найвизначніша археологічна знахідка XX сторіччя»);

Запорізька обл.: Гайманова могила – скіфський курган V ст. до н. е. біля с. Балок (досліджений у 1969–1970 рр. експедицією Б.М. Мозолєвського). Знайдено понад 250 золотих прикрас, які виконані у скіфському «звіриному стилі», зброя, численні побутові предмети (у тому числі унікальна срібна з позолотою чаша із зображенням скіфських воїнів);

м. Київ: а) скарб, знайдений у 1913 р. у садибі № 15 на вул. Ярославів вал (2930 арабських диргемів, 6 золотих браслетів); б) скарб, виявлений у 1903 р. у садибі Михайлівського Золотоверхого монастиря, було близько 40 срібних прикрас, 2 срібні гривні та інші речі; в) найбагатший скарб знайдено у 1842 р. у садибі Десятинної церкви.

Миколаївська обл.: Антонівський скарб – скарб із бронзових предметів і зливків XII–XII ст. до н. е., знайдений у 1962 р. біля с. Антонівки Новобузького р-ну, зберігається в Одеському археологічному музеї;

Одеська обл.: а) Бородинський скарб, Бессарабський скарб – скарб бронзового віку. Знайдений у 1912 р. поблизу с. Бородино (тепер смт Тарутинського р-ну). Предмети з Бородинського скарбу (здебільшого срібні) знаходились у глиняній посудині. Зберігаються в Історичному музеї в Москві; б) Орловський скарб – скарб

електрових (сплав золота і срібла) монет (статерів) давньогрецького М. Кизика – так званих кизикинів, знайдений у 1967 р. у с. Орловці Ренійського р-ну; монети відносяться до 500–330 рр. до н. е.;

Полтавська обл.: Перещепинський скарб – найбагатший із відомих у колишньому СРСР скарбів давніх предметів; знайдений у 1912 р. поблизу с. Мала Перещепина (тепер Полтавської обл.). До складу Перещепинського скарбу входять парадний золотий та срібний посуд, меч у золотих піхвах, візантійські монети 602–668 р., срібне блюдо єпископа Патерна, золота пряжка, частина Золотої прикраси меча, золотий лев, срібна позолочена амфора, срібна ваза, браслети, персні та інші прикраси. Загальна вага золотих речей – близько 25 кг, срібних – близько 50 кг. Перещепинський скарб був закопаний не раніше кінця VII ст.;

Тернопільська обл.: а) чудотворна ікона Матері Божої, яку привіз на Волинь у 1559 р. грецький митрополит Неофіт і яку в 1597 р. подарувала Почаївській Лаврі шляхтянка А. Гойська (м. Почаїв); б) Михалковський скарб-пам'ятка (VIII–VII ст. до н. е.) гальштатської культури (золоті чаша та прикраси загальною вагою понад 6 кг), – знайдений (частинами) 1878 р. і 1897 р. у с. Михалкове;

Хмельницька обл.: Городищенський скарб – скарб золотих і срібних ювелірних виробів (206), знайдений у 1970 р. на давньоруському городищі кінця XI–XIII ст. поблизу с. Городища Деражнянського р-ну. Дослідники пов'язують цей комплекс літописним м. Божьким у с. Теліженці Старосинявського р-ну;

Черкаська обл.: скарб VI–VII ст., знайдений у 1909 р. у с. Мартинівка Канівського р-ну (срібні речі візантійського виробництва, прикраси місцевого походження, особливий інтерес становлять срібні позолочені декоративні бляшки, що зображують людей та фантастичних тварин – загалом 55 предметів);

АР Крим: скарб XVI ст., знайдений у 2007 р. поблизу Феодосії на горі Тепе-Оба (10168 монет часів Кримського ханства; монети зроблені зі сплаву міді та срібла, на них зображена тамга – кримсько-татарський символ і портрети кримських ханів Сахиба Герая, Девлета Герая, Мухаммеда II Герая).

Висновки:

– дана фрагментарна систематизація термінологічного апарату «музейно-колекційної проблематики»;

– систематизовані уявлення щодо класифікації видів колекцій та найбільших скарбів,

знайдених на території України;
– проаналізовано кругову діаграму найпопулярніших приватних колекцій світу;

– наведені персоналії відомих колекціонерів та приклади деяких приватних колекцій.

Джерела та література

1. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України : навч. посіб. / О.О. Бейдик – [3-є вид. перероб. та допов.]. – Київ : Альтерпрес, 2011. – 462 с.
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – Київ : Палітра, 1997. – 130 с.
3. Бейдик О.О. Українсько-російський словник термінів і понять з географії туризму та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – Київ : РВЦ «Київський ун-т», 1997. – 300 с.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія / О.О. Бейдик. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2001. – 395 с.
5. Брей У. Археологический словарь : словарь / У. Брей, Д. Трамп. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
6. Любимцев В.В. Знаешь ли ты? / В.В. Любимцев. – Москва : Дрофа, 1995. – 336 с. (Что? Где? Когда? Как? Зачем? Почему?)
7. Матюшин Г.М. Археологический словарь : словарь / Г.М. Матюшин. – Москва : Просвещение, 1996. – 304 с.
8. Ушульний Н. Миллионы на конторской книжке / Н. Ушульний // Киевский вестник газета. – 11 апреля 1991.
9. Приватні колекції зазвичай формуються зі знахідок чорних археологів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://galinfo.com.ua/articles/pryvatti_kolektsii_zazvychay_formuyutsya_zi_znakhidok_chornih_arheologiv_277139.html.
10. Приватні колекції антикваріату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://osvita.ua/vnz/reports/history/31934/>.
11. Кістерьова В. Колекціонування / Валентина Кістерьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://firtka.if.ua/blog/view/kolekcionuvanna-67206>.
12. Платонов Б.О. Колекціонування культурних цінностей : курс лекцій / Б.О. Платонов. – Київ : НАКККіМ, 2016. – 108 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.afo.com.ua/doc/Boris_Platonov_Collecting_Cultural_Property.pdf.
13. Самые необычные музеи мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://frend.org.ua/post332603527>.

Віталій БОНДАРЧУК,
м. Острого

Колекція фотоматеріалів Олександра і Антоніни Шевчуків в Музеї історії Національного університету «Острозька академія»: історія формування, оцінка як історичного джерела

Вступ

Філософ Сюзен Зонтаг у своїй книзі «Про фотографію» зазначила, що «сімейний фотоальбом зазвичай присвячено великій сім'ї, і часто це єдине, що від неї залишилося». Очевидно, що у представленні будь-якого історичного явища важливим є не тільки традиційно мазові текстові але й зображувальні джерела.

Обрана для дослідження тема актуальна, бо дозволяє познайомитися з комплексом джерел, що містять інформацію, яка може бути затребуваною при вивченні низки тем з історії і краєзнавства. Соціальним аспектом актуальності є відносно недавній час формування досліджуваних фотоматеріалів і те, що на них зафіксовано велику кількість людей. Вони можуть бути зацікавлені в отриманні доступу до зображень із собою.

Метою публікації є отримання придатної до використання у науковому обігу інформації про колекцію фотоматеріалів передану Олександром Шевчуком Музею історії Національного університету «Острозька академія» (далі – Музей історії НаУОА) з одночасним тезовим виділенням даних про її кількісно-якісні характеристики. Матеріал дослідження не претендує на абсолютну чи відносно абсолютну вичерпність через те, що окремі роботи по опрацюванню колекції продовжуються і на момент написання цієї статті. Тим не менше у ньому представлено ключові аспекти інформації про великий масив джерел одного типу у яких міститься інформація на обмежену кількість тем. Це підвищує потенціал колекції для дослідників. Виконання мети можна структурувати у наступні завдання: 1) представити історію

іл. 1. Фотоплівки колекції після проведеної консервації

формування колекції; 2) систематизувати її кількісні характеристики; 3) визначити основні теми де досліджувана колекція може мати потенціал історичного джерела;

Рівень розробки теми. Цей матеріал є першою публікацією по питанню, хоча представлення подібних колекцій існують [див. напр.: 1; 3; 8; 9; 10]. Водночас як теоретичні орієнтири автор використовував низку праць синтетичного характеру. Особливо згадки заслуговує книга «Фотография как...» А. Лапіна [4]. Також використовувалась довідкова література – для верифікації фактографії матеріалу.

Результати дослідження було здобуто завдяки застосуванню методів узагальнення та хронологізації, типологізації і класифікації.

Виклад основного матеріалу

Походження і надходження:

У січні 2019 р. співробітники Музею історії НаУОА, як до того так і після, працювали над поповненням колекції музею. Для них стало відомо про співпрацю з Острозькою академією у 90-х рр. ХХ ст. фотографа Олександра Шевчука. Він, за домовленістю, робив репортажі з заходів, які проводилися в академії і передавав світлини з них для подальшого використання. Для музею пан Олександр повідомив, що у нього зберігається комплекс негативів і світлин, які залишилися по співпраці. У результаті переговорів із директором закладу Анастасією Хеленюк Олександр Шевчук люб'язно погодився передати вказані матеріали для Музею історії НаУОА.

Процедуру передачі було здійснено в лютому 2019 р. Негативи і світлини були несортовані, розміщені у коробці з-під чайника та чемодані. Враховуючи, що практично всі отримані матеріали створив Олександр Шевчуко за асистування його дружини Антоніни та на знак вдячності за його безкорисний вчинок було прий-

нято рішення виокремити їх у іменну колекцію: «Фонд Олександра і Антоніни Шевчуків», з відповідним позначенням у всіх документах де це необхідно.

Консервація:

Як було вказано фотоплівки поступили до музею скручені у рулони емульсією всередину. Тільки частина з них була порізнана на відтинки і знаходилася у целофанових сліверах. Останні були незадовільної якості, перебували на стадії руйнування. Це не відповідало прописаним у українській «Інструкції...» та вимогах ЮНЕСКО [12, р. 30] нормам зберігання фотоматеріалів [2, п.11.5]. Крім того такий фізичний стан утруднював оцифрування негативів з одночасним переведенням їх у позитивне зображення. Відтак першим етапом консерваційних робіт щодо негативів стало проведення комплексу процедур щодо їх випрямлення. Він був застосований почергово до кожного з близько 200 роликів плівки. Використовувався наступний алгоритм: 1) Ролик плівки намотували на катушку (так званий «равлик») проявочного бачка; 2) Катушку опускали вимочуватися в бачок заповнений перекип'яченою водою температурою 20° С на термін 15 хв.; 3) До води додавали 1-2 мл гліцерину – він запобігав появі розводів на плівці; 4) По завершенню вимочування плівку підвишували на тягарець у вертикальне положення на 24 години – сушитися; 5) Далі плівку змотували в кільце діаметром 15-20 см, фіксували папером зі скріпкою і залишали випрямлятися на 3-5 діб. Після цього плівка ставала придатною для нарізання на відрізки, розміщення в слівери і сканування. Традиційно прийнятий стандарт передбачає збереження нарізаних фотоплівок у сліверах з пергаменту. Однак через брак коштів було прийнято рішення про їх розміщення у сліверах з поліетилену, тим більше, що сучасні закордонні інституції, які займаються консервацією предметів старовини допускають такий варіант [11; 13; 14].

Проведення комплексу зазначених вище процедур показало, що більшість фотоплівок перебувають і доброму чи задовільному стані збереження відтак не потребують реставраційного втручання. Винятком стала одна з розривом для якої було зроблено нове кріплення. Проведена консервація [іл. 1] гарантувала якісне довгострокове зберігання колекції, яке, до речі, попри активну діджиталізацію, проводиться саме на плівці [7, с. 53].

Кількісні дані:

Фондове опрацювання фотоплівок велося паралельно їх поступовому і поступальному

Іл. 2. Професор Микола Ковальський (центр) з учнем «школи Ковальського» Віктором Атаманенком (справа) і освітянином Миколою Михальчуком

переведенню у цифрові копії. На момент надходження точна кількість отриманих матеріалів була невідома. Їх опрацювання зайняло близько 12 тижнів. За його результатами було отримано наступний масив кількісних показників колекції. Загалом вона нараховує 3 458 кадрів. Із них з ранжуванням за форматами 3 214 кадрів плівки «135 типу», 242 середньоформатних кадри (6x6 см) та 2 листових. За критерієм здатності відтворення кольору розділ був наступним: кольорових кадрів виявилось числом 3 047, а 411 – срібно-желатинових, тобто чорно-білих. За хімічними властивостями: всі плівки, за винятком однієї позитивної, були негативного типу. Як це багато? Довжина кадру плівки «135 типу» 36 мм x 3 214 кадрів / 1000 мм = 115,7 м.

Стосовно кількості світлин, то виявилось, що Олександр Шевчук передав Музею історії НаУОА 704 одиниці. Із них найчисленніші формату «10x15 см» – 477 світлин. Розміром 13x18 см – 41 фото. Три картки «30x40», ще дві – «20x30». Інші фотокартки друкувалися не машинним способом, а вручну, тому і кадрування мають дуже різне: від практично квадратних 10x9 і 12x12,5 см до мало не панорамних розміром 8x23,5 см. При ручному друці п. Олександр, до речі, використовував сьогодні вже досить рідкісну техніку срібно-желатинового друку. Загальна площа всіх отриманих світлин становить 11,98 м².

Фотоматеріали як історичне джерело:

За теорією джерелознавства фотодокументи не належать до першоджерел, до первинних історичних текстів, їх відносять до зображувальних джерел. У випадку з предметом дослідження цієї статті це підтверджує той факт, що Острозька академія отримані світлини використовувала в першу чергу як ілюстрацій до текстових матеріалів: статей, повідомлень, рекламних матеріалів. Після сплиття періоду у 19 років (час від припинення співпраці О. Шевчука з академією до передання колекції) використовувати їх необхідно із ще більшою засторогою. Це обмежує їх використання як повноцінного історичного джерела. Тим не менше співробітникам Музею історії НаУОА, використовуючи внутрішньокадрові написи на матеріалах колекції і особисту пам'ять, вдалося атрибутувати частину отриманих негативів. Однак, встановлення легенд інших продовжується до цього часу з залученням інших джерел – письмових та відеозаписів. Для атрибуції використовуються інноваційні технології: наразі закритий для відкритого доступу сайт з каталогом, що дозволяє проводити атрибуцію кожної позитивної копії негативів у вигляді прописування їх в метадаті відповідного файла. Однак вказані вище недоліки жодним чином не применшують важливість досліджуваного фонду як допоміжного джерела. Історику вони можуть надати низку додаткових деталей і доповнень в до інформації

Іл. 3. Візит президента Л. Кучми в Острог під час святкування 900-річчя міста 30 вересня 2000 р.

вже почерпнутої з писемних джерел. Так він зможе зробити наскільки це можливо об'єктивну оцінку явища, яке вивчає. Варто більш детально охарактеризувати теми історичних досліджень де матеріали «Фонду Олександра і Антоніни Шевчуків» можуть бути корисними.

Отже першою такою є історія Острозької академії після її відродження, тобто з 1994 р. Олександр Шевчук завершив співпрацю з навчальним закладом на початку 2000-х років, тому матеріали колекції будуть корисними в дослідженнях саме до цієї дати. Роль закладів вищої освіти завжди була значимою в житті будь-якого демократичного суспільства. А процес відродження Острозької академії який співпав власне з одночасним творенням громадянського суспільства України, яка щойно здобула незалежність [5, с.6-7], і його демократичних інститутів взагалі є феноменом. І він потребує ретельного вивчення, насамперед труднощів і помилок перших років його існування. Фотографом висвітлювалися усі значимі загальноакадемічні події, в першу чергу це церемонії присвятити в студенти (інавгурація) і вручення дипломів випускникам академії (конвокація), присвятити в почесні академіки, візити до закладу політиків [іл. 2], дипломатів, представників української діаспори. Були зафіксовані і заходи, що мали місце у факультетах й окремих підрозділах академії. До останніх варто віднести заходи художньої самодіяльності, що організову-

валися Культурно-мистецьким центром академії: вистави студентського театру, виступи хору, рекреаційні заходи. Також присутні окремі експонати та експозиції Музею історії НаУОА. Більше того – чимало подій, як наприклад, конференції з християнської етики, носили всеукраїнський характер. Це, звичайно, підвищує інформаційний потенціал фотоматеріалів для дослідника. Отож для тих хто вивчає історію вищої освіти України новітнього періоду, в т.ч. історію Острозької академії відповідні матеріали з Фонду Олександра і Антоніни Шевчуків становитимуть дослідницький потенціал.

Другою темою у вивченні якої можуть допомогти світлини і негативи зняті Олександром Шевчуком є галузь історичної персоналістики. Із тисяч людей зафіксованих на індивідуальних і групових світлинах зображення кожної може стати необхідною для вченого. Автор, на свій розсуд, вважає за потрібне виділити одну. Це Микола Павлович Ковальський. Перебування цього знаного історика, засновника «школи Ковальського» припало на фінальний етап його кар'єри, що «досяг апогею» [6, с. 8] і це робить зображення з ним особливо важливими. На наявних світлинах показано самі різноманітні аспекти життя М. П. Ковальського [іл.3].

Окремою підтемою з попередньої варто виділити фотографії деяких представників острозького політикуму і чиновництва. Вони можуть слугувати додатковим або ілюстративним

Іл. 4. Руїна синагоги в Острозі (2000 р.)

матеріалом для тих хто вивчатиме історію м. Острог періоду накопичення первинного капіталу.

Представлений комплекс фотоматеріалів становитиме інтерес і для тих вчених, які проводять дослідження у сфері інтересів такої спеціальної наукової дисципліни як пам'яткознавство, точніше пам'яткознавство нерухомих пам'яток. На території Острожчини є 12 пам'яток архітектури місцевого і 6 національного значення. Наявні фотографії екстер'єрів, інтер'єрів і окремих фрагментів Вежі мурованої, Богоявленського собору, острозької синагоги [іл. 4] часто вичерпно ілюструють їхній стан у 90-х рр. ХХ ст.

Певна кількість світлин є репродукцією творів мистецтва (живопис, графіка, скульптура), що належать до колекції Острозького державного історико-культурного заповідника. Можна припустити, що після владнання аспектів авторського і права власності та проведення атрибуції репродукції зможуть використовувати мистецтвознавці. Це позбавить необхідності звертатися до перегляду оригіналів і тим самим дасть гарантію їх кращої збереженості. Власне нижче піде мова про можливість доступу до

цифрових копій «Фонду Олександра і Антоніни Шевчуків».

Доступ до цифрових копій колекції:

Як зазначалося колекція негативів є оцифрованою, зменшенні розміри її копії розміщені он лайн в закритому доступі і зараз проводиться їх атрибуція шляхом прописування мета дати у кожному відповідному файлі. По мірі можливостей буде оцифровано і світлини. Музей історії НаУОА обов'язково розглядатиме можливості відкриття доступу до фотоматеріалів усім зацікавленим дослідникам.

Висновки:

Підбиваючи підсумки статті слід зазначити, що колекція негативів і фотовідбитків об'єднана під спільною назвою «Фонд Олександра і Антоніни Шевчуків» не може вважатися самодостатнім історичним джерелом. Одночасно при верифікації та (і) спільному використанні з іншими типами історичних джерел матеріали колекції отримують достатню репрезентативність. Відтак їх можна буде використовувати для створення наукових текстів. Також за умови детальної атрибуції і розміщення онлайн колекція може стати корисним для дослідників джерелом ілюстрацій з тем зазначених у статті.

Джерела та література

1. Десять тисяч негативів унікального фотоархіву. Народна творчість та етнографія. 2006. №. 3. С.93-95. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/>

[handle/123456789/43159/14-Selivachov.pdf?sequence=1](http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43159/14-Selivachov.pdf?sequence=1) (дата звернення: 18.07.2020).

2. Інструкція з музейного обліку, зберігання та вико-

- ристання пам'яток державної частини музейного фонду України (25 жовтня 2007) URL: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult_old/uk/publish/article/88140 (дата звернення: 18.07.2020).
3. Козюба В.К. Дослідження Десятинної церкви і прилеглої території у 1936–1939 роках (короткий огляд негативів розкопок з Наукового архіву ІА НАН України). *Opus Mixtum*. Київ, 2015. № 3. С. 27–36. URL: <http://mdch.kiev.ua/node/447> (дата звернення: 18.07.2020).
 4. Лапин А. И. Фотография как... : изд. 2-е, перераб. и дополн. Москва, 2004. 324 с.
 5. Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку : енциклопедичне видання / за ред. І. Пасічника. Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2019. 622 с.
 6. Осягнення історії. Зб. наук. пр. на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя / гол. ред.: Л. Винар, І. Пасічник; ред. кол.: В. Смолій та ін. Острог ; Нью-Йорк, 1999. 596 с.
 7. Подорожний В.І. Актуальні проблеми довгострокового зберігання документації у страховому фонді документації України. Реєстрація, зберігання і обробка даних. Київ : Інститут проблем реєстрації інформації НАН України, 2016. Т.18., №2. С. 53-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rzod_2016_18_2_9 (дата звернення: 18.07.2020).
 8. Рудич О., Поночовна В. Створення електронних ілюстративних баз даних негативів з метою збереження галузевої іконографії (З досвіду роботи Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного). *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського*. Київ, 2013. Вип. 37. С. 212-216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2013_37_21 (дата звернення: 18.07.2020).
 9. Сорокіна С.А., Радієвська Т.М., Завальна О.М. Фотофіксація музейних предметів доби первісності археологічного відділу Історичного музею в Києві. *Праці Центру пам'яткознавства. Збірник наукових праць*. Київ, 2016. Вип. 30. С. 121-136. URL: http://pamjatky.org.ua/?page_id=583 (дата звернення: 18.07.2020).
 10. Станиціна Г. «Скарби на склі»: колекція фотонегативів з фондів наукового архіву Інституту археології НАН України. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. Вип. 21. С. 198–213. DOI: <https://doi.org/10.33402/mdapv.2017-21>.
 11. Debbie Hess Norris Care, Handling, and Storage of Photographs. The Library of Congress – Preservation – Collections Care – Photographs. URL: <https://www.loc.gov/preservation/care/photo.html> (дата звернення: 18.07.2020).
 12. E. Verner Johnson, Joanne C. Horgan Museum collection storage. Paris, 1979. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000042316> (дата звернення: 18.07.2020).
 13. Mark Roosa Care, Handling, and Storage of Photographs (Information leaflet). URL: <https://www.loc.gov/preservation/care/photolea.html> (дата звернення: 18.07.2020).
 14. Monique Fischer A Short Guide to Film Base Photographic Materials: Identification, Care, and Duplication. Northeast Document Conservation Center. URL: <https://www.nedcc.org/free-resources/preservation-leaflets/5.-photographs/5.1-a-short-guide-to-film-base-photographic-materials-identification,-care,-and-duplication>. (дата звернення: 18.07.2020).

Наталія БОЯР,
м. Рівне

Музей як освітній простір (на прикладі діяльності музеїв Рівненщини)

Постановка проблеми. У сьогоденні з'являються пріоритетні напрямки розвитку сучасних музеїв, які стають більш відкритими для суспільства, визначаються шляхи взаємодії з відвідувачем та перетворенням цих соціокультурних установ з пасивних зберігачів свідок матеріальної культури в інститути, що активно сприяють соціалізації особистості. Відбувається це не лише з використанням нових форм експозиційної діяльності із залученням нестандартних, творчих, креативних рішень, а й зі зміною пріоритетних напрямків діяльності сучасного музею, коли акцент робиться не на предметних експозиціях і колекціях, а зміщу-

ється в сторону дослідження цільової аудиторії та активної взаємодії з нею. Це стає можливим завдяки використанню сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, створенню мережі музейної взаємодії з іншими організаціями і установами для вирішення загальних завдань на основі партнерських взаємодій тощо.

Особливої уваги останнім часом набувають питання, які пов'язані з вивченням регіональної історії, створенням необхідних умов для формування пізнавального інтересу різних верств населення до осягнення історико-культурної спадщини рідного краю.

Мета статті: розглянути сучасні способи

організації музеями освітніх практик для вивчення та популяризації історико-культурної спадщини.

Результати дослідження. В процесі пізнання регіональної культурної спадщини важливого значення набуває діяльність краєзнавчих музеїв, які є унікальним історично-часовим простором, де відвідувач має змогу «зануритися» в культуру минулого. Особливим таким простір музею робить експозиція, як найважливіша частина музейного організму. Саме вона є тим майданчиком, на якому розгортається процес культурно-естетичного виховання в музеї, де завдяки створенню історичних образів виникає можливість здійснити важливі завдання просвітницького та освітнього спрямування.

Освіта – одна з перспективних сфер застосування різноманітних технологій. Широке використання в останні роки отримала музейна педагогіка, як сектор додаткової освіти. Музейні практики у вигляді початкових занять дають змогу візуалізувати історико-культурний контекст речей, сприяють вмінню реконструювати образи відповідної епохи на основі спілкування з культурною спадщиною, формують повагу до інших культур, готовність розуміти і приймати систему гуманістичних цінностей. Музейна педагогіка покликана здійснювати нетрадиційний підхід до освіти і сприяти самореалізації, особливо молоді. Окрім того, сучасний музей надає додаткові знання і можливість займатися творчістю у позанавчальний час.

Фонди краєзнавчого музею – це цілісне зібрання джерел з історії та природи певного краю. Суть комплектування фондів полягає у відборі різних культурних текстів у широкому сенсі слова і створенні умов для їх наступного прочитання. Тому основоположним моментом наукової концепції комплектування є проблема їх відбору. У краєзнавчому музеї комплектування, за рахунок своєї специфіки, часто пов'язане з нетрадиційними матеріалами неакадемічної тематики, публіцистики, художніх творів, у яких поєднуються різнопланові культурні тексти. Як і в інших типах музеїв, комплектація в музеї допускає участь самих відвідувачів в процесі вияву, збору, відбору матеріалів. Музейні проекти, пов'язані з цим аспектом діяльності, розробляються на основі повернення відвідувачів і жителів регіону до комплектації, вивчення, інтерпретації музейних матеріалів, пропаганді нових та існуючих колекцій. До організаційної роботи можуть бути залучені як приватні особи – колекціонери, краєзнавці, так і представники ініціативних груп будь-яко-

го виду об'єднання, громадські активісти – усі, хто виявляє ініціативу до даної діяльності зацікавлення і схильність. Таким чином, експозиція краєзнавчого музею ставить перед собою мету спонукати інтерес до історії свого рідного краю, сформувати світогляд, моральні, політичні, естетичні принципи у сучасному суспільстві. Також вона має свої особливості, котрі пов'язані з розкриттям різних сторін громадського життя, що характеризують національну особливість і розвиток культури та побуту. Саме таким чином музейна експозиція відображає історичну дійсність як єдиний, але різноплановий закономірний процес.

Сучасна експозиція краєзнавчого музею стає засобом комунікації, за рахунок доступності та унікальності сприйняття самих різних груп відвідувачів, тому представлені музейні предмети мають бути різноплановими, доступними для всіх категорій відвідувачів. Зв'язок із сучасністю має місце і в експозиціях при демонстрації оновлених знань про той чи інший об'єкт експозиції. Наприклад, висвітлюються нові знання про стародавні періоди історії краю і демонструються сучасні методи їх досліджень. В експозиції відображаються розробки музеєзнавчих проблем, нові знахідки при побудові експозицій. Багаторічна діяльність музеїв постійно вносить зміни у поняття експозиції, що вимагало переосмислення багатьох теоретичних положень. Окрім того, використання музейних матеріалів у процесі навчання та виховання сприяють пошуків пізнавальної діяльності, розкривають історичну минувшину, дають необхідні знання з повсякденної діяльності людини на різних етапах суспільного розвитку.

Особливе значення експозиція музею як освітньо-виховного середовища набуває в тому випадку, якщо розміщується у старовинній пам'ятці архітектури. Вже сам зовнішній вигляд пам'ятки архітектури створює відповідне налаштування у потенційних відвідувачів. Сучасні музеї активно пропонують відвідувачам нові формати, наприклад, різноманітні фестивалі, історичні реконструкції, клубні форми діяльності майстер-класи, квести. На сьогоднішній день це вже є звичною практикою роботи кожного музею, яку вони активно використовують. Також сьогодні вкрай затребуваний формат роботи лекторіїв. Як зазначає Караманов О. сучасні музеї зі своїми різноманітними колекціями являють важливі культурні й освітні центри, які не лише подають зміст колекцій, а й виступають потужним виховним чинником у формуванні різноманітних особистісних якостей лю-

дини. Виконуючи роль історичних джерел певної місцевості, музейні експонати становлять неабиякий інтерес для дослідника, а також забезпечують «нове пробудження» інтересу до культурної спадщини» [4, с. 343].

Прикладом такої освітньої діяльності музеїв є досвід організації музейних практик на Рівненщини, унікального регіону, який поєднує в собі автентичну історико-культурну спадщину Волині і Полісся.

Методичним центром області з питань музейного будівництва та організаційної роботи є Рівненський обласний краєзнавчий музей. Колишні його філії стали окремими музейними закладами. Так, Дубенський краєзнавчий музей та музей «Козацькі могили» набули статусу заповідників. Філією залишається Сарненський історико-етнографічний музей. Окрім того, музейна справа Рівненщини періоду незалежності доповнилася відкриттям музеїв у деяких районних центрах області, зокрема у Сарнах, Костополі, Березно, Корці, Млинові, та Радивиліві.

Від початку 2000-х років починає значно розширюватися музейна мережа Рівненщини. На даний час в області діє тринадцять державних музейних закладів: Рівненський обласний краєзнавчий музей, Державні історико-культурні заповідники міст Острога та Дубна, Національний історико-меморіальний комплекс «Поле Берестецької битви 1651 року» (біля с. Пляшева Радивилівського району), Культурно-археологічний центр «Пересопниця» (с. Пересопниця Рівненського району) та вісім районних музеїв різного профілю – Костопільський краєзнавчий, Березнівський краєзнавчий, Млинівський краєзнавчий, Радивилівський історичний, Зарічненський краєзнавчий, Корецький історичний і Дубровицький історико-етнографічний, Володимирецький районний історико-краєзнавчий музеї [7].

До складу Рівненського обласного краєзнавчого музею входять літературний музей Уласа Самчука, що знаходиться у Рівному, а також Сарненський історико-етнографічний музей. Складовою частиною Державного історико-культурного заповідника м. Острого є краєзнавчий музей, музей книги та друкарства, літературно-меморіальний музей М. Островського в с. Вілія.

Один із наймолодших державних музеїв області (з 2010 р.) – Володимирецький історичний має два відділи: Музей історії вузькоколійної залізниці та Поліського краю (с. Антонівка) та Поліський літературний музей (с. Городець). У Рівненському та Острозькому музейних закла-

дах функціонують постійно діючі виставки. Це відповідно – Музей бурштину та Нумізматично-фалеристична колекція. У 2010 році утворено ще 2 нових музеї – виставкову залу «Музей бурштину» обласного краєзнавчого музею та Володимирецький районний історичний музей з двома відділами (Поліській літературний музей в с. Городець; музей вузькоколійної залізниці та Поліського краю в с. Антонівка). Усі вони комплектують, зберігають, вивчають історичні, мистецькі, природничі матеріали, пов'язані з минулим та сучасним рідного краю. Музеї представляють в своїх експозиціях пам'ятки матеріальної і духовної культури, а також проводять освітянську та популяризаторську діяльність [2, с. 205].

У нових умовах розвитку музейної діяльності виникла потреба в модернізації і реконструкції музейних експозицій, адже «будь-яка експозиція в певні моменти перестає задовольняти вимоги часу і ситуації, стає не функціональною, а сама експозиція перетворюється в «мертвий камінь» музейної думки минулого» [1, с.13]. Відповідно, у музеях краю відбулося удосконалення змістовної частини постійних експозицій, увагу було зосереджено на місцевій історії. Для нових відкриттів і досліджень, поповнення експозицій і текстів екскурсій новими матеріалами працівники музеїв займаються науково-дослідницькою роботою. Збирання матеріалів здійснюється у різні способи – обстеження історичних місць, організація розвідок, розкопок стародавніх поселень і могильників, експедиції у села й райони, відряджень на підприємства і установи. Важливим напрямом науково-дослідницької діяльності є проведення експедицій: етнографічних, науково-природничих, історико-краєзнавчих, археологічних та ін. Окрім того, у музеях Рівненщини організовується та проводиться значна кількість екскурсій та лекцій, організовуються різноманітні експедиції, виставки та масові заходи. Щороку музейні фонди поповнюються новими надходженнями, які є результатом наукових експедицій, праці з старожилами, колекціонерами, краєзнавцями.

Важливу роль сьогодні відіграють форми і методи змісту освітньо-розвиваючого концепту. Використання нових засобів комунікації та медіа ресурсів, дозволяють знайти компромісні рішення обробки, інтерпретації, презентації і трансляції інформації. Музей, будучи альтернативним простором для освіти, відкриває можливості для позашкільної роботи з учнями. До прикладу, можемо навести сучасні форми і

прийоми освітніх програм музейного простору освітньо-розвиваючого концепту у музеях Рівненщини. Найбільш розповсюдженими з них є освітні програми і проекти орієнтовані на постійну аудиторію музею, зокрема екскурсії, лекції, мандрівки. Так, наприклад, однією із найпоширеніших форм обслуговування населення у музеях Рівненської області є екскурсія з різними її модифікаціями. Це може бути оглядова екскурсія, в якій відвідувачу подається загальне уявлення про музей, і тематична екскурсія. Для тих, хто відвідує музей часто, необхідний цикл тематичних екскурсій. Формою проведення таких екскурсій може бути екскурсія-гра для дошкільнят і молодших школярів, коли розповідь про музей перетворюється в гру питань і відповідей. Наприклад, у Рівненському обласному краєзнавчому музеї для дітей дошкільного віку і молодших школярів розроблена комплексна програма «Твій друг – музей», що включає в себе різні театральні-ігрові заняття: «Здрастуй, музей!», «Зустріч на лісових доріжках», «Рослини навколо нас», «Пригоди на воді і під водою» (екскурсії по відділу природи); «Запорізькі козаки – наша слава навіки», «Українська минувшина», «Про що розповіло гусяче перо», «Поміркуймо разом». Для учнів середніх і старших класів розроблена програма «Музей в школі». Це екскурсії, лекції, виїзні заняття, виховні години, які допомагають і доповнюють роботу вчителя. Досвід показав, що такі екскурсії сприймаються маленькими відвідувачами, зацікавлюють їх, залишають помітний слід у дитячих душах [5, с. 35].

Наступною формою виступають освітні програми музею, як разові, так і довгосторовкові, зорієнтовані на привернення нових відвідувачів до закладу і розширення цільових аудиторій. Так, ще у 1990 році фахівці обласного управління освіти та науки Н.П. Савчук та Т.М. Гавлітіна спільно з методичним відділом Рівненського обласного краєзнавчого музею розробили програму національного виховання «Моя земля – земля моїх батьків» [3]. Протягом 1991-1992 років учні під керівництвом досвідчених педагогів, краєзнавців під час дослідницької та пошукової роботи вивчали історію рідного села, рідної школи, училища, досліджували розвиток промислів та ремесел, знайомились із народними майстрами, записували фольклор, вивчали життя та творчість відомих письменників – наших земляків. За результатами цих досліджень створювались цікаві народознавчі центри з музейними експозиціями. Раніш існуючі музеї бойової та трудової слави почали відроджува-

тись у покращеному та доповненому варіанті у шкільних музеях історії села.

Постійно підтримуючи та удосконалюючи тісні ділові зв'язки, на початку 1992 року Рівненський обласний краєзнавчий музей та обласне управління освіти та науки вирішили спільно провести обласний огляд-конкурс на кращу народознавчу роботу в навчальному закладі «Моя земля – земля моїх батьків». Він став спробою перевірити теорію практикою і з мінімальними втратами впорядкувати шкільну музейну мережу. Подолати цю проблему допомогли тісні ділові стосунки започатковані у процесі проведення огляду-конкурсу 1992 року. Обласний краєзнавчий музей розробив, видав та розповсюдив у закладах освіти методичні рекомендації по створенню освітянських музеїв, надав консультації у цій роботі, в тому числі і з виїздом на місце. А найважливіше – залучав керівників освітянських Народних музеїв до навчання на 5-ти денних тематичних творчих лабораторіях, які організовував та проводив Рівненський обласний краєзнавчий музей спільно з Рівненським факультетом підвищення фахового рівня працівників культури.

У жовтні-грудні 2009 року Національна спілка краєзнавців провела перший загальноукраїнський конкурс «Кращий громадський музей України», у якому взяли участь 1000 із 4000 існуючих громадських музеїв країни Рівненська область представила на конкурс 5 Народних громадських музеїв – історико-етнографічний музей Бистрицького НВК «ЗОШ I-III ст.» Березнівського району, «Берегиня» Білокриницької ЗОШ Рівненського району, історико-етнографічний музей Липківської ЗОШ Гоцанського району, літературно-меморіальний музей У. Самчука у Дерманській «НВК ЗОШ I-III ст. – гімназія» Здолбунівського району та «Олеся» Кузьмівської ЗОШ Сарненського району. У січні 2018 року проведено Всеукраїнський конкурс екскурсіводів музеїв навчальних закладів «Край, в якому я живу» КЗ «Рівненська обласна станція юних туристів». Серед учасників – музеї навчальних закладів області за профілями – військово-історичні, літературні, історії населених пунктів; історії с. Бистричі Березнівського району, етнографічний музей села в Корецькому, музей Ф. Штейнгеля в Рівненському, дерев'яної хати та мистецтва в Гоцанському, музей «Олесі» О. Купріна в Сарненському, музей побуту і фольклору с. Голишів Рівненського району області тощо [2, с. 206]. Такі музейні практики дозволяють розвивати самостійні пошукові компетенції, а також комунікаційні навички.

Партнерські освітні програми і проекти музею, які розроблені у взаємодії із закладами сфери освіти (дитячими садочками, школами, спеціальними навчальними закладами, закладами вищої освіти) мають унікальну можливість поєднувати пізнавальні і практичні компетенції, завдяки їх реалізації як всередині музею, так і зовні. Прикладом подібної практики є музейні уроки, які дозволяють не лише закріпити, але й поглибити знання учнів за окремими темами. Музейний предмет тут виступає не лише як ілюстрація, але й як джерело для вивчення історії культурного та суспільного розвитку не лише локальної території, а й країни в цілому. Так, науково-освітня робота Рівненського обласного краєзнавчого музею сьогодні передбачає не лише експозиційно-екскурсійну роботу в музеї, а ще й проведення лекцій і практичних занять поза музеєм. Працівниками відділу маркетингу, розвитку та інвестування Рівненського краєзнавчого музею розроблено цілий ряд таких виїзних занять: «Корисні копалини нашого краю» для школярів молодших класів рівненських шкіл. Під час проведення таких виїзних екскурсій, які побудовані у цікавій інтерактивній та театралізованій формі, діти мають змогу ознайомлюватися з різноманітними корисними копалинами Рівненщини, а також мають нагоду відчувати їх на дотик. В процесі спілкування здійснюється обговорення способів їх застосування та виконуються цікаві завдання. Такі виїзні екскурсії вже досить багато років викликають зацікавлення і користуються попитом серед вчителів та учнів навчальних закладів міста [5, с. 52]. Також в числі виїзних екскурсій для учнів молодших класів можна назвати – «Як жили і чим займалися наші предки в давнину» (етнографічне заняття), «Віртуальне Рівне», «Рівненщина на початку ХХ століття, історія краю в 1917-1920-х роках», «Самоцвіт Полісся – бурштин», «Герої не вмирають» (події на Майдані 2013-2014 років та в зоні АТО), «Музично-обрядова культура Рівненського Полісся з використанням фото-, аудіо-, відео-матеріалів» [5, с. 53].

Для здобувачів вищої освіти проводяться тематичні лекції, зокрема у музеї Уласа Самчука було проведено лекції: «Улас Самчук в контексті празької школи», «Невідомий архів Уласа Самчука» та ін. У Рівненському обласному краєзнавчому музеї відділом маркетингу, розвитку та інвестування музею було проведено лекції «Музей як заклад сфери послуг», «Що таке музей».

Проекти, які представляють освітні простори,

інтерактивні майданчики, створені для проведення освітніх програм, є ще одним пластом освітньо-розвиваючого концепту у музейному просторі. Прикладом є організація зустрічей з цікавими людьми, краєзнавчі читання, круглі столи, конференції, виставки, наукові семінари, майстер-класи, музейні свята, презентації суспільно-значимих подій тощо.

З 1990-х років у музейному середовищі Рівненської області новою формою культурно-освітньої роботи стала організація і проведення музейних свят: історичних, військово-патріотичних, фольклорних, етнографічних. Резонансною подією в краї щороку стає проведення фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини», які влаштовуються щороку у травні, починаючи з 1993 р.

У Радивилівському історичному музеї традиційним стало проведення етнографічного свята «Музейне подвір'я запрошує», де майстри-умільці мають змогу продемонструвати результати своєї діяльності. Всі присутні мають нагоду отримати практичні навички у різних народних ремеслах. Також вартими уваги є театралізовані свята, зокрема, Андріївські вечорниці, свято Меланки, Івана Купала та ін. [6]. Цікавим і оригінальним проектом Рівненського обласного краєзнавчого музею є влаштування нічних екскурсій з включенням до них театралізованих дійств українських вечорниць зі спільним виконанням народних пісень з відвідувачами, частуванням пирогами та узваром [7].

Формат «нічних екскурсій» активно використовується і співробітниками Державного історико-культурного заповідника м. Дубна. Так, вони постійно шукають нові форми для приваблення туристів. Також попитом у відвідувачів користуються різноманітні театралізовані дійства, які організують у стінах замку. Найбільшою популярністю користується «Історія тортур і покарань» [7]. Важливим аспектом у такого формату музейної практики є створення атмосфери.

Невід'ємною формою освітньо-розвиваючого концепту сучасного музейного простору є мультимедіатехнології та інтерактивні практики вільної взаємодії з музейним середовищем, де відвідувачу пропонують стати «співучасником» багаторівневої комунікації музею. Музейні проекти і програми, які реалізуються в Інтернеті, мультимедійні освітні програми, програми на сайтах, віртуальні лекції стали звичним атрибутом культурної практики музеїв. Активне використання інформаційних комунікацій, мультимедіа та інтерактивних

технологій в контексті освітньо-розвиваючого концепту музейного простору поряд з традиційними видами діяльності відкриває широкий потенціал та технологічність діяльності музеїв і дає імпульс до динаміки і перспективного руху в даній сфері. Так, експозиційно-виставкову діяльність музеїв Рівненщини можна розглянути, опираючись на інформацію, представлену на офіційних сайтах музеїв. Розуміючи, що не у всіх є можливість відвідати музей, співробітники активно розвивають інтернет-ресурси: сайт музею, представництво музею на YouTube, соціальні мережі. Останні часто є основним інструментом для взаємодії з аудиторією, багато в чому ефективнішими, ніж розсилки чи взаємодія через традиційні ЗМІ. Для ефективної роботи з каналами доставки інформації передбачається поповнювати соціальні мережі інформацією збиральницької діяльності. На медіа порталі Рівненського обласного краєзнавчого музею є відео лекції по історії краю, розробляються відео екскурсії, експозиції позиції, виставки, підкасти на історичну тематику.

Рівненський обласний краєзнавчий музей упродовж років працює над створенням різних відео проектів. Тим самим, музей популяризує місцеву історію, відкриває імена визначних діячів, представляє власну колекцію, презентує створені заходи. Найкращі відео роботи відзначені на музейних та кінофестивалях в Україні за її межами. Найбільш значимими роботами є: короткометражний ігровий фільм «Кавалери», Танцювальний майстер-клас на святі «Музейні гостини – 2018», фільм-порівняння «Рівне крізь призму часу», телесюжет про документальний

фільм, знятий за участю Рівненського обласного краєзнавчого музею. У вересні 2018 року проект «Десять відео робіт, створених за участі та ініціативи Рівненського обласного краєзнавчого музею» зайняв III місце на 5-му Всеукраїнському музейному фестивалі у Дніпрі в номінації «Впровадження музейних програм, акцій, заходів (промоушен)» [8]. В перспективі є створення інтерактивної відео-лекції про особистий архів Уласа Самчука від журналіста України, лауреата літературної премії ім. У. Самчука Віктора Мазаного.

Висновки. У сучасній ситуації соціокультурного розвитку стрімко зростає роль музею як освітнього простору, де створюються цикли музейних занять, освітніх програм, розробляються нові музейно-педагогічні технології, з урахуванням особливостей різновікових груп населення. Особливе значення має краєзнавчий зміст освіти, представлений в освітньому просторі музею, який узагальнює його культурно-історичний досвід, формує траєкторію ефективної взаємодії музею і закладів освіти, а також створює наукові основи для реалізації освітніх програм, навчальних занять та інших форм «культури участі» відвідувачів завдяки принципам реконструкції, театралізації, інтерактивності та проектування.

Таким чином, в контексті освітньо-розвиваючого концепту розробка і реалізація освітніх програм і проектів сприяє розширенню суспільного значення і доступності музеїв, розвитку нових навиків і знань про спадщину у зручній для відвідувачів формі, утворюючи при цьому роль музеїв у сфері освіти і сучасному соціокультурному просторі.

Джерела та література

1. Атаманенко В. Наукова та музейна діяльність. Волинська книга: історія, дослідж., колекціонування: наук. зб.: Острог, 2005. – С.13-29.
2. Виткалов С. В. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: монографія. Рівне: ППДМ, 2012. 416 с.
3. Дзюбик Т. Про що може повідати наш музей. Прапор перемоги: громадсько-політична газета Радивилівського району. 2000. № 30. С.2.
4. Караманов О. В. Музейні експонати як джерела локальної історії: педагогічний аспект. Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів/ Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Т. 19 (у 2-х
- кн.). Тематичний випуск «Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація». Кн. 2, ч. 2. К., 2009. С. 343-349.
5. Каук Т.Л. Музей і школа: партнерство в освітньо-виховному процесі. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівне: Волинські береги, 2018. Вип. 14. С. 34-38
6. Книга обліку масових заходів. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 2013-2017. 48 с
7. Регіональний інформаційний портал: Рівненщина. URL: www.irp.rv.ua
8. Рівненський музей став призером всеукраїнського фестивалю URL: <http://oblrada.rv.ua>

Оксана БРЕГІН,
м. Збараж

Нумізматична колекція у фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля»

У даній статті проаналізовано музейне зібрання колекції «Нумізматика» НЗ «Замки Тернопілля», яка розглядає історію грошового обігу на теренах України і в цілому, висвітлює важливі етапи розвою цієї царини мистецтва. Особливу увагу приділено історії розвитку українських грошей періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Ключові слова: античні монети, римські монети, паперові гроші, грошовий обіг, нагороди, динари, боратинки, соліди, карбованець, гривня.

Колекція «Нумізматика» Національного заповідника «Замки Тернопілля» у м. Збаражі налічує понад 7 тисяч одиниць зберігання, причому значну її частину становлять монети, паперові гроші і нагороди. Дана збірка висвітлює важливі етапи розвою цієї царини мистецтва. У ній монети – більше як ста країн світу. Найчисленнішу групу становлять монети тих країн, до складу яких у різний час входили західноукраїнські землі, зокрема Польщі, Австро-Угорщини, а також Росії та Німеччини. Увесь масив монет можна поділити за наступними основними групами: римські монети європейських країн (російські, австрійські, шведські, польські, литовські), та ін. країн Європи, Америки, Африки – монети другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Надзвичайно цінною групою є античні монети Греції і Риму, оскільки слов'янські племена, що проживали на території сучасної України, мали жваві відносини з купцями – представниками цих держав. Останні навіть заснували міста-колонії у Північному Причорномор'ї. В 30-х роках IV ст. нашої ери монетне виготовлення античних міст-колоній, у зв'язку зі знеціненням монет і переходом до натурального господарства, взагалі припиняється. Монетна справа античних міст Північного Причорномор'я – одна з найбільших цікавих і яскравих сторінок у нумізматичній історії античної епохи. Надзвичайний інтерес становлять динарії Римської імперії I-III ст. н. е.

Цікавими є монети поч. XVII ст. часів Сігізмунда IV та правителів Речі Посполитої (боратинки, соліди), карбувались у 1659-1666 рр. для покриття державних боргів. Випущені в обіг у кількості близько 10 млн., боратинки негатив-

но вплинули на розвиток монетної справи та економіки в цілому. Назву отримали від автора проекту випуску монет підприємця Т. Боратіні. У колекції налічуються і давні монети в одиничному екземплярі, такі як празький гріш, що карбувалися у честь правління чеського короля Вацлава II. Це одна з найпопулярніших монет Середньовіччя. Початок карбування припадає на XIV ст. Вважається, що зразком для них стали французькі гро труа (турноза). Як і французький, празький гріш рівний 12 монетам меншого номіналу (парвусів або ж празьких динарів) [9, с. 58].

Не менш цікавою є і боністика даної колекції, серед якої більш як 800 одиниць паперових грошей з 80 країн світу. Зібрання грошових паперових знаків будь-якого історичного періоду дає можливість відтворити характер відповідної епохи часом у таких деталях, які майже не вловимі і недоступні у передачі словами; до того ж у художньому відношенні вони являють собою зразки графічного мистецтва, бо містять чудові малюнки, орнаменти, символічні зображення, що відбивають індивідуальність не тільки художника, але й усього соціуму. Особливий інтерес та зацікавлення викликають банкноти уже неіснуючих держав, зокрема Російської та Австро-Угорської імперій, Радянського Союзу, Югославії, Чехословаччини. Є в колекції і паперові гроші незвіданої держави – Придністров'я. З утворенням Євросоюзу та введенням в обіг єдиної для його членів грошової одиниці – євро, більшість європейських країн, членів Євросоюзу, перейшли на нову валюту. Тому зріс інтерес та попит колекціонерів до старих паперових грошей Європи: франків, марок, лір, песо, ескудо, крон і т.д.

Цікаву частину складають паперові гроші країн Азії, Латинської Америки, Африки. Колекція представлена 13 країнами Америки – Еквадор, Гондурас, Канада, США, Мексика, Бразилія, Парагвай, Аргентина, Гайяна, Венесуела, Куба, Перу, Сурінам, Чилі; 19 країнами Азії – М'янма (Бірма), Узбекистан, Казахстан, Китай, Корея, Бангладеш, Іран, Сирія, Монголія, Пакистан, Афганістан, Ірак, Лаос, Туреччина, Японія, Бірма, Ліван, Індія, Азербайджан; та 10 країнами Африки – Мозамбик, Конго, Нігерія,

Гвінея, Алжир, Зімбабве, Замбія Єгипет, Бурунді, Заїр. Ці банкноти надзвичайно різнобарвні, наповненні етнічними мотивами. Вони викликають інтерес не лише як гроші, але й як маленькі витвори мистецтва.

Особливе місце приділяється історії розвитку українських грошей періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Українська Народна Республіка, проголошена 20 листопада 1917 р. універсалом Центральної Ради, повинна була мати власну символіку, знаки суверенітету, грошову систему. Запровадження власної валюти зумовив і справжній голод на гроші, що настав в Україні у 1917 р.

19 грудня 1917 р. Центральна Рада ухвалила тимчасовий закон про випуск державних кредитних білетів Української Народної Республіки «...у розмірі, строго обмеженому дійсними потребами грошового обігу, під забезпечення тимчасового, до утворення золотого фонду

всім майном Республіки...».

Перша емісія Української Народної Республіки була здійснена у карбованцях. Справжнім твором високої мистецької вартості з особливим, глибоко національним малюнком у стилі українського бароко є перша українська банкнота – державний кредитовий білет номіналом 100 карбованців, випущена в обіг 5 січня 1918 р. Автор ескізу – видатний український графік Георгій Нарбут. У центрі банкноти, дещо ліворуч, зображений тризуб з хрестом. Ця символіка належала ще київському князю Володимирі Великому. Тризуб, як герб, офіційно затвердять через 54 дні після випуску першого українського кредитового білета. На наступних купюрах тризуб зображують без хреста. Праворуч зображений арбалет, що в XVII ст. був гербом Київського магістрату. На звороті банкноти написи чотирма мовами: українською, російською, польською та на івриті. Таким чином українсь-

Українські гроші періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

кий уряд підкреслював толерантність до національних меншин. Цей паперовий знак вважається досить рідкісною пам'яткою, хоч надруковано їх було на 53 мільйони 250 тисяч карбованців. Усі білети однієї серії і номера АД 185, водяного знаку не мали [1, с.54].

Продовжуючи самостійну фінансову політику, Центральна Рада 1 березня 1918 р. ухвалила закон, відповідно до якого за основну грошову одиницю було взято гривню, що містила 8,712 долі чистого золота і поділялася на 100 шагів. Дві гривні дорівнювали одному карбованцю. У найкращій на той час друкарні Берліна Центральна Рада замовила гривні, та в обіг вони були введені тільки за гетьмана Скоропадського.

Знаки Державної Скарбниці, так звані «лопатки», що з'явилися в обігу у квітні 1918 р., представлені невеликою кількістю: 25 карбованців – 2 примірники. На лицьовому боці купюр художник Олександр Красовський зобразив селянку з серпом та снопом колосків і селянина, який спирається на лопату (звідси народна назва). Випускалися знаки Державної Скарбниці у Києві та Одесі. Коли навесні 1919 р. денікінці захопили Одесу, вони поряд з «денікінками» друкували і «лопатки» номіналом 50 карбованців для власних потреб. Це змусило український уряд оголосити фальшивими знаки серії АО від № 210 і вище.

Намагаючись полегшити розмінну кризу, яка виникла у зв'язку з відсутністю дрібних номіналів, Центральна Рада 18 квітня 1918 р. випустила в обіг паперові розмінні гроші вартістю 10, 20 (художник А. Середа), 30, 40 і 50 (художник Г. Нарбут) шагів. Вони майже цілковито повторювали малюнок поштових марок, які друкувалися ще з грудня 1917 р. київською друкарнею Кульженка: той же напис «Українська Народна Республіка», позначення номіналу, рослинно-квітковий орнамент, зображення класичного тризуба, заквітчаної жіночої голівки, селянина у капелюсі, прикрашеному колоссям, але мали на звороті напис «Ходить нарівні з дзвінкою монетою». Друкували шаги (у народі «метелики») у Києві аркушами по 100 штук з перфорацією, щоб легше відривати. Усього їх випущено на 16 мільйонів карбованців. Даних примірників у колекції немає.

Брак грошей змусив з 5 серпня 1918 р. використовувати як гроші 3,6-процентні облігації внутрішньої позики – білети Державної Скарбниці, вартістю 50, 100, 200 і 1000 гривень. Автором ескізів був Г. Нарбут. Мистецьке оформлення їх небагате. В основі облігації – квадрат, зліва і справа від нього – по 4 купони на ви-

плату відсотків (купони розгорталися ніби крила звідси народна назва облігацій: «аероплани»), традиційні написи в орнаментованій рамі, обплетеній гірляндюю, тризуб на фігурному щиті в оточенні булави, пірнача, двох бунчуків – старшинських клейнодів.

18 жовтня 1918 р., за два місяці до свого падіння, уряд гетьмана Скоропадського випустив в обіг доставлені літаками з Німеччини кредитові білети вартістю 2 (художник В. Кричевський), 10, 100, 500 (художник Г. Нарбут) гривень. Катастрофічна інфляція вимагала грошей більших номіналів і незабаром у обігу з'явилися купюри у 1000 і 2000 гривень (художник Іван Мозалевський). Грошові знаки усіх номіналів, що були випущені за гетьмана, представлені у музейній колекції 8 примірниками. Якщо у Франції, Німеччині паперові гроші України цього періоду вважали за зразок виконання державних паперів – то, мабуть, мали на увазі перш за все банкноти, автором яких був Георгій Нарбут. Найкращим його твором на цій царині, шедевром нової української графіки були 100 гривень 1918 р., де використане гільшоване тло чотирьох видів, неперевершені нарбутівські написи, зображення традиційного тризуба і розкішних вінків з квітів, плодів, овочів, колосків, символічних постатей жінки у національному вбранні із снопом пшениці та серпом у руці та чоловіка, який спирається на обвитий лавром молот. Це – своєрідний гімн Україні, її родючій землі, працьовитому народові [8 с. 74].

Скрутне економічне і політичне становище, велика потреба у грошах, викликана воєнними діями проти радянської Росії, змусила уряд Директорії, утвореної 14 листопада 1918 р., використовувати запаси грошей, випущених в обіг Центральною Радою та урядом гетьмана, російські рублі, німецькі марки, австрійські крони, бони міст і окремих сіл України. Згодом Директорія переїжджає до Вінниці, звідти до Тернополя, а потім – до Станиславова (нині м. Івано-Франківськ), де в друкарні Хованця були надруковані купюри номіналом 5 гривень (лютий – початок березня 1919 р.). Зберігаються у колекції заповідника лише 1 примірником. Зліва на аверсі цієї банкноти тризуб, малюнок узятий з реверсу 10 крб. Під ним зазначено: «Серія С.А.І.», праворуч напис – «Розмінний знак Державної Скарбниці УНР». Нижче номінал – «5 гривень» – і підпис Директора Державної Скарбниці, передрукований з купюри 25 або 50 крб. Зліва на реверсі – герб, зверху – «5 гривень». Ці купюри друкувалися на сірому папері. Розмір – 58x98 мм. Основна кількість купюр цієї

емісії використовувалася населенням Галичини. У Кам'янці-Подільському Директорія пустила в обіг купюри номіналом 10, 25, 100, 250 і 1000 крб. (а також станиславівські п'ять гривень).

Інші (100, 250 і 1000 крб.) купюри у 100 (художник Г. Нарбут), 250 (художник Б. Романовський) і 1000 (художник Г. Золотов) карбованців введені у обіг у серпні 1919 р., а 10 і 25 карбо-

Паперові гроші країн світу

Медалі «За отвагу» і «За боевые заслуги», орден «Отечественная война»

ванців (художник А. Приходько) – у жовтні 1919 р. Найкращим грошовим знаком цього періоду є 1000 карбованців, виконані Г. Золотавим у стилі українського бароко. На жаль, до колекції заповідника потрапила лише одна купюра.

Музейна збірка грошових паперових знаків 1917-1921 рр. має неабияке значення, бо містить справжні твори мистецтва світового рівня, символи художньої, духовної творчості українського народу, його політичної і економічної сили.

Безумовний інтерес у даній колекції викликають нагороди СРСР, України, Австрії, Австро-Угорщини, Німеччини, Польщі, Франції та Канади.

У зв'язку з тим, що Україна тривалий час була

частиною Радянського Союзу, тому в фондах заповідника найбільшу кількість займають відзнаки ССР, а саме: ордени Вітчизняної війни, медалі «За відвагу», медалі «За бойові заслуги» та інші. Не менш цінною є військова нагорода - Австро-Угорщини часів правління останнього цісаря Карла I – Військовий Хрест Карла.

Дана колекція нашого заповідника надзвичайно велика і цікава. Її пам'ятки представлені у постійно діючій експозиції. На сьогодні збірка за своїм складом та характером вирізняється за рядом основних тематичних розгалужень і містить доволі розмаїтий матеріал, що ілюструє широкий спектр тенденцій у розвитку нумізматики в багатьох країнах світу.

Джерела та література

1. Ветров І. Національні грошові знаки України 1917-1920 рр. / І. Ветров, М. Виговський // Київська старовина. - 1993. - № 1. - С. 89.
2. Ємченко О. Історія України в грошах / О. Ємченко // Київська старовина. - 1994. - №6. - С. 104-106.
3. Історія грошей в Україні з давніх часів до сучасності (на нумізматичних і боністичних джерелах) : Зб. наук. матеріалів Другої і Третьої міжнар. наук.-практ. конф. ТАНГ (1999, 2000 рр.) / ред.: Б. М. Андрушків; Терноп. акад. нар. госп-ва. – Т. : Екон. думка, 2001. - 112 с.
4. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – Київ, 1971.
5. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. – Київ, 1981.
6. Римар А. П. Грошові емісії Гетьманської держави Павла Скоропадського / А.П. Римар // Питання культурології; зб. наук. праць, – К.: КНУКіМ. 2007. – Вип. 23 – С. 110-116.
7. Римар А. П. Грошова система уряду УНР як чинник формування наріжних принципів української національної ідеї / А. П. Римар // Культура і мистецтво у сучасному світі; зб. наук. праць. – Київ : КНУКіМ, 2008. – Вип. 9. – С. 107-114.
8. Тхоржевський Р. Й. Нариси історії паперових грошей України / Р. Й. Тхоржевський. – Донецьк, 1993. – 87 с.
9. Шуст Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні / Роман Шуст, 2007. – 372 с.
10. Ємченко О. Історія України в грошах / Олександр Ємченко // Київська старовина. – 1994. – № 6. – С. 104-106.
11. Інвентарна книга «Нумізматика» № 1. 1994-1996 рр.
12. Інвентарна книга «Нумізматика» № 2. 1996-1999 рр.
13. Інвентарна книга «Нумізматика» № 3. 1999-2001 рр.
14. Інвентарна книга «Нумізматика» № 4. 2001-2005 рр.
15. Інвентарна книга «Нумізматика» № 5. 2005-2009 рр.

Андрій БРИЖУК,
м. Острого

Віртуальний музей культурної спадщини доби князів Острозьких

Місто Острого багате на культурну спадщину: на його території розташовані 6 пам'яток архітектури національного значення та 13 місцевого, функціонують чотири музеї з унікальними збірками експонатів із часів первісної доби до сьогодення. Особливе місце в культурному надбанні Острога займає спадщина князів Острозьких як зразок кращих здобутків у культурі XIV-XVII ст. не лише України, але й Польщі, Білорусі та Литви, де були маєтності й володіння княжої родини.

Музеєфікована частина пам'яток Острога сприяє розвитку культурного туризму. Діяльність Василя-Костянтина Костянтиновича – представника княжого роду Острозьких – подарувала українській культурі «Острозьку Біблію» – перше повне видання книг Святого Письма, першу вищу школу «Острозьку академію», що стало важливим елементом самоідентифікації нації та впливає на розвиток сучасного міста Острога. Завдяки цим надбанням, туристична галузь є пріоритетною в плані стратегічного розвитку міста до 2026 р. Щороку місто відвідують тисячі школярів, аби не лише зі сторінок підручників дізнатися про історію краю. Державний історико-культурний заповідник м. Острога постійно розробляє нові продукти, щоб відповідати запитам сьогодення, ще більше зацікавити відвідувачів (квести, театралізовані екскурсії, аудіогіди, інтерактивні елементи в експозиціях). При пошуку google за тегом «Острого», після традиційної статті про місто, у Вікіпедії йде сторінка туристичної фірми «Анга Тревел анга.уа», що підтверджує туристичний потенціал міста.

Однак, до 2019 р. практично не було якісного культурного продукту в мережі, який би гідно демонстрував та популяризував спадщину князів Острозьких та Острога загалом. Аналоговим рішенням синтезу спадщини є видання «Князі Острозькі» (автори Баркас, О. Дзярнович, Р. Раюскене, І. Тесленко) від видавництва «Балтія-Друк» [7]. Відділ культури й туризму Острозької міської ради у 2019 р. ініціював створення віртуального музею князів Острозьких. Проект був підтриманий Українським культурним фондом.

На цей час Український культурний фонд вдруге оголосив конкурс на грантове фінансування проектів. Ця державна установа створе-

на у 2017 р. на підставі відповідного Закону України, з метою сприяння розвитку національної культури та мистецтва в державі, забезпечення сприятливих умов для розвитку інтелектуального та духовного потенціалу особистості й суспільства, широкого доступу громадян до національного культурного надбання, підтримки культурного розмаїття та інтеграції української культури у світовий культурний простір.

Станом на початок 2019 р. острожани реалізували кілька проектів. Найяскравішим із реалізованих є створення арт-простору «Культурний барбакан» – ревіталізація пам'ятки національного значення XV ст. – Татарської надбрамної вежі в сучасний арт-простір. Проект є одним із переможців конкурсу «Малі міста – великі враження» від Міністерства культури України [6]. Фінансування проекту відбувалося із чотирьох джерел: Міністерство культури України, Острозька міська рада, Рівненська обласна рада, а також було проведено перший спільнокошт, котрий зібрав понад 35 тисяч гривень. Відкриття проекту відбулося масштабним фестивалем «Від бароко до року», який відвідало близько 5 тисяч осіб.

Прикладом роботи із спадщиною є проект «Створення електронного каталогу культурної спадщини міста з попередньою паспортизацією об'єктів місцевого значення». Він був реалізований за підтримки Українського культурного фонду. Уперше було здійснено паспортизацію 13 пам'яток місцевого значення, що є важливою частиною процесу моніторингу за станом пам'ятки, а також сприяє подальшому збереженню та популяризації. Окрім того, була здійснена спроба зібрати значну частину архівних фото міста та розмістити їх на відкритому порталі [4]. Роботи над наповненням сайту є перманентним процесом і тривають далі у співпраці з Державним історико-культурним заповідником м. Острога та Національним університетом «Острозька академія». Важливим досвідом був проект «Створення мобільної інфраструктури» за підтримки Рівненської обласної адміністрації, як одного з проектів переможців конкурсу розвитку територіальних громад Рівненщини. У проекті було закуплено 100 дерев'яних розкладних стільців, 15 мольбертів та 5 торговий яток для містечка майстрів. Усе це обладнання використовується для проведення куль-

турних заходів на високому якісному рівні.

Маючи такий досвід, Анастасія Драчук із командою отримала схвалення на фінансування від Українського культурного фонду. Ідея проєкту – створення платформи для збору, вивчення та повноцінного представлення культурного надбання княжої доби Острозьких, яка є наявна на території України, а також, у майбутньому, після встановлення домовленостей, із музеями Польщі, Литви та Білорусі. Важливо зазначити, що про спадщину князів Острозьких добре відомо в Європі, але як про частини на територіях Польщі, Литви. А проєкт покликаний показати, що це перш за все надбання України, яке теж має європейське значення.

За проєктом було створено віртуальний музей культурної спадщини доби князів Острозьких, який став платформою для популяризації кращих надбань культури Острога XIV-XVII ст. та синтезував інформацію про пов'язані з княжою родиною Острозьких артефакти в музеях міста Острога. Застосування інноваційних технологій у процесі створення та наповнення забезпечує зацікавлення широкої аудиторії до проєкту, адже віртуальний музей пропонує контент, що є пізнавальним за змістом. Проєкт є частиною культурної дипломатії України за кордоном та сприяє формуванню зовнішнього іміджу Острога [5].

З погляду музеєзнавства, віртуальний музей представляє собою цифровий об'єкт, який спирається на колекцію або ідею музею з метою доповнення, покращення або розширення досвіду через персоналізацію, інтерактивність і змістовність. Віртуальні музеї можуть виступати як цифрова паралель фізичного музею або діяти самостійно, зберігаючи авторитетний статус, який надає Міжнародна рада музеїв (ICOM) у своєму визначенні музею [8 с. 17]. У поєднанні з місією фізичного музею, віртуальний музей також надає доступ громадськості до систем знань, до колекцій, що сприяє їх довгостроковому збереженню [8]. Практика використання інноваційних технологій активно впроваджується в іноземних та провідних музеях України. Однак через обмежені власні ресурси музеїв малих міст, зокрема – Острога, такі зміни стали можливі лише за умови залучення зовнішнього фінансування.

Для популяризації матеріальної спадщини князів Острозьких, що є періодом найбільшою розквіту міста Острога, було оцифровано 20 експонатів з колекції Державного історико-культурного заповідника м. Острога. Плоскі, за своїми фізичними властивостями, музейні пред-

мети було детально сфотографовано, окремі детальні фотографії згодом були склеєні в один файл із найкращим розширенням. Таке «фотосканування» дозволяє якісно представити портрети та ікони з музейної колекції. Наприклад, в електронній версії «Портрету невідомого в червоній шубі» можна розглядити найменші деталі одягу, а на іконі «Богородиця Одигітрія» XV ст. сліди старіння та кракелюр [2].

Об'ємні об'єкти було оцифровано методом фотометрії. У цій технології використовують одну камеру, яка робить зйомку декількох кадрів при будь-яких умовах освітлення. Цей метод дозволяє створити модель об'єкта по кожному пікселю. Силуетні техніки використовують контури з послідовних фотографій тривимірного об'єкта. Ці силуети екструдують і перетворюють, щоб отримати видиму оболонку об'єкта. З хмари точок, які створюють фотометрією створюється 3D об'єкт.

Кураторським рішенням віртуального музею займалися співробітники Державного історико-культурного заповідника міста Острога. Було відібрано експонати з колекції установи, що презентують спадщину князів Острозьких. Галерею князів Острозьких представляють портрети: Олександра Острозького, Януша Острозького, Беати Костелецької, Костянтина Івановича Острозького, Василя-Костянтина Острозького, ікона Преподобного князя Федора Острозького та портрет невідомого в червоній шубі. «Круглі» предмети представлені 3D моделями шаблі XVII ст., щита типу таргет XVI ст., мотики XVI ст., печатки магістрату м. Острог 1700 р., аналоя з житієм Святого Миколая XVII ст., кахлі XVII ст., кахля з дзеркальним відтиском напису «GRYEI SIE DRABI», кахлі XV ст., довгоствольної гармати XVII ст. та окладу Євангелія 1735 року. Іконописну колекцію музею представлено через образи: Спас-Емануїл. XVII ст., Богородиця Одигітрія. XVI ст., Різдво Богородиці. XVI ст., Благовіщення. XV ст. та Юрій Змієборець. XVI ст.

Використання новітніх технологій під час реалізації проєкту розширює можливості сприйняття та доступу до інформації, а також дозволяє створити контент, який у легкій та інтерактивній формі представляє ту інформацію, яка раніше була цікава лише обмеженому колу спеціалістів в історичній та культурній сфері. Команда відзняла п'ять відеороликів про діяльність княжого роду у форматі 360°, що яскраво презентує спадщину роду в доповненій реальності з використанням VR-окулярів.

27 вересня 2019 р. відбувся форум «Культур-

на спадщина в XXI ст. Князі Острозькі». Під час заходу представники відділу культури і туризму Острозького міськвиконкому презентували результати проекту «Віртуальний музей спадщини князів Острозьких». «Форум – це фінальна точка організації проекту, який ми виграли в Українському культурному фонді. І відповідно, щоб презентувати наш проект і зацікавити людей, говорити про VR-технології, про спадщину князів Острозьких, ми вирішили організувати такий форум. Це свого роду майданчик для спілкування із спеціалістами, можливість почути цікавих людей, обмінятися думками та контактами», – зауважила співорганізаторка проекту Олеся Гошук [12].

Подальша реалізація даного проекту об'єднає музейні та інші культурні установи України, Польщі, Білорусі та Литви та створить спільний конкурентоспроможний культурний продукт. Також це сприятиме покращенню співпраці в культурній сфері між нашими країнами-сусідами, адже спільна культурна спадщина – це позитивний об'єднавчий чинник. Згодом віртуальний музей буде поповнюватися інформацією про експонати доби князів Острозьких, які зараз знаходяться за кордоном. Реалізація цих планів буде здійснюватися по можливості та за грантові кошти. Цьогоріч проект буде продовжено з ціллю створення інтерактивної карти володінь князів Острозьких. Подана ініціатива від Громадської організації «Братство ім. кн. Острозьких» була підтримана в серії грантів цифрової співпраці від «House of Europe» [10]. Міжнародним партнером є Замок Гурків у Шамотулах (Польща).

Реалізований проект знаходить своє продовження і в проектах Державного історико-культурного заповідника м. Острога. Упродовж останніх півтора роки заповідник активно працює над залученням грантового фінансування. Зокрема, у 2019 р. реалізовано проект «Інтерактивний музей стародруків» від «Малі міста – великі враження» (програма Міністерства культури). Створено інтерактивну експозицію Музею книги та друкарства м. Острога з новими просторовими рішеннями та методами показу колекції. Архітектурну особливість вежі XVI ст. було підкреслено шляхом показу масштабної проєкції [1]. В поточному році Державний історико-культурний заповідник м. Острога реалізовуватиме проект «Інклюзивний музей в Острозькому замку» за підтримки Українського культурного фонду. У межах проекту експозиція музею буде доповнена низкою тактильних копій експонатів. Також заплановано створення путівника музеєм для незрячих, слабозорих та путівника з адаптованим текстом для людей із порушеннями слуху українською мовою. Окрім того, аудіогід заповідника доповнять англійською, польською мовами та тифлокоментар українською. Основне завдання проекту – зробити доступною для людей з інвалідністю багату історико-культурну та мистецьку колекцію Державного історико-культурного заповідника м. Острога. Дві 3D моделі, створені для віртуального музею, будуть надруковані з метою «показу» для незрячих. Сфера 3D друку дозволяє створювати досить точні копії об'єктів і поверхонь.

Джерела та література

1. Брижук А., Позіховська С. Обґрунтування змін в експозиції Музею книги та друкарства м. Острога // Острозький краєзнавчий збірник. – Вип. 11. – Острог, 2019. – С. 250-259.
2. Віртуальний музей спадщини князів Острозьких [Електронний ресурс] / – URL: <https://ostvr.com/uk>
3. Віртуальний музей спадщини князів Острозьких презентували у Рівному [Електронний ресурс] / – URL: <http://www.prostir.museum/ua/post/42281>
4. Грантова угода за проектом «Створення електронного каталогу культурної спадщини міста з попередньою паспортизацією об'єктів місцевого значення». Архів автора.
5. Грантова угода за проектом «Віртуальний музей спадщини князів Острозьких». Архів автора.
6. Данильчук Г. В Острозі подія року – «Культурний Барбакан» [Електронний ресурс] / – URL: <https://rvnews.rv.ua/post/view/1537191212-v-ostrozi-podiya-roku-kulturniy-barbakan-fotoreportazh>
7. Князі Острозькі: науково-популярне видання / Колектив авторів. – Київ : Балтія-Друк, 2014. – 280 с., іл.
8. Ковальчук Є. Музей у сучасному світі: розробка наукової концепції. Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 3. – Луцьк, 2012. – С. 17-22.
9. Лебедев А. В. Виртуальные музеи и виртуализация музея // Мир музея. – 2010. – № 10. – С. 5.
10. Острозький замок отримає майже пів мільйона гривень від Українського культурного фонду [Електронний ресурс] / – URL: <https://www.rv.gov.ua/news/ostrozkij-zamok-otrimaye-majzhe-piv-milijona-griven-vid-ukrayinskogo-kulturnogo-fondu?fbclid=IwAR2FiLxyiX1kSoZqXGWwcWpHa7Y-6Dhavu9bu9KyXPTMUxXYitbwRGx8AFRY>
11. Програми House of Europe [Електронний ресурс] / – URL: <https://houseofeurope.org.ua/>
12. Харитонова К. Форум «Культурна спадщина в XXI ст. Князі Острозькі» [Електронний ресурс] / – URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2019/27-09-02>

Оксана ВОЗНЮК,

м. Луцьк

Внесок Митрополита УАПЦ Анатолія Дублянського в розвиток волинського музейництва та краєзнавства

У статті обґрунтовано необхідність дослідження життя та громадсько-культурної і релігійної діяльності відомих діячів української діаспори в контексті українського державотворення. Проаналізовано життєвий досвід Анатолія Дублянського та його внесок у розвиток української культури і церкви.

Ключові слова: Анатолій Дублянський, культура, музей, релігія, діаспора.

We believe that authentic research of life, social and cultural activities are well-known diasporas in the context of Ukrainian state-building. The experience of life of Anatoliy Dubliansky has been analyzed and his contribution into Ukrainian culture and churches.

Keywords: Anatoly Dublyansky, culture, museum, religion, diaspora.

Постановка проблеми. До числа маловідомих до недавнього часу яскравих особистостей нашої історії, чиє життя та подвижницька діяльність повертаються із забуття, заслуговують на пошану і вивчення, належить волинянин Анатолій Захарович Дублянський (1912–1997). Краєзнавець, журналіст, музейник, громадський та релігійний діяч в діаспорі – він належить до тієї невеликої когорти волинян, які своєю невтомною працею, величезними фізичними зусиллями, прагненням духовного самовдосконалення, здобули вищу освіту у престижних європейських університетах, стали відомими у світі українцями, ніколи не пориваючи зв'язків із материнською землею. Життєвий шлях А. Дублянського становить, на нашу думку, значний науковий інтерес: ще студентом почав публікувати статті з історії Волині та України у періодиці, у кінці 1930-х – першій половині 1940-х рр. займався музейною, учительською та журналістською діяльністю, на початку 1944 р. змушений емігрувати, пов'язав своє життя із церквою, закінчивши земний шлях у сані митрополита Паризького і Західноєвропейського Української Автокефальної Православної Церкви. Своє життя присвятив служінню Богу та Україні.

Актуальність творчої спадщини А. Дублянського і відсутність ґрунтовної наукової розробки питань, пов'язаних із життям та діяльністю видатного культурного та релігійного діяча, зу-

мовили вибір теми дослідження. До того ж, вивчення подібних питань має велике пізнавальне та практичне значення, адже дозволяє глибше зрозуміти окремі періоди нашої історії.

Мета статті. Проаналізувати особистий внесок А. Дублянського у розвиток волинського краєзнавства та музейництва в контексті українського державотворення в ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Основні дослідження та публікації про А. Дублянського з'явилися в Україні лише в період незалежності. Життю та діяльності були присвячені оглядові газетні публікації В. Мельника [10], Г. Марчук [9], Б. Колоска. Наукову і краєзнавчу діяльність дослідили Н. Сташенко [18], Н. Кінд-Войтюк [7], А. Силюк [14; 15] та Ф. Рябчикова [13]. Релігійна та меценатська діяльність стала предметом дослідження Д. Бурка [1], В. Фюльмеса [19]. Досліджуваний темі були присвячені магістерська праця і низка наукових статей О. Силюк [16]. Виявлення нових архівних та музейних документів, діаспорних джерел дозволяє ширше і глибше проаналізувати особистий внесок А. Дублянського у розвиток української культури і церкви, зокрема волинського музейництва і краєзнавства в ХХ ст.

Анатолій Захарович Дублянський народився 11 листопада 1912 р. в родині іконописця Захара та його дружини Неоніли в поселенні Перетках недалеко від залізничної станції Олика на Волині. Повернувшись із біженства після Першої світової війни родина Дублянських в серпні 1918 р. поселилась в м. Луцьку, де купили перед 1914 роком будинок. Освіту здобув в 1921–1930 рр. в місцевій російській гімназії, де, за спогадами А. Дублянського, «вже в старших класах почував себе цілком українцем» [8].

У 1931–1933 рр. вивчав історію на гуманітарному факультеті Віленського університету Стефана Баторія, став членом гуртка української молоді, завідував бібліотекою. Після трирічної перерви, викликані матеріальними труднощами, з 1935 р. продовжив навчання у Варшавському університеті ім. Юзефа Пілсудського, спеціалізувався по історії України у професора Мирона Кордуби, під керівництвом якого захистив магістерську працю «Участь князя Данила

Галицького і його сина Романа у боротьбі за спадщину по Бабенбахсах». У червні 1938 р. здобув звання магістра філософії в галузі історії. При стипендіальній підтримці Українського наукового інституту у Варшаві працював над докторською роботою «Адам Кисіль з Брусилова», роботу над якою перервала Друга світова війна. Належав до української студентської корпорації «Запорожжя», брав активну участь в громадсько-культурному житті української громади польської столиці.

Повернувшись у 1938 р. до Луцька, працював позаштатним працівником Волинського музею, вчителем місцевої гімназії, займався журналістикою, друкував історико-краєзнавчі статті в періодиці Волині та за її межами, зокрема, у варшавському журналі Польсько-Український Бюлетень. Як пізніше згадує А. Дублянський: «...мене цікавили події минулого України і зокрема Волині з національного погляду» [14].

У 1939-1941 рр. був запрошений радянською владою учителем Луцької школи № 4, одночасно залишившись старшим науковим співробітником та заступником директора музею з наукової роботи. За його ініціативи проводились археологічні дослідження в Берестечку та Перемілі, здійснено перевезення до музейних фондів порятованої частини радзивілівської колекції живопису, графіки та скульптури, стародруків, фотографій та документів, предметів побуту із націоналізованого і пограбованого Олицького замку, які в 1970-х роках стали основою створення в Луцьку Картинної галереї.

Під керівництвом А. Дублянського була проведена велика пам'яткоохоронна і дослідницька робота по обстеженню та обліку історико-культурних пам'яток і будинків краю, про що свідчать архівні документи і матеріали. Як стверджує В. Пясецький: «Найповнішим реєстром, який містить опис багатьох пам'яток, ... був складений в 1940 р. працівниками Волинського краєзнавчого музею "Список історичних пам'яток і будов, що мають історичну та архітектурну цінність"» [12, 209]. У переліку зазначався замок Любарта, Братська і Покровська церкви XVII ст., польські костели XVII–XVIII ст., єврейські синагоги, молитовні будинки і караїмська кенаса XVII–XVIII ст., вірменська церква XVI ст., житлові будинки XVI–XVIII ст., а також інші пам'ятки. Зокрема було обліковано 4984 будинки, з яких 833 мурованих. Ці дослідження мають сьогодні виняткове значення для відтворення і реконструкції старої частини міста. У 1940 р. під тиском української інтелігенції, зорганізованої прогресивним галицьким жіноц-

твом, Волинський облвиконком приймає рішення про створення музею Лесі Українки в Колодязному, передбачивши на ці цілі бюджетні кошти. У Волинському обласному краєзнавчого музеї формується за ініціативи А. Дублянського фондова колекція поетеси, до якої в травні 1941 р. надходить бандероль із косачівськими реліквіями від колег із Чернігівського меморіального музею Михайла Коцюбинського, які й сьогодні складають гордість музейної колекції.

Анатолій Дублянський ще 23 липня 1936 р. у газеті «Українська нива» опублікував статтю із переконливою назвою «Пізнаймо Волинь», у якій оглядаючи пам'ятки старовини, що збереглися на території Великої Волині [6], розробив план і напрями екскурсій теренами тодішнього Волинського воєводства. Пропонуючи екскурсійні маршрути, краєзнавець одночасно подав детальні описи місцевих старожитностей, наголошуючи на їхній вагомій ролі в суспільно-політичному житті краю. А. Дублянський зазначав, що у Північній Волині збереглися давні вишиванки, пісні, зразки старовинних побуту і звичаїв – усе, що сприяє збиранню етнографічного матеріалу як свідка багатой матеріальної і духовної культури населення краю. Тут, насамперед у селах, збереглися також старі дерев'яні церкви, що дають змогу вивчати особливості української церковної архітектури. Дослідник вважав, що з населених пунктів Західної Волині першочергової уваги заслуговують Любомль і Ковель. Поблизу Ковеля варто відвідати і с. Колодязне, де зберігся родинний маєток сім'ї Косачів [16].

З початком війни в грудні 1942 р. А. Дублянський редагує волинське видання «Український голос». Уже в перших числах газети з'явилася стаття Анатолія Захаровича «Охороняймо пам'ятники старовини» [3]. У часи воєнного хаосу публікація була досить актуальною і значущою. Пишучи про Волинь, оглядаючи пам'ятки її архітектури, А. Дублянський вболіває серцем і словом за тим, що станеться з ними через воєнне лихоліття. Він переконливо доводить, що чимало пам'яток гинуло і гине також через людську безвідповідальність. «Все, що збереглося, тільки мала частина того, що існувало колись... Кожний культурний нарід шанує своє минуле. В усіх культурних країнах історичні пам'ятки оточуються спеціальною опікою: підтримуються і реставруються», – нагадує краєзнавець. У статті найбільшу увагу автор приділяє пам'яткам міста Луцька, в якому, власне, навчався і працював. Серед старожитностей виділено і помешкання, в якому жила

Леся Українка в с. Колодяжному: «Є ще інші, цінні для нас, пам'ятки на Волині. У селі Колодяжному під Ковелем зберігся дім, в якому жила в 90-х роках минулого століття наша відома поетеса Леся Українка» [3].

На початку 1942 р. Анатолій Дублянський поміщає в часописі статтю «Волинський музей в Луцьку», в якій розповідає про роботу та фонди закладу, які, безумовно, були йому добре знайомі. Спиняється автор на характеристиці ряду колекцій. Зокрема відмічає, що скарбом відділу рукописів стали два зшитки з українськими народними піснями, записаними Лесею Українкою та її сестрою Ольгою. [4].

Значний інтерес у сучасних дослідників викликає публікація на сторінках газети «Український голос» в грудні 1942 р. спогадів сестри Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк «Перебування Лесі Українки в Луцьку» з метою ідентифікації та збереження місць, пов'язаних із косачівською родиною [4]. Публікації часопису, а також листи А. Дублянського до А. Силюка та листи О. Косач-Кривинюк до А. Дублянського, які зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею, дають можливість відтворити історію написання вище вказаних мемуарів. Досить детально ця проблема була досліджена головним хранителем музею Н. Пушкар. Проаналізувавши зазначені епістолярні документи, вона зробила висновок про те, що саме А. Дублянський ініціював листування і був замовником спогадів «Перебування Лесі Українки в Луцьку». Саме завдяки йому спогади були вперше надруковані в газеті «Український голос» і сьогодні є раритетним джерелом [11].

Під час Другої світової війни Анатолій Дублянський працював в музеї, згодом два місяці в гімназії, був редактором газети «Український Голос» (1942 – 1944) у м. Луцьку. На запрошення Митрополита Полікарпа був членом митрополичої ради. У 1944 р. емігрував і після короткого перебування в Австрії, весною 1945 р. переїхав до Баварії (Німеччина). Перебуваючи в Регенсбургу, Амбергу і Гаутінгу, брав активну участь у парафіяльному житті Української автокефальної православної церкви, якій присвятив решту життя.

9 грудня 1951 р. в м. Мюнхені Архієпископом Никанором (Абрамовичем) був висвячений на священника. Першу літургію відслужив 13 грудня. У 1952-1970 рр. був настоятелем парафії УАПЦ в Ляндсгуті, одночасно обслуговуючи парафіян в Регенсбурзі, а з 1962 р. ще й парафії в Інгольдштадті. У травні 1956 р. підвищений в сан протоієрея. У 1970 р. призначений настоя-

телем парафії в Новому Ульмі, не залишаючи парафії в Інгольдштадті.

З 1956 р. був членом Ради Митрополії УАПЦ. У 1969 р. на Соборі УАПЦ в м. Оттобруні, що біля м. Мюнхену, обраний в члени Вищого Церковного Управління, в якому спочатку був секретарем, а з 1973 р., після Парижського Собору УАПЦ, став головою цього Управління і одночасно підвищений до сану протопресвітера. У травні 1981 р. на Соборі УАПЦ в США був обраний на єпископа. 24 травня 1981 р., після смерті дружини, прийняв чернецтво і 31 травня того ж року в церкві Бавнд-Бруку, що в США, відбулася його архієрейська хіротонія на єпископа Лондонського і Західноєвропейського. Святителями його були Митрополит Мстислав і Архієпископи Марко і Констянтин. У 1983 р. на Соборі УАПЦ в Лондоні був піднесений в сан архієпископа з титулом Паризького і Західноєвропейського з місцем перебування в м. Новий Ульм. На Соборі УАПЦ в м. Генк (Бельгія) в 1994 р. піднесений до сану Митрополита УАПЦ Паризького і Західноєвропейського.

З ім'ям А. Дублянського пов'язані: активізація культурного і релігійного життя українців в Західній Європі, створення Товариства волинян в Німеччині, побудова і відкриття нових храмів у Німеччині та Бельгії, встановлення і освячення пам'ятника Володимиру Великому в Лондоні, проведення хресних ходів, богослужінь з нагоди ювілейних дат І. Мазепи, С. Петлюри, Т. Шевченка, Лесі Українки, інших відомих українців, пам'ятні академії до річниць трагічних сторінок української історії, які мали величезний резонанс у світі.

Анатолій Дублянський є автором низки історико-краєзнавчих і релігійних статей. У 1934 р. він видав брошуру «Луцьк. Історичний нарис», перший україномовний нарис історії міста. На еміграції владика був засновником і редактором церковно-релігійного журналу «Рідна Церква», що виходив в Німеччині з вересня 1952 р. до кінця 1988 р., як орган УАПЦ. Всього вийшло 156 номерів, в кожному з яких друкувалися авторські статті про зародження і історію української церкви, українські святині, історичних діячів, спогади учасників національно-визвольних змагань. Окрім статей у журналі, Анатолій Дублянський підготував і видав в 1962 р. дві наукові праці: «Українські святи» [5] і «Тернистим шляхом. Життя Митрополита Никанора Абрамовича» [6]. Зокрема, у першій із них вперше досліджено і складено перелік та життєві описи понад 170 українських святих. До написання цієї книги автора спонукало те, що «для чужинців

немало українських святих фігурують під назвою російських, а серед українців мало хто знає про них. Тим часом знати, хто були українські святі, яке було їхнє життя й чим вони догодили Богові – це обов’язок кожного українця, обов’язок релігійний і національний. Святі української землі – це живий приклад для нас, як треба служити Богові й ближнім своїм. Крім того пізнання життя своїх українських святих дасть нам свідомість, що наш народ має багато святих і тим самим стоїть нарівні з іншими християнськими народами, а часто й перевищує багатьох з них» [17, 497].

У 1988 р. Український Вільний Університет в Мюнхені присвоїв А. Дублянському титул почесного доктора філософії. З 1992 р. він стає дійсним членом Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка в Європі. Зауважимо, що А. Дублянський був дійсним членом таких історико-краєзнавчих осередків, як Інститут дослідів Волині у Вінніпезі (Канада), Наукове Товариство імені Тараса Шевченка у Франції, Товариство українців «Волинь» у Німеччині (з 1974 р.).

Після здобуття Україною Незалежності А. Дублянський час від часу свої статті надсилав на адресу українських газет та журналів. Це праці на історичні теми та роздуми над проблемами українського православ’я. Так, у газеті «Наша віра» (головний редактор Євген Сверстюк) було вміщено деякі думки владики про справи Української автокефальної церкви: «Перед нашою Церквою стоять тепер дві проблеми. Перша – це досягнення єдності усіх православних в одній Українській Церкві в Україні. Проблема нелегка з багатьох причин... Осягнення такої єдності не буде легким і вимагатиме великих добре продуманих зусиль і дипломатії. Один крок уже зроблено. До назви Українська Церква, вже хоч і територіально, зроблено.

Друга проблема не менш важлива – осягнення визнання нашої автокефалії, щоб наша Церква вийшла з тієї ізоляції, в якій вона тепер перебуває в православному світі. Найперше треба нам осягнути затвердження чи надання автокефалії нашій Церкві матір’ю нашої Церкви – Константинопольською патріархією. Я все прошу Бога, щоб московська патріархія не дала нам цієї автокефалії, бо ця московська патріархія аж ніяк не є матір’ю нашої Церкви ... Коли б таке сталося, принаймні ми на еміграції такої московською Церквою наданої автокефалії не хочемо мати» [Дублянський А. З думок про справи Української Автокефальної Церкви / А. Дублянський // Наша віра. – 1992. – листопад – С. 8.]

Крім цього, у волинській газеті «Народна трибуна». 20 квітня 1994 р. опубліковано його статтю «Будівничий української церкви» про митрополита Никанора. Фактично, це була перша спроба на сторінках волинської преси окреслити долю і значення митрополита Никанора в історії Волині та української церкви. Вона сколихнула інших дослідників вивчати і публікувати статті про церковних діячів з Волині.

Доктор Альберт Франц так характеризував нашого земляка: «Хто зустрине скромного єпископа Анатолія Дублянського, ледве чи здогадається, що він знає різні континенти. Він обстоює інтереси західноєвропейської митрополії на світових конференціях трьох українських незалежних православних митрополій, які відбуваються що три роки в тій чи іншій місцевості Північної Америки. Архієпископ Дублянський дуже скромна і привітна людина. Він з великим сумлінням виконує свої архіпастирські зобов’язання та активно допомагає відродженій УАПЦ в Україні. Він живо цікавиться тими подіями, які відбуваються в нас, листується з багатьма українцями. Ним виславно чимало церковно-релігійної та історичної літератури».

Дійсно, А. Дублянський проявив себе не лише як релігійний діяч, а й як великий меценат. Після здобуття Україною Незалежності у нього з’явилася можливість брати участь у культурних процесах своєї Батьківщини і, перш за все, Волині. На початку 1990-х рр. він багато допомагав парафіям в Україні, надсилаючи церковне начиння, ризи. Розуміючи обмеженість земного життя, владику намагався встигнути зробити якомога більше добрих справ. Уже в 1992 р. владику передав частину своєї бібліотеки Історико-культурному заповіднику «Старий Луцьк» і тодішньому Педагогічному інституту ім. Лесі Українки. На знак подяки і пошани у 1996 р. ухвалою вченої ради Анатолія Дублянського було обрано почесним професором Волинського державного університету імені Лесі Українки в галузі історії.

У жовтні 1993 р. другу частину своєї книгозбірки (300 книг, брошур і велику кількість церковно-релігійних журналів, що виходили в діаспорі), переважно богословського змісту, А. Дублянський подарував тодішній Волинській духовній семінарії Київського Патріархату. Уся добірка нині становить окремий фонд ім. Митрополита Анатолія (Дублянського) у бібліотеці Волинської православної богословської академії. Визнаючи заслуги А. Дублянського перед Церквою та Україною, у листопаді 1995 р. Во-

линська духовна академія УПЦ КП обрала Анатолія Дублянського Почесним доктором історії Української православної церкви.

Ось як оцінював свою бібліотеку А. Дублянський (лист до А. Силюка від 28 лютого 1994 р.): «Ця бібліотека – це був мій скарб, зібраний за майже 50-річне моє перебування в Німеччині, на закуп книжок я часто платив поважні суми, крім цього були книжки і переслані мені для рецензії з автографами авторів. Усіх книжок було далеко понад 300, в тому такі як фотокопія Требника Петра Могили та ряд інших цінних і рідкісних книжок. Пересилаючи їх в Україну, я хотів допомогти семінаристам і викладачам мати можливість збагачувати своє знання книгами закордонного видання, незаними в Україні і цим допомогти нашій Батьківщині». Він був щасливий, що ще за життя зміг вислати свої книжки в Україну, до рідного міста Луцька.

Велику кількість цінних матеріалів (книги, брошури різними мовами, марки, фотографії, листи тощо) отримав від А. Дублянського Волинський краєзнавчий музей, з яких у музеї сформовано особовий фонд «Анатолій Дублянський» (понад 500 одиниць збереження). Цікаво, що митрополит Анатолій на схилі літ не мав навіть секретарки або келійника, які могли б йому допомагати. Аналізуючи листування з директором Волинського краєзнавчого музею, одразу стає помітно наскільки вболівав А. Дублянський за те, щоб надіслані матеріали дійшли до адресата. Зрозуміло, що висилка багатокілограмових пакунків коштувала немалих грошей. Тим не менше, до останніх днів життя він продовжував займатись благодійністю.

Анатолій Дублянський чітко розумів які перспективи давало здобуття української Незалежності для розвитку музейної справи на Волині і в Україні вцілому: «Тепер, коли Україна стала незалежною державою, перед музеєм відкрилися нові перспективи вже для вільної наукової праці без дотеперішніх вимог і вказівок, що існували за комунізму. Отож бажаю успіхів у Вашій діяльності на полі української культури і науки, вогнищем якої буде Волинський краєзнавчий музей» [ВКМ, КДФ-15735. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка від 3 червня 1994 р. м. Новий Ульм, Німеччина].

Допомагав владика Анатолій і фінансово як семінарії, так і окремим парафіям УПЦ Київського Патріархату, надсилаючи їм також священничі ризи та церковну утвар (наприклад, для Церкви Святого Миколая у Луцьку) [74]. У 1995 р. на пожертви митрополита в Луцьку була написана ікона Пресвятої Богородиці з ди-

тятком Ісусом, яка нині зберігається у Волинській православної богословській академії. Живучи ощадно на пенсію, владика, тим не менше, знаходив можливість і передавав на рідну Волинь грошові суми для будівництва церков та на інші духовні потреби [227, 127].

Владика Анатолій Дублянський завжди переживав за долю України, Української православної церкви, прагнув використати будь-яку нагоду допомогти землякам у духовному відродженні. За його сприянням в 1997 р. на Батьківщину з Парижа повернуто особисті речі та облачення уродженця Волині Митрополита УАПЦ Полікарпа Сікорського, що були знайдені в Парижі в одній із церков. Саме А. Дублянський настояв на передачі цих реліквій до Волинського краєзнавчого музею в Луцьку, із яким тісно пов'язана його життєва доля. Лист Голови парафії св. Симона у Парижі УАПЦ Дмитра Екчинського і його заступника професора Аркадія Жуковського від 1 травня 1997 р. та довідка завідувача консульським відділом посольства України у Франції О. Б. Рибак від 25 квітня 1997 р. засвідчують передачу реліквій музею [265, 694]. У травні 1997 р. через посла України в Німеччині Ю. В. Костенка митрополит Анатолій Дублянський передав для музейної колекції цілий ряд своїх документів і матеріалів, які мають значну історичну та культурну цінність. Очевидно, він хотів віддати Україні якнайбільше, але фінансове становище та здоров'я не дозволили цього зробити. Занадто довго довелось чекати Незалежної України...

28 жовтня 1997 р., на 85-му році життя, Митрополит УАПЦ на Західну Європу Анатолій (Дублянський) закінчує земний шлях в м. Новий Ульм, де і похований на місцевому цвинтарі.

Висновки. Отже, музейно-краєзнавча і церковно-релігійна діяльність А. Дублянського була спрямована на відродження української національної ідентичності. У цілому, значення праць А. Дублянського важко переоцінити. Вони засвідчували глибоко усвідомлену дослідником високу роль матеріальної культурної та духовної спадщини у бутті українського народу. Він розглядав її як найдорожчий скарб, який потрібно не тільки оберігати, але й відкривати як для себе, так і для світу. Своїми науково-популярними студіями, культурною та релігійно-церковною діяльністю А. Дублянський повертав із глибин минулого імена видатних українських діячів, як і своєю діяльністю прислужилися рідному народові. Тим самим як свідомий українець він став сівачем на духовній ниві,

виховував, піднімав і оберігав національну свідомість українства на еміграції, вніс значний

внесок у духовні основи українського державотворення в ХХ ст.

Джерела та література

- Бурко Д. (о. Д. Б.) Протопресвітер Анатолій Дублянський. Літопис Волині. – Вінніпег, 1977–1978. – Ч. 12. – С. 146–148.
- Дублянський А. Пізнаймо Волинь. Українська нива. – 1936. – 23 липня 1994.
- Дублянський А. Охороняймо пам'ятники старовини. Український голос. – 1941. – 9 жовтня. – С. 5–102.
- А. Д. Дім, в якому жила Леся Українка в Луцьку. Український голос. 1942. 8 жовтня. С. 4.; Перебування Лесі Українки в Луцьку (спогади О. Косач-Кривинюк). Український голос. – 1942. – 11 грудня. – С. 3.; Перебування Лесі Українки в Луцьку (спогади О. Косач-Кривинюк). Український голос. – 1942. – 18 грудня. – С. 3.; Перебування Лесі Українки в Луцьку (спогади О. Косач-Кривинюк). Український голос. – 1942. – 25 грудня. – С. 3.
- Дублянський А. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_allgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=-20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Українські святи. Мюнхен : Biblos, 1962. 100 с.
- Дублянський А. Тернистим шляхом. Життя Митрополита Ніканора Абрамовича. Лондон: Видання Генерального Церковного Управління УАПЦ в Великій Британії, 1962. – 150 с.
- Кінд-Войтюк Н. Історія Волині у науковій спадщині митрополита Анатолія Дублянського. Історія релігій в Україні. Праці XIII Міжнародної наукової конференції, Львів, 20–22 травня 2003 р. – Книга I. – Львів : Логос, 2003. – С. 275–280.
- Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 8 квітня 1991 р. м. Новий Ульм, 4 с. ВКМ, науковий архів, без номера.
- Марчук Г. Покликаний служити богові і народові. Народна трибуна. – 1994. – 30 квітня.
- Мельник В. Син Древньої Волині. – Народна трибуна. – 1991. – 10 серпня.
- Пушкар Н. Істина через півстоліття : листування Анатолія Дублянського та Ольги Косач-Кривинюк. Леся Українка та родина Косачів в контексті української культури: Тези та матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Луцьк, 1996. – С. 28–29.
- Пясецький В. Музейний список старожитностей, складений в 1940 р. Волинський музей: історія і сучасність: Науковий збірник. – Вип. 4. – Луцьк, 2009. – С. 209–211.
- Рябчикова Ф. Історичні розвідки Анатолія Дублянського в часописі «Український голос» (1941–1944 рр.). Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: матеріали наук. конф. – Рівне, 2006. – С. 125–129.
- Силюк А. М. Митрополит Анатолій Дублянський: життя, покладене на вівтар служіння української церкви і культури. «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 693–701.
- Силюк А. М. Спомини Анатолія Дублянського, митрополита УАПЦ в Західній Європі про Волинь та своє життя. «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1996. – Т. 1. – С. 419–436.
- Силюк О. Анатолій Дублянський: від музейного працівника до Митрополита УАПЦ (Літопис життя та діяльності за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею). Волинський музей. Історія і сучасність. – Науковий збірник. – Вип. 5 / Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 207–234.
- Силюк О. Митрополит Анатолій Дублянський (1912–1997) про українських святих. Минуле і сучасне Волині та Полісся : Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Вип. 50. Матеріали I Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / Упоряд. А. Силюк. – Ковель, 2013. – С. 496–498.
- Сташенко Н. Анатолій Дублянський на тлі доби : штрихи до життєпису. Волинський музей: Історія і сучасність: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю Волин. краєзн. музею та 55-річчю Колодяжен. літ.-мемор. музею Лесі Українки. Луцьк, 2004. Вип. 3. С. 126–130.
- Фільмес В. Митрополит Анатолій (Дублянський) – видатний ієрарх УАПЦ. Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 5. Матеріали V Всеукр. Наукової історико-краєзн. конф., присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 р. / Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 261–264.

Алла ДМИТРЕНКО,

м. Луцьк

Етнокультурні особливості збирання ягід: традиції і сучасність (за польовими матеріалами з Дубровицького і Сарненського районів Рівненської області)

Структура традиційної господарської діяльності сформувалася на основі етнокультурних традицій і особливостей природно-географічних умов того чи іншого регіону. Найявністю на Поліссі великої кількості лісів сприяла формуванню тут розвинутої структури збиральництва, яка включала не тільки збирання тих чи інших дарів природи, але й систему світоглядних уявлень, пов'язаних із цим заняттям.

Стаття підготовлена на основі польових матеріалів, зібраних автором в ході історико-етнографічних експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф у 2008 і 2010 рр. [1–2].

Роль тих чи інших ягід у системі традиційної культури досліджуваного регіону в певній мірі визначається їх назвами. Найбільш поширеними в регіоні були чорниці, які раніше найчастіше називалися просто «ягодами». Ця назва ще й дотепер зберігається у ряді сіл. В окремих населених пунктах побутує назва «чорні ягоди» («чорніє ягоди»). Однак в останні десятиліття значного поширення отримали терміни, похідні від «чорниці» – «черніца», «черніка». Самі інформатори наголошують, що назва «ягоди» на означення чорниць є більш давньою: «*черніка.то тепер, старі колись казали ягоди*» (с. - Корост Срн.); «*Колись казали <...> на чорниці ягоди, чорні ягоди*» (с. Кривиця Дбр.); «*Чорні ягоди, черніци – тепер*» (с. Городище Дбр.); «*Ми кажем, ідем по ягоди! <...> по чорниці ніхто в нас не каже. Йдем по ягоди!*» (с. - Немовичі Срн.). Специфіку Дубровиччини складає те, що терміном «ягоди» в окремих селах називають або чорниці, або журавлину.

Зібрані чорниці вживали свіжими: варили вареники, киселі, їли з молоком або сметаною, але переважну більшість сушили на зиму. Із сухими чорницями пекли коржі, розпарювали і підбивали борошном, використовували як начинки для пирогів і вареників.

Стосовно другої за поширенням ягоди – журавлини, то тепер її найчастіше називають «клюква», хоча більш давніми є назви «журах-

віна», «журахвина», «журахвини», «джурахвини». У Дубровицькому районі, як і в північних селах сусідньої Рокитнівщини, журавлину частіше називають «ягодами»: «*ягоди – то клюква*» (с. Сварицевичі Дбр.); «*То то ягоди окремо, а чорниці окремо. Черниці на етих гільках, зафа, шо оньо. <...> А ягоди плетутся по землі*» (с. Озерськ Дбр.). Подекуди журавлину звать «червоними ягодами»: «*Колись казали червоні ягоди*» (с. Кривиця Дбр.); «*червони ягоди зараз рідко*» (с. Цепцевичі Срн.), або «*красними ягодами*» (с. Великі Озера Дбр.). Назва «ягоди» може бути свідченням більшої ролі журавлини в житті місцевих селян (в заболоченій місцевості журавлини було більше, ніж чорниць). Респонденти багатьох сіл відзначають, що у зв'язку з меліорацією, журавлина у їхніх лісах зникла, так як вона росте «*де моч, на купах*» (с. Кричильськ Срн.).

Колись зібрані журавлини зберігали свіжими на горищах або на вишках: «*Наносювали до хати, да насипали в коші, отакі здорові коші були в нас. <...> Батько поставит на вишках того коша, а вони не бояліса, да змерзалиса вони. Да пуйдем зімою, да черпем в міску тих джурахвін, да принесем у хату, а вони вже ж перемержші, вже вони не кисли. Їмо з бульбою, і з хлібом, з чим хоч. Їмо й регочемо, ото засмака джурахвіни*» (с. Любиковичі Срн.). Із журахвін варили кисіль, закислювали борщ, додавали до квашеної капусти: «*Намнуть да кисіль варили, да цукру*» (с. Велике Вербче Срн.); «*Закіслялі борще, от капусту, як січуть у бочку, то кідають її, шоб скоро закісала*» (с. Великі Озера Дбр.).

З інших ягід у значно меншій кількості збирають брусниці («*Мало ходила по брусніку*», с. Любиковичі Срн.), які в різних селах називають «брушница», «брушници», «брусници», «брусніка». Колись заготовлені брусниці тушували («смажили») у печі без цукру і так зберігали: «*Тушили. Тушені. Ми в чигунах тушили, в печі. Понімаєте? Потушимо да в банки. А потом, як цукор появиться, да вже розбав-*

ляєм да їмо <...>. Ну, в печі смажили да вони добри й зимою були» (с. Немовичі Срн.).

Незначну роль у структурі збиральництва відіграють і лохини, які досягають одразу після чорниць. Ці ягоди в селах досліджуваного регіону називають «буяхи», «буцяхи», «буськи», «буляхи», «буяки», «буляшки», «буйки», «буцяhini», «лохачі». Їх збирали набагато менше, ніж чорниць. Окремі респонденти вважають, що сирі лохини шкідливі, від них болить голова і з'являється нежить: «А вже, як вони, сиріх їх наїстиса, то дуже соплі течуть і голова болить. <...> Оно сиріх багато наїшса, вони вредниї» (с. Озерськ Дбр.). А от сухі лохини добрі, мають хороший запах і використовуються для приготування компотів і як начинка для пирогів: «Буйки. Вони вельми пахуци. Так само, сушили. І так само елі. Да й вони пахуци такі були [пирогі – А. Д.]»; «Ми колись? Да компот варили <...>. Або розпаримо да буйкі, ети, і чорниці, да й пироги такі пекли» (с. Немовичі Срн.).

У серпні збирають ожину, яку тут так і називають – «ожина», «ожини», «вожини», «йожини», «йожинки». Практично не мають регіональних назв малини і суниці. Останні інколи називають «червони».

Серед зібраних матеріалів вражає те, скільки сил затрачали на збирання ягід в тих селах, де близько не було ягідників і приходилось іти дуже далеко: «Я була маленька, тринадцять, двенадцять років, як ми йшли в ліс за десять кілометрів, помімаєте?» (с. Немовичі Срн.). Справжньою проблемою при збиранні ягід колись була відсутність води. На той час не було такої кількості різноманітних ємностей, як тепер. Спочатку переважав глиняний посуд, який надзвичайно цінувався і тому його берегли і боялися розбити. Потім з'явилися скляні пляшки. Але ж і нести воду з собою в таку далеку також було проблемним. Тому користувалися переважно водою із лісових криничок, які часто висихали, забруднювались, а то й смоктали мох: «Води хотіли. Колись води не брали в ліс. Та смоктали мі той мох, де легкий. Да» (с. Немовичі Срн.).

У традиційній культурі існувала чітка регламентація виконання тих чи інших робіт. І стосувалася вона не тільки основних занять (визначені періоди для сівби, збирання та ін. тих чи інших культур, вигону худоби на пасовище тощо), але й збиральництва, зокрема, збирання ягід. Так як найбільшу роль у структурі збирання ягід відігравали чорниці і журавлини. Тому саме збирання цих ягід супроводжува-

лось розвинутою системою регламентацій та обрядодій.

Певна регламентація стосовно збирання ягід, на нашу думку, почала формуватися у стародавніх суспільствах, коли життя людей було невіддільним від природи, коли їх життєзабезпечення залежало від дарів природи. Початок і завершення збирання ягід, безперечно, в першу чергу залежало від початку і кінця їх досягання. Однак з прийняттям християнства та його утвердженням, відбулась певна трансформація давнього народного календаря, результатом чого стало приурочення виконання тих чи інших робіт до певних днів вже церковного календаря. Теж відбулося із регламентаціями у збиранні чорниць. Так, до сьогоднішнього дня старожили (а подекуди і молодь) пам'ятають, що збиральницький сезон починався в межах «Сьомухи» – «Десятухи». Більш конкретні терміни визначалися тим, рання чи пізня весна, від чого залежало досягання ягід, і ранній чи пізній Великдень, яким і визначалися календарні межі «Сьомухи», «Осьмухи», «Дев'ятухи» і «Десятухи».

Найбільш ранні терміни початку збирання чорниць – з шостого тижня по Великодню, на Вшестя – зафіксовані у с. Селець (Дбр.): «Вшестє, кажуть на Вшестя шоста ягодіна спіла. Так кажуть. А Вшестє после Паскі через шисть неділь. Якось так. Вже ну, Вшестє, то то кажуть, шо шоста ягодіна вже спіла є в лісі. Вже можна йти в ліс по ягоди».

Частіше збір чорниць починали на «Сьомуху» – сьомий тиждень після Великодня, тобто той, що передує Зеленим святкам. Про те, що чорниці починали збирати саме на Сьомуху, повідомили респонденти із сіл Берестя і Грицьки (Дбр.), відзначивши, що в цей час досягає «На Сьомуху, казали. <...> Сем ягод уже. На Дев'ятуху уже дев'ять, а на Десятуху, то вже йдуть з коробками»; «Ето осем, на Сьомуху сім ягодін поспіє, а на Дев'ятуху – дев'ять. Але ж, як прийдеться, пока тії дев'ять чи восем ягодін поспіє, то ми <...> по сім, по восем набирок понаб'раєм». У с. Сварицевичі (Дбр.) наголосили, що «смотря ж яка вже весна – чи рання чи пізна. Як рання, до вже з кошіями до Трійци йдуть по ти черниці. А як ні, до вже позней йдуть по ти ягоди».

У більшості населених пунктів вперше за чорницями йшли саме на Дев'ятуху – (дев'ятий тиждень після Великодня), а масово збирати починали на Десятуху (відповідно, десятий тиждень після Великодня). На думку П. Панчук із с. Немовичі (Срн.) Дев'ятуха припадає на чет-

вер, а Десятуха – на суботу: *«Ой, коли то вона? Не знаю, якого числа. По числах. По числах вона. Десь у червні місяці. Коли, то я не знаю. Чи то дванадцатого, чи то десятого. В червні місяці. Ну. Десь отак. Не знаю даже. Да! Дев'ята і десята неділя, да. Ну, Бог є знає, коли вона попадає припадають <...>. Ніколи не задумувалася. В цьому році в липні місяці, казали, Десятуха <...>. А Дев'ятуха в четвер. А потом, через два дні – Десятуха»* (с. Немовичі Срн.).

У селах Сарненщини і Дубровиччини найчастіше говорили, що на Дев'ятуху досягає дев'ять або кожна дев'ята ягода в лісі, а на Десятуху – десять або кожна десята ягода: *«Дев'ята ягода родить, десята ягода родить»* (с. Любиковичі Срн.); *«На Дев'ятуху дев'ята чорничина тільки поспіє»* (с. Сварицевичі Дбр.). Подекуди вважали, що на Дев'ятуху досягає дев'ять ягодинок з десяти, а на Десятуху – всі десять ягодинок, а тому вже йшли з коробками: *«Дев'ятуха – дев'ять ягодинок спілі, а одна зелена»* (с. Цепцевичі Срн.); *«[На Дев'ятуху – А. Д.] Дев'ять чорниць, на Десятуху – десять»* (с. Озерськ Дбр.).

В окремих селах вважали, що на Дев'ятуху вже потрібно набрати десяти набирачів (гладишок, кружечок та ін.) чорниць: *«вже Дев'ятуха, то вже дев'ять ягодинок треба принести, чи дев'ять наберок набереш»* (с. Литвиця Дбр.); *«На Дев'ятуху, колісь казали, дев'ять ягодинок спілих є, на Дев'ятуху, о. А часом то й їх можна набрати і ведро, на Дев'ятуху»* (с. Цепцевичі Срн.).

У с. Кривиця (Дбр.) кажуть, що на Дев'ятуху лелека кладе на гніздо дев'ять гілочок, а в лісі треба назбирати десяти кружечок чорниць: *«І на Дев'ятуху, то прилітають бусли, лелеки тоді прилітають, вот. То <...> лелека має принести дев'ять гілочок, пожити на кубельце, і має зібрати дев'ять кружечок ягод. Оце в нас такий»*.

Важливим чинником у початку ягідного сезону ранній чи пізній Великдень, тому подекуди казали, що: *«На Десятуху, то вже десята ягода або спіла, або вже і осталася»* (с. Велике Вербче Срн.); *«Так як колісь, то казали, або десята останеться в лісі, або десята поспіє»* (с. Кричильськ Срн.); *«Ну, то кажуть, дев'ята ягода, десята. Але як погода. Як погода теплейша, то вони скорей спіють. <...> Ну, то гето на неділях, по неділях шчиталоса. Десята неділя, дев'ята. Отаке. Колі попаде воно, тоє свято»* (с. Немовичі Срн.).

Бувають роки, що до Дев'ятухи і Десятухи беруть коробками і відрами, або й завершують сезон збирання чорниць: *«Як Дев'ятуха вже, ето кажуть дев'ять ягодинок. А вже на Десятуху – то вже відрами беруть. Ну, десять, але вже є і на Дев'ятуху збирають вже»* (с. Берестя Дбр.); *«Коли до Десятухи і Дев'ятухи виносять, такі роки є»* (с. Стрільськ Срн.). Але найчастіше масовий збір чорниць пов'язують з Десятухою: *«Йдуть на Десятуху по ягоди. Баби все йдуть»* (с. Великі Озера Дбр.).

У с. Чабель (Срн.) хоч і знають про дев'ятий тиждень і Дев'ятуху, повідомили, що масовий збір чорниць припадає на день Петра і Павла (12.07): *«Ну, так, більшість тево, шо після Трійци <...>. Оце говорять, як то? Дев'ята неділя. Так? О! І то вже не тево, вже після Трійци, це на Петра, на Петра, о, вже йдуть люди вперше брать це, ягоди, отак»*.

Всі інші ягоди збирають одні за іншими. Практично разом з чорницями досягають малина і суниця, після цього починають брати лохини, потім брусниці, а вже восени – журавлину. Якщо збір чорниць визначався хронологічними межами Великодня, який не має постійної дати, то початок збирання журавлини в різних селах коливався від Сплення (28 серпня) до Пречистої (21 вересня).

У с. Сварицевичі (Дбр.) існував звичай на Іллю (2.08) ходити в ліс дивитися, чи поспіла журавлина, а збирати йшли уже після Іллі: *«Кажуть, колісь казали, що на Іллі йдуть дивитися, а вже на Ілю йдуть, після Іллі»*. Більшість інформаторів наголошували, що раніше до Спаса журавлину ніколи не збирали: *«до Спаса колісь не йшли. Обично после Спаса»*. Часто в ліс йшли уже після Сплення (Успіння, 28.08): *«А от <...> зараз мине Спас, а після Спаса буде Сплення. Двадцять восьмого числа і вже вони, тії джурахвини є й до Сплення, і після Сплення, то в тую пору вже саме й до Сплення, і вже після Спаса, туди вже беруть джурахвини»* (с. Стрільськ Срн.).

Важливим маркером початку збирання журавлини був час завершення копання картоплі (с. Любиковичі, Стрільськ Срн. та ін.): *«Вже як покопають бульби, да тоді йшли по журахвини»*; *«после Сплення, як покопаєм бульби»*. Н. Козел із с. Чабель (Срн.) розповідала, що в її рідному селі Клесів (Срн.) картоплю починали копати від Головосіки, а після того всі йшли по журавлину: *«Ой! Як вам сказати? Колісь, я знаю, моя мама, то вже викопав картоплю, о. Це вже десь після вересня <...>. Одинадцатого вересня, после*

Головосіка, оце завжди дві неділі я походила в школу і вже мама каже, одинадцате число, Головосік і вона каже, <...> пройшов Головосік і каже, <...> шо вже треба картошку оце копать. <...> После Головосіка, — каже, — тягни бульбу до засіка. Отак приговорували. І я це добре помню. Я тільки дві неділі походила до школи, із першого оце числа і вже починають мої батьки в повнім ході копать картоплю. І вже викопали картоплю і тогди. Ну, це вже дозрили вже журахвини, вони вже таки темніє, гарніє і тоде починають».

Подекуди журавлини починають брати у вересні, без якоїсь прив'язки до народного чи господарського календаря: «Червоні ягоди починали збирати у вересні, коли добре поспіють» (с. Городище Дбр.). В окремих селах по журавлину йшли після Пречистої (21.09) (с. Берестя Дбр.), а то й ще пізніше — «коли примерзне» («коли зашерхає»), «як перші заморозки, тоді можна брать» (с. Ремчиці Срн.), «як мороз, тоді вони добре налити» (с. Городище Дбр.). Саме на період перших заморозків припадає досягання ягід журавлини, вони червоніють, наливаються соком, а по підмерзлих болотцях легше пересуватися: «Вони <...> як уже заморозки. Вони самі перші заморозки і тоді вже їх можна брать. Вони вже такі, знаєте, не зовсім досягають, али ж вони, вони такі як досягають, то вони як вишні, а то такі <...>. Червоніють. І вони ростуть по болотах, <...> вже їх можна брать навіть якщо, як ми кажем, заширхає, ну, замерзає ці ж болотця ці, отоді вже їх беруть, і вони корисні для здоров'я» (с. Ремчиці Срн.); «Як уже вони поспіють добренько, щоб налілис такі. Їх можна збирати, як уже мороз стукне, вони вже смачни, вже такіє, налітє. А так ше вони зелєни» (с. Городище Дбр.).

За останні роки у термінах збирання журавлини відбулися істотні зміни. Тепер її вибирають зеленою вже у серпні, часто ще до Іллі та Спаса, що зумовлене попитом на цю ягоду: «А в гети роки до Ліи вже і здеруть ягоди. <...> А тепер казали, що зелєни, що нема» (с. Сварицевичі Дбр.); «А тепер вже до Спаса їх беруть! Тепер же ж їх купляють да вибирають» (с. Берестя Дбр.). У с. Чабель (Срн.), наприклад, зелену журавлину купують для виготовлення оцту: «А зара, то вже зара в нас беруть. Пуд те, на оцет, ліш би чуть-чуть вона рабєнька, така при тево. То на оцот здають, то... А хто їх знає, куда на шо

<...>. Вже може й повизрибали вже. Некофри. Да! Дуже багато набирають її оце. Да».

Свідченням того, яку важливу роль відігравали ягоди у житті поліщуків, свідчать обрядові дії, що супроводжували збирання перших чорниць. У більшості сіл зафіксований звичай з'їдати першу знайдену ягідку (розговітися новинкою) і при цьому примовляти певні словесні формули (вербальна магія), спроектовані на здоров'я людини: «Першу ягодинку треба з'їсти і сказати нова-новинка, щоб не болів ни живит, ни голова, ни спинка» (с. Сварицевичі Дбр.); «Перша новинка, щоб не болів ни живит, ни спинка» (с. Кривиця Дбр.). Подекуди додавали: «Шоб тоді заболів живот і спина, як Манька приведе хлопца!» (с. Грицьки Дбр.) (а вона вже стара і не може мати дітей). А у с. Озерськ (Дбр.) у примовці згадували коня: «Нова-новинка, шоб не болів, ни живит, ни спинка! Шоб тоді заболів, як кінь кобилу приведе!».

Одні інформатори наголошували, що такі примовки проказували тільки до чорниць, а інші — що до всіх ягід, які достигали і коли їли першу стиглу ягоду, за винятком журавлини, бо вона дуже кисла і її не їли. Часто таку ж примовку говорять до всього нового — і до ягід, і тоді, коли їдять першу картоплю, помідор тощо: «до всього приказували», «На все казали «Нова новінка...»; «І як щавель, і як яблуко, як грушу — таке все, як гурочка, як памідорінку, таке» (с. Залужжя Дбр.). Інші ж навпаки, стверджували, що її промовляють тільки до картоплі: «Ето но казали як картошку маті нову копала» (с. Любиковичі Срн.), «Як їли картоплю, то казали нова-новінка. За ягодами не казали» (с. Кричильськ Срн.), або до першого щавлю навесні: «Як перший раз ідеш рвати щавлю на борщ, то кажеш нова-новінка...» (с. Грицьки Дбр.). В окремих селах респондентам не відомі примовки до першої ягоди (с. Крупове, Цепцевичі Срн. та ін.).

Цікавий звичай, пов'язаний із збором перших чорниць, зафіксований у ряді сіл Сарненщини. Першу жменю зібраних чорниць тут клали (а то й тепер кладуть) на пеньок: «Так як, як мі колісь ходили <...> то завши, або на пеньок тре положить. Перші, правда так. Так само як грибі йті. Найшов грибі, положить, шоб веліса грибі. Ті, шо на пеньочок, скільки там озьмеш положиш, там вони остаяотса» (с. Кричильськ Срн.); «Я була малєю дівчиною, <...> я з старими бабами ходила по ягоди. То деякі баби старії так,

возьмутъ наберуть ягодинок дай кладуть на пенечок. А я кажу, нашо? – То так, каже, треба» (с. Велике Вербче Срн.).

Скільки ягід потрібно було покласти на пеньок? У с. Корост (Срн.) клали дев'ять ягідок: «Перший раз пойдеш по ягоди, то дев'ять ягодинок на пенечок». Але в більшості сіл на пеньку залишали жменю чорниць: «*тако жменю та й всьо. В нас таке було»*; «*жменю ку ягод, покласть на пеньок»* (с. Велике Вербче і Кричильськ Срн.).

Для чого клали ягоди на пеньку? Окремі респонденти стверджують, що для того, щоб вони родили («шоб веліса»), «*Шоб Бог родів далей. <...> таке мене колісь учили»* (с. Кричильськ Срн.). Інші говорять, що ягоди призначались для пташечок, але знову ж, щоб вони їли і таким чином розмножувались ягоди: «*А набрали ягід тай на пенечок, шоб пташечкі довбали. А шоб пташечкі їли, да шоб больш було ягодинок. Шоб пташечкі, да»* (с. Корост Срн.). Окремі респонденти знають, що ягоди на пеньку залишали для покійників: «*Для покойников. То так каже треба <...> я то таке бачила. Ну так, <...> старі люде кладуть»* (с. Велике Вербче Срн.); «*Ну, мабуть, для вмерших, чи шо. Само вперед для їх»* (с. Корост Срн.). Те, що ягоди, покладені на пеньок є жертвою, сумніву не викликає. Це може бути своєрідна данина лісові за зібрані ягоди.

Певними звичаєвими нормами супроводжувався кожний день збиральницького сезону. Щодня, приступаючи до роботи, жінки-ягідниці просили Божої помочі: «*То кажуть, о! То вже, як поскідаєш із себе вже все, да нагінаєшса, то кажеш: „Боже поможи!“»* (с. Шахи Дбр.); «*Де, шо не робимо, чи помагаємо, чи де в ліси, чи де, кажем: „Господи, поможи мні!“*. <...> *такий старий хреститься, з Божою помоччу. Господи, поможи! Коб набрати, коб Бог помиг»* (с. Сварицевичі Дбр.); «*Ну, дай, Боже, дай, Боже, сіли <...> набратъ ягоди. Я так завше кажу. Дай, Боже, сіли і здоров'я набратъ ягоди»* (с. Люхча Срн.). У с. Сварицевичі (Дбр.) просили Божої помочі і допомоги в «лежня» (хто він?): «*Господи, поможи і ти, лежню, не лежи, нам брати поможи»*.

Після завершення ягідного дня жінки-ягідниці дякували Богу за допомогу: «*Дякую тобі, Боже, шо тим нам помог»* (с. Грицьки Дбр.); «*Набереш отак, багато, повне ведерце, то там, от „Слава, Богу за помогу, шо нам помиг набратъ” та й набратъ ягод»* (с. Люхча Срн.).

Просили Божої помочі, щоб дійти благополучно додому і донести ягоди: «*Господі, поможи додому дойти»* (с. Великі Озера Дбр.); «*Помолітиса, треба казатъ, я вже й забула. Якось, доружка, Доружка на комарову нужку, шоб не болілі ножки! Якось так приказували. І шоб чиста доружка, шоб гадюки ніде не побачить, <...> отаке приказували»* (с. Залужжя Дбр.). А у с. Сварицевичі (Дбр.) згадували якогось Левка (просто до слова?): «*Поздоров, Боже, Левка, шоб була нижка легка»*.

Не забували подякувати Господу й за те, що впродовж дня не зустрілися з плазунами (вужами і особливо гадюками), яких дуже боялися: «*А як ідем додому, слава Богу, <...> дякуватъ Богу, <...> шо нічого не бачили. Шо здоров'є дав»* (с. Велике Вербче Срн.). А вже ідучи до лісу вперше, жінки-ягідниці виконували окремі дії, які мали захистити їх від небажаної зустрічі в лісі на весь ягідний сезон. У с. Берестя (Дбр.) трічі промовляли «я в ліс, а все виходить з лісу»: «*... прямо в ліс ідемо і кажемо: „Я в лес, а все виходит з леса”. Это ми три рази так кажем. „Я в лес, а все з леса”. То будь-то, шоб ни гадюки, ни вужи не попали. Шоб ничего <...> оно перви раз, як ми ідем. Як входім перший раз у лес. А потом не говоримо»* (с. Берестя Дбр.). Що воно «все», що мало вийти з лісу на період перебування там ягідниць? Звісно, що не вужі й гадюки. Тут маємо залишок якихось давніх міфологічних вірувань, згідно з якими ліс населяли певні істоти.

У с. Велике Вербче (Срн.), аби не зустрітись з «поганим», при вході до лісу потрібно було щось із одягу «перекинути» на другий бік (навиворіт): «*То так баби старіє, прийдут да там гомонять. В нас єдна баба, така сусідка келе мене. Йдем ми в ліс, а вона до нас, таких о, девчат, каже: переворочайте на себе одежу, чи хвартушка, чи хусточку, на другій бук перекинете, дай того, шо-небудь, алби на другу перекинути. А я кажу, а нашо сьо, бабо, так? – Уй! Не знаєш нашо! Нічого не будеш бачити в лісі поганого. <...> То ми хустки навиворот переворочали і хвартушкі, чи хвартух є, то на, навиворот. То не будеш бачити всякого, як каже, гадості, не будеш бачити»*. Крім того, зайшов до лісу, трічі промовляли: «*Господи, сохрани од всякого плазуючого, шоб нічо не бачить, шоб, сохранив, шоб все благополучно було»*. Коли ж зустрінеш вужа, чи гадюку, то, щоб вберегтися, потрібно «*перехреститися три рази»*.

Стосовно співу за ягодами, то респонденти відзначали, що в лісі співали: «Співали. У-у-у! Баби співали в ягодах» (с. Велике Вербче Срн.); «Співали в лісі багато. Разни пісні» (с. Сварицевичі Дбр.); «Пісні в лісі співали» (с. Великі Озера Дбр.). Інші говорили, що «За ягодами не співали, старалися набрать» (с. Стрільськ Срн.). Серед пісень називають різні, але суто ягідна пісня зафіксована лише у с. Велике Вербче (Срн.), та й то лише фрагмент: «Мене мати породила, ягоди беручи і мені долю таку вделіла» (с. Велике Вербче Срн.). Ця «знахідка» дає підстави стверджувати, що ягідні пісні були характерні і для цього регіону. Аналогічні тексти раніше зафіксовані нами у селах Ратнівського, Камінь-Каширського та ін. районів Волинської області. У с. Кричильськ (Срн.) записаний (також фрагмент) весільної пісні, в якій згадуються ягоди: «Ой якіє свахи да моторніє, поїдем по ягоди. – По які? – Да по чорниє».

У багатьох селах відзначена віра в цілющість купальських ягід: «На Йвана треба – лечьбніє» (с. Любиковичі Срн.); «На Йвана на лечьніє» (с. Ремчиці Срн.); «А на Купала, як збирають черниці, <...> то на лікарство» (с. Озерськ Дбр.).

Завершення ягідного.(чорничного) сезону припадало на свято Петра і Павла. Респонденти відзначають, що раніше так довго чорниці не збирали, щоб вибрати до ягідки. В окремих селах нами зафіксований петропавлівський звичай «давяти зозулю». Цього дня жінки збиралися, брали сир, ще якусь їжу і йшли по чорниці. Їли в лісі сир, вважаючи, що таким чином вони «давлять зозулю» (відомо, що з цього часу зозуля перестає кувати) (с. Малі Цепцевичі і Ремчиці Срн.).

Лише с. Сварицевичі Дубровицького району зафіксований звичай «заламувати» осину чи березу, тобто загинати гілку в кінці ягідного сезону, коли вирішили більше по чорниці не йти: «Береш, вже нема, кажеш, всьо, я заламлюю», але, «якшо охота возьме, то назад одламлеш». Інший респондент наголошувала, що тепер не заламують, а тільки кажуть, що заламують, тобто більше не підуть: «Правило таке! Ну вже всьо! Тепер послідній день,

а йду заламлю чи беризку, чи осинку, і більш не підуть! Таке кажуть».

Коли востаннє йшли з лісу, то дякували лісу за ягоди і просили Бога дочекатись ягід і наступного року: «Спасібо, лісок, що народив ягідок. Дай, Боже, за год дождати, і на той рік збирати» (с. Сварицевичі Дбр.); «Шоб другий рок більше ягідок було, як сьой рок» (с. Корост Срн.).

Отже, збирання основних ягід – чорниць і журавлин, які відігравали найважливішу роль у харчовому раціоні поліщуків, чітко регламентувалося. Нині ж переважна більшість інформаторів нарікає на те, що збиральники не дотримуються жодних термінів збирання ягід. Зокрема, чорниці починають брати вже тоді, коли вони лише починають достигати. Колись також йшли до лісу по десяту, дев'яту, восьму або сьому стиглу ягодину. Але ж збирали їх «по одненькій», щоб приготувати вареники. Сьогодні ж беруть гребінками, зриваючи й зелені ягоди, що значно зменшує продуктивність ягідників. Крім того, використовуючи гребінки, збирачі вибирають майже всі ягоди, що негативно впливає на їх розмноження. Великої шкоди завдають і масштаби збирання чорниць та журавлини, які в останні роки користуються великим попитом у численних заготівельників. В умовах безробіття, селяни сім'ями вирушають і ліс, проводячи там практично весь ягідний сезон: «тепер вже, оно, яка черничина поспіє, то вже, такіє о гребінки в нас <...>. Да здеруть <...> і зелени. Уже топіру кажуть, в ліси немає, поздирали. А тогди ж ми руками отщипали, но спіленькії» (с. Сварицевичі Дбр.).

Вивчення звичаїв і обрядів, які супроводжують збирання ягід на Західному Поліссі, зокрема у селах Дубровицького і Сарненського районів Рівненської області, дозволяє говорити про присутність тут культу рослин, який, без сумніву, є більш давнім, ніж культ родючості, і сформувався ще в умовах привласнювального мисливсько-збиральницького господарства. Хоча окремі дієства, що виконуються при збиранні ягід (наприклад, перші чорниці на пеньок), швидше всього, пов'язані із культом родючості, а то й культом предків.

Джерела та література

1. Зап. автором// Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, ф. Сарни – 2008, од. зб. Дмитренко.
2. Зап. автором// Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, ф. Зарічне – 2010, од. зб. Дмитренко.

Адріана ЗОЗУЛЯ,

м. Луцьк

Інтерактивні екскурсії як ефективний спосіб комунікації (на прикладі Волинського краєзнавчого музею)

По-новому відкрити музей для відвідувачів, «оживити» історію та експонати – завдання інтерактивних екскурсій, для створення яких потрібні знання, якісні ідеї, фантазія та бажання творити. Екскурсія в цікавій формі принесе задоволення не тільки відвідувачам, а й екскурсоводам та дозволить краще засвоїти інформацію, якщо слухачі є безпосередніми учасниками процесу та можуть задіяти більше двох видів відчуттів, наприклад – слухові, зорові, тактильні. Інтерактивність передбачає взаємодію всіх екскурсантів один з одним, що дозволяє в процесі обмінюватися інформацією, спільно вирішувати завдання. Така форма екскурсії стимулює відвідувача заглибитися в тему, дивитися уважніше й пізнати більше.

Оскільки експозиція є постійно діючою та незмінною протягом тривалого часу, то інтерактивна екскурсія покликана дати відвідувачам можливість по-іншому подивитись на музейні експонати та має сприяти зростанню відвідуваності. Науковий працівник повинен створити такий «музейний продукт», який буде цікавий гостям. При підготовці інтерактивної екскурсії слід обов'язково враховувати вік екскурсантів та їх інтелектуальні потреби, таким чином, цілеспрямовано працювати з кожною аудиторією.

Використання інтерактивних форм у процесі проведення екскурсії дає можливість урізноманітнити роботу музейних працівників із аудиторією, перетворити втомлюючу екскурсію-лекцію на задоволення та цікаве проведення дозвілля. Такі форми заходів дають змогу активізувати не тільки свідомість, але й почуття, фантазію, уяву, творчу активність, вольові якості особистості [3].

Однією з визначальних рис інтерактивної екскурсії є рух, переміщення гостя музею по експозиції, від однієї інтерактивної зони до іншої. Особливістю екскурсії такого типу також є застосування різних груп методів, ефективність яких підсилюється при їх комплексному використанні [4].

Працівники відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині проводять різноманітні інтерактивні екскурсії та лекції, які дозволяють

відвідувачам в новій, легкій та цікавій формі дізнатися більше про історію нашого краю.

Інтерактивна екскурсія «Мисливці на мамонтів» орієнтована на 4-6 класи та триває 40 хв. Передбачає знайомство зі світом первісних людей, їх побутом та звичаями в стилізованій домівці-печері. Під час екскурсії в екскурсанти наочно ознайомляться з основними виробами кам'яної доби та їх застосуванням. В ході заходу ставиться ряд завдань, після виконання яких відвідувач має краще зрозуміти повсякдення наших далеких предків.

План екскурсії:

1. Зустріч екскурсантів та їх розміщення у залі №1 на шкірах та ковриках (3 хв).

2. Ознайомча екскурсія про розвиток людства з допоміжними ілюстративними матеріалами (15 хв).

Тези:

– Поява людей (звідки – мезолітичні мисливці на оленя, які – кроманьйонці, чому – похолодання і міграція оленя).

– Перші знаряддя (кремінь, камінь, кістка, глина).

– Заняття (збиральництво, полювання).

– Тактика та стратегія полювання.

– Добування вогню та їжа.

3. Демонстрація кам'яних, крем'яних та дерев'яних виробів, наведення прикладів їх застосування (10 хв).

4. Виконання завдань (15 хв): порівняти вироби із сучасними (форма, матеріал, техніка виготовлення) та виявити їх плюси та мінуси. «Загадки експонатів» – завдання в ході якого учасники діляться на команди і, отримавши загадку про експонат, мають дати відповідь та знайти експонат. «Листівка додому» (по діорамах) – учасники дивлячись на діораму мезолітичного житла або виплавки бронзи, мають розказати, що вони бачать, де відбувається дія, які запахи можуть там бути, які відчуття у людей, їх думки, ким екскурсанти себе уявляють.

«Знайди та зрозумій» – інтерактивна екскурсія з елементами квесту. Орієнтована на 6-10 класи, тривалість – 50 хв. Екскурсія представляє собою ряд завдань в музейній експозиції. Зокрема це пошукові командні ігри, головолом-

ки та робота по інтерпретації експонатів. Завдання стосуються предметів давнини та їх застосування, виконавши їх екскурсанти зможуть оживити для себе історію та більш повно уявити давні епохи.

План екскурсії:

1. Зустріч екскурсантів (3 хв).

2. Ознайомча екскурсія про історію Волині з допоміжними ілюстративними матеріалами (15 хв).

Тези:

– Походження назви та перша писемна згадка про Волинь.

– Давні люди на території Волині.

– Історія краю в часи середньовіччя.

– Козацтво на Волині.

– ХІХ-ХХ ст. в історії краю.

3. Виконання завдань (30 хв): «Пошук експонатів» – завдання в ході якого учасники діляться на команди і, отримавши загадку про експонат, мають дати відповідь та знайти експонат. «Як ви розумієтеся в мистецтві» – учасники діляться на пари і сідають таким чином, щоб тільки один з них міг бачити твір мистецтва який експонується. Другий учасник має намалювати цей твір по словесному опису. Кросворд – попередньо розробляється кросворд про експонати, запитання якого розміщуються в експозиції. Учасники поділившись на команди мають розгадати кросворд, заповнивши відповідну схему.

Інтерактивна екскурсія «Житло наших предків». Цільова аудиторія 9-11 класи та студенти, тривалість 50 хв. Екскурсія знайомить відвідувачів з домівкою людей в різні часи, яка була їх прихистком та опорою. За сотні тисяч років її вид змінювався і набував різних форм. Змінювались також побут та пов'язані з ним традиції. Метою екскурсії є наочний показ різночасових жител і їх інтер'єрів.

План екскурсії:

1. Зустріч екскурсантів (3 хв).

2. Ознайомча екскурсія про житла наших предків в різні епохи з допоміжними ілюстративними матеріалами (15 хв).

Тези:

– Як жили первісні люди.

– Будівництво житла в часи середньовіччя.

– Традиції в будівництві.

3. Виконання завдань (30 хв): створення колажу з спеціально підготовлених стікерів про поселення первісних людей. Створення макету інтер'єру житла з попередньо підготованих матеріалів.

«Скарби та цінності музею» – інтерактивна екскурсія орієнтована на 7-11 класи та сту-

дентів, тривалість – 45 хв. Знайомить відвідувачів з найбільш коштовними музейними предметами: давніми скарбами, декоративними речами та творами мистецтва. Екскурсія побудована у формі розповідей та завдань, які потрібно виконати відвідувачам.

План екскурсії:

1. Зустріч екскурсантів (3хв).

2. Ознайомча екскурсія про коштовні музейні предмети (15 хв).

Тези:

– Хто такі готи та чому вони ховали в землі свої коштовності.

– Навіщо були козакам позолочені люльки.

– Яке відношення має до Волині Пабло Пікассо.

3. Огляд виставки «Врятовано для України» (10 хв).

4. Виконання завдань (15 хв): квест «Пошук скарбів» – учасники діляться на групи та отримують карту з підказками, виконуючи різноманітні завдання, екскурсанти знаходять найцінніший скарб музею. Кросворд – попередньо розробляється кросворд про експонати, запитання якого розміщуються в експозиції. Учасники поділившись на команди мають розгадати кросворд, заповнивши відповідну схему.

Інтерактивна екскурсія «Доторкніться до козацької епохи». Цільова аудиторія 6-11 класи, тривалість – 50 хв. Екскурсія яка стосується історії українського козацтва. В ході розповіді відвідувачі дізнаються звичаї і традиції козаків та нестандартні факти з їх життя. Екскурсія передбачає активну взаємодію учнів з експозицією та демонстрацію обладунків часів Визвольної війни.

План екскурсії:

1. Зустріч екскурсантів та їх розміщення у залі № 3 (1-3хв).

2. Ознайомча екскурсія про українське козацтво та його відношення до Волині (15 хв).

Тези:

– Виникнення козацтва.

– Побут, традиції та звичаї.

– Визвольна війна під проводом Б.Хмельницького (битва під Берестечком).

3. Демонстрація обладунків часів Визвольної війни (10 хв).

4. Виконання завдань (15 хв): проходження тестів на тему козацької кухні та побуту, розшифрування козацького листа.

Правильно вибудована та проведена інтерактивна екскурсія в музеї – це ефективна форма комунікації, процес, в якому можуть взяти участь самі екскурсанти. Екскурсія без типових

заборон, яка перетворює процес пізнання на інтелектуальну, інколи фізичну розвагу. Така інтерактивна екскурсія запам'ятається надовго і не втрапить актуальності.

Інтерактивні екскурсії мають важливе практичне значення, зокрема це застосування на практиці навчального-освітнього потенціалу

закладу, збільшення кількості відвідувачів, демонстрація музейних предметів, які знаходяться в фондосховищах, можливість акцентувати увагу на деталях, які часто не помічають відвідувачі та забезпечення зворотного зв'язку, що дозволить активізувати аудиторію та в результаті вдосконалювати програму екскурсій.

Джерела та література:

1. Банах В. М. Музейні інновації та інтерактивність у теорії та практиці музейної справи / В. М. Банах // Historical and Cultural Studies. – 2016. – Volume 3, number 1. – Р. 1–5.
2. Верес К. О. Інноваційні технології в екскурсійному супроводі / К.О. Верес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitst>
3. Вітрик І. С. Екскурсійна робота і основи музейної педагогіки / І. С. Вітрик, Д. Ю. Кордик, Л. О. Козар [Електронний ресурс] // 18 Сумцовські читання: Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства. – Харків, 2012. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2012/article.html?n=21>
4. Столяров, Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика: Учеб. пособие / Б. А. Столяров. – М.: Высш. шк., 2004 – 216 с.
5. Шевченко О. О. Інтерактивна екскурсія як основа музейної комунікації (на прикладі Художньо-меморіального музею І. Ю. Рєпіна) / О. О. Шевченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.odessa.ua/publication15/pdf/14.pdf>
6. Щербакова Т. И. Традиционные и инновационные подходы к организации экскурсионной деятельности / Т. И. Щербакова // Современные методические аспекты экологического образования. – 2006. – № 3. – С. 80–84.

Тетяна КАУК,
м. Рівне

Екскурсійна діяльність у Рівненському обласному краєзнавчому музеї впродовж 2010-2019 років: інфографіка

У сучасних умовах глобалізації музеї стають одним із важливих інститутів формування гуманітарних знань нового покоління. Виходячи з визначення музею як багатофункціонального інституту соціальної пам'яті із формами охорони, пошуку, документування, виховання важливою складовою музейної діяльності є екскурсійна робота [1]. Це один із основних видів освітньо-виховної діяльності музеїв.

Рівненський обласний краєзнавчий музей впродовж своєї багаторічної діяльності проводить активну екскурсійну роботу зі своїми чисельними відвідувачами. Вислів «Краще один раз побачити, ніж сто разів почути» – актуальний і зараз. Екскурсія до музею – це не лише спосіб проведення вільного часу, а й дієвий за-

сіб популяризації навчання, науки та культури. Звичайно, оглядати музейні експозиції та виставки можна і самостійно, але прослухати екскурсію наукового працівника музею буде набагато пізнавальніше.

Ми проаналізували відвідувачів нашого музею за 2010-2019 роки – екскурсійних та індивідуальних (табл. 1).

З проведених досліджень бачимо, що третина наших відвідувачів стабільно вибирають відвідування музею з екскурсією. Екскурсія як тип рекреаційної діяльності інтерпретується як процес наочного пізнання навколишнього світу (особливостей природи, сучасних та історичних подій, елементів побуту) [2].

Екскурсія - це специфічна форма освітньої

Таблиця 1. Відвідування музею за 2010-2019 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Екскурсійні відвідувачі	23638	20449	19775	26207	22203	21627	22209	21617	18462	24474
Індивідуальні відвідувачі	42705	53585	37539	40853	43124	43568	44354	44803	47992	44837
РАЗОМ	66343	74034	57314	67060	65327	65195	66563	66420	66454	69311
% екс.-го відвідування від загального	37	28	35	39	34	33	33	33	28	35

роботи з організованою групою відвідувачів, яка ґрунтується на зоровому сприйнятті експозиції, поєднаному з розповіддю про неї, і пояснює, доповнює експозицію. Екскурсивод зосереджує увагу на всіх важливих пам'ятках, розкриває їх внутрішній зміст, розповідає не лише про виставлені матеріали, а й про те, що їх об'єднує - про причини тих чи інших подій, їхній початок, розвиток і завершення, учить бачити й розуміти твори мистецтва, розкриває суть і

значення історичних джерел тощо. Екскурсії прилучають відвідувачів до пізнання природи, матеріальної й духовної культури народу, збагачують наукові знання людини, сприяють естетичному вихованню молоді [3].

Тематика екскурсій РОКМ різнопланова. Це і оглядові екскурсії, і тематичні по різних відділах. Ми проаналізували екскурсійну діяльність музею за багатоплановою тематикою за десять останніх років. Картина вийшла такою [4]:

ЕКСКУРСІЙНЕ ВІДВІДУВАННЯ ВИСТАВОК ТА ЕКСПОЗИЦІЙ У 2010 – 2014 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014
	Екскурсії/ відвідувачі чол.	Екскурсії/ відвідувачі чол.	Екскурсії/ відвідувачі чол.	Екскурсії/ відвідувачі чол.	Екскурсії/ відвідувачі, чол.
Оглядові екскурсії:					
1. Огляд I поверху РОКМ	145/1785	129/1320	181/2479	228/2608	205/2453
2. Огляд II поверху РОКМ	104/1064	92/678	110/1133	149/1013	162/1681
3. Загальний огляд музею за 45хв	21/199	31/252	8/109	2/16	4/23
4. Що таке музей?	-	-	-	2/32	-
5. Пішохідна «Вулицями старого міста»	-	-	-	-	1/22
6. Оглядовий майданчик	-	-	3/69	1/8	-
РАЗОМ:	270/3048	252/2250	302/3790	382/3677	372/4179
Цикл «Твій друг музей»	188/4942	162/3567	90/1816	91/1950	229/5211
Природознавча тематика					
• Природні багатства Рівненської області	61/905	78/1424	80/1289	68/1208	85/1627
• Рослини Рівн. області	14/279	10/234	10/256	4/71	1/26
3. Птахи і ссавці Рівненщини	38/569	28/602	24/651	20/397	25/568
4. Птахи Рівненщини та їх гнізда	11/207	-	-	-	8/150
5. Комахи Рівнен. області	-	-	1/4	-	-
6. Водойми. Мешканці водойм	2/44	3/67	1/28	-	-
7. Історія розвитку життя на Землі	26/467	19/276	19/359	15/242	11/172
8. Корисні копалини нашого краю	17/315	10/253	19/407	15/281	19/414
9. Екологічна характеристика Рівненської області	8/129	7/156	1/12	1/27	-
10. Природо-заповідний фонд	2/64	6/111	6/130	8/126	-
РАЗОМ:	179/2979	161/3123	160/3136	131/2352	149/2957
Історична тематика:					
• Край в давнину (за мат-ми археол. розкопок)	21/263	12/193	12/199	5/113	8/138
• Давня Русь	27/568	24/436	12/205	13/219	28/482
• Наш край в XIV – на поч. XVII ст.	10/190	7/98	4/62	4/72	1/13
• Битва під Берестечком	84/1527	70/1227	53/972	46/804	6/93
• Оглядова по давній історії	6/49	2/19	2/41	6/66	7/128
• Старе Рівне	129/2221	103/1657	79/1323	95/1510	73/1368
7. Край в період Української революції 1917 – 1920 рр.	2/20	2/59	1/11	5/66	1/11
8. «Очі й душу дроти обтягнули...»	4/73	1/22	3/42	-	-

9. Наш край в роки II Світової війни	126/1846	79/1275	48/871	97/1726	59/1048
10. УПА (Українська Повстанська Армія)	13/217	17/288	13/235	17/297	10/169
11. Музейний арсенал (виставка зброї)	-	40/669	33/612	52/853	46/854
12. Релігійні конфесії Рівного	-	-	4/53	1/8	-
РАЗОМ:	422/6974	257/5943	264/4626	342/5754	239/4304
<i>Літературна тематика:</i>					
1.В.Г. Короленко і Рівненщина	8/173	6/139	1/7	1/18	3/46
2. До витоків писемності і книжності	62/1038	22/349	14/394	42/916	16/309
3.Волинські шляхи Т.Г.Шевченка	40/657	10/228	16/337	7/118	6/102
РАЗОМ:	110/1868	38/716	31/738	50/1052	25/467
<i>Мистецька тематика</i>					
• Волинський іконопис XIII – XVIIIст.	103/1237	78/1292	43/811	46/679	40/625
• Волинський портрет	1/24	1/11	1/8	-	1/7
• Т. О. Сосновський	5/88	6/91	-	-	-
• Палац Любомирських у Рівному	13/160	9/169	-	-	2/29
5. Свята та обряди в житті українців	-	-	-	4/66	4/53
6. Мистецький блок	3/40	-	-	-	-
РАЗОМ:	125/1549	94/1563	44/819	50/745	47/714
<i>Етнографічна тематика</i>					
1.Основні заняття і ремесла жителів Рівненщини	81/1175	65/1149	71/1020	64/1086	23/352
2. Народний одяг Рівненщини	-	2/26	5/100	6/112	2/19
3.Волинська писанка	14/234	1/22	5/136	4/75	7/153
• Українська сорочка	3/47	-	-	-	-
РАЗОМ:	98/1456	68/1197	81/1256	74/1273	31/524
<i>Тимчасові виставки</i>	42/1969	21/429	38/640	15/278	64/1205
ВСЬОГО в МУЗЕЇ:	1434/23053	1053/17790	1010/16831	1135/17081	1156/19361
<i>Виїзні лекції – екскурсії</i>					
1. Т. Г. Шевченко	-	16/375	25/514	20/690	4/82
2. Берестецька битва	-	-	-	7/264	5/128
3. Етнографічне заняття	-	9/222	9/203	13/466	13/320
4. УПА	-	-	5/128	3/110	2/60
5. Сторінки історії Рівного	-	3/49	19/322	38/1606	6/129
6. До джерел книжності	-	5/97	12/286	10/608	26/708
7. Музично-обрядова культура	-	-	3/132	10/430	-
8. До Дня визволення Рівного	-	73/1592	17/260	80/3794	4/955
9. До Дня Перемоги	19/585	14/114	15/1009	10/398	6/132
10. Друга світова війна	-	10/210	5/100	-	3/51
11. Українська сорочка	-	-	-	5/258	5/113
12. До Дня партизанської слави	-	-	-	2/72	-
13. До Великодня	-	-	-	13/510	7/164
РАЗОМ:	19/585	130/2659	110/2954	213/9126	120/2842
ВСЬОГО ЕКСКУРСІЙ:	1434/23053	1053/17790	1010/16831	1135/17081	1156/19361
<i>- виїзних</i>	19/585	130/2659	110/2954	213/9126	120/2842
РАЗОМ	1453/23638	1183/20449	1120/19775	1348/26207	1276/22203

ЕКСКУРСІЙНЕ ВІДВІДУВАННЯ ВИСТАВОК ТА ЕКСПОЗИЦІЙ У 2015 – 2019 рр.

	2015	2016	2017	2018	2019
	Експерсії/ відвідувачі, чол.	Експерсії/ відвідувачі, чол.	Експерсії/ відвідувач, чол.	Експерсії/ відвідувачі, чол.	Експерсії/ відвідувачі, чол.
Оглядові експерсії:					
1. Огляд I поверху РОКМ	259/2571	254/2679	273/2993	259/2668	202/2178
2. Огляд II поверху РОКМ	188/1365	188/1374	207/1605	203/1431	148/1218
3. Загальний огляд музею за 45 хв.	2/32	12/114	20/146	60/229	5/25
4. Що таке музей?	-	6/120	1/18	1/3	1/23
5. Нічна експерсія	-	-	-	7/187	14/377
6. Денна театралізована	-	-	-	-	10/247
РАЗОМ:	449/3968	460/4287	501/4762	565/4418	380/4068
Цикл «Твій друг музей»					
	205/4473	222/4257	193/3951	235/3607	280/5215
Природознавча тематика					
• Природні багатства Рівненської області	87/1650	73/1386	82/1558	58/1071	56/1062
• Рослиність Рівн. області	5/114	1/28	8/208	6/151	2/45
3. Птахи і ссавці Рівненщини	10/214	27/596	14/309	19/427	17/390
4. Птахи Рівненщини та їх гнізда	1/15	10/188	5/82	-	1/27
5. Комахи Рівненської обл. Рідкісні види	1/25	1/17	-	1/7	-
6. Водойми Мешканці водойм	1/26	3/63	4/104	2/61	-
7. Історія розвитку життя на Землі	8/141	8/136	5/91	6/83	5/74
8. Корисні копалини нашого краю	20/427	19/424	17/422	9/357	12/254
9. Екологічна характеристика Рівненської області	-	1/15	-	-	-
10. Життєпис родини Носалів	-	-	-	-	1/23
РАЗОМ:	133/2612	143/2853	135/2774	111/2157	94/1875
Історична тематика:					
• Край в давнину (за мат-ми арх.роз)	2/14	2/43	1/10	1/19	-
• Давня Русь	15/217	13/220	6/61	16/293	22/352
• Наш край в XIV – на поч. XVII ст.	2/33	-	-	-	-
10. Битва під Берестечком	20/360	40/788	45/927	42/826	43/739
11. Оглядова по давній історії	4/105	4/79	3/38	4/65	7/100
• Старе Рівне	67/955	92/1476	61/952	64/1049	47/742
• Край в міжвоєнний період (1921-1939)	2/34	1/20	-	1/8	-
8. Край в період Української революції 1917 – 1920 рр.	-	1/22	1/10	4/53	1/15
9. «Очі й душу дроту обтягнули...»	1/30	-	-	1/16	-
10. Наш край в роки II Світової війни	66/1192	38/657	41/760	26/424	36/607
11. Початок XX століття	-	3/48	1/14	-	-
12. УПА (Українська Повстанська Армія)	9/153	3/101	4/84	8/166	5/122
13. Музейний арсенал (виставка зброї)	25/485	17/295	-	-	-
14. Творці історії	-	-	100/1937	42/774	27/496
15. Рівне в 50-60-і роки XX ст.	-	-	-	-	1/17
РАЗОМ:	213/3578	216/3759	263/4793	209/3693	189/3190
Літературна тематика:					
1. В.Г. Короленко і Рівненщина	14/318	6/134	9/183	8/144	12/267
2. До витоків писемності і книжності	17/351	8/184	9/173	22/385	10/231

3. Волинські шляхи Т.Г.Шевченка	1/27	10/191	15/229	3/63	9/147
РАЗОМ:	32/696	24/509	33/585	33/592	31/645
<i>Мистецька тематика</i>					
• Волинський іконопис XIII – XVIIст.	35/506	50/827	39/444	28/383	24/332
• Народна ікона	1/20	-	-	1/3	-
• Волинський портрет	1/30	-	1/16	-	1/6
• Палац Любомирських у Рівному	-	-	1/6	-	1/2
5. Свята та обряди в житті українців	1/30	-	18/337	3/55	3/57
6. Мистецький блок	-	2/34	1/22	-	1/35
7. Художні вечори Г.Косміаді	-	-	-	-	2/31
РАЗОМ:	38/586	52/861	60/865	32/441	32/463
<i>Етнографічна тематика</i>					
1. Основні заняття і ремесла жителів Рівненщини	38/564	18/263	32/574	28/430	37/616
2. Народний одяг Рівненщини	1/22	3/37	4/61	3/51	-
3. Народні звичаї та обряди	1/18	-	-	-	-
• Волинська писанка	-	13/272	-	-	-
• Жіночі долі крізь віки	-	-	-	-	1/14
РАЗОМ:	40/604	34/572	36/635	31/481	38/630
<i>Тимчасові виставки</i>	107/2054	126/2472	42/790	25/425	34/509
ВСЬОГО в МУЗЕЇ:	1224/18571	1277/19570	1263/19155	1241/15814	1179/16595
<i>Візитні лекції – екскурсії</i>					
1. Т.Г.Шевченко	6/157	25/539	21/427	10/192	16/337
2. Берестецька битва	41/998	8/175	11/274	11/248	53/1222
3. Етнографічне заняття	3/84	7/167	11/252	5/198	5/99
4. Українська сорочка	2/52	-	-	-	-
5. Музично-обрядова культура	1/30	-	5/127	-	-
6. Віртуальне Рівне	8/174	25/569	-	6/166	13/321
7. Мистецька спадщина	-	3/61	6/124	-	2/33
8. До джерел книжності	8/226	19/474	26/656	4/68	43/1026
9. Великодня писанка	-	5/96	-	-	-
10. До Дня визволення Рівного	34/744	-	-	53/1034	124/1777
11. До Дня Перемоги	12/316	-	-	10/117	6/150
12. Друга світова війна	-	-	22/484	-	-
13. Друга світова у назвах вулиць	-	-	-	4/105	-
14. До Дня Гідності	-	-	-	4/35	-
15. Короленко і Рівненщина	9/224	19/432	5/18	13/282	13/322
16. Музейні колекції розповідають	3/51	4/96	-	-	-
17. Життєпис родини Носалів	-	1/30	-	1/20	-
18. До річниці Голодомору	-	-	-	2/48	-
19. Творці історії	-	-	-	10/135	42/664
20. Українська революція 1917-21 рр.	-	-	-	-	5/135
21. До Дня Покрови	-	-	-	-	36/861
22. Голокост у Рівному	-	-	-	-	41/932
РАЗОМ:	127/3056	116/2639	107/2462	133/2648	399/7879
ВСЬОГО ЕКСКУРСІЙ:	1224/18571	1277/19570	1263/19155	1241/15814	1179/16595
<i>- візитних</i>	127/3056	116/2639	107/2462	133/2648	399/7879
РАЗОМ	1351/21627	1393/22209	1370/21617	1374/18462	1578/24474

Якщо узагальнити проведений аналіз, отримаємо наступне:

ЕКСКУРСІЇ ЗА ТЕМАТИКОЮ, 2010-2019 рр.

Тематика екскурсій	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	% відвід. за 10 р
Оглядові екскурсії:	270	252	302	382	372	449	460	501	565	380	30
Цикл «Твій друг музей»	188	162	90	91	229	205	222	193	235	280	14
Природознавча тематика	179	161	160	131	149	133	143	135	111	94	10
Історична тематика	422	257	264	342	239	213	216	263	209	189	20
Літературна тематика	110	38	31	50	25	32	24	33	33	31	3
Мистецька тематика	125	94	44	50	47	38	52	60	32	32	4
Етнографічна тематика	98	68	81	74	31	40	34	36	31	38	4
Тимчасові виставки	42	21	38	15	64	107	126	42	25	34	4
Виїзні лекції – екскурсії	19	130	110	213	120	127	116	107	133	399	11
	1453	1183	1120	1348	1276	1351	1393	1370	1374	1578	100

ЕКСКУРСІЙНІ ВІДВІДУВАЧІ ЗА ТЕМАТИКОЮ, 2010-2019 рр.

Тематика екскурсій	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Оглядові екскурсії:	3048	2250	3790	3677	4179	3968	4287	4762	4418	4068
Цикл «Твій друг музей»	4942	3567	1816	1950	5211	4473	4257	3951	3607	5215
Природознавча тематика	2979	3123	3136	2352	2957	2612	2853	2774	2157	1875
Історична тематика	6974	5943	4626	5754	4304	3578	3759	4793	3693	3190
Літературна тематика	1868	716	738	1052	467	696	509	585	592	645
Мистецька тематика	1569	1563	819	745	714	586	861	865	441	463
Етнографічна тематика	1456	1197	1256	1273	524	604	572	635	481	630
Тимчасові виставки	1969	429	640	278	1205	2054	2472	790	425	509
Виїзні лекції – екскурсії	585	2659	2954	9126	2842	3056	2639	2462	2648	7879
РАЗОМ	23638	20449	19775	26207	22203	21627	22209	21617	18462	24474

Із проведених досліджень бачимо, які теми стабільно використовували вчителі чи викладачі для освітньо-виховної роботи зі школярами чи студентами. Це ознайомчі оглядові екскурсії, Цикл екскурсій для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку «Твій друг музей», екскурсії на природознавчу, історичну тематику. Про українську минувшину співробітники музею розповідають не тільки у стінах музею, але й під час виїзних занять-екскурсій. Така музейна послуга перевірена і себе виправдовує: у 2010 році це було 19 занять, у 2019 – 399 занять. Стосується цей вид музейної діяльності тих навчальних закладів, які віддалені від музею.

Проте, із наведених даних бачимо, що деяка тематика все ж із роками пішла на спад. Це:

- Екскурсії на літературну тематику. 2010 рік – 110 екскурсій, 2019 р. – 31 екскурсія;
- Екскурсії на мистецьку тематику. 2010 рік – 125 екскурсій, 2019 р. – 32 екскурсії;
- Екскурсії на етнографічну тематику. 2010 рік – 98 екскурсій, 2019 р. – 38 екскурсій.

Значить нам, музейникам, є над чим працювати, продумувати, шукати нові шляхи залучення

відвідувачів на ці теми, вдосконалювати форми екскурсійної роботи.

З 2018 року в Рівненському обласному краєзнавчому музеї набирають популярності театралізовані екскурсії :

- Нічна театралізована екскурсія «В гостях у князя Любомирського». Ось як музей анонсує нічну екскурсію: «Власник Рівного, будівничий чоловічої гімназії (1839) князь Фредерик Любомирський запрошує тих, кому не байдужа минувшина рідного краю, пройтися музейними залами, які колись слугували навчальними класами та дізнатися про історію рідного краю в променах ліхтарика».

- Денна театралізована екскурсія «Мандрівка крізь століття». Музей запрошує юних відвідувачів (дітей віком 8-12 років) та їхніх батьків, бабусь і дідусів здійснити мандрівку у минуле! Під час екскурсії-вистави відвідувачі дізнаються про життя людей в кам'яному віці, познайомляться з мешканцями підводного світу, почують розмови птахів та звірів у природі, відвідають давньоруську державу та Запорізьку Січ!

Дмитро КЕПІН,
м. Київ

Розвиток археологічної музеології та пам'яткознавства в Україні

З другої половини ХХ ст. у різних країнах розробляються та частково реалізовано проекти зі збереження археологічної спадщини в умовах природного ландшафту. Створюються нові музейні комплекси – «археопарки» та «археодроми».

З 1990-х рр. в Україні активно розвивається археологічна скансенологія, що дає можливість популяризувати досягнення археології, музеології, пам'яткознавства у справі збереження пам'яток та використання їх в екскурсійно-туристичній сфері.

Успішному розвитку цього напряму сприяє підготовка у вищих навчальних закладах майбутніх фахівців у галузі музеології та охорони пам'яток. Це дає можливість ставити питання про виділення музеологічних шкіл, які мають свої напрями з дослідження структурних елементів цієї науки.

На початку ХХІ ст. до цієї проблеми звернулись музеологи, які звертають увагу на пряму залежність «музеологічної школи» та спеціальної музеологічної освіти [19; 40].

Мета статті – розглянути наукові школи на прикладі розвитку археологічної музеології та пам'яткознавства в Україні та, зокрема, у м. Києві.

Не обов'язково одна музеологічна школа може мати локальний характер, тобто до неї можуть входити дослідники інших країн, які працюють у різних інституціях не тільки власне «музеологічного» характеру. Також у засновника музеологічної школи можуть бути послідовники і не обов'язково офіційна кількість аспірантів. У нашому розумінні «науковий напрям» не є тотожним поняттю «наукова школа». Науковий напрям може бути одним із складових частин, на якій може бути сформована наукова школа.

Становлення музеологічних шкіл у державі припадає на др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст.

Першою музеологічною школою можна вважати наукову школу археолога та музеєзнавця, доктора історичних наук, професора Г.Г. Мезенцевої (1923–1997), кандидата історичних наук, професора Ю.А. Омельченка (1937–2017), що сформувалась у 1950-х рр. на кафедрі археології та музеєзнавства історичного факульте-

ту Київського державного (тепер – Національного) університету імені Тараса Шевченка (КНУ). Кафедра як археологічна була створена за ініціативи її першого завідуючого археолога та пам'яткознавця, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР Л.М. Славіна (1906–1971). Перший підручник з музеєзнавства було підготовлено Г.Г. Мезенцевою [18]. У 1987 р. на кафедрі відкрито Археологічний музей [32; 37].

Учень та колишній аспірант Г. Г. Мезенцевої Ю. А. Омельченко розвивав у своїх працях теорію музеології та обґрунтував музейну педагогіку (іл. 1) [20; 21; 22; 23; 24]. Аспірантка Ю. А. Омельченка, згодом доктор історичних наук Л. Д. Федорова поглибила пам'яткознавчий аспект у дослідженнях, що дало змогу запропонувати власне бачення пам'яткознавства як науки [38; 39].

Іл. 1. Професор Ю.А. Омельченко. Фото середини 1970-х рр. з особистого архіву автора статті

У концептуальному плані ця школа тяжіє до наукової школи музеології російського вченого, доктора історичних наук, професора А.М. Разгона (1920–1989), що була сформована у 1950-х – 1970-х рр. у Науково-дослідному інституті музеєзнавства (м. Москва, РФ), який, на жаль, тепер не існує.

Можна виокремити і академічну палеонтологічну музеологічну школу, яка склалась у 1960–1970-х рр. у Центральному (тепер – Національному) науково-природничому музеї НАН України (ННПМ НАНУ) (заснований 1966 р.) під

2. Академік І.Г. Підоплічко проводить екскурсію в ННПМ.
Фото поч. 1970-х рр. З особистого архіву к.і.н. Г.С. Писаренка

керівництвом визначного вченого, палеонтолога, зоолога, геолога, археолога, музеолога, пам'яткознавця, організатора науки, академіка АН УРСР І. Г. Підоплічка (1905–1975) (іл. 2). Він є засновником відділу палеозоології хребетних (створений 1947 р.) в Інституті зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України та Палеонтологічного музею (відкритий 1968 р.), який з 1996 р. входить у структуру єдиного науково-експозиційного та територіального комплексу ННПМ НАНУ. За його керівництва було захищено більше 30 кандидатських та докторських дисертацій. Учениця дослідника, доктор біологічних наук О.Л. Короткевич (1929–1988), очолила у 1976 р. лабораторію музеєзнавства. У 1960-х рр. вперше в Україні І.Г. Підоплічко здійснив натурні реконструкції пізньопалеолітичних жителів з Мізинського поселення (Коропський р-н, Чернігівська обл.) та – Межирицького (Канівський р-н, Черкаська обл.). Вони стали експонатами Палеонтологічного музею імені академіка В.О. Топачевського [15; 7; 28; 29].

У 1960–1970-х рр. сформувалась музеолого-пам'яткознавча школа в Інституті археології АН УРСР (тепер – Інститут археології НАН України (ІА НАНУ) під керівництвом визначного археолога, історика, музеолога, пам'яткознавця, бібліографа, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України (1995) І. Г. Шовкопляса (1921–

1997).

Він є організатором і першим завідувачем Археологічного музею Інституту археології НАН України, який 19 травня 1969 р. було відкрито у складі Центрального науково-природничого музею АН УРСР (нині як структурний підрозділ на правах відділу ІА НАНУ) [1; 41; 16; 44; 8].

Дослідник у 1960–1970-х рр. розробив концепцію музеєфікації розкритої ділянки пізньопалеолітичного поселення мисливців на мамонтів у с. Добранічівка Яготинського району Київської області. У 1977 р. відкрито перший в Україні музей палеоліту просто неба *in situ* «Добранічівська стоянка» (законсервовано рештки четвертого господарсько-побутового комплексу (ГПК), розкриті 1970 р.). Третій ГПК, досліджений 1969 р. перевезено до археологічного відділу Переяслав-Хмельницького музею народної архітектури та побуту. Натурна реконструкція житла здійснена І.Г. Шовкоплясом, М.І. Сікорським та М.І. Гладких [42]. Учень та аспірант І.Г. Шовкопляса, один з учнів І.Г. Підоплічка, у майбутньому доктор історичних наук, професор М. І. Гладких (КНУ) у 1970 – 1990-х рр. продовжив справу зі збереження пізньопалеолітичних поселень Середнього Подніпров'я [4; 5; 6].

Учень М.І. Гладких та його аспірант, к.і.н., доц. П.С. Шидловський (КНУ) з 2010 р. очолює комплексну міжнародну експедицію з продов-

ження вивчення Межирицького поселення. У 2016 р. проведений науково-практичний польовий семінар, присвячений питанням музеєфікації пам'ятки. На базі експедиції у 2018 р. пройшла літня Міжнародна археологічна школа [33; 46]. Також учениця та аспірантка М.І. Гладких, кандидат історичних наук, с.н.с. Л.А. Яковлева (ІА НАНУ) очолює міжнародну комплексну експедицію з продовження досліджень та збереження Гінцівського пізньопалеолітичного поселення Гінці (Лубенський р-н, Полтавська обл.) [45].

Музейно-пам'яткознавчий осередок у той час також сформувався у Державному історичному музеї УРСР (тепер – Національний музей історії України) навколо археолога, музеолога та пам'яткознавця, провідного наукового співробітника, заслуженого працівника культури України (1999), дружини І.Г. Шовкопляса – Г.М. Шовкоплас (1920–2001) [43].

Серед громадських організацій, які опікуються збереженням і популяризацією культурної спадщини слід відзначити діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), що створене за рішенням Ради Міністрів УРСР у 1966 р. У кожній області були створені організації УТОПІК, а також Київська і Севастопольська міські на правах обласних. Першим Головою УТОПІК став академік АН УРСР П.Т. Тронько (1915–2011) (очолював у 1967–1989 рр.). У 1989–2016 рр. Товариство очолював академік НАН України, директор ІА НАНУ П.П. Толочко [11]. З 2016 р. Товариство очолює кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України М.І. Бурьянова.

Віхою у діяльності УТОПІК стало будівництво у 1969 р. Музею народної архітектури та побуту України (тепер Національний музей народної архітектури та побуту України (НМНА-БУ) у с. Пирогів недалеко Києва. Перша черга експозиції відкрита 1976 р. [30].

У вирішенні питань збереження археологічної спадщини вагомий внесок зробила секція пам'ятників археології Товариства, яку очолював доктор історичних наук, проф. Д.Я. Телегін (1919–2011). Ще одна академічна музеолого-пам'яткознавча школа сформувалась у 1990-х рр. при Центрі пам'яткознавства НАН України та Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури (створений 1991 р.). Установа функціонувала до 17 лютого 2020 р.

Першим директором став кандидат історичних наук (з 1995 р. Доктор історичних наук) С.З. Заремба (1947–2003), який зробив внесок у теорію та історію вітчизняного пам'яткознавства.

Він першим з українських дослідників запропонував розглядати пам'яткознавство як наукову дисципліну [10].

З 2008 р. функціонувала Спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності «26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство». У 2008–2019 рр. було підготовлено 48 кандидатів наук. У 2019–2020 рр. відбулися перші в країні захисти докторських дисертацій за цією спеціальністю (С.В. Муравська, В.В. Машталір, І.О. Пістоленко). Напряму археологічної музеології та пам'яткознавства очолювала директор установи (з 2003 р.), кандидат історичних наук, доктор філософії, доцент, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України О. М. Титова [36]. Колективом установи було підготовлено низку індивідуальних і колективних монографій із залученням фахівців інших установ, а також перший навчальний посібник в Україні з пам'яткознавства [9; 25; 31; 26].

Важливим етапом у розробку теорії цієї науки стала колективна монографія «Основи пам'яткознавства» (заг. ред. д.т.н., проф. Л.А. Гріффена, к.і.н., доц. О.М. Титової) (Київ, 2012). Ця книга стала першою в Україні, яка комплексно розглянула теоретичні та практичні питання пам'яткознавства. Безпосередньо питаннями музеєфікації пам'яток археології займався відділ культурної спадщини (керівник О.М. Титова).

Був виділений окремий науковий напрям у музеології та пам'яткознавстві – археологічна скансенологія зі своїм об'єктом та предметом дослідження. Об'єктом є археологічні «скансени» («археопарки») різних підтипів: *in situ* з музеєфікованими пам'ятками; *in situ* з відсутніми об'єктами музейного показу; археологічні «діснейленди» – «археодрами» – «експериментальні поселення» – «уявні музеї». Предмет – експозиційне відображення (моделювання, реконструкція) археологічного контексту *in situ* та в «уявних музеях».

Зупинимось детальніше на деяких проєктах зі створення таких комплексів. У 2002–2003 рр. нами запропонований варіант концепції створення «Археопарку-археодому Ріпниця» (м. Ржищів Київської обл.) (керівник проєкту к.і.н. М.Ю. Відейко (ІА НАНУ) (тепер д.і.н., с.н.с. М.Ю. Відейко очолює науково-дослідницьку лабораторію історико-філософського факультету Київського університету імені Б. Грінченка), а також Відділення Київського обласного археологічного музею «Історія культури Південної Київщини». Відкритий як Археологічний

3. Реконструкція способу розтирання зерна. Трипільське поселення в ур. Ріпниця (м. Ржищів, Київська обл.). Фото 2003 р. автора статті

музей 6 липня 2003 р. у м. Ржищів. Передбачалося створення археологічної експозиції *in situ* з демонстрацією двошарового поселення (трипільська та черняхівська культури) Ріпниця 1 на околицях міста (дослідження к.і.н. С.Н. Рижова, д.і.н. Б. В. Магомедова, ІА НАНУ). Окрім

«археопарку» з музеєфікованою експозицією до музейно-туристичного комплексу повинен бути входити і «археодром», а також етноархеологічна експозиція монографічного типу з рухомими пам'ятками у відповідному приміщенні. Також у структурі комплексу передбачалась етноархеологічна лабораторія, де під керівництвом музейних педагогів, учні та студенти мали б змогу вивчати стародавнє мистецтво, основи консервації, реставрації пам'яток давнього та традиційного побуту. Підготовлена була і концепція етноархеологічного театру з відповідними сценаріями, декораціями та реквізитом [2; 14, с. 94–100; 34].

Центр був організатором спільно з культурологічним Товариством «Коло-Ра» першого фольклорно-етнографічного та археологічного фестивалю «Ржищівський вінок», присвячений 110-річчю відкриття Трипільської культури, що відбувся 5–7 липня 2003 р. на місці дослідження пам'ятки Ріпниця 1. Своєрідним театралізованим дійством стала демонстрація «трипільського» одягу (реконструкція) (автор – етнограф З.О. Васіна). Таким чином, досліджуване поселення на деякий час неначе перетворилось на сценічну площадку. Відвідувачі мали змогу ознайомитись і з реконструкціями – експериментами давніх технологій (іл. 3, іл. 4). Під

4. Реконструкція гончарної печі з обпалення трипільської кераміки. На передньому плані – археолог-реставратор Г.В. Шиянова (1948–2019). Фото 2003 р. автора статті

5. Реконструкція М.Ю. Відейка трипільського житла (с. Трипілья Обухівського р-ну Київської обл.). Фото 2007 р. автора статті

час фестивалю окрім Археологічного музею у центрі міста було відкрито сквер Трипільської культури (автор архітектор А. Ігнащенко, заслужений діяч мистецтв України, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка).

У с. Трипілья Обухівського р-ну Київської обл. на подвір'ї приватного Археологічного музею було відкрито макет-реконструкцію трипільського житла, характерного для Середнього Подніпров'я, виконана М.Ю. Відейком (іл. 5).

У 2007 р. розроблено наукову концепцію Археологічного комплексу «Стародання архітектура України» для НМНАБУ. Проектом передбачається демонстрація типових зразків – гіпотетичних реконструкцій ГПК кам'яного віку та епох енеоліту – бронзи, досліджених у різних регіонах [35]. Через відсутність фінансування розглянуті проекти не реалізовано.

Експериментальна археологія все більше стає невід'ємною частиною діяльності музеїв-заповідників. Відбуваються відповідні заходи: семінари, фестивалі, майстер-класи. Запропоновано цілий ряд проектів зі створення таких нових музеїв. На базі Ніжинського краєзнавчого музею ім. І.Г. Спаського за методичним керівництвом Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя у 2016 р. створено Центр експериментальної археології [12].

Важливе значення у питаннях збереження археологічної спадщини України зіграв I Всеукраїнський археологічний з'їзд, що проходив 23–25 листопада 2018 р. також у Ніжині [27; 13].

Історико-культурологічний та музейно-педагогічний напрями досліджень музеології розвивається на кафедрі музеєзнавства та пам'яткознавства (створена 1992 р. як кафедра «Музеєзнавство») факультету соціокультурної діяльності Київського національного університету культури та мистецтв (кафедру очолює археолог та пам'яткознавець, доктор історичних наук, доцент С.Ж. Пустовалов). Історико-культурологічний напрям на кафедрі започаткував археолог та пам'яткознавець, кандидат історичних наук, професор С.Я. Ольговський. Музейно-педагогічний напрям очолює кандидат педагогічних наук, професор Ю.М. Ключко. Від 2005 р. при кафедрі функціонує Музей-лабораторія з експертизи цінностей. Співробітниками кафедри за участі фахівців з інших закладів підготували відповідний учбовий посібник [3].

Теоретичні дослідження музеології проводить також археолог, музеолог та культуролог О.В. Бондарець на кафедрі культурології (створена 1992 р. за ініціативи першого завідувача – археолога та культуролога, доктора історичних наук, професора М.О. Чмихова (1953–1994) факультету соціокультурної діяльності Націо-

нального університету «Києво-Могилянська академія». При кафедрі з 2001 р. діє Музей історії культури.

Таким чином, успішному розвитку програм зі збереження та популяризації археологічної спадщини сприятимуть інтегровані міждисциплінарні дослідження, зокрема на стику музеології та пам'яткознавства, а також розширення сфери підготовки відповідних спеціалістів у вищих навчальних закладах країни.

Доцільним є створення Центру з музеєфікації археологічної спадщини, який повинен займатися питаннями збереження та експонування пам'яток в умовах природного ландшафту.

Джерела та література:

1. Археологічний музей / Відп. ред. доктор історичних наук І.Г. Шовкопляс. – Київ: Наукова думка, 1971. – 108 с.
2. Відейко М.Ю., Трачук О.В. Додаток 1. Науково-просвітницький історико-археологічний комплекс біля с. Уляники Кагарлицького району Київської області // Відейко М. Ю. Давні поселення України. Альбом археологічних джерел та реконструкцій. – Київ: ІА НАН України; Об'єднання громадян «Товариство КОЛО-РА», 2000. – Частина 1. – С. 89–97.
3. Вступ до музеєзнавства і пам'яткознавства : навч. посіб. / За наук. ред. О.М. Гончарової, С.Ж. Пустовалова. – Київ: Вид-во Ліра-К, 2019. – 490 с.
4. Гладких М.І. Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування // Археологія. – 1972. – № 6. – С. 106–107.
5. Гладких М.І., Корнієць Н.Л. Нова споруда з кісток мамонта в Межиріччі // Вісник Академії наук УРСР. – 1979. – № 9. – С. 50–54.
6. Гладких М.І., Рижов С.М., Суховий М.О. Експозиційне використання забудованої території Трахтемирівського заповідника // Пам'ятки та визначні місця Шевченківського краю. Проблеми охорони та дослідження. Тези доповідей науково-практичної конференції, 27-28 травня 1997 р., м. Канів – Київ. – Канів. – Київ: УТОПІК, 1997. – С. 33–35.
7. Гладких М. Найвизначніший дослідник палеоліту (до 100-річчя з дня народження Івана Підоплічка) // Українознавство. Календар-щорічник 2005. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2004. – С. 198–200.
8. Гладких М.І. Учителі та учні // Кам'яна доба України. – Київ: Шлях, 2007. – Вип. 10. – С. 263–267.
9. Гриффен Л.А. Теоретические основания памятниковедения. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – 84 [2] с.
10. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. – Київ: Логос, 1995. – 448 с.
11. Заремба С. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. – Київ: Логос, 1998. – 244 с.
12. Кедун І.С., Прудько В.О. Археологічні експерименти на базі Центру експериментальної археології НКМ ім. І.Г. Спаського та НДУ ім. М. Гоголя // Сіверщина в історії України / ред. колегія: О.Д. Савицький (голова) [та ін.]. – Глухів–Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. – Вип. 10. – С. 67–70.
13. Кедун І., Манігда О. І Всеукраїнський археологічний з'їзд у Ніжині // Археологія. – 2019. – № 1. – С. 148–149.
14. Кепін Д. Музеєфікація об'єктів археологічної спадщини в Європі: на прикладі пам'яток первісної культури. – Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2005. – 176 с.
15. Крахмальна Т.В. Здійснена мрія академіка І.Г. Підоплічка (до 40-річчя відкриття діючої експозиції Палеонтологічного музею) // Вісник Національного науково-природничого музею. – 2008–2009. – № 6-7. – С. 245–257.
16. Кулаковська Л.В. Три долі Івана Шовкопляса // Кам'яна доба України. Київ: Шлях, 2011. – Вип. 14. – С. 9–14.
17. Кулаковська Л.В. Археологічний музей // Інститут археології Національної академії наук України. 1918 – 2014 / гол. ред. П.П. Толочко. Київ: ВД «АДЕФ – Україна», 2015. – С. 203–212.
18. Мезенцева Г.Г. Музеєзнавство (на матеріалах музеїв Української РСР). – Київ: Вища ред. школа, 1980. – 120 с.
19. Научная школа в области музееведения «Теория и практика музейного дела» / Руководители научной школы: доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории Беларуси и музееведения Беспалая Мария Аркадьевна, доктор исторических наук, профессор кафедры истории Беларуси и музееведения Гужаловский Александр Александрович. – Минск: БГУКИ, 2014. – 33 с.
20. Омельченко Ю.А. Развитие учебных музеев. – Київ: НМК ВО, 1988. – 196 с.
21. Омельченко Ю.А. Духовність в контексті музейництва: історія, теорія та практика // Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Духовність як основа консолідації суспільства. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник. Київ: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. – Т. 15. – С. 422–436.
22. Омельченко Ю.А. Перша підсистема музейництва (теоретичні засади, витоки, формування) // Культурологічні студії: Зб. наук. пр. – Вип. 2. – Київ: Вид-дім “KM Academia”, 1999. – С. 288–311.
23. Омельченко Ю.А. Формування вітчизняної культурної спадщини // Vita Antiqua. – 2003. – № 5. – С. 219–230.
24. Омельченко Ю.А., Данилова Л.О. Друга підсистема музейництва (історія, теорія, практика) // Vita Antiqua. – 1999. – № 2. – С. 251–257.
25. Основи пам'яткознавства / наукові редактори Леонід Гриффен, Олена Титова. – Saarbrücken:

- LAMBERT Academic Publishing, 2017. – 636 с.
26. Пам'яткознавство: посібник для початківців / Укл.: Л.О. Гріффен, О.М. Титова. – Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – 212 с.
 27. I Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей (Ніжин, 23-25 листопада 2018 р.) / гол. ред. Чабай Віктор Петрович, член-кореспондент НАН України, директор Інституту археології НАН України. – Київ: ІА НАНУ, 2018. – 196 с.
 28. Пидопличко И.Г. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. – Киев: Наукова думка, 1969. – 164 с.
 29. Пидопличко И.Г. Межиричские жилища из костей мамонта. – Киев: Наукова думка, 1976. – 239 с.
 30. Прибега Л. До історії створення архітектурної експозиції Музею народної архітектури та побуту України // Відлуння віків. – 2009. – № 1 (11). – С. 14–18.
 31. Регіональні особливості нерухомих пам'яток України [Монографія] / кол. авт.: Бичковська Г.М., Гаврилюк О.Н., Гаврилюк С.В. [та ін.]; під заг. ред. Л.О. Гріффена, О.М. Титової. – Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. – 276 с.
 32. Самойленко Л. Освіта в музеї й музейна освіта в історії Київського університету // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2016. – № 4 (131). – С. 53–62.
 33. Самойленко Л., Шидловський П. Межирицька стоянка: яке майбутнє в нашого минулого? // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2016. – № 4 (131). – С. 62–69.
 34. Титова О.М., Кепін Д.В. Музеї просто неба на Київщині // Відпочивайте в селах Київщини. Путівник-довідник. Присвячується 110-й річниці відкриття Трипільської культури на Київщині. – К., 2003. – С.145–155.
 35. Титова О. М., Кепін Д.В. Експонування найдавніших архітектурних пам'яток Середньої Наддніпрянщини // *Percha-slavica*. Наукові записки Нац. історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст. Вип. 20 (4) / Нац. історико-етнографічний заповідник «Переяслав»; Переяславський нац. педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди; редкол. Сікорський М. І. [та ін.]. – Київ, 2008. – С. 288–293.
 36. Титова О. М. Діяльність Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК у 1991 – 2011 роках // Треті Зарембівські читання: Матеріали Третіх Всеукраїнських Зарембівських наукових читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвячених 20-річчю Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК (м. Київ, 23 травня 2011 р.): Зб. наук. пр.: Титова О. М. (гол. ред.). – Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2011. – С. 3–10.
 37. Черкаська Д.В. Наукова та педагогічна діяльність археолога Л.М. Славіна: авт. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2017. – 18 с.
 38. Федорова Л.Д. Нерухомі об'єкти культурної спадщини: понятійно-категоріальний аспект, класифікація // Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / Кот С.І. (відповідальний редактор), Денисенко Г.Г., Івакін Г.Ю., Катаріна Т.І., Ковпаненко Н.Г., Скрипник П.І., Тимофієнко В.І., Титова О.М., Федорова Л.Д. – Київ: Ін-т історії України, 2015а. – С. 165–187.
 39. Федорова Л.Д. Пам'ятки історії у загальній системі культурної спадщини // Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / Кот С.І. (відповідальний редактор), Денисенко Г.Г., Івакін Г.Ю., Катаріна Т.І., Ковпаненко Н.Г., Скрипник П.І., Тимофієнко В.І., Титова О.М., Федорова Л.Д. – Київ: Ін-т історії України, 2015б. – С. 188–207.
 40. Шляхтина Л.М., Мастеница Е.Н. Становление научной школы кафедры музеологии и культурного наследия Санкт-Петербургского государственного университета культуры // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. Научный журнал. – 2016. – № 3(28). – С. 116–120.
 41. Шовкопляс І.Г. Археологічний музей академії наук УРСР // Вісник АН УРСР. – 1970. – № 7, липень. – С. 60–68.
 42. Шовкопляс И.Г. Добраничевская позднепалеолитическая стоянка на Украине: исследование, экспонирование // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1992. – Вып. 206. – М. – С. 85–90.
 43. Шовкопляс Т.І. Шовкопляс Ганна Михайлівна // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 492–493.
 44. Шовкопляс Т.І. Іван Шовкопляс: сторінки життя // Українська біографістика. – К., 2016. – Вип. 13. – С. 75–80.
 45. Iakovleva L., Djindjian F. The mammoth bone dwellings of the Upper Palaeolithic settlement of Gintzy (Ukraine: a First Synthesis) // Археологія. – 2018. – № 4. – С. 86–94.
 46. Shydlovskiy P., P'an S., Cr?pin L., Tsvirkun O. Investigating a Prehistoric mammoth bone dwelling: from field and lab research to education // Quaternary Perspectives. The INQUA newsletter. – November 2018 – Issue No 25 (2). – P.18–19.

Ганна КИЩЕНКО,

сміт Вишнівець

Володимир Де Броель-Плятер – визначний дослідник Волинського краю

Анотація. В статті подаються біографічні дані, історика, бібліофіла, колекціонера, засновника бібліотеки в Житомирі, Володимира Де Броеля-Плятера, розглянуто важливий внесок В. Плятера в історію культурного піднесення Вишневецького палацу, Воробіно та всього Волинського краю. Надає нове дихання бібліотеці Вишневецьких. Розкриваються важливі аспекти історії бібліотечного зібрання, вкрай цінного за мірками не лише України а й Європейської книжкової культури. Йдеться про спробу створення публічної наукової бібліотеки в Житомирі – історично сформованому центрі культурного життя України, боротьбу інтелігенції Волинського краю за право на свою історію та культуру.

Ключові слова: Волинь, Житомир, Дубровиця, Вишнівець, Житомирська бібліотека, Де Броель-Плятер, куратор, бібліофіл, історик, меценат.

Музейні традиції Житомира пов'язані з іменами таких волинських аристократів як граф Володимир Станіслав де Броель-Плятер, меценат, бібліофіл, збирач і видавець історичних пам'яток, член Київської археографічної комісії [7], які мали власні бібліотеки та музеї і мріяли про створення публічних музеїв та бібліотек. Так, Володимир Плятер мав намір утворити на основі власного зібрання «Тимчасовий музей графа Де Броеля-Плятера». На жаль, ідея Плятера не була реалізована, хоча, безперечно вплинула на подальший розвиток культурно-освітній процес, який відбувався на Волині.

Ближче до середини XVIII ст. Дубровицька маєтність перебувала у власності князя М. Огинського. У нього було три дочки, які вийшли заміж за Плятера, Бжостовського і Бржездецького. Після його смерті ця маєтність за розподілом 1750 р. переходить до його доньки, яка була одружена з Бжостовським. Останній через споживацький характер використання маєтку став винним різним кредиторам великі суми грошей, а найбільшим його кредитором був Плятер. Між 1762 і 1768 роками останній надав позики на 536 тисяч. Бажання утриматися на плаву штовхає боржника відділити хоча б фільварки і передати їх під заставу за відсотки іншо-

му кредитору, але Плятер не погодився, бо хотів стати повноправним власником. Почався судовий процес, який закінчився 1777 року, і власниками стали Плятери. Цей рід дуже древній, існував ще у XIII ст. у Вестфалії. Одна з гілок у XIV ст. відокремилася і переселилася у Ліфляндію. А інша започаткувалася в Дубровиці з Фрідріха фон де Броель Плятера.

Зацікавив його цей маєток тим, що тоді проходила заміна натурально-товарних відносин грошовими. Плятери належали до нової генерації власників, які, щоб мати прибуток, вкладають капітал, а не викачують. Звичайно ж, щоб вкласти гроші, потрібно було бути впевненим у прибутковості даної справи. Прибутковим тоді було виготовлення поташу і його експорт за кордон. За інвентарем 1777 року маєток мав приблизно 40 тисяч гектарів землі. Половина їх була ріллею і сіножаттями, а на 12,5 тисячах гектарів росли ліси. Останній факт і привабив Плятера, бо ліс – це база для виробництва поташу. Його собівартість була низькою, бо виробництво базувалося на використанні праці кріпосних селян у фільварково-поміщицьких господарствах. Упродовж століття їхня кількість у графстві зростає від 4 до 6. Міщани ділилися на плацових і ґрунтових. Перші, в основному євреї (143 чол.), мали лише плаці в самому містечку, а другі, українці (44 чол.), користувалися ще й наділами. Приблизно третина міського населення займалося ремеслом, що було міцно пов'язане із землеробством. А винятково плацовими були столярі, гончарі й мулярі. Частина ремісників об'єдналася в цехи, що стали вищою формою організації праці. За постановою Плятера ремісники працювали на матеріалах замовника, а також і на графській двір. Тоді значно пошавилася і розширилася торгівля. Ходовими товарами, якими торгував двір, були горілка, сіль, воли, поташ і риба. Горілку і волів возили до Варшави, сіль – до Олики, Пінська, Горобина і Бродів, поташ – до Бреста для подальшого сплавлення в Гданськ, рибу – у Луцьк і Пінськ. Дубровиця стала транзитним пунктом соляних перевезень. Більшість товарів доставлялися водним шляхом. Уся зовнішня торгівля була зосереджена в руках графа,

а внутрішній ринок контролювали євреї. У місті, де жило 700 чоловік, діяло 18 лавок. Почав зростати його статус в економічному відношенні. На початку XIX ст. у маєтку існували Воробинська винокурня, пивоварня, поташеві буди, фабрика для виготовлення дубової клепки. 1802 року запрацювала суконна фабрика. Плятерам було вигідно мати не найманих працівників, а кріпосних, бо це була дешева робоча сила. Міщанам також надавалися ґрунти, вони відбували повинності у формі відробітків, за що не було жодної плати. Із часом поняття міщани ототожнювалося винятково з єврейським населенням. Кількість євреїв у місті поступово зростала, бо їхня община користувалася широкими правами. Їй надавалися в користування школа, лазня, кладовище, крамниці, право будувати винокурні без всякої оплати, право на заріз худоби і продаж її з виплатою економії щорічно по 200 злотих. Община звільнялася від подачі підвід. Такі умови заохочували євреїв. 5 липня 1795 року Дубровицю віднесли до категорії містечок, вона стала центром Домбровицького (Дубровицького) округу Волинського намісництва. А з 1797 року ввійшла до Ровенського повіту Волинської губернії.

Вплив на історію міста мала і російсько-французька війна. Хоч воно і не було втягнуте у військові баталії, але збереглася значна кількість документів, які підтверджують, що Плятери не стояли осторонь. Регулярно поставлявся в армію провіант і фураж, коні, лісоматеріали. Ці поставки лягли перш за все на плечі місцевого населення. Самі господарі переносять свою резиденцію з міста до колишнього Воробинського фільварку, де за їхнім наказом було збудовано палац. Графи ні в чому собі не відмовляли. У 1857 році в палаці було 361 найменування різних меблів, 433 – столового срібла, 231 – порцеляни паризької, 41 – порцеляни саксонської розписної, 628 – столових виробів зі скла тощо. Починаючи з середини XIX ст. в архівних документах левову частку займають реєстри самого графського майна, що дає змогу побачити прірву, що лежала між ним та простими людьми.

А вже наприкінці століття в місті діяли приватна лікарня, аптека, було відкрите однокласне училище, згодом реорганізоване в двокласне. Серед культових закладів були дві церкви, синагога, костел і два молитовні будинки. У період середньовіччя Дубровиця посідає певне місце у системі феодалних міст України, хоч і незначне. А далі впродовж століть місто наче бойкотується історією аж до XX століття. Під

керівництвом більшовиків учинили дикий погром маєтку графів Плятерів. Під час цієї стихії в палаці загинули численні мистецькі шедеври.

У 1867 році граф Володимир Де Броель-Плятер з Воробіна викупив палац у Вишнівці (Волинь) у грузинської княгині Абамалик. На жаль, княгиня перед продажем майна вирішила вивезти частину замкових колекцій на двадцяти возах. Нема докладного списку вивезених об'єктів, відомо лише, що від перевезення постраждали здебільшого колекції порцеляни та меблів, а також книжки. Невідомим є той факт, які саме книги і скільки вивезла княгиня. Новий власник Вишнівця – Володимир Де Броель-Плятер (1831-1906) – колекціонер, бібліофіл, видавець історичних праць, дійсний член Київської археологічної комісії (1860 рік) [4, с.43], [1, с.96]. Освіту граф Плятер отримав у Санкт-Петербурзі. У листі до Юзефа Крашевського він писав, що під час перебування в столиці імперії «наукам час і сили присвячував» [2, с.691]. У 1860 році Плятер займав посаду куратора Волинської гімназії в Житомирі і виступав ініціатором створення першої публічної бібліотеки. Упродовж 1848-1849 років він видав чотиритомну працю «Zbior pamietnikow do dziejow Polskich», де були опубліковані документи XVI ст.; головню з т.з. «Тек Адама Нарушевича» – головного крайового архіву. Плятер також цікавився генеалогією і геральдиком, збирав матеріали для продовження гербовника К. Несецького [2, с.691]. Історик і колекціонер В. Плятер вважав палац за культурний осередок, оберігав цілісність замкових колекцій, збільшуючи їх «Воробинськими» колекціями, частину власної книгозбірні і архів він перевіз до Вишнівця [5, с.283]. За В. Плятера бібліотекарем книгозбірні у Вишнівецькому палаці став Францішек Радзішевський, який до того часу був бібліотекарем у Дубровицькому маєтку Плятерів. Францішек Радзішевський упорядкував бібліотеку і склав її інвентар.

Шанувальник мистецтва та старовини, граф Плятер прагнув відновити минулу славу Вишневецької резиденції, її колекції. У 1858 році В. Плятер склав інвентар вцілілих Вишнівецьких колекцій, близько 13 тисяч томів. Пізніше вона збільшилася до 21 тисячі томів, серед них було багато рідкісних видань, третину з яких склали твори польською мовою, історичний відділ містив 703 польськомовних праць в 1078 томах, 915 праць іншими мовами в 2151 томах, а також майже 350 описів. Географічний відділ включав 700 томів, белетристика – 3000 томів, теологічний відділ складався переважно з книг, що походили з ліквідованого кармелітського монас-

тиря у Вишнівці – 300 томів. Найціннішими були кілька фоліантів закордонних архівів, матеріали з часів панування Станіслава Августа у восьми томах, 200 томів фамільних документів, 540 панегіриків, повний комплект «Kronik Polskich» та першодруки перших правничих документів.

На жаль, В. Плятер володів палацем не довго. Не зважаючи на його зусилля, порятувати Вишневецький палац не судилося. Утримувати великий маєток власнику було важко. Політика російської влади після польського повстання 1863 року була скерована на позбавлення польської шляхти її землеволодінь [5, с.350]. У 1866 році містечко Вишневець отримало статус волосного центру. [4, с.154]. Через борги Плятера, в 1873

році Вишневецький маєток був виставлений на аукціон. Перед продажем В. Плятер вивіз до Воробіна значну частину архівів Мнішеків і Вишневецьких, а також частину старих рукописів. У дубровицькому маєтку Плятерів знаходилася чудова колекція найкращих літературних творів Європи, оскільки власники Дубровиці, родина Плятерів, належали до когорти освічених особистостей. Цю рідкісну колекцію праць, один із Плятерів 1860 року подарував Варшавській публічній бібліотеці.

Отже, Володимир Плятер є надзвичайно непересічною і цікавою історичною фігурою, яка вплинула на історію всієї Волині і Вишневецького краю зокрема.

Джерела та література:

1. F. N. Wolyn i jego meszkancy w roku 1863 / F. N. – Drezno : Druk i naklad J. Kraszewskiego, 1870. – 138 s.
2. Skret R. Plater (Broel Plater) Włodzimerz Stanislaw / R. Skret // PSB. – 1982–1983. – Т. XXVI. – С. 691–692.
3. Słownik pracowników książki polskiej. – Warszawa; Łódź, 1972. – с.691;
4. Журба О.І. Київська археографічна комісія 1843 – 1921. – Київ : Наук. думка, 1993. – С.175.
5. Циборовська-Римарович І. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст./ І. Циборовська-Римарович. – Київ : Нац. б-ка України ім. Вернадського, 2006. – 395 с.
6. Зашкільняк Л. Історія Польщі./Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львів. Нац. ун-т імені Івана Франка.
7. Матеріали Дубровицького краєзнавчого музею. – С.8.

Яна КРАВЧУК,

м. Рівне

Нові форми культурної діяльності музейної мережі краю в сучасних умовах

З початком нового тисячоліття відбулись значні, здебільшого функціональні, зміни у діяльності музейних установ краю. Хоча в історичному контексті функції музею стабільні (охоронна, дослідницька, виховна та функція документування), вони знаходяться в постійному розвитку, оскільки суспільні запити змінюються під впливом соціокультурних та політично-економічних обставин. Відтак в усіх чотирьох «класичних» формах (науково-фондова, експозиційно-виставкова, науково-просвітницька й науково-дослідна робота) музейної діяльності у XXI ст. відбулись зміни. Потрібно зазначити, що впровадження інновацій у так звані «класичні» форми культурної діяльності музеїв Рівненщини пов'язані із зміною у пріоритетах формату самої діяльності – із переходу від статусу науково-дослідної до статусу установа культурно-дозвіллевої сфери. До новацій варто віднести нові форми обслуговування різних категорій відвідувачів, активізація культурно-освітньої й культурно-

дозвіллевої діяльності та використання сучасних інформаційних технологій.

Якщо у XX ст. основними відвідувачами музеїв були студенти, науковці та доросле населення, то сьогодні музейні установи значно розширили вікові категорії відвідувачів за рахунок розробки екскурсійних програм для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Так, лишень в обласному краєзнавчому музеї із 81 виду екскурсій 11 – розраховано на дошкільнят, 20 – на молодший шкільний вік, і понад 40 – на школярів старших класів [8]. Усі екскурсійні програми об'єднано у цикли. Приміром, цикл екскурсій для відвідувачів дошкільного віку «Твій друг – музей», включає одинадцять взаємопов'язаних музейних зустрічей-екскурсій, а саме «Здрастуй, музей!», «Зустрічі на лісових доріжках» (представники фауни Рівненщини), «Зеленими стежками Флори» (рослинний світ краю), «Мешканці підводного світу», «Історія міста Рівне», «Звідки до нас прийшла книжка», «Козацькому роду –

немає перекладу», «Що вміли наші предки», «Тварини взимку», «Свята та і обряди у житті українців». Родзинкою цього циклу екскурсій є ігрова програма, яка поки що складається із однієї гри-дослідження «Дивовижна професія археолог», проте її розробники – працівники відділу історії, природи та новоствореного відділу маркетингу, вважають, що в майбутньому саме ігровими програмами буде поповнено екскурсійний цикл для дітей дошкільного віку.

Аналогічні екскурсійні програми для дошкільнят («Здрастуй, музей», «В гостях у домовичка», «Біля бабусиної скрині», «Зелені сусіди», «В царстві водяного», «Поліщук і діти») розроблено і успішно впроваджено працівниками Млинівського районного краєзнавчого музею [4].

Чимала кількість екскурсій краєзнавчих музеїв розрахована на дітей шкільного віку, починаючи із школярів молодших класів. Усі екскурсії можна згрупувати на п'ять основних тематичних напрямів:

1. Екскурсії природничої тематики: «Природні багатства Рівненщини та їх охорона», «Рослинність Рівненщини. Рідкісні рослини», «Фауна Рівненщини (птахи і ссавці)», «Комахи Рівненщини (у т.ч. рідкісні види)», «Земноводні і плазуни Рівненщини», «Водойми Рівненщини та їх мешканці», «Птахи Рівненщини та їх гнізда», «Історія виникнення та розвитку життя на планеті Земля», «Корисні копалини Рівненщини» (виставкові зали РОКМ), «Самоцвіт Полісся – бурштин» (відділ РОКМ – Музей бурштину) [8], «Ліки навколо нас», «В гостях у водяника», «Про що шумить сосновий ліс...» (Костопільський РКМ), «Чарівний світ природи», «В заплавах річки Ікви. Екологічними стежками», «Природозаповідні місця Млинівщини», «Лікарські рослини району», «Рідкісні рослини Млинівщини», «Тваринний світ району», «Рослинний світ району» (Млинівський РКМ) [4] та ін.

2. Історичний напрям екскурсійної діяльності: «Край в давнину (очима археологів)», «Давня Русь», «Наш край у XIV – на початку XVII століть», «Визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. (битва під Берестечком)», «Старе Рівне», «Волинські шляхи Тараса Шевченка», «Володимир Короленко і Рівненщина», «До витоків писемності та книжності», «Очі й душу дрови обтягнули... (музейні експонати репресованих земляків)», «Рівненщина у роки Другої світової війни», «Українська Повстанська Армія», «Сучасні творці історії (Герої Небесної Сотні та воїни АТО)» (виставкові зали РОКМ) [8], «З глибини століть» (Костопільський РКМ), «Наш край у 1921-1939 роках», «Наш край у пе-

ріод Другої світової війни», «Діяльність ОУН-УПА на Березнівщині» (Березнівський РКМ) [5], «Берестецька битва» (Радивилівський РІМ) [5], «Історичне минуле Млинівщини», «Західноукраїнські землі у 1917-1939рр.», «Млинівщина у часи Другої світової війни», «Знайомий і незнайомий В. Поліщук», «Чехи на Волині» (Млинівський РКМ) [4], «Дописемна історія краю», «Острого за часів князів Острозьких» (Острозький КМ Острозького історико-культурного заповідника) [7] та ін.

3. Екскурсійні програми мистецького спрямування: «Волинський іконопис XIII–XVIII століть», «Народна ікона Волині», «Скульптура видатного митця XIX ст. – Т.-О. Сосновського», «Палац Любомирських у Рівному: історія, архітектура, родовід», «Мистецька спадщина Волині» (виставкові зали РОКМ) [8], «Мовою пензля і різця» (Костопільський РКМ), «Острозька живописна школа», «Кам'яне різьблення», «Різьблення по дереву» (Острозький КМ Острозького історико-культурного заповідника) [7], «Митець Г. Косміади» (приватний музей арт-галерея імені Г. Косміади) та ін.

4. Екскурсії етнографічної тематики: «Заняття і ремесла жителів Рівненщини», «Народний одяг Рівненщини», «Українська сорочка», «Музично-обрядова культура Рівненського Полісся» (виставкові зали РОКМ) [8], «Інтер'єр українського побуту» (Корецький РКМ), «З глибини століть» (Костопільський РКМ), «Головні убори та взуття поліщуків», «Ткацтво та народний одяг на території Березнівщини» (Березнівський РКМ) [2], «Побут українського народу», «Український національний одяг» (Радивилівський РІМ) [9], «Ремесла нашого краю» (Млинівський РКМ) [4], «Порцеляна Острозьких та західноєвропейських мануфактур» (Краєзнавчий музей Острозького історико-культурного заповідника) [7], «Етнографія й основні історичні віхи розвитку села» (відділ Володимирецького РКМ – Городецький літературний музей) та ін.

5. Екскурсії літературного спрямування: «Улас Самчук» (відділ РОКМ – Музей Уласа Самчука) [8], «Видання класиків української літератури XIX – поч. XX ст.» (Музей друкарства та книги Острозького історико-культурного заповідника) [7], «Городецький автограф» «Літературна спадщина відомих односельчан» (відділ Володимирецького РКМ – Городецький літературний музей) та ін.

Починаючи із 2000 року музейними установами краю значно збільшено не лише кількість, а й тематику виїзних екскурсій. Так, лише обласний краєзнавчий музей пропонує 36 найменувань

(історичні й етнографічні) виїзних занять. Прикладом: для учнів початкових класів – «До витоків писемності й книжності», «Життя і побут рівнян у минулому» та ін.; учнів 5-х класів – «Коли речі починають говорити», «Допоміжні промисли», «Писемні джерела історії» та ін.; учнів 6-х класів – «Рушник в традиціях українського народу», «Волинські шляхи Т. Шевченка» та ін.; учнів 7-х класів – «Образотворче мистецтво періоду Великого князівства Литовського», «Виникнення та історія побутування Київської Русі» та ін.; учнів старших класів – «Культурно-освітнє життя та книговидавництва у XVI- XVII ст.», «Битва під Берестечком», «Мистецька спадщина Рівненщини» та ін.

Для навчання в музеї здійснюються такі форми культурно-освітньої діяльності, як музейні уроки, заняття, гуртки, клуби, студії тощо. У цьому випадку надбання вмінь і навичок відбувається в процесі музейної комунікації. Особливість навчання в музеї полягає в неформальності та добровільності процесу навчання, наочності, базуванні його на різноманітності й достовірності музейних предметів.

Інновацією сектору РОКМ – Літературного музею У. Самчука – є цикл уроків-презентацій «Рівненські дороги Є. Маланюка» [8], який розроблено відповідно до шкільної програми з української літератури для учнів 11-х класів.

Така форма культурно-освітньої діяльності як музейне заняття, найчастіше використовується в роботі музеїв з учнями шкіл, гімназій, коледжів. Нині цю форму можна назвати найпопулярнішою.

Звертаючись до форм культурно-освітньої діяльності музеїв, варто зазначити їх різноманітність. Ще наприкінці XIX століття склалися такі традиційні форми, як екскурсія та лекція. Екскурсія – приклад однієї з традиційних форм, з якої починалося становлення культурно-освітньої діяльності музею. З її допомогою здійснюється донесення до аудиторії різноманітної музейної інформації, яка передбачає первинне отримання відомостей про музей, склад та зміст його колекцій або про окремі музейні предмети. Здебільшого екскурсія – це групова форма, але бувають екскурсії індивідуальні. Щоправда, в останні роки у музеях з'явився новий варіант екскурсійного обслуговування – аудіогід. У цьому випадку відвідувач музею може прослухати індивідуальну екскурсію, отримавши навушники.

Екскурсійний аудіогід та англійську версію веб-сайту Острозького заповідника було презентовано 21 лютого 2020 року. Над розробкою

аудіогіду працювали наукові працівники Острозького музею. Текст начитав відомий острозжанин – режисер й актор аматорського місцевого театру – М. Кінах. В основу аудіоверсії було взято безкоштовний додаток для мобільних телефонів izi.travel, що встановлюється на мобільний пристрій відвідувачів і не потребує додаткових технічних засобів (наприклад, аудіоплеєра або бездротових навушників). В аудіоекскурсії використано запис оригінального острозького наспіву XVI ст. [7].

У 2010 р. вперше музейними працівниками було започатковано проведення нетрадиційних видів екскурсій – директорські, театралізовані та віртуальні екскурсії.

Віртуальне середовище здатне не лише стати засобом комунікації та презентації інформації про культуру, а й одним із засобів культурної політики регіону, адже культура – це живий простір, а сфера Інтернету сприяє її формуванню. Відтак, застосування електронних і комп'ютерних розробок, дозволяє створювати віртуальні музеї, а також урізноманітнити й гармонійно доповнити експозиційні прийоми існуючого музею та реконструювати культурні історичні об'єкти. У той же час, під впливом різних об'єктивних й суб'єктивних обставин, лише два (із понад 200 діючих у краї, включаючи приватні) музеї у структурі послуг мають віртуальні екскурсії деякими експозиційними залами. Це історичні заповідники у містах Дубно й Острог.

Так, на офіційному сайті Дубенського історико-культурного заповідника у м. Дубно у розділі «Експозиції» віртуальний відвідувач має можливість переглянути 10 експозиційних залів музею. Віртуальна екскурсія з використанням модельного 3D-зображення має музичний супровід і короткий опис виставкової експозиції, розміщений у правій частині екрану. Такий вид музейної послуги став можливий завдяки реалізації проекту «Віртуальний музей спадщини князів Острозьких». Ідея проекту належить працівникам заповідника, як і реалізація науково-історичної його сторони, а фінансування відбулось у результаті перемоги в конкурсі проектів Українського культурного фонду [1]. Варто зазначити, що офіційною датою презентації віртуальної подорожі експозиціями музею є 26 листопада 2019 р.

Ще один музей, що отримав грант на реалізацію проекту «Віртуальний музей стародруків» на конкурсі проектів «Малі міста – великі враження», – Острозький музей книги і друкарства. Фінансування його реалізації здійснювалось впродовж трьох місяців на суму 350 тисяч

гривен, та згідно календарного плану було завершено й презентовано 24 жовтня 2019 р. [7] Результат командної роботи учасників проекту «Віртуальний музей стародруків» представлений на сайті музею у вільному доступі. Позитивний досвід участі та й реалізації інноваційних проєктів за фінансування Українського культурного фонду, «надихнув» працівників Острозького заповідника на створення нового проєкту «Віртуальний музей спадщини князів Острозьких», який отримав схвальні відгуки членів конкурсної комісії Українського культурного фонду та у результаті переміг у конкурсі «Створюємо інноваційний культурний продукт». Фінансова підтримка проєкту оцінюється у 415 тисяч гривен, а час його реалізації – 6 місяців. Ідея проєкту полягає у створенні віртуальної в форматі 3D виставкової експозиції 20 автентичних експонатів музею Князів Острозьких. З метою популяризації надбань княжої доби (мова йде про добу Князів Острозьких), автори проєкту (А. Драчук та ін.), планують зробити віртуальний тур п'ятьма мовами – англійською, українською, польською, литовською та білоруською [7].

Директорські екскурсії увійшли у практику РОКМ. Екскурсія є унікальною, адже проводить її директор музею – О. Булига. Відтак, він на час екскурсії виконує функції екскурсовода й знайомить відвідувачів з історією музейної справи краю, музейної установи (історією споруди, де розміщено обласний краєзнавчий музей), найцікавішими експонатами, а також розповідає про плани й майбутні проєкти музею [8].

Нині лише три музеї, що входять до музейної мережі Рівненщини, до переліку послуг включили театралізовані екскурсії – це обласний краєзнавчий музей, Державний історико-культурний заповідник міста Дубно та Державний історико-культурний заповідник міста Острог.

Працівниками обласного музею розроблені та успішно реалізовані три театралізовані екскурсії – «Нічна екскурсія «В гостях у князя Любомирського», «Мандрівка крізь століття» (екскурсія вихідного дня) та «В гостях в Уласа Самчука» (сектор РОКМ – «Літературний музей У. Самчука»), що входять до переліку послуг (екскурсійна діяльність), які надає установа. Варто зазначити, що екскурсоводи музею самі проводять ці екскурсії, відтак вони є акторами. Реквізит, що використовується в процесі проведення, належить працівникам установи.

До екскурсійних послуг Державного істори-

ко-культурного заповідника міста Дубно включено дві нічні театралізовані екскурсії – «Духи та легенди Дубенського замку» та «Історія тортур та покарань» [1]. У процесі проведення театралізованих заходів музей залучає професійних акторів, у тому числі з числа студентів Дубенського коледжу культури і мистецтв.

Щорічно, вісім років поспіль, 17 травня в історико-культурному заповіднику міста Острога відбувається театралізована нічна екскурсія. Наприклад, 2019 року тема заходу називалася так – «Епоха Відродження». Екскурсійна програма розроблена у пригодницькій формі та передбачає зустріч із відомими історичними постатями, які розкажуть цікаві історії у спеціально створених музейних локаціях.

Ще однією формою театралізації, яку використовують музейники Рівненщини, є театралізований тематичний вечір. Ця форма є сценічною композицією з гранично конкретизованим, документальним сюжетом, з реальними, а не вигаданими героями. Як правило, вечір присвячений життю і творчості видатних людей, частіше митців (у тому числі й літератури), майстрів кіно і театру. Наприклад, 15 жовтня минулого року в Літературному музеї ім. У. Самчука зусиллями працівників сектору (О. Медведєва, Н. Бояр) та наукових працівників Острозького музею книги та друкарства (А. Хеленюк), був проведений театралізований захід «Від старовинних рукописних книг до сучасних креативних». За режисерським задумом, відвідувачі (учні рівненських загальноосвітніх шкіл) були ознайомлені зі стародруками Острозького музею. Дійство супроводжувалося театралізованою розповіддю А. Хеленюка про створення стародруків, рукописів, книгами XIX-XX ст. та процесом їх виготовлення; сучасними атр-буками, що супроводжувались авторською екскурсією О. Медведєвої «Креативна книга Рівного» [8].

Також відвідувачі мали можливість спробувати себе у ролі писця XVI ст. – написати уривок із літературного твору «Волинь» У. Самчука пір'іною.

Театралізація в музеї є синтезом традиційної театральної дії акторів та інтерактивних елементів з безпосередньою участю в ігровій діяльності відвідувачів – дуальності проведення театралізованого дійства.

Сьогодні, музейний простір використовують як майданчик із неординарним середовищем освітнього та просвітницького процесу. Таким чином музей, стимулює не тільки пізнавальні інтереси відвідувачів, а й сприяє їх всебічному розвитку. Мова йде про нові музейні продукти

«Розмова в музеї» («Talk in museum») та «Презентації друкованих видань» [7].

Щодо першого музейного продукту – «Talk in museum», його розробниками та реалізаторами проекту є працівники історико-культурного заповідника міста Острога. У межах проекту, на спеціально облаштованих локаціях музею, здебільшого у княжому замку, відбуваються зустрічі задля розмови на заздалегідь обрані теми. Так, 14 лютого відбулася розмова про кохання, а 8 березня – про жінок. Проте здебільшого, теми дискусій – історичні й мистецтвознавчі. Вхід на такі зустрічі є вільним [7].

Виставкова зала (для змінних експозицій) обласного краєзнавчого музею з 2000-го року є локацією презентацій нових друкованих праць краєзнавців, істориків, мистецтвознавців Рівненщини.

Однією із наукових форм діяльності музеїв, що активно розвивається у ХІХ ст. є проведення конференцій, у тому числі науково-практичних, круглих столів та семінарів за результатами яких видаються наукові збірки.

Така інноваційна форма активно використовується обласним краєзнавчим музеєм, а також чотирма історико-культурними заповідниками, що діють на теренах області – у містах Дубно та Острог та селах Пляшева й Пересопниця.

Просвітницького спрямування можна визнати такі заходи, що організують наукові співробітники державних музейних та інших науково-дослідних установ краю. Приміром, у січні 2020 р. у Острозькому музеї завідувачкою музею волинської ікони (м. Луцьк) Т. Єлісеєвою, проведено лекцію-презентацію з іконографії (вона увійшла до структури заходів циклу різдвяно-зимових свят). У квітні 2019 р. наукові працівники відділу природи РОКМ, спільно зі співробітниками Рівненського відділення Українського товариства охорони птахів, організували орнітологічні збори, приурочені до Міжнародного дня птахів.

Результати роботи наукових співробітників музейних установ щорічно висвітлюються у фахових виданнях музейного профілю, одноосібних й колективних монографіях, документально-історичних виданнях та на сторінках місцевої періодичної преси. Таким чином, результати проведених працівниками музеїв, історико-краєзнавчих досліджень оприлюднені публічно – у інформаційному просторі (віртуальному просторі й у друкованому форматі).

Новою формою діяльністю музейних установ Рівненщини є проведення мистецьких акцій у стінах музею. Так, з 2018 року обласним краєз-

навчим музеєм започатковано проведення мистецьких акцій «Мистецтво одного села». Організація заходу об'єднує зусилля чотирьох державних установ – обласного управління культури і туризму Рівненської РОДА, музею (обласного), Комунального закладу «Рівненський обласний центр народної творчості» та відділу культури і туризму районної держадміністрації, у відомстві якого перебуває населений пункт. Метою створення й проведення мистецької акції є представлення творчого доробку народних майстрів та умільців конкретного населеного пункту краю та популяризація народного мистецтва Рівненщини. Так, у 2019 р. було проведено дві мистецькі акції: с. Новий Корець Корецького району (7 червня 2019 р.) та с. Кричильськ Сарненського району (4 грудня 2019 р.).

У ХХІ ст. музей, як культурно-дозвілєва установа, приєднується до одноденних акцій, що популяризують його серед відвідувачів здебільшого молодого віку. Мова йде про формат «Свято одного дня». 22 вересня 2019 р. у м. Острозі проведений перший День народження Татарської вежі, так званого культурного Барбакану. За задумом організаторів – саме святковими програмами в ХХІ ст. можна привернути увагу людей (краян, гостей міста і туристів) до культурної спадщини. До програми свята «День народження культурного Барбакану» увійшли розваги для дітей – фейс-арт та святкова програма, що відбувались у спеціально облаштованій локації «Таємниці мистецтва». Для дорослих – вогняне «Фаершоу», майстер-класи, виставки, презентації, ярмарок майстрів – народних умільців та виступ аматорського гурту зі святковою програмою. Також для дорослої групи відвідувачів Н. Кушнірук проведено лекцію на тему «Епоха Леонардо да Вінчі – ренесанс» [7].

У Рівненському обласному музеї з 2019 р. започатковане святкування «Дня музейного експоната» (минулого року свято відбулося 28 серпня). Організаторами обрано один із найцінніших експонатів – ікону «Успіння Пресвятої Богородиці» (ХVІІ ст.). До святкової програми увійшли екскурсії та лекції провідних наукових співробітників мистецького відділу музею [8].

Також інноваційним можемо визнати свято «День музейного селфі», що відбулося 15 січня 2020 року. Таким чином краєзнавчий музей доєднався до флешмобу «MuseumSelfieDay» міжнародного масштабу. Згідно задуму організаторів, автори найкращих та найкреативніших світлин, зроблених у цей день із музейними

експонатами та розміщених у соціальних мережах Instagram або Facebook (із хештегами «MuseumSelfie»), будуть нагороджені подарунками. Все вищевикладене вказує на те, що музейні установи поступово змінюють формат діяльності, використовуючи заклад культури як сучасний арт-простір [8].

До нетрадиційних форм культурно-освітньої діяльності можна також віднести різні конкурси, вікторини, фестивалі та інші дозвілєві заходи, організовані музеями. Споживчий попит на проведення культурно-дозвілєвих заходів таких як свята, фестивалі тощо щороку зростає, а тому практично усі державні музейні установи (комунальної форми власності) власними зусиллями (виступаючи у ролі організаторів) на території закладу один раз на рік їх проводять.

Початок нового тисячоліття вніс суттєві зміни у діяльність обласного музею – дирекцією закладу, за підтримки апарату місцевого управління культури, започатковано проведення фольклорно-етнографічного святкового дійства «Музейні гостини». Згодом, у 2005 р., святкову програму було розширено, відтак дійство поклато початок фестивальному руху в рівненському музейництві. Традиційне, щорічне, наприкінці травня проведення свята на території музею й парку «Лебединка», роблять його привабливим для рівнян та гостей міста.

Щороку, починаючи із 2010 р., наприкінці червня у с. Пляшева Радивилівського району на території Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» проходить фестиваль козацької пісні «Встань, козацька славо! Засвіти знамена» [3].

Святкові, одноденні програми приурочені до Міжнародного дня музею проводять усі без винятку районні (державні) музейні установи. Наприклад, працівники Млинівського районного музею щороку проводять фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини», у якому беруть участь народні митці краю і місцева громада [4].

У Сарненському історико-етнографічному музеї щорічно в одній з експозиційних зал закладу проходять вечорниці, приурочені до народних свят – Андрія, Катерини, Свят-вечора, Щедрого вечора, Різдва та Водохреща. Усі святкові програми проводяться відповідно до традицій наших пращурів із використанням національної атрибутики. Учасники вечорниць мають унікальну можливість дізнатися про особливості проведення автентичних свят й бути учасниками святкових обрядодійств [6].

Отже, зміни, що відбулися з початком нового тисячоліття, вплинули на діяльність усіх без

винятку закладів сфери культури. Державні музейні установи краю під впливом інформатизації та зміни культурних запитів населення, поступово впроваджують інноваційні форми в свою практичну діяльність. Такі дії пов'язані зі змінами в пріоритетах формату самої діяльності – із переходу від статусу науково-дослідної установи до статусу установи культурно-дозвілєвої сфери. До інноваційних потрібно віднести нові форми обслуговування різних категорій відвідувачів (приміром робота із відвідувачами дошкільного і молодшого шкільного віку), активізацію культурно-освітньої й культурно-дозвілєвої діяльності та використання сучасних інформаційних технологій.

Сьогодні працівники музейних установ Рівненщини розробили понад 60 екскурсій для відвідувачів віком від 5 до 15 років, що увійшли до програми «Твій друг – музей» роботи із дитячою категорією. Починаючи з 2000 року музейними установами краю значно збільшена не лише кількість, але й тематика виїзних екскурсій, розроблені та й успішно впроваджені уроки-презентації. У 2010 р. вперше музейними працівниками було започатковано проведення нетрадиційних видів екскурсій – директорських, театралізованих і віртуальних.

Взимку 2020 р. офіційно впроваджена в Острозькому заповіднику послуга «Екскурсійний аудіогід», в основу якої взято безкоштовний додаток для мобільних телефонів izi.travel. До переліку послуг історичних заповідників міст Дубно й Острога входять віртуальні екскурсії деякими експозиційними залами.

Нині музейний простір використовують як майданчик із неординарним середовищем освітнього і просвітницького процесів. Таким чином музей стимулює не лише пізнавальні інтереси відвідувачів, а й сприяє їхньому всебічному розвитку. Мова йде про нові музейні продукти «Розмова в музеї» («Talk in museum» в Острозькому музеї); «Презентації друкованих видань» місцевих краєзнавців, істориків, мистецтвознавців; проведення мистецьких («Мистецтво одного села», виставки народних майстрів і т.і.) та одноденних акцій у форматі «Свято одного дня» («День народження культурного Барбакану», «Дня музейного експоната», «День музейного селфі» та ін.) у стінах або на території музею; проведення наукових зібрань – конференцій, круглих столів, музейних читань та семінарів, за результатами яких видаються наукові збірки.

Також до нетрадиційних форм культурно-освітньої діяльності музеїв можна віднести про-

ведення масових святкових дійств у форматі фестивалю (фестиваль «Музейні гостини РОКМ»); фестиваль козацької пісні «Встань, козацька славо! Засвіти знамена» у с. Пляшева на території Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»

Джерела та література:

1. Офіційний веб-сайт Дубенського замку. Електронний ресурс: <http://zamokdubno.com.ua/>
2. Офіційний веб-сайт Березнівського краєзнавчого музею Електронний ресурс: <http://berezne.lib.rv.ua/berezne/museum.html>
3. Офіційний веб-сайт Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви». Електронний ресурс: berestechko.org
4. Офіційний веб-сайт Млинівського краєзнавчого музею. Електронний ресурс: <http://mlynivmuseum.in.ua/>
5. Офіційний веб-сайт Радивилівського історичного музею. Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Офіційний веб-сайт Сарненського історико-етнографічного музею. Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
7. Офіційний веб-сайт Державного історико-культурного заповідника міста Острога. Електронний ресурс: <https://ostrohcastle.com.ua/>
8. Офіційний веб-сайт Рівненського обласного краєзнавчого музею. Електронний ресурс: <http://museum.rv.gov.ua/>

Тетяна КРОХМАЛЬНА,
м. Збараж

Огляд літургійного шитва з колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля»

У статті розглядаються особливості іконографії теми Страстей Христових у гаптуванні українських богослужбових тканин та священницьких риз римо-католицької церкви, як різноманітність літургійного шиття. Основою колекції стали речі передані до Національного заповідника «Замки Тернопілля» настоятелем храму святого Антонія з Падуї та святого Юрія мученика м. Збаража, отцем Олександром Лукашком.

Ключові слова: іконографія, гаптування, богослужбові тканини, літургія.

Актуальність теми. Пам'ятки українського церковного гаптування належать до визначних здобутків національної культурної спадщини. Як самобутній прояв творчості й духовного розвитку українського народу вони відіграють важливу роль у зв'язку поколінь і самоідентифікації сучасного суспільства. Актуальність дослідження пам'яток історії та культури обумовлена потребою реконструкції об'єктивної картини історичного буття нашого народу.

Мета полягає у вивченні пам'яток українського церковного гаптування та священницьких риз римо-католицької церкви, з колекції Національного Заповідника «Замки Тернопілля» у контексті історичного, богослужбового та

та ін.). Усі дозвілєві заходи створюються у безпосередньому зв'язку з тематикою діяльності музейної установи. А режисура їх організації здійснюється таким чином, щоб максимально наблизити учасників до музейних предметів та відчути «близькість» музею до відвідувачів.

культурного аспектів розвитку вишивки на землях України.

Об'єктом дослідження є українське церковне гаптування.

Предметом дослідження є пам'ятки українського церковного гаптування з колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Світова практика формування та поповнення музейних колекцій, що є актуальною в Україні, зокрема і в нашому заповіднику, передбачає, що речі до музею можуть потрапляти з різних джерел. Заповідники мають багаторічну практику поповнення своїх колекцій через дарування речей організаціями чи приватними особами.

Таким чином, із діючих храмів до нас потрапляють багато давнього священницького і дияконського богослужбового одягу: стихар, одинарні та подвійні орари, великі й малі омофори, підризники, епитрахилі, фелони, пояси – та інші речі, що призначені для обслуговування Літургії (покрівці, воздухи, антими́нси), які вже давно вийшли з активного культового вжитку. Зокрема, настоятель храму святого Антонія з Падуї та святого Юрія мученика м. Збаража, отець Олександр Лукашук передав в дар Заповіднику речі римо-католицької церкви. Серед

них орнати, епітрахилі, альби та інше літургійне шиття. На основі цього було сформовано виставку таким чином, щоб охопити усі періоди літургійного року римо-католицької церкви та представити усю різноманітність та красу літургійного шиття.

У Церкві, котра є Тілом Христа, не всі шати виконують однакові дії. Ця різновидність функцій у звершенні культу зовнішньо проявляється у різноманітності літургійних шат. Тому, ці речі є знаком функцій, що їх виконує кожний з прислужуючих. Літургійні шати, окрім цього, підкреслюють красу літургійних дій.

Історія літургійного шиття на землях України триває вже понад тисячоліття, тобто початок її збігається з часом офіційної християнізації Києва у X ст., за володарювання князя Київського св. Володимира Великого. Але давнє українське вишивання, як предмет наукового інтересу потрапив у поле зору фахівців-дослідників приблизно в першій половині XIX століття.

Літургійне шитво - це гаптування золотом, шовком різноманітних предметів релігійного обряду, які виконують образно-символічну, культову функцію в церковному богослужінні. Протягом богослужіння у церкві згадується і зображується у символічних діях все життя Христа.

До літургійного шитва належать насамперед твори, що використовуються безпосередньо у богослужінні. Це покрови, воздухи для Святих Дарів, різноманітний одяг священнослужителів, що має чітке значення в Літургії.

Доктор мистецтвознавства Т. Кара-Васильєва аргументує, що вишивка, як вид мистецтва, розвивалась у дохристиянський період. Як стверджує фахівець, саме тоді сформувалися художньо-стилістичні способи шиття, народжувалися знаки, що символізували сили природи, уявлення про будову Всесвіту, створювалися образи, які потім довго жили у вишивці та в інших видах мистецтва, нагадуючи про язичницькі вірування наших давніх предків. Вишивка в одязі мала заклинальну символіку, була оберегом. Вишитий узор набував магічної сили й виконувався в суворо визначених місцях - навколо шиї, на грудях, на подолі [4, с.12].

З прийняттям Київською Руссю християнства, надзвичайного розвитку набуває літургійне шитво - гаптування (вишивання) золотом або сріблом тканини для оздоблення церковних храмів та літургійного одягу. В цей період з'являються перші майстерні — школи золотошвейництва. Саме вони дали поштовх до професій-

ного розвитку літургійного шитва. Вишивку виконували металевими (золотою, срібною) нитками на цупких шовкових тканинах.

Домінуючою технікою золотошвейництва була «в прокол». Крім неї використовували «шов по формі» скісними стібками, «шов в ялиночку» (зображення вузьких стрічок, галузок).

Для цих художніх прийомів використовували сухозлітку — вузьку металеву волочену нитку з золота або срібла, яку виготовляли місцеві ювеліри (відомими були ювеліри м. Львова). Крім сухозлітки вишивали золотою ниткою або пряденим золотом (сріблом) — лляною або шовковою ниткою, щільно обкрученою вузькою золотою (срібною) стрічкою.

Предметом золотошвейництва були церковні речі, які використовувались під час Святої Літургії: ікони, напестольні шати, воздухи, катапетасми, плащаниці. Вони мали чітко визначене місце в храмі, певну роль і значення в сюжетно-символічній структурі. У другій половині XVII століття в золотошвейництві виникає техніка шиття «за настилом» - гаптування набуває виразної рельєфності. Ця техніка є різновидом шиття «в прикріп». З'являється панцирне шиття, різні методи закріплення металевих ниток, які утворюють зигзаги, кривулі, ромби.

Вишивки XII - XVIII століття виконувались на домотканих і мануфактурних тканинах, шкірі. Для них використовували найдоступніші ручнопрядні, лляні, конопляні, вовняні нитки природного кольору, відбілені або пофарбовані природними барвниками. З середини XII століття для вишивки використовували привізні бавовняні, шовкові, металеві нитки. Матеріалом для шиття служили шовкові нитки, кручені і не кручені, різних кольорів і металеві нитки срібла і золота. Зустрічаються нитки, які являють собою поєднання пряденого шовку з металом. Техніка шиття цілком залежала від матеріалу, а також від орнаментального оформлення речей. Так, підризники, які в більшості своїй вишивалися зазвичай шовком, виготовлялися так званим «прохватним» стібком.

Коли ми заходимо в православний храм, то, безсумнівно, нам кидається в очі велика кількість вишитих богослужбових предметів. Багато прикрашені хоругви, аналойчики, пелени і плащаниці і багато іншого наповнює внутрішнє оздоблення храму, повідомляючи йому урочистість і молитовну таємничість. Здавна людина приносила в храм найкраще, прагнучи його багато прикрасити, тим самим являючи світу храм, як відображення неба на землі. Священнослужителі на службі одягали-

ся в багаті, чудово виконані золотою вишивкою і дорогоцінними каменями облачення і це була не данина моді, не марнолюбне бажання прикрасити себе, для того, що б підкреслити сакральну роль священика на богослужінні, де він уособлює собою образ Божий.

Побожні князі в першу чергу дбали не про пишності своїх осель, а про красу Божих храмів. І ми бачимо зараз, що з глибини століть збереглися не князівські палати, які найчастіше були дерев'яні, а прекрасні церкви - білокам'яні, багато прикрашені, як наречені Христові, що тягнуться в небо золотими куполами, формою своєї мимохідь на свічку - у повному молитовному горінні, як свічка перед Богом ...

Перші орнаментальні знаки з'явилися на зорі людської історії ще за часів полювання на мамонта (це ромбовидні орнаменти, які копіюють зріз мамонтових бивнів) і несли вони для древніх мисливців глибоке сакральне знання. До найдавніших можна віднести і культові знаки - ромби з гачками, паростки, коріння та інші знаки родючості [5, с. 256]. Зародилися вони в найдавніших центрах землеробства і потім поширювалися по світу, слідуючи шляхами розповсюдження культурних рослин. Поля, на якому засівали насіння, покривалися сакральними знаками, що закликають благословення неба на виростання врожаю. Ці знаки запам'ятовувалися спочатку лише на полі, поступово переходячи на предмети так чи інакше пов'язані із землеробством і, в кінцевому підсумку на одяг вже як охоронні.

Засобами гаптування почали зароджуватися звичай з нагоди свят виставляти в храмах дорогоцінний одяг, а храми прикрашати дорогоцінними вишитими тканинами. Князі дарували до церкви дороге, багатогаптоване вбрання на пам'ять і на зберігання. Мистецтво вишивання золотом і сріблом, про що свідчать літописи і пам'ятки, дуже цінувалося.

У середньовічній культурі лицьове шиття відіграло помітну роль у благоприкрашених храмах, і роль ця була набагато значніше, ніж зараз. Шиття було невід'ємною частиною внутрішнього оздоблення храмів. До XV століття в храмах замість іконостасу була вівтарна перешкода, і отвори в ній загороджували вишитими занавісками. Сень над престолом завішувати вишитими тканинами, приховуючи свята святих вівтаря від поглядів тих, хто молиться. Під шанованими іконами поміщали пелени з орнаментальним або лицьовим шиттям. Гробниці покривалися надгробними покривами, у хресних ходах виносили хоругви, а у богослужіннях

Великої п'ятниці завжди брала участь плащаниця Спасителя - вишите тіло Спасителя з майбутніми, уособлюючи собою надгробні пелени, в які був загорнутий Христос [6, с. 22].

Лицеве церковне шиття — це сакральні зображення Господа Ісуса Христа, Богородиці, святих, ангелів, подій зі Святого письма та історії церкви, які відповідають догматико-канонічним та іконографічним вимогам, виконані в особливій техніці ручного гапту. Лицеве шитво є виключно церковним видом гапту, воно зображає красу непередметного, невидимого світу, всі його елементи несуть духовний зміст.

Орнаментальне церковне шиття — це композиції з образотворчих елементів (геометричні форми, знаки, букви, стилізовані рослини і фігури тварин), які обов'язково мають символічне значення і походження з текстів Святого Письма та священних переказів, виконані в техніці гапту на предметах церковного текстилю [1, с. 5].

Дуже часто зустрічаються схематичні зображення тварин і птахів — мотиви теж дуже давні, які являють собою місцевий пережиток анімізму і поклоніння святій тварині. Все це мало для наших предків глибоке тотемістичне значення.

Так, «дерева життя» часто зустрічається на українських рушниках і рушниках ритуального значення. Можна навести багато прикладів, які ілюструють семантичний зв'язок дерева і жіночого образу. Будучи уособленням богині, образ дерева зв'язувався з жіночою постаттю взагалі. «За міфами багатьох народів, жінки відбулися від дерев. У міфології і народному образотворчому мистецтві слов'ян, з фігурою дерева, жінку зв'язується як би органічно, нерозривно; це не просто жінка, а богиня, цариця неба і землі... це, очевидно, і є дерево життя».

Орнаментальні композиції облачень творять квіткові мотиви (поєднані в галузки, букети, гірлянди), різноманітні «розквітлі» хрести, рідше трапляються фігурні зображення (серафими).

Якір — ранній дохристиянський символ надії, замаскована форма хреста.

Буква «Р» перехрещена — монограма Імені Христа, яка складається з двох початкових грецьких букв греч. **ΧΡΙΣΤΟΣ** — Χ (хи) и Ρ (ро), схрещених між собою. По краях монограми часто знаходяться грецькі букви **Α** и **Ω**. Вони із тексту Апокаліпсиса: «Аз есмь Альфа и Омега, начало и конец, говорит Господь, Который есть и был и грядет, Вседержитель».

Спочатку священні шати були переважно звичайними, загально-вживаним одягом,

тільки виготовленим з кращої, ціннішої тканини і, крім богослужіння, більше не використовувалися. Вживання окремих богослужбових риз датується тільки з III і IV століття.

В давні віки Церква ще не мала конкретних приписів щодо форми і кольору священничих риз, тому тут панувала велика різноманітність і свобода. Щодо своєї форми, то священні ризи походять із староримської ноші. Так, наприклад, стихар своїм кроєм нагадує староримську туніку, а фелон — римський подорожній плащ чи накидку. Вдягання кожної священної ризи має своє молитовне оформлення, тобто окремі молитви, взяті здебільшого з псалмів.

«Одежа — символ цієї радості: ми одягаємося в Духа Святого». Тому облачення священнослужителів осмислюється як Дари Святого Духа. Оскільки є три священні чини, розрізняють такі священні облачення, а саме: дияконське, ієрейське і архієрейське.

Літургійні шати католицького священника: гумерал, альба, пасок, маніпуляцій, стула, орнат.

1. Гумерал — біла лляна хустка, що покриває шию і плечі та зав'язується на грудях. Символізує хустку, якою було покрито обличчя Ісуса Христа під час страстей.

2. Альба (лат.біла) — довга біла лляна сорочка до стіп. Ознака чистоти тіла і душі. Мають важливе значення символи вишиті внизу і на рукавах альби. Наприклад символ риби — символ перших християн, які в часі переслідування з його допомогою могли розпізнати один одного, а символ виноградної лози — символ крові і жертви Ісуса Христа

3. Пояс (шнур) — ним перев'язується альба, символізує смирення.

4. Маніпулярій — надягається на ліву руку.

Раніше це була хустка для витирання лиця і рук під час богослужіння. Символізує пута Ісуса Христа під час бичування.

5. Стула, або епітрахіль (лат.stola — світський одяг знатних римських жінок, від якого залишилася багато прикрашена смуга) — накладається на шию, два краї спадають спереду. Є ознакою влади священника і символізує Божу Благодать.

6. Орнат — верхній одяг під час меси, поділений галунами на три поля. Походить від стародавнього римського плаща, з невеликим вирізом на голову і без рукавів. У давнину це був довгий плащ, який вкоротили і з боків розрізали. Духовний символ ярма Христового. На опліччях священника вишивався знак хреста, символ Хресної Жертви. Тепер орнат має крій — конусоподібний, легко розшорений та заокруглений в долішній частині.

У богослужінні римського обряду кольори шат міняються головним чином, відповідно до річного циклу літургійного року.

Нині використовують п'ять основних кольорів — фіолетовий білий, зелений, червоний і чорний. Фіолетовий колір характеризує ісповідників, червоний — мучеників, а білий — дів.

Білий орнат використовують для свят, червоний — в дні мучеників, Святого Хреста і на П'ятидесятницю, чорний в періоди постів і для заупокійних мес, а зелений — в звичайні дні.

Під час інших служб використовується:

1. Комжа - вкорочена до колін альба з широкими рукавами.

2. Капа (плащ) — використовується під час процесій.

3. Велюм (шаль) — накладається на рамена. Надягає архієрей чи ієрей в походах зі Святими Тайнами, благословеннях Св. Тайнами.

Джерела та література:

1. Бадяева Т. Декоративные принципы древнерусского лицевого шитья XV столетия. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. — Москва, 1977. — С. 7.
2. Запаско Я. П. Львівські стародруки: книгознавчий нарис / Я. П. Запаско, О. Я. Мацюк. — Львів: Камінь, 1983. — 175 с.
3. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії української церкви: у 2 т. — Київ, 1993. — Т. 1. — С. 75–81.
4. Кара-Васильєва Т. Українське літургійне шитво / Т. Кара-Васильєва // Людина і світ. — 1996. — № 11–12. — С. 9–12.
5. Кара-Васильєва Т. Історія української вишивки / Т. Кара-Васильєва. — Київ: Мистецтво, 2008. — 464 с.
6. Кара-Васильєва Т. Художньо-функціональна роль літургійного шитва в ансамблі храму / Т. Кара-Васильєва // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. — Вип. 8. — 2008. — С. 15–26.

Наталія КУЧИНА,
Анастасія МАКСИМОВА,
м. Рівне

Фахівці музейної справи радянського періоду та їх роль у розбудові музейництва на Рівненщині

Зусиллями музейників сформована багатогранна історія музейництва Рівненщини, адже їх наполеглива праця із відкриття таємниць минавшини краю й «заповнення прогалін», наповнення музейних фондів, популяризації музейних установ та їх «адаптації» до реалій сьогодення. Музеї у ХХІ ст. є своєрідними осередками, що відтворюють особливий колорит людського буття. В них збережена неповторна атмосфера, яка сформована з досягнень наших пращурів. Проте, створення цієї неповторної атмосфери, що формує й розвиває духовність, неможливо без працівників відданих своїй справі, фахівців, які присвятили своє життя музейній діяльності й зробили значний внесок у розбудову музейництва краю. Їх сподвижницька праця викликає усе більше захоплення й визнання соціумом, а тому є актуальною темою сьогодення.

Суттєві корективи в усі сфери життєдіяльності Західноукраїнських земель внесла Друга світова війна. Зміна політичного режиму у 1939 р. та напрямку політики нового керівництва країни змінили вектор розвитку музейної справи першої половини ХХ ст.

Музейна справа, як складова сфери культури, у повній мірі залежить від культурної політики, а політика Радянського Союзу базувалася на ідеологічних постулатах, що притаманні усім тоталітарним режимам. Слід зазначити, що при формуванні культурної політики не брали до уваги культурні запити населення, та й спрямовувалась вона на обслуговування ідеологічних потреб радянського суспільства. Відтак, будучи складовою масштабного ідеологічного руху, у музейній сфері відбулись значні трансформаційні процеси, що змінили, започаткований першими музейниками Рівненщини, вектор розвитку. Приміром, у дорадянський період музейна справа краю фінансувалась за рахунок заможних представників, здебільшого титулованих родів й громадських діячів, а зі зміною політичного устрою – за рахунок держави, відповідно і мета та програма діяльності діючих музейних установ також змінилися.

«Прихід» у 1939 р. радянської влади на

Рівненщину призвів до реорганізації існуючої музейної мережі краю. Деякі, здебільшого приватні, музеї назавжди згорнули свою діяльність і безслідно «канули у лету», а деякі, такі як музеї у Острозі та Рівному, були узяті під державну опіку і поставлені на баланс із фінансовим забезпеченням.

Також суттєві зміни торкнулися і кадрового забезпечення. У перші роки становлення радянського режиму, у реформованих музейних установах, відбулись кадрові перестановки, зокрема М. Тучемського – ініціатора створення Братства імені князів Острозьких в Острозі й першого завідувача (й по сумісництву зберігача фондів та наукового співробітника – автора краєзнавчих розвідок), рішенням радянського ревкому було усунуто від керівництва Острозького історичного музею. Внаслідок чого дослідник був змушений виїхати до Кременця, що на Тернопільщині.

Водночас Й. Новицький, який був звільнений від роботи у музеї попередньою владою, радянським ревкомом був призначений очільником Острозького музею. Оперуючи історичними даними у вересні 1940-го року Й. Новицький продав Острозькому історичному музею 1520 експонатів з приватної колекції (музею) на загальну суму сім тисяч карбованців. Але майже через десятиліття – у 1951 р. був звільнений за неприхильне ставлення до радянського уряду [4].

У Рівному, постановою місцевого обкому партії, на початку лютого 1940 р., було створено Господарський музей Волині у Рівному. Основним завданням якого, на думку сучасних дослідників – Т. Морозової та В. Луца, було відкриття відділів антирелігійної пропаганди, адже укомплектування новоствореного музею керівними й науковими кадрами Постановою не визначалось як першочергове [3, с.169]. Ознайомлення з архівними документами окреслюють не дуже привабливу «картину існування» музею – колишнє велике й добре обладнане приміщення господарського музею було відібране й перепрофільоване на потреби Палацу піонерів (Постанова Рівненської міської ради від 25.04.1940 р. «Про організацію музейної робо-

ти у м. Рівне»). Першим на посаду директора Рівненського обласного краєзнавчого музею було призначено І. Дубровського. Саме влітку 1940 р. працівники музею, яких згідно затвердженого штатного розпису було шестеро, почали проводити описи майна в колишніх панських маєтках Рівненщини, зокрема у Шпанові, Мізочі, Новомалині, Дермані, Деражно та ін. Представники державних владних органів лише «на папері» турбувалися про подальшу долю музею, а результат не забарився – із акту проведеної влітку 1940 р. ревізії дізнаємось: «Із експонатів залишилась лише незначна частина, адже більша частина музейної колекції розкрадена та переведена» [3]. Відтак, у вересні 1940-го року владним рішенням призначено нового очільника музею – П. Слабоспицького. Слід зазначити, що П. Слабоспицький був дипломованим фахівцем, адже закінчив музейний факультет Політико-освітнього інституту. Під керівництвом П. Слабоспицького у штаті музею працювали Ю. Шумовський та Й. Панек [6].

Ю. Шумовський захопився археологією під час навчання у Варшавському університеті, який закінчив у 1932 р. Тому, працюючи у 40-х роках ХХ ст. педагогом (працював вчителем середньої школи м. Здолбунова), зумів поєднати педагогічну діяльність із археологічною роботою новоствореного Господарського музею. Паралельно дослідником проводилась робота із збереження краєзнавчих пам'яток, а у вересні 1941 р. – робота із впорядкування музейного фонду. Також дослідник сприяв популяризації краєзнавчих досліджень, оприлюднюючи на сторінках місцевої преси (газета «Волинь») результати проведених власних краєзнавчих досліджень, а саме: «Містечко Острожець», «Село Городок у минулому», «Праісторія Волині», «Дещо про м. Рівне», «Село Мирогоща» та ін.

За активну роботу, Ю. Шумовського у грудні 1941 р., призначено завідувачем історичного відділу, а з 1942 р. – директором музею. Перебуваючи на керівній посаді Ю. Шумовський залучав до роботи у музеї українську молодь, тим самим, за словами дослідників, рятуючи її від примусового вивезення до Німеччини. Окрім цього, залучав громаду міста до музейної діяльності щодо збору й передачі до музейної колекції старожитностей та інших експонатів, що мають художню та історико-культурну цінність. Період 1942-1944 р., пов'язаний із військовими діями та німецькою окупацією, був одним із найважчих у процесі становлення Рівненського музею. У цей період діяльність Ю. Шумовського була спрямована на збереження

зібраних у музеї старожитностей й поступовому розвитку музейної справи в обласному центрі. Саме за часів керівництва музейною установою Ю. Шумовським штат працівників було збільшено до 9 осіб, із яких 6 – штатних наукових співробітників. Саме до їх числа увійшли дослідники, які внесли неоціненний вклад у розвиток музейництва краю. Одним із них був популяризатор наукових знань з біології й географії – Й. Панек, який з 1941 по 1947 рр. працював науковим співробітником обласного музею [6]. Предметом дослідження науковцем обрано флору Волині, а результати наукових пошуків Й. Панек оприлюднював у науково-краєзнавчих жигалах – рівненському щорічнику «Rocznik Wolynski» й у краківському науковому журналі «Ochrona Przyrody». Ці наукові публікації є узагальненими результатами його багаторічних досліджень ботаніко-географічного спрямування. Й до сьогодні у музейному фонді Рівненського обласного музею зберігається особливо цінний експонат – гербарій Й. Панека, що зібраний дослідником у 1930-1940-х роках на Волині, який нараховує понад 500 зразків [6]. Нажаль у 1944 р. Ю. Шумовський назавжди залишив країну, емігрувавши до Сполучених Штатів Америки, а у 1947 р. аналогічну долю – еміграцію до Чехословаччини, а згодом й Польщі визначив для себе Й. Панек.

Нові політичні вимоги до діяльності музейних установ та музейних експозицій «вимагали» не лише поступового розширення штату, а й пошуку «нових» працівників, які б реалізовували поставлені завдання. Так, у 1944 р. на посаду директора Рівненського обласного краєзнавчого музею було поновлено І. Дубровського. Під його очільництвом співробітники працювали над створенням нових музейних експозицій «Звірства музейних окупантів у Рівному» та «Боротьба партизан на Рівненщині за Батьківщину». Одночасно здійснювались роботи по удосконаленню матеріально-технічної бази музею з метою створення нових експозиційних залів й виготовлення необхідного музейного обладнання. До впорядкування музейних фондів залучались досвідчені музейники країни, приміром, О. Попко [83, с.187].

У 1945 р. розпочалась робота по створенню районних музеїв у Острозі та Дубно. У наступному, 1946 р., були презентовані нові музейні експозиції краєзнавчого музею у Рівному – відділи природи, археології, Другої Світової війни на теренах краю, створені декілька пересувних виставок. Як бачимо, у складних умовах відбудови, у перші післявоєнні роки, колектив

музею м. Рівне зумів створити експозицію, приймаючи відвідувачів, та проводити масові культпросвітні заходи, здебільшого ідейного спрямування.

Паралельно із створенням музейних експозицій, у повоєнні роки розпочата практика проведення відряджень археологічних й краєзнавчих досліджень та вирішення організаційних питань щодо створення музеїв у районних центрах. Так, лише у 1949 р. було проведено 10 відряджень й 11 експедицій наукових співробітників у Дубно та Острог. Участь у експедиціях, що організовувались Рівненським обласним музеєм у 1951 р. (у с. Залужжя Дубровицького району Рівненської області з метою дослідження ранньосередньовічного городища у заплаві річки Случ), приймав видатний місцевий археолог й дослідник Волині – М. Островський. Результативна робота М. Островського як археолога розпочалась у 1930-х роках. У коло науково-археологічних розвідок дослідника увійшли два регіони – дубенський та крем'янецький. Саме у них археологом досліджено десятки городищ у селах Верба, Варковичі, Волиця, Будераж, Острів, Підлужжя, Мирогоща, Листвин, Завалля й Рогізне. За результатами проведених експедицій М. Островським опубліковано чимало статей у місцевій пресі. Значний досвід проведення археологічних розкопок М. Островським отримано у археологічних експедиціях, проведених у повоєнні роки під керівництвом М. Смішко, М. Тиханова, І. Тереножкіна (у процесі дослідження Південно-Східної Волині), М. Рудинського (дослідження Дубенського краю). Авторству М. Островського належить археологічна карта з фіксацією укріплень у верхів'ях річки Ікви, що була створена у 1947 р., після участі археолога у Дубно-Крем'янецькій археологічній експедиції Інституту археології [4].

Також М. Островський є одним із ініціаторів створення повітового музею у м. Дубно, який у часи Другої світової війни він очолював. Саме за його участю у Дубенському музеї були створені нові експозиційні зали, а музейні фонди поповнювались артефактами із археологічних експедицій, учасниками яких він був.

Результативна діяльність наукових співробітників Рівненського краєзнавчого й Острозького музею, сприяла активному розвитку музейництва у 50-х роках ХХ ст. Саме цей період, пов'язаний із діяльністю дипломованого історика Г. Равчука (у 1918 р. завершив навчання на історико-філологічному факультеті університету Святого Володимира), досвідченого етнолога, що пройшов складний п'ятдесятирі-

чний шлях. Саме на 54-му році життя, у 1947 р. він починає працювати у Острозькому музеї (на посаді рахівника) й знайомиться зі здобутками місцевих краєзнавців – вивчає історію краю та здійснює збір етнологічних матеріалів, тим самим збагачуючи експозицію музею. Діяльність Г. Равчука як наукового співробітника Острозького музею (з 1956 р.), була спрямована не лише на наукове вивчення етнологічних питань. Так, за ініціативи дослідника, з метою популяризації здобутків попередників й шанування історичного минулого, було започатковано читання лекцій на історико-культурологічну тематику, налагоджено співпрацю музею із Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР. Також за ініціативи Г. Равчука був створений художній відділ музею, у якому експонуються зразки образотворчого мистецтва, що мають історико-культурну цінність.

Паралельно із виконанням основних функціональних обов'язків, Г. Равчуком зібрана, упорядкована й адаптована для широкого загалу інформація про історичні пам'ятки м. Острога, яка видана у формі «Путівника». Перше видання побачило світ у 1958 р., а згодом було доповнено й перевидано у 1960-1961 та у 1964 роках [5].

У 60-70-ті роки ХХ ст. було опубліковано чимало наукових статей, у яких дослідник відслідковував результати проведених розвідок з етнологічної спадщини та історико-культурних надбань Острозького краю. Приміром, праця «Острог і його околиці» (1960 р.), краєзнавчий нарис «Історії міст Корець, Острог і Межиріччя» (1968 р.) та ін. Надихаючи своїм прикладом, та навчаючи краєзнавчій справі, Г. Равчук залишив чимало учнів та однодумців. Так, у співавторстві з одним з них, із І. Ткачем, був підготовлений історичний нарис «Острог», офіційна публікація якого відбулась вже після завершення мирського життя дослідника – у 1987 р.

У шістдесяті роки ХХ ст. лави музейних працівників поповнили: В. Мічуда, П. Соколянський, Г. Бухало, В. Сидоренко, П. Андрухов, Е. Киян, Р. Руй, О. Оліфер та ін.

Середина 60-х років ХХ ст. у музейній роботі була часом реалізації ідеологічних настанов правлячої комуністичної партії країни – керівників партійних органів щодо посилення впливу на населення, шляхом створення музейних кімнат, музейних куточків трудової слави, атеїстичного й партійного спрямування, а також «Ленінських залів». Методична й організаційна робота по їх облаштуванню проводилась

краєзнавчим активом міста на громадських за-
садах [8, с.188]. Початий у цих роках «бум» по
створенню громадських музеїв та прагнення до-
нести роботу до усіх верств населення, сприя-
ли створенню виїзних експозицій «авто-музею»
й «вагону-музею». Для реалізації зазначених
проектів штат працівників було розширено –
введено посаду художника оформлювача, на
яку було прийнято В. Мічуду. На цій посаді Во-
лодимир Дмитрович пропрацював 45 років, а за
віддану роботу та успішно реалізовані проек-
ти, у 1965 р. нагороджений медаллю «20 років
Перемоги у Великій Вітчизняній війні», а у 1970
р. – медаллю «Ветеран праці».

Також, у 60-ті роки музейники Рівненщини
працювали над створенням музею дослідника
ранніх поселень Дубенщини й краєзнавця М.
Островського у с. Вілія Острозького району
та музею-заповідника «Козацькі могили» у с.
Пляшева Радивилівського району. Останній
було відкрито у вересні 1965 р. у приміщенні
колишньої дзвіниці.

Історик за фахом Е. Киян, учасник археоло-
гічних експедицій у с. Пляшева (Поле Берес-
тецької битви) під керівництвом І. Свешніко-
ва, з 1967 р. працював старшим науковим
співробітником Рівненського обласного музею.
Дослідник середньовічної історії Рівненських
земель та провідний фахівець з пам'яток охорон-
ної роботи Е. Киян, став науковим консуль-
тантом й керівником групи по створенню за-
водських музеїв у 70-80-х роках ХХ ст.

У 1963 р. до лав музейних працівників облас-
ної установи, на посаду старшого наукового
співробітника, приходять Г. Бухало. Професій-
не, музейне життя дослідника було «насичене»
знаменними подіями, що «золотими літерами»
вписані у історію музейництва краю. Мова йде
про активну участь Г. Бухало у створенні нау-
кових концепцій у експозиційній роботі музеїв
Рівненщини (відділу історії обласного музею у
«новому приміщенні» по вул. Драгоманова; му-
зею-заповідника у с. Пляшева – «Козацькі мо-
гили»; музею-квартири Героя Радянського Со-
юзу М. Кузнецова; літературно-меморіального
музею М. Островського у с. Вілія Острозького
району; Березнівського, Сарненського, Володи-
мирецького, Костопільського та Млинівського
краєзнавчих музеїв) [4].

Також Г. Бухало успішно працював як нау-
ковець та публіцист краєзнавчого спрямування.
Завдячуючи його плідній роботі у 70-80-х роках
ХХ ст. реалізовані наступні проекти:

– як член науково-редакційної групи, у
співавторстві, сформував том «Рівненська об-

ласть» для енциклопедичного багатотомного
видання «Історія міст і сіл УРСР»;

– представник від України під час проведен-
ня Тихоокеанської виставки у Канаді (м. Ван-
кувер) та учасник багатьох міжнародних кон-
ференцій й семінарів музеологів та істориків (у
Німеччині, Польщі, Росії та ін. країн);

– опубліковано понад 700 публікацій, у тому
числі наукових, довідкових й публіцистичних
видань історичного, краєзнавчого й історіогра-
фічного спрямування. У 1980-му році, на основі
проведеного аналітичного огляду понад 400
праць лише польських істориків, Г. Бухалом у
стінах Інституту історії Академії Наук Украї-
ни, захищено кандидатську дисертацію на тему:
«Визвольна війна українського народу 1648–
1654 рр. у сучасній польській історіографії».

За активну роботу на професійній ниві (понад
20-ти річну роботу в РОКМ), викладацьку (у
Рівненській духовній семінарії УПЦ КП та у
Рівненському інституті слов'янознавства КСУ) й
громадську діяльність, пов'язану із розбудовою
музейної системи краю, Г. Бухало був удостоє-
ний звання лауреату обласних премій – імені І.
Свешнікова та «За відродження Волині», наго-
роджений орденом «За заслуги» III ступеня й
медаллю «Будівничий України». Посмертно, у
2009 р., досліднику присвоєно звання «Почесний
громадянин міста» та рішенням міського голо-
ви Рівного В. Хомка від липня 2016 р., одну із ву-
лиць мікрорайону Ювілейний перейменовано на
його честь – у вулицю ім. Г. Бухала [4].

Діяльність обласного музею залежала не
лише від культурної політики держави, а й від
адміністративного апарату закладу. За трид-
цять років, від початку створення, у закладі не
було «постійного» очільника. Цю посаду об-
іймало 14 спеціалістів, які працювали здебіль-
шого до трьох років. Проте у 1971-му році си-
туація змінилася – на посаду директора було
призначено фахівця, який понад 5 років зві-
дував фондами – В. Сидоренко. Активна нау-
кова й управлінська діяльність В. Сидоренко
«задавала тон» усьому колективу працівників
обласного музею впродовж 14-ти років його
директорства. Постійний розвиток експозиц-
ійної діяльності – став основною метою його
діяльності. Саме на цю мету, як зазначають то-
гочасні працівники музею, працював весь ко-
лектив [7, с.31]. За для досягнення зазначено-
го завдання було уп'ятеро збільшено штат на-
укових працівників – з 8 до 42, а з появою «мо-
лодих фахівців», відбулось піднесення науко-
вої активності, як результат ефективного по-
єднання «енергії та досвіду». Досягнення на-

укових співробітників музею у 70-х роках не обмежились публікаціями наукових розвідок, а вийшли на якісно новий рівень – проведення семінарів музейних працівників республіканського масштабу. Так, у 1979 р. на базі обласного музею та музею атеїзму обласного центру (м. Рівне), був проведений перший республіканський семінар, на якому музейні працівники обговорювали питання атеїзму [7, с.31].

Радянський період розвитку музейництва на Острожчині пов'язаний із іменами П. Андрухова, М. Бендюка, О. Бондарчука, М. Данилюк, О. Позіховського та ін. [5].

П. Андрухов – історик за фахом та за покликом душі у 1965 р. був призначений директором краєзнавчого музею в Острозі. Впродовж трирічного періоду керування, продовжив розпочату попередниками розбудову музейної установи, підвищив рівень наукової роботи працівників, сприяв збереженню існуючих й безперервному поповненню музейних фондів музею. За його ініціативи створено наукове об'єднання «Спадщина», до якого увійшли місцеві лікарі, вчителі та працівники культури міста Острог. В останнє десятиліття ХХ ст. дослідником було започатковано проведення науково-краєзнавчої конференції «Острог на порозі 900-річчя», яка стала щорічною. Проведена робота була оцінена обласним керівництвом – П. Андрухов, у 1965 р. нагороджений знаком «Відмінник народної освіти», а у 1992 р. Український культурний фонд нагородив краєзнавця премією «За відродження Волині» [4].

Новий етап розвитку музейництва в Острозі пов'язаний із двадцятирічною діяльністю на керівній посаді Р. Руй (з 1968 по 1987 рр.). Цей період, згодом, музейники охарактеризують як один з позитивних, адже він відзначився:

- підготовчим етапом по формуванню пакету документів для прийняття відповідної постанови Кабінету Міністрів про зміну статусу «Острозького краєзнавчого музею» на «Історико-культурний заповідник міста Острога». Зусилля не були марними – 11.09.1981 р. рішенням ради Міністрів України створено заповідник, до якого увійшли архітектурні пам'ятки Острога та його околиць. Створенням можливостей (у новому статусі) з розвитку музейництва й залучення додаткових державних фінансових ресурсів на реставраційні й дослідницькі роботи;

- покращенням матеріально-технічної бази музею й проведення серії реставраційних робіт, які на думку дослідників «золотими літерами» вписані в історію музейної справи Рівненщини – це реставраційні роботи римо-католицького ко-

стелу у м. Острог (який, за ініціативи музейників, передано на баланс заповідника у 1983 р.), архітектурного комплексу Межиріцького Свято-Троїцького монастиря тощо;

- «перетворенням» на справжній діамант міста Богоявленського собору, у якого відновлено первозданний вид куполу (позолотили суцільним золотом у 1983-1984 рр.);

- залученням до музейної діяльності одного із кращих столичних архітекторів – О. Годованюк. Саме за її проектом реалізовано реставраційні роботи й ґрунтові наукові дослідження Луцької надбрамної вежі (збудованої у XVI ст.) та комплексу споруд Острозького замку (збудованої у XIV-XVI ст.);

- оновленням експозицій музею. Приміром у 1978 р. було встановлено макет Острога XVI-XVII ст. (ризьких майстрів Улдісома Оскаровича, Калнинша і Томсонома) та «середньовічні» світильники (виготовлені О. Баньківським);

- проведенням у стінах музею наукових конференцій, які «збирали» увесь цвіт української історичної науки та закордонних дослідників історії та культури [1, с. 227];

- розширення музейних площ шляхом адаптації історичних споруд – Львівської вежі для нових експозиційних відділів. Робота Р. Руй та працівників музею за цим напрямом вимагала чималих зусиль, які у 1980-му р. були успішно реалізовані – проведено реставраційні роботи фахівцями Львівської комплексної архітектурно-реставраційної майстерні інституту «Укрпроектреставрація», і згодом, у 1985 р. для відвідувачів у Львівській вежі, було відкрито музей книгодрукування. Слід зазначити, що він функціонує й донині та є «родзинкою» усієї музейної системи краю;

- активізовано роботу музею у напрямку проведення науково-дослідної роботи, а саме: археологічні розкопки у с. Межирічі (скіфський курган у 1978 р.), с. Стадники (поселення слов'яно-руського періоду доби бронзи, у 1979-1981 рр.), с. Могиляни (могильник доби бронзи та поселення черняхівської культури, у 1982 р.) під керівництвом провідних археологів – О. Авагяна, та ін.; обстеження й облік усіх церков та сакральних пам'яток Острозького р-ну в 1980 р. під керівництвом мистецтвознавця П. Жолтовського та інші напрями досліджень;

- збільшенням музейного фонду шляхом придбання мистецьких творів й високохудожніх речей побуту (XIX – поч. ХХ ст.) у населення та зняття із шумського костелу (до початку його фізичного знищення) монументальних скульптур митців школи Пінзеля [1, с.228-230].

Сучасні історики музейництва Рівненщини не без підстави вважають період 1968-1987 рр. періодом розквіту й постійного розвитку музейництва в Острозі. Проте слід зазначити, що усі здобутки Р. Руй, що зазначені вище, не змогла б здійснити й реалізувати одна людина. Звісно, у цей історичний період розвитку Р. Руй як керівника, у процесі реалізації масштабних проєктів, підтримували односторонні – віддані працівники музею – О. Бондарчук, О. Позіховський, С. Позіховська та інші. Усі вони – історики за фахом, й музейники – за покликанням душі. Приміром, у 1978-му р., після закінчення історичного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка, до Острозького музею на посаду старшого наукового співробітника прийнято О. Бондарчука, який й досі працює у музейній сфері. До теми наукових інтересів дослідника від початку увійшла археологія. О. Бондарчук – учасник багатьох археологічних експедицій по вивченню забудов княжої доби у Острозі. За результатами багаторічних досліджень пам'яток оборонного зодчества краю, О. Бондарчуком опубліковані статті у наукових збірниках «Археологические открытия», «Археологічні дослідження в Україні», «Острозька академія XVI–XVII ст.» та ін.

Також плідною є наукова робота музейників з понад сорокарічним стажем та істориків за фахом Світлани й Олександра Позіховських. Дослідники у наукових розвідках висвітлюють різновекторні проблемні питання діяльності Острозького музею книги та друкарства. Приміром, особливості комплектування книжкових колекцій, створення музейних експозицій, матеріали до каталогізацій, стародруки музею різних історичних епох тощо [4, с. 116-122].

Розбудова музейництва на Дубенщині у 60-х роках ХХ ст. пов'язана із діяльністю В. Селець та І. Кузнецова. Саме завдячуючи великому досвіду у музейній справі й відповідальному підходу до виконання функцій керуючого музею та завідувача фондів відповідно, було ви-

ведено експозиційну роботу Дубенського краєзнавчого музею на якісно новий рівень. Слід зазначити, що усі експозиційні відділи, у створенні яких брали активну участь В. Селець та І. Кузнецов є нині діючими. Також у тандемі, у 1979 р., було випущено путівник по музею.

Упродовж 70-80-х роках минулого століття музейними співробітниками стали дипломовані фахівці, здебільшого історики й мистецтвознавці – Г. Антонова, В. Данілічева, Т. Пономарьова, Ю.-В. Нікольченко, Р. Тишкевич, Г. Данильчук, С. Шалімова, Л. Шлапак, Л. Шахматова, Б. Прищепа, О. Юрчук, Т. Дмитренко, Г. Лотоцький, В. Луц, А. Українець, О. Прищепа, О. Булига та ін. [4].

Отже, у період з 1939 по 1991 рр., так званий «радянський період», відбулось становлення музейної системи краю у межах культурної політики із характерними для тоталітарних держав «ідеологічними рамками». Як і будь-яка політика, вона мала свої позитивні (державне фінансування, збільшення штату працівників, створення розгалуженої музейної мережі і т.і.), так і негативні (ідеологічне спрямування діяльності, посилення тиску на музейних працівників у сфері вибору напрямів наукових досліджень, замовчування історичних фактів і т.і.) сторони.

Зазначені позитивні сторони культурної політики радянської системи, у поєднанні із соціокультурними особливостями життєдіяльності «радянської людини», сприяли формуванню особливого музейного середовища, у якому зростали віддані музейній справі фахівці. Завдячуючи їх самовідданій праці музейна справа на Рівненщині розвивалась за такими напрямками як – наукові дослідження (у тому числі збір первинної етнографічної інформації й музейних експонатів, а також артефактів із культурних шарів археологічних експедицій), експозиційна діяльність та фондова робота. Така діяльність сприяла піднесенню духовності населення, його освіченості та формувала «історичний портрет» краю, залишений працями для майбутніх поколінь.

Джерела та література:

1. Бондарчук Я. Руй Раїса Федорівна – директор Острозького державного історико-культурного заповідника. Острозький краєзнавчий збірник. Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина» імені князів Острозьких. Вип. 11. Острог: Видавець Свиначук Р. В., 2019. – С. 225-239.
2. Данильчук Г. Рівненський музей у роки німецької окупації 1941-1944 рр. Наукові записки РОКМ. Вип. IV, Рівне, 2006. С.24-29.
3. Луц В., Морозова О. Рівненський обласний краєзнавчий музей 1940-1941 рр. (за документами Державного архіву Рівненської області). Наукові записки РОКМ. Зб. наук. праць. Вип. XIV: Матеріали наукової конференції присвяченої 120-річчю музейної справи на Рівненщині. Рівне: Дятлик М., 2016. – С. 169-184.
4. Музейні фахівці Рівненщини: біобібліогр. покажч. / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка; уклад.: Н. М. Кожан, Л. М. Малишева; консультант: В. М. Му-

- шировський; ред.: О. Л. Промська, З. М. Тирак, Л. Г. Сахнюк; відп. за вип.: В. П. Ярошук. Рівне: В. А. Лапсюк, 2014. 184 с.
- Офіційний веб-сайт Державного історико-культурного заповідника міста Острога. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ostrohcastle.com.ua/>
 - Офіційний веб-сайт Рівненського обласного краєзнавчого музею. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://museum.rv.gov.ua/>
 - Шахматова Л. Музейний літопис (директорат та завідувачі фондами 1945-1984 рр.). Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького. Вип. IV. Рівне: Волинські обереги, 2006. С. 29-32.
 - Шлапак Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей. Сторінки історії (1944-1975 рр.). Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. XVI, Рівне, 2018. с.187-190.

Ірина МАЙБА,
м. Збараж

Колекція меблів у Національному заповіднику «Замки Тернопілля»

Велику цінність у розкритті історії меблярства на теренах Галичини становлять архівні матеріали, де знаходяться описи маєтків замощених населення, зокрема палаців родин Яблоновських, Лянцкоронських, Сенявських. Важливим доповненням про певні типи меблів XVI–XVIII ст. слугують відомості у працях О. Мацюка, Є. Ковальчика, й, навіть, фрагментарно дізнаємось про них у путівниках, наприклад, по Олеському замку, та інших виданнях. Важливо зазначити, що на проблему відродження історичних форм творчості, серед яких довгий час панувала міська ремісничка організація, вказує вчений І. Голод, об'єктивно зауважуючи, що втрата низки видатних пам'яток ремісничої творчості XIV–XVIII ст. перешкоджає відтворенню повноцінної картини дії українських ремісничих цехів європейського типу.

Серед спеціальних видань домінують історичні й етнографічні дослідження, тоді як у мистецтвознавстві провідним залишився аналіз окремих видів ремісничої творчості, що висвітлені в «Нарисах з історії українського декоративно-прикладного мистецтва» (1969 р.) та «Історії декоративно-прикладного мистецтва України XIV–XVIII ст.».

Про атрибуцію меблів XVI–XVIII ст. розповідається у книзі «Большая иллюстрированная энциклопедия древностей», а також у каталозі дорогоцінного антикваріату, виданий Е. Густавом Пазауреком. Для визначення типологічних груп меблів, зокрема гданської шафи, яка була поширена в інтер'єрах львівських міщан, аналогі знаходимо у виданні Чеслави Бешлежевської «Гданські меблі XVI–XIX ст.».

Початки дослідження вітчизняного ремесла

сягають останньої чверті XIX – перших десятиліть XX ст., серед яких особливу увагу привертає невелика монографія В. Січинського «Нариси історії української промисловості» (Львів, 1936 р.), де обґрунтовано національну природу українського ремесла, подано імена майстрів [23].

Історію зародження професійного виробництва художніх меблів 40-х рр. XX ст. у Львові висвітлює стаття І. Сеніва. Пізніші статті цього автора присвячені розгляду стереотипних змін, що відбулись у меблярстві 60–70-х рр. XX ст. на теренах Західної України. Відмічено позитивний фактор творення меблів масового виробництва проектними відділами, метою яких був творчий підхід до проектування меблів [21].

До сучасних українських авторів, котрі зверталися до меблярського ремесла, належить дослідник львівського модерну Ю. Бірюльов, який виділив тогочасні провідні меблеві майстерні Львова, зокрема Т. Ейзенбарта, М. Копеча, Ф. Тенеровича, А. Шафранського, В. Ціріна. До останніх досліджень цього автора належить «Львівська різьба», у якій окремий розділ присвячено декору меблів й наведено приклади їх оздоблення.

Художній обробці дерева та пошукам нових типів меблів 20–50-х рр. XX ст. присвячені статті А. Будзана та М. Моздира.

Праця М. Станкевича «Українське художнє дерево XVI–XX ст.» виокремлюється серед важливих досліджень з українського мистецтва обробки дерева. У ній систематизовано та науково обґрунтовано великий фактологічний матеріал з цієї галузі вітчизняної творчості.

Джерельну базу дослідження становлять

пам'ятки з музейних колекцій Львова, Івано-Франківська, Коломиї, Тернополя. До цієї групи джерел належать також меблі з приватних збірок О. Сахро (Коломия), І. Кушнірюк (Івано-Франківськ), Г. Юзвішина (Івано-Франківськ), М. Канюса (Івано-Франківськ), М. Фіголя (Івано-Франківськ).

В «Українській радянській енциклопедії» подається визначення слова «меблі», ведеться характеристика меблів за конструктивними ознаками, за формами, за стильовими ознаками. Розвиток стилів меблів пов'язується з архітектурою. Ведеться коротка характеристика стилів у меблярстві: середньовіччя, готика, відродження, барокко, «стиль Буль», рококо, стиль І. Чіпендейля, класицизму, ампір, модерн.

У «Великій радянській енциклопедії» ведеться розповідь про історію розвитку меблярства, подається характеристика меблів за стильовими ознаками [5].

Є.С. Двойнікова та У.В. Лямін у своїй праці «Художні роботи по дереві» подають поглиблену характеристику типів меблів ХVIIІ-ХХ ст., відзначають їх стилі, призначення, стильові особливості, оздоблення, декоративні елементи, оббивка. Ведеться поділ на парадні та побутові меблі, виділяються їх особливості [7]. У праці В. Ясіевича розглядаються меблі як елемент матеріально-художньої культури, значення меблів у житті і побуті людей [18]. Історії, типології і стильовим особливостям присвячуються праці М.В. Дякова «Міське меблярство Галичини ХІХ-ХХ ст.», І.В. Сеніва «Меблі ХІV-ХVІІІ ст.» [10], [21].

У фондах Національного заповідника облікується майже 100 одиниць різних типів меблів. Дата їх виробництва – ХІХ-ХХ ст. Виділяємо такі типи меблів: шафи, комоди, скрині, секретер, буфети, столи, вішалки, стільці, ліжка, дзеркала, тумбочки, бамбетель, комплект м'яких меблів. За кількістю одиниць виділяємо найбільші типи меблів: буфети – 12 од., стільці – 14 од., дзеркала – 16 од. Найменші групи меблів – бамбетель (наявний в одному екземплярі), тумби – 2 од., секретер – 1 од., столи і ліжка – по 6 од. Меблі виконують утилітарні функції й організовують інтер'єр. Виготовлені з дерева, матеріалом для них є горіх, липа, дуб, сосна, кедр. Декоровані в основному різьбленням рослинно-геометричного орнаменту.

Форми меблів визначаються матеріалами, з яких вони виготовлені, та їх призначенням: меблі для занять, відпочинку, сну, приготування і приймання їжі, зберігання речей. Серед наших меблевих одиниць фіксуємо такі меблі:

– для відпочинку : стільці (14), ліжка (6), бамбетель, м'які меблі.

– меблі для сну : ліжка (6).

– меблі для приготування і приймання їжі: буфети (12), столи (6).

– меблі для зберігання речей: шафи (9), комоди (6), скрині (5), секретер, тумбочки (2), вішалки (9).

Справжніми шедеврами різьблення можна назвати шафи-буфети. Кожна з них неповторна. Декоруються буфети рослинними, геометричними і сюжетними зображеннями. Простежуються елементи різьблення орнітоморфного і антропоморфного орнаменту. Серед буфетів виділимо два зразки – РМ-2346 і РМ-2411. Шафа-буфет – «дводверна, верхок оздоблений лінійним і рослинним орнаментом з виступами. Нижче – дві заklenі зеленим склом прямокутні дверки, між якими і по боках зображення погруддя людини, нижче голова Ангела. Дверки оздоблені гирляндю рослинно-геометричного орнаменту. Посередині дві металеві фігурні накладки з отвором для ключів. Нижня частина шафи у вигляді тумбочки з двома дверками. Уверху дві прямокутні шухляди з різьбленням. Між двома дверками і по боках зображено погруддя людини». Буфет (РМ-

Іл. 1. Шафа деревяна, поч. ХХ ст.

Іл. 2. Комод дерев'яний, поч. ХХ ст.

2411) – тридверний, двоярусний, різьблений. «Верхній ярус тридверний. Посередині рельєфна рамка з рослинним оздобленням, у колі голова жінки. На бокових дверках ваза з рослинами і фруктами. Верхня частина з різьбленням рослинного орнаменту. Нижній ярус з двох прямокутних дверок, де простежується різьблення у вигляді ваз із фруктами».

На початку ХІХ ст. під впливом захоплення античністю сформувався «стиль ампір», який строго підпорядковував меблі законам архітектури [14, с.424]. Зразком такої особливості серед типів меблів є буфет (РМ-2348). У ньому простежуємо архітектурні елементи – спіралевидні колони, які знаходяться по боках нижніх дверок. Тут же – елементи різьблення орнітоморфного орнаменту (пташка в листовому обрамленні). Звичайно, архітектурні елементи характерні для парадних меблів.

Зразком столів можна виділити столик дубовий (РМ-2343) на різьблених ніжках. «Прямокутної форми, зі зрізаними кутами. Боки сторін оздоблені різьбленим геометричним орнаментом у вигляді хвиль. На кутах рельєфне зображення голови лева з металевим кільцем у палці. 4 ніжки фігурні, оздоблені різьбленими квітами. Дві ніжки з'єднані дугами, середини їх сполучаються дерев'яною рамкою з фігурним оздобленням.»

Найстаріші сільські столи, що збереглися на Україні, мають дві підпори у формі перехрестя, сполучені поздовжньою балкою. Форма цього стола виникла в давні часи і побутувала в селах Західних Карпат (на Лемківщині) до ХХ ст. Стільниця його спочиває безпосередньо на

підпорах (без царги). Дещо пізніший тип стола, поширений ще в першій половині ХІХ ст. на Київщині і Поділлі, складався з двох паралельних, сполучених на кінцях (внизу і вверху) поперечками стояків, на які спиралася столова плита. На Гуцульщині стояки таких столів разом із передньою декоративною дошкою, що імітувала царгу, рясно прикрашувалися випалюваним орнаментом. Столи подібної конструкції мали дошкові підпори з силуетно вирізаним контуром, які скріплювалися внизу плоскою прямокутною рамою, що слугувала одночасно підніжком [5]. Найпоширенішим у сільському інтер'єрі України ХІХ-ХХ ст. був тип царгового стола. Нерідко він був прикрашений різьбою (на Київщині, наприклад, з мотивами шестилисткових розет).

Серед вішалок виділяються різні види: вішалка-стояк для одягу, вішалка настінна для одягу, для рушників. Зразком можна виділити вішалку дерев'яну (РМ-295), прямокутної форми. «Декоративні планки верхньої частини мають півкруглий фельц. Верхню і нижню частину конструктивно з'єднують неширокі овальні планки (4 шт.), що мають естетичне значення».

Від лави, які служили для сидіння, але завдяки значній ширині дошки вживалися іноді для спання, пішли лави-ліжка «бамбетлі». Це були невеликі ліжка з заплічком і боковими підпорами (підлокітниками), близькі за формою до міських лав-диванів. Широке сидіння їх підносилося, наче віко в скрині, відкриваючи місце для спання (в коробці лавки). Лави-ліжка дуже різноманітні за формою і декором. Для прикрас слугував заплічок і, подеколи, – бічні підпори.

Іл. 3. Стіл і стільці, поч. XX ст.

У фондах облікується 1 бамбетель (РМ-490). Використовується як ліжка і як лавка. «виготовлений з гладко виструганих дощок, пофарбований коричневою фарбою. Складається з чотирибічного каркасу, спинки, ніжок, боковини. Спинка фігурна, аркоподібної форми. Поручі фігурні, ніжки ледь вигнуті».

У фондах облікується комплект дерев'яних меблів (РМ-2154) з м'якою оббивкою жовтого кольору, прикрашений рослинно-геометричним орнаментом. Дерев'яна частина оздоблена різьбленням рослинного орнаменту.

Модним елементом меблевого гарнітуру

можна назвати секретер. Він практично виконував функції письмового столу, комода та кабінету. Різноманітні потаємні скриньки в секретерах дуже доречні для зберігання мемуарів, листування та інших документів. Саме секретери, а також комоди з двома ящиками – найбільш популярний вид корпусних меблів в ту епоху. Секретер часто використовувати лікарі, зберігаючи в ньому ліки та інструменти.[2] У фондовій колекції облікуємо один секретер (РМ-2161) і одну софу (РМ-2157). Секретер дерев'яний, фігурної форми. «Покритий лаком горіхово-вишневого кольору. У секретарі

міститься 5 прямокутних шухляд. Ніжки високі, вигнуті. Декоративно-конструктивні деталі – бронзові металеві накладки, різьблення лінійного орнаменту».

Софа дерев'яна, оздоблена точенням, оббивка – шовкова тканина квіткового орнаменту (жовті троянди з листками на темно-синьому фоні). На 4-х фігурних ніжках.

У фондах фіксується 6 комодів. Їх можна назвати сучасними скринями для зберігання одягу і дрібних предметів. Комоди оснащені прямокутними шухлядами, дверками і 4-ма фігурними ніжками. Деякі з них оздоблені різьбленням рослинно-геометричного орнаменту. Один комод оздоблений сюжетним зображенням військових дій. Зразком можна виділити комод з червоного дерева (РМ-2351), декорований бронзою і мармуром. Декоративно-конструктивні деталі – у вигляді рослинного зображення, металеві фігурні накладки рослинного орнаменту на ніжках і на кутах дверцят. Лицева сторона оздоблена геометрично-рослинним мозаїчним орнаментом в поєднанні з перламутром. Посередині в овалі рослинне зображення. Даний комод призначений для зберігання цінних речей, так як містить в собі кілька шухлядів, можливо, для кабінету. «Комоди для кабінету були високі, кількість шухлядів – 6-10. У них зберігалися рукописи, цінні папери, листи тощо. Якщо комод був призначений для

спальні, то його робили невисоким, з 2 чи 3 шухлядами. У них зберігали білизну» [7, с.118].

В Україні з давніх давен побутують народні меблі простих і раціональних форм. Народні житла устатковувалися вздовж стін широкими лавами, столами, скринями, мисниками. У фондах фіксуємо 5 скринь. Зразком є скриня, оздоблена розписом різнобарвними фарбами рослинного орнаменту. Живопис виконувався темперною і масляною фарбами. «Деколи замість живопису в якості оздоблення наклеювали картинки з різними сюжетами [7, с.85].

Зразком дзеркал у рамі можна виділити дзеркало (РМ-140) – «настінне, в дерев'яній різьбленій рамі. Верхня частина рами має фігурне закінчення, в його центрі стоїть вензель у вигляді літери Ж. Над вензелем бачимо 4 отвори, між якими прорізані неглибокі канавки. Над цим вирізьблено півсонце з променями».

Зразком шафи можна виділити шафу з сюжетним різьбленням (РМ-2044): «на дверях стилізоване зображення декоративного дзеркала, в якому відображається силует дівчини з довгим волоссям у довгому вбранні. Вершок шафи оздоблений різьбленням рослинного орнаменту».

Зразком тумбочки є тумбочка з різьбленням зооморфного орнаменту у вигляді «хімерного плетива віток, листя клену. На дверках у фігурній рамі зображено оленя, на верхній частині

Іл. 4. Дзеркало, поч. ХХ ст.

Іл. 5. Скриня, оздоблена живописним зображенням, кін. ХІХ ст.

в овалі – голова коня...».

Зразком стільця є крісло запрестольне (Рм-185), «оздоблене різьбленням у вигляді вази, по сторонах від якої по одній пташці. По всій площині рослинний орнамент».

Отже, у фондах облікується біля 100 одиниць різних типів меблів. Частина з них виготовлені в Україні, інша – в Західній Європі. Дата їх виготовлення – ХІХ-ХХ ст.. Їх можна поділити на побутові і парадні. Серед меблів виділяємо такі типи : скрині, комоди, ліжка, стільці, софа, секретер, шафи, буфети, бамбетель, дзеркала, вішаки, столи, м'які меблі. За призначенням поділяєм: меблі для зберігання одягу, речей; меблі для відпочинку; меблі для зберігання посуду; меблі для сну. За конструктивними ознаками : збірно-розбірні; нерозбірні; такі, що трансформуються. Усі зразки меблів можна назвати художніми цінностями. Вони прості, зручні, красиві. Шедеври декоративно-прикладного мистецтва створювали для інтер'єрів

класицизму затишок, виразність.

Загальна властивість меблів – підкреслена прямолінійність об'єму, гармонія пропорцій, простота, строгість і обмежена виразність форм. Головна перевага меблів поч. ХІХ ст. – гармонія пропорцій. Форми меблів пластичні. Декор створювався у зв'язку з особливостями розвитку художнього мистецтва і архітектури того часу.

Основний вид художнього оздоблення меблів ХІХ ст. можна вважати різьблення (фото 1, 2, 3, 4). Деяке місце можна відвести розпису (зразком є одна зі скринь) і розмальовуванні меблів (фото 7).

У декорі парадних меблів переважає та ж символіка, що і в архітектурі. Візерунок складається із зображення гілочок або вінків з дуба і лавру. Типові декоративно-конструктивні деталі, які простежуються у наших меблях – колони, колонки, півколонки, карнизи, розети (фото 1, 2, 3, 4).

іл. 6. Шафа-буфет, кін. ХІХ – поч. ХХ ст.

Побутові меблі необхідні для життя людини: це ліжка, на яких людина відпочиває, стільці, крісла та столи, які використовуються під час домашньої праці, навчання, приймання їжі. Це шафи, в яких зберігається одяг, посуд, їжа людини і книги. В історії меблів відбилися особливості соціально-побутового укладу суспільства, розвиток основних стилів і моди, які відповідали естетичним смакам різних верств населення, їхнім національним рисам.

Декоративно-конструктивні деталі меблів, які ми розглядали в нашому дослідженні, які є одиницями наших фондів, можемо виділити: різьблення рослинно-геометричного і антропоморфного орнаменту, металеві накладки з рослинними зображеннями на ніжках і на дверках, інтарсія, архітектурні елементи: карниз, пілястри, розети, пальметти, волюти, маскарони, скляні вставки, елементи живопису, вставки зі шкіри.

Таким чином, досліджуючи нашу колекцію

меблів, можна зробити висновки, що основний вид художнього оздоблення меблів ХІХ ст. можна вважати різьблення. Деяке місце можна відвести розпису і розмальовуванню меблів. Наші фондові буфети пов'язані з архітектурою інтер'єру, точно повторюючи основні елементи архітектури класицизму, використані античні форми. Меблі зручні, строгі, прості, не переобтяжені прикрасами. У декоруванні проявляється стиль «ампір», який характерний для поч. ХІХ ст., пов'язаний з архітектурними прикрасами. А на початку ХХ ст. в атмосферу меблярства внесено естетичні орієнтири національного романтизму. Виготовлялася меблі з місцевих матеріалів (горіх, дуб, сосна, ясен, липа) і завізних порід (червоне дерево, амарант, палісандр). Більш широко застосовували точені деталі: колонки, вазоподібні і конусоподібні стержні у поєднанні з невеликим профілем поясків. У композиціях різьбленого декору ритмічно повторюються орнаментальні мотиви.

Рельєф різьби є невисоким із плавнотаваленими дотла краями. Для меблів стилю модерн характерні два протилежні напрями: декоративний, який використовує різні плавні лінії, та конструктивний з прямими лініями і чіткою побудовою форми. Застосовуються дорогі матеріали й різноманітні засоби та види декорування: інтарсія, пофарбована фурнітура, слонова кістка, метал. Основним засобом декорування таких меблів є різьба згладженого рельєфу з мотивами стилізованих листочків і вигнутими стеблами. Міське меблярство кін. ХІХ – поч. ХХ ст. було орієнтоване на «новий стиль», що був проявом тогочасної суспільної моди на сецесію, як новаторське художнє явище.

Чому існує зв'язок між архітектурою і меблярством. Кращі архітектори, проектуючи споруду, ставили за мету створити ансамбль інтер'єру, синтез архітектури меблів та оздоблення, єдиний за своїми стильовими ознаками. Саме тому, розробляючи проекти меблів, вони

добирали колір і малюнок тканин, якість матеріалів та інше. Меблі, як і архітектура, мають подвійну природу. Насамперед вони задовольняють утилітарні потреби людини і суспільства і тому є продуктом суспільного виробництва, відповідають сучасному розвитку науки і техніки. Водночас меблі як елемент матеріально-художньої культури створюються за законами краси, в їхніх формах та оздобленні простежуємо стильові риси епохи, художні смаки суспільства, талант і розвинений естетичний смак її творця, майстра-мебляра або архітектора [17, с. 37]. У минулі часи меблі, створені руками та працею майстрів-меблярів, оздоблені художнім різьбленням, інкрустацією або позолотою, в окремих випадках досягали високої художньої довершеності, що робило їх унікальними витворами ювелірного мистецтва. Меблі, їхня форма, оздоблення, маючи велике значення у побуті людини, певним чином впливають на її естетичні смаки.

Джерела та література:

1. Богомолець О. Замок-музей Радомисль на Шляху Королів Via Regia / О. Богомолець. – Київ, 2013.
2. Бірюльов Ю. Львівська різьба / Ю. Бірюльов. – Львів : Центр Європи, 2005.
3. Бірюльов Ю. Мистецтво львівської сецесії / Ю. Бірюльов. – Львів : Центр Європи, 2005. – 184 с., 385 іл
4. Богусевич А. В. Археологічні розкопки в Чернігові в 1949 та 1951 рр. // АП. -1955. – Т. 5, с. 8; І. А. С-тарчук. Розкопки городища Плісеська в 1947–1948 рр. // А.В. Богусевич, 1952. – Т. 3, с. 382.
5. Велика радянська енциклопедія. – Москва, 1974. – С.546-547.
6. Громов Г.А., Солодовніков Г.Н., Черепашенець Б.А. Практикум по деревообробці / Г.А. Громов, Г.Н. Солодовніков, Б.А. Черепашенець. – Москва, 1977. – С.169-177.
7. Гнатюк В.М. Художественные изделия из дерева в интерьере народного жилища Украинских Карпат и Прикарпатья ХІХ – первой половины ХХ ст. (История. Типология. Художественные особенности) / В.М. Гнатюк. – Москва, 1976.
8. Гончаров В. К. Отчет о произведенных в 1964 году археологических раскопках древнерусского городища Иван-Гора в г. Ржищеве // НА ІА НАНУ. – Ф. е. 1964/2а. – С. 10; Довженок В. И. Древнерусские городища на Среднем Днепре // СА. — № 4. — 1967, с. 267; Довженок В. И. Отчет Каневской древнерусской экспедиции за 1964 год // НА ІА НАНУ. – Ф. е. 1961-65/2, с. 6–7.
9. Двойнікова Є.С. Лямін У.В. Художні роботи по дереві/ Є.С.Двойнікова, У.В.Лямін. – Москва : Вища школа, 1972. – С.34-132.
10. Дяків М.В. Міське меблярство Галичини ХІХ–ХХ ст. : історія, типологія, стильові особливості/ М.В. Дяків. – Київ. – С.205-346.
11. Історія декоративно-прикладного мистецтва України ХІV–ХVІІІ ст. – Київ, 1999. – С.231.
12. Клименюк Т. М., Проскураков В. І., Ковальчук Х. І. Ілюстрований словник архітектурних термінів/ Т.М. Клименюк. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 20
13. Курилич М. Гуцульський орнамент/ М. Курилич. – Київ : Книга, 2001. – 21 с.
14. Колчин В.А. Новгородские древности. Деревянные изделия / В.А. Колчин. – САИ. – 1968. — Вып. ЕІ. –55, с. 82.
15. Кульчицький Ю. В. Меблі первісної Європи. – Львів, 1946 // НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – № 175, с.57; Appuhn H, Einige Möbel aus der Zeit um 1200 // Zur lebensweise in der Stadt um 1200. Ergebnisse der mittelalter Archaologie – Koln, 1986, abb. 13, 14.
16. Меблі. Комоди, шафи, скрині, секрети // <http://uk.Wikipedia.org/wiki>.
17. Моздир М.І. Різьбярство / Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. АН УРСР інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського. Львівське відділення. – Київ : Наукова думка, 1987. – 470 с.
18. Мухін Б.І. Виготовлення дерев'яної мозаїки / Б.І. Мухін. – Ленінград, 1989. – 142 с.
19. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва (1969 р.). – Київ, 1969. – С.344.
20. Популярная художественная энциклопедия. – Москва, 1986. – С.438-441.
21. Сенів І.В. Меблі ХІV-ХVІІІ ст./ І.В. Сенів. – Київ, 1991. – С.245.
22. Сергєєва М.С. Житло / М.С. Сергєєва. – Харків : Ранок, 2006. – 48 с.
23. Січинський В. Нариси історії української промисловості / В. Січинський. – Львів, 1936.

24. Скриня // Великий тлумачний словник сучасної української мови. – 5-те вид. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – ISBN 966-569-013-2.
25. Уайт Э., Робертсон Б. Архитектура: формы, конструкции, детали. Иллюстрированный справочник / Е.Уайт. – Москва : АСТ Астрель, 2009. – С.77.
26. Українське народознавство. Київ : Знання, 2006. – С.369-374.
27. Удржал П., Давид С. Різьба по дереву / П. Удржал. – Київ : Вища школа, 1990. – С.202-207.
28. Українська радянська енциклопедія. – Київ, 1981. – С.424.
29. Чугуєнко М.В. Моя Україна. Ілюстрована енциклопедія для дітей / М.В. Чугуєнко. – Харків : Веста; Ранок, 2006. – 128 с.; іл.
30. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р.Т. Шмагало. – Львів : Українські технології, 2005. – 528 с.
31. Юр М. Розписи українських весільних скринь середини ХІХ – початку ХХ століття (типологія, іконографія, художні особливості) / М. Юр. – 1998.
32. Ясієвич В. Меблі як елемент мат.-худ. культури / В.Ясієвич. – Київ, 1989. – С.37.
33. Інвентарні книги Національного заповідника «Замки Тернопілля». № 1, 3, 4, 5, 1994-2015.
34. Інвентарні картки надходження Національного заповідника «Замки Тернопілля».
35. James N. Blyth: Notes on beds and bedding, historical and annotated. London 1873
36. Mehl, Heinrich. Bettgeschichte(n): zur Kulturgeschichte des Bettes und des Schlafens. Schleswig: Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum Volkskundliche Sammlungen, 1997.
37. Ryszard Brykowski. Koiomyja. Jej dzieje, zabytki. Zeszyt 2. – Warszawa : Indruk, Pruszkow. – 147 s.

Ольга ПАЛЬОНА,

м. Краматорськ

Впровадження STEM-освіти та інноваційно-технологічних компонентів в музейну педагогіку на прикладі роботи Музею історії міста Краматорської міської ради

Динаміка розвитку сучасного світу вимушує музеї постійно реагувати на виклики часу, епоха змін постійно випробовує перевірені методи музейної роботи та потребує впровадження нових, це стосується роботи із аудиторією музеїв загалом та зі шкільною аудиторією зокрема. Система освіти сьогодні теж зазнає великих змін та значно реформується, можна схвалювати чи не схвалювати ці зміни, але абсолютно точно їх не можна ігнорувати.

Для Музею історії міста Краматорська, вже протягом багатьох років, діти шкільного віку складають переважаючу частину відвідувачів. Така довга співпраця можлива, тільки за умови постійного відклику на питання та проблеми освітян. Звісно, мова не йде про повне підпорядкування музейної роботи системі освіти, але інколи поєднання музейних та освітніх процесів дає дуже цікавий результат. Особливо це стосується, так званої STEM-освіти.

Акронім «STEM» використовують для позначення популярного нині в багатьох країнах напрямку освіти.

S (since – наука)

T (technology – технології)

E (engineering – інженерія)

M (mathematics – математика)

Усе частіше до групи STEM додають літеру **A** – art (мистецтво). STEAM – спрямований на активний розвиток креативний напрям, що поєднує в собі технології та математику з творчими та гуманітарні дисциплінами.

У такому вигляді STEAM вже не просто освіта, яка формує майбутнє, спрямоване виключно на науку. Тут вже мова йде про гармонійний розвиток людини у технічному та гуманітарному напрямках, однак це не всі відмінності STEM-освіти від традиційної.

STEAM – це завжди діалог та командна робота, вчитель чи лектор тут виконує більше роль людини, яка направляє роботу учнів та допомагає їм робити власні висновки під час спільного обговорення та практичної роботи.

Повноцінне заняття такої форми в музеї важко здійснити, але використання основних прийомів цілком доцільне та виправдане.

Сьогодні майже всі музеї дуже широко використовують такий метод роботи як майстер-класи. Зазвичай, під час таких заходів відвідувачам пропонують спробувати свої сили у

відтворенні якогось традиційного виду промислу, в результаті чого вони отримують і практичні вміння, і певні теоретичні знання. Тобто сама по собі традиційна майстерка вже має деякі ознаки STEAM і цей вид музейної роботи дуже добре сприймається відвідувачами незалежно від їхнього віку, він цілком прийнятний як для старшої групи дитячого садочку так і для дорослої аудиторії, не кажучи вже про шкільний вік. Та навіть добре знані майстер-класи потребують певної трансформації для того, щоб залишатися цікавими сучасній публіці, яка щодня стає все більше вимогливою.

Впровадження окремих елементів сучасної моделі освіти можливо і під час музейних квестів і видозмінених варіантів лекцій з інтерактивом, які вже стали традиційними [1].

Важливою ознакою STEAM-освіти є використання інноваційно-технологічних компонентів, наприклад, робототехніки чи використання 3D-принтерів в процесі викладання творчих та гуманітарних дисциплін.

Використання 3D-друку, цілком виправдано не тільки в музейній педагогіці, а й у багатьох інших напрямках музейної роботи. Наприклад, музей Metropolitan (Нью-Йорк) виклав деякі моделі скульптур з власної експозиції у вільний доступ, щоб власники принтерів мали змогу зробити в себе вдома ті копії, які їм сподобались. Інші музеї викладають у вільний доступ копії тих музейних предметів, які, навпаки, не потрапили до музейної експозиції. Таке використання 3D-друку цікаве, але звісно ще дуже далеко від наших сучасних реалій, навіть тому, що майже ніхто з пересічних відвідувачів музеїв в Україні не має вдома власний 3D-принтер. Не зважаючи на певну фантастичність цих можливостей, використання 3D-моделей в музеї не лише виправдано, але й цілком можливо [2].

Музей історії міста Краматорської міської ради почав робити певні кроки в цьому напрямі. 3D-принтер ще не придбаний, але співробітники музею вже широко використовують 3D-ручки в різноманітних заходах.

3D-ручка – це інструмент для виготовлення дрібних побутових виробів та творчості. Спочатку її розробляли для корекції предметів, надрукованих на 3D-принтерах, шляхом згладжування дрібних дефектів або нарощування відсутніх виступів.

Існує два типи ручок, один з яких називають «холодним», а другий – «гарячим». Принцип роботи у них абсолютно різний: перший тип

для створення тривимірних малюнків заправляється картриджем з рідкою фотополімерною смолою, яка застигає від УФ-світла; другий тип створює моделі розплавленим пластиком, як повноцінний 3D-принтер, для чого має нагрівальний елемент у корпусі.

Холодний пристрій можна порівняти зі звичайною ручкою, що пише чорнилами, тільки лінії можна проводити в будь-якому напрямку простору, включаючи вертикаль. Спеціальна полімерна смола застигає практично миттєво, як тільки на неї потрапляє ультрафіолетове випромінювання, джерело якого вбудоване в носик ручки. Картриджі досить легко змінюються в процесі роботи і «чорнила» в них можуть мати різні властивості після закріплення: еластичність, блиск, прозорість. Основним недоліком холодних пристроїв є висока ціна, в тому числі й на витратні матеріали.

Конструкція гарячої ручки має низку відмінностей, і перша стосується управління: на корпусі є індикатор або дисплей для визначення температурного режиму, а також перемикач для управління нагрівом і регулятор швидкості подачі витратного матеріалу. Відразу за механізмом, що направляє ABS- або PLA-пластик для 3D-ручки до сопла, знаходиться термоелемент для нагріву.

Для музею історії міста були придбані «гарячі» 3D-ручки. Придбання цього виду техніки стало можливим завдяки участі та перемозі музейного проєкту лялькового міні-театру для дітей «Мій друг – Краматорськ» в міській програмі «Громадський проєкт – 2019». Передбачено не тільки створення вистави, а ще й різноманітні інтерактивні моменти та створення улюблених персонажів за допомогою 3D-ручок. Звісно, що творіння своїх рук маленькі глядачі забирали з собою на згадку про відвідування музею [3].

Для втілення проєкту були обрані ручки для заправки яких підходить матеріал PLA.

Пластик PLA чи полілактид – це повністю біорозкладний, безпечний, термопластичний матеріал, мономером якого є молочна кислота. Сировиною для виробництва цього виду пластику служать щорічно поновлювані ресурси, такі як кукурудза і цукровий очерет. Завдяки своїм характеристикам, PLA-пластик найбільше підходить для використання дітьми, особливо у закритих приміщеннях, бо майже немає запаху.

Управління «гарячою» 3D-ручкою досить просте та безпечне, навіть випадкове попадання на шкіру чи дотик до розігрітого сопла не

призводять до опіку, але можуть визвати відчуття дискомфорту, тому робота, обов'язково повинна проходити під наглядом та за допомогою співробітника музею. Для відвідувачів дошкільного віку користування можливе за участю батьків.

Велика зацікавленість серед гостей музею, надихнула співробітників до розширення використання 3D-ручки в музейній роботі. Так, до Дня міста в музеї, серед іншого, були підготовлені зони активності для відвідувачів, де кожен бажаючий за шаблоном міг створити іграшку у вигляді деяких музейних предметів з експозиції, наприклад, вишиту сорочку чи силует мамонта.

Такий інтерактив викликав велику зацікавленість серед гостей музею, діти і дорослі із захопленням робили сувеніри за допомогою 3D-ручок.

Доволі успішним було використання цього приладу і у музейних квестах, не зважаючи на те, що існувала небезпека, що новітні технології перетягнуть на себе увагу гравців і не зможуть органічно виглядати у загальному сценарії квесту, але перші кроки, по використанню такого типу сучасної техніки дали дуже цікавий результат.

Вперше, 3D-ручки були застосовані під час квесту для учнів середньої школи – «Таємниці старої фортеці», присвяченому історії козацтва в нашому регіоні.

Одним із завдань для команд було: побудувати за допомогою 3D-ручок об'ємний, зменшений макет човна, одна модель – на одну команду. Макет човна який був використаний під час квесту складався з 8 окремих елементів, які потім потрібно було поєднати теж за допомогою ручок та додати паперове вітрило.

Оскільки членів команд, які брали участь у цьому випробуванні, зазвичай було більше восьми, то варіант один гравець – один елемент не підходив, до того ж деталі з яких складався човен, були різними за розміром, тому робота з приладом у кожного учасника мала б значну різницю у часі користування. Тому для цього випробування був обраний формат естафети, організовувати команди допомагали капітани, кожен гравець мав на виконання 30-40 секунд, потім він повертався до краю шеренги та чекав своєї наступної черги, бо зазвичай, під час конкурсу кожен гравець встигав двічі чи навіть тричі прийняти участь у створенні деталей.

Коли всі деталі були готові, капітан за допомогою команди починав збірку човна, по-

єднуючи деталі моделі, за допомоги тієї ж ручки.

Коли команди поверталися на свої місця, разом із капітаном та човном, завдання вважалося виконаним.

Під час цього квесту в роботі були 4 прилади по два на кожен команду, завжди за кожним приладом та його використанням слідкував один співробітник музею, щоб допомагати, регулювати час виконання та додавати пластик у ручки.

Щодо поверхні для малювання, вона, обов'язково повинна бути термотривкою, звична фанерна дошка в цьому випадку не є зручною у використанні, бо дітям потрібно обводити малюнок деталі. Найвдалішою поверхнею виявився звичайний рукав для запікання, який можна придбати у магазині. Ця плівка добре тримає температуру застигаючого пластика, готову деталь легко відокремити від плівки і по ній зручно обводити зображення. Якщо малювати одразу на папері, то потім пластикова деталь погано відокремлюється від поверхні та виглядає неестетично.

Така естафета із застосуванням моделювання досить органічно доповнила інші завдання квесту, але краще її включати вже у другій половині заходу. У квестах Музею історії це завжди передостанній конкурс, після якого на дітей чекає виконання фінального завдання, яке змінюється відповідно до сценарію того чи іншого квесту, але обов'язково включає в себе спільну інтелектуальну дію всієї команди для подолання певної проблеми чи вирішення основного питання.

Дуже часто під час розвитку сюжету квесту можна спостерігати як досить розрізнена на початку група стає справжньою командою та самостійно обирає нестандартні, а цікаві та креативні рішення для виконання того чи іншого завдання.

Після успішного використання 3D-ручок під час квесту «Таємниці старої фортеці», постало питання про введення цього виду випробування в інші музейні квести та про різноманітність способів використання означених приладів.

Сама форма естафети, зарекомендувала себе дуже вдало, під час виконання цього виду завдання, але звісно, від квесту до квесту вона потребувала значної видозміни, бо дуже часто відвідувачі наших квестів із нетерпінням чекають наступного заходу. У цьому випадку питання під час підготовки постає в тому, щоб залишити малювання 3D-ручкою, яке, як виявилось, не набридає дітям різного віку. Але не

робити його основним етапом квесту та змінити його, наскільки це можливо, у порівнянні з попереднім квестом.

Наступний квест, де співробітники музею ввели у сценарій використання 3D-ручок, мав назву «Краматорськ льодовикового періоду». Більшу протилежність важко і уявити.

Найбільша складність введення багатьох сучасних технологій в будь-які музейні заходи полягає в тому, щоб цей процес не перетворився на інновацію заради інновації. Це, перш за все, інструмент, використання якого покращить довготривалий діалог з відвідувачем, його увагу та зацікавленість музейним життям. Тож під час роботи над квестом «Краматорськ льодовикового періоду» постало питання про оптимальне використання інструменту. Процес поєднання кам'яного століття та сучасних технологій виявився дуже цікавим. Для поєднання різних епох був використаний цілком очікуваний традиційний прийом з елементами фантастики – «мандрівка у часі».

Гравці, пройшовши крізь портал у «льодову печеру», опиняються в минулому, де їх зустрічають «шамани» племен. Дві команди утворюють два племені, які повинні виконати певні завдання, щоб повернутися у свій час – всього сім різних завдань. Передостаннє, передбачало використання 3D-ручок, що були названі як «дивний прилад з майбутнього, що допоможе гравцям створити амулети для повернення у свій час». Останнє випробування квесту передбачало активацію цих амулетів.

На цьому етапі планування довелося вирішити цікаве питання: як повинен виглядати «амулет мандрівника у часі». Оскільки сценарій передбачав, що «амулет» повинен бути у кожного гравця, то він не міг бути занадто великим і складним, щоб його виготовлення не

займало у гравців більшу частину часу, відведену на проходження квесту. З іншого боку, цей предмет повинен бути досить цікавим, щоб навіть, вже після квесту гравець не втрачав зацікавленості, зберігав його, пригадував свої цікаві пригоди в музеї.

Після деяких експериментів була обрана форма круглого підвісу на простий браслет із стрічки. Пластикову основу та браслет зі стрічки готували заздалегідь, для економії часу, гравцям потрібно було лише заповнити основу, по досить умовним шаблонам різного рівня складності. Використання шаблонів зумовлене обмеженим часом конкурсу, та вони були застосовані для того, щоб направити творчість гравців, а не для того, щоб її обмежити.

Досить просту за виконанням форму «амулету», доповнював характер матеріалу з якого його було зроблено – це був цілком екологічний та безпечний пластик PLA, але з люмінесцентними властивостями. Його відмінна риса в тому, що і сам пластик, і виріб, зроблений з нього, накопичує світло, а потім поступово його віддає та світиться у темряві.

Такий вибір пластику був цілком виправданий, надавав квесту особливої таємничої атмосфери, лаконічну форму амулету цілком врівноважив люмінесцентний ефект використаного пластику.

Описані вище приклади – лишень перші кроки невеликого міського музею на різноманітному шляху використання інноваційних технологій у музеї. Робота в цьому напрямі виявилася доволі перспективною, а використання сучасних технологій та елементів STEAM-освіти цілком виправдане і вимагає подальшого вивчення та впровадження у культурно-освітній напрям музейної діяльності.

Джерела та література:

1. Биксалеєв А. А. Интерактивные формы взаимодействия с посетителями как современные тенденции развития музея / А. А. Биксалеєв. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 22 (126). – С. 236–238.
2. Бонами З. А. Музей – образование – дети (по материалам музейно-педагогических изданий США) // Музейная педагогика за рубежом. Работа музеев с детской аудиторией / Под. ред. М.Ю. Юхневич. – Москва : Б. и., 1997. – С. 5–7.
3. Пальона О. В. Досвід роботи музею історії міста з наймолодшою аудиторією відвідувачів на прикладі роботи над проектом інтерактивного лялькового театру «Мій друг – Краматорськ» / Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Сьомої науково-практичної конференції (3–4 жовтня 2019 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – Київ : КАПІТАЛДРУК, 2019. – 104 с., іл. в.

Оксана ПРИШЛЯК,

м. Збараж

Етноколекція «Вироби із соломи, лози і рогози» із фондів Національного заповідника «Замки Тернопілля»

У статті наведено коротку історію розвитку плетіння, вказано процес заготівлі та типологію виробів соломи, лози і рогози, що представлені фондovими зібраннями Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Ключові слова: рогоза, лоза, солома, заповідник, плетіння.

Плетіння з природних матеріалів, як припускають чимало дослідників належить до первісних виробів, і мабуть випереджує ткацтво та виготовлення керамічного посуду. Але якщо археологія, поки що не дає матеріалу, щоб підтвердити першість плетіння, то етнографія деяких народів Австралії, Південно-Східної Азії, Африки та Америки засвідчує наявність плетіння при відсутності ткацтва. Логічні міркування над цією гіпотезою приводять до висновку, що навивання та плетіння простіші, бо не потребують попередньої обробки сировини й особливого устаткування а тому мали виникнути найшвидше [6].

Плетені вироби відносились до предметів першої необхідності і виготовляли їх спеціальні майстри кошикарі, плетільники рибальських споряджень та інші. Як сировину для плетіння використовували лозу, кору певних дерев, насамперед молоді липи (лико) та берези (береста, луб), верболіз, хвойну та дубову скіпку, коріння ялини, сосни тощо [12]. Із дранки (тонких фанероподібних дощечок, які відщеплювали від товстих колод, ретельно обстругували і розпарювали у печі) гнули коробки для сівки – сіяники. З вужчих і тонших смужок дранки, дуба, лика плели різноманітні кошелі та кошики. Останні часто робили із лози з корою (так зване сіре плетіння). Способом плетіння виконували стіни клунь, хлівів та кошар, живоплоти тощо. З лози та інших матеріалів плели рибальське знаряддя [6].

З вербової лози також плели кошики і дитячі колиски, клітки для птахів і вулики. Плетені вироби багатьох народів позначені національною своєрідністю, використання місцевих матеріалів, улюблених технік плетіння, виготовлення відповідних типів речей. Однак через слабку тривкість природних матеріалів плетені предмети з цих віддалених часів до нас не дійшли. Існують

лише різні опосередковані свідчення їх широкого застосування [1; 5; 7; 8; 9; 10; 15; 19].

Мода на плетені вироби збереглася у продовж всього середньовіччя. На вишукані меблі, кошики інші предмети домашнього побуту виконані з обкореної лози, пофарбовані барвниками, а інколи і позолочені, з'явився такий попит, що в Франції в провінції Шампань для посадки лози розкорчовувалися навіть виноградники. Цим ремеслом почали займатись багато людей і навіть відкривали спеціальні школи [3].

В українському художньому плетінні кін. XVIII – поч. XX ст. переважають вироби для власних потреб. Їх виготовляли кріпаки у майстернях. Серед кошиків широкий асортимент жіночих ярмаркових кошиків з лози та рогози, що з'явилися в середині XIX ст.

У 1920–1930 рр. внаслідок громадянської війни зменшується попит на вироби, що обумовлює згасання промислів плетіння. У 1990-х рр. спостерігаються кризові явища у художній промисловості, розвал фабричного виробництва. З'являються малі приватні майстерні плетіння, звужується асортимент виробів. Проте в цей час відбувається формування традицій і новаторства. З'являються дизайнерські тенденції у виробництві плетених предметів [18].

Таким чином, типологія плетених виробів сформувалась у ранньому середньовіччі. Україна з XVI ст. належить до країн, де інтенсивно розвивається плетіння з рослинних матеріалів. У кін. XIX – поч. XX ст. плетені предмети виготовляють у майстернях і на фабриках, вони відзначаються мистецькою довершеністю, експортуються у західноєвропейські країни.

Залежно від матеріалу, що використовується для плетіння, розрізняють лозоплетіння, рогозоплетіння і плетіння соломкою. У фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля» представлені всі групи. У січні 2012 р. закладена колекція «Вироби із соломи, лози і рогози», що станом на липень 2020 р. налічує 46 експонатів. Розглянемо детальніше кожну групу.

Лозоплетіння розвивалося в тих місцевостях, де росла лоза (по берегах річок і озер, вздовж залізничних насипів, шосе, охоче селяться на свіжих вирубках і згарищах). Проте тільки деякі

Іл. 1. Кошик з рогози, 60-ті рр. XX ст.

сортів верби годяться для плетіння. Це пов'язано безпосередньо з технологією процесу. Деревоподібні сорти верби поширені в основному в південних областях, нерідко це красиві могутні дерева, їхні гілки формують довгі і тонкі прутки. У середній смузі найбільш поширені сорти чагарникової верби. Саме вона податлива до гнуття і при згинанні чи сплетінні не ламається.

Вербу заготовляли й обробляли по-різному, залежно від того, яку сировину хотіли отримати: з корою – «сіру» (неокоровану) чи без кори – «білу» (окоровану). Зокрема, верболіз, який плели не знімаючи кору, починали рубати переважно тоді, коли на ньому вже не було листя, – пізньої осені чи взимку. Заготовлений на зиму верболіз зберігали в погрібниках. Також використовували весняну молоду лозу, що добре гнулася і не потребувала додаткової спеціальної обробки. Із неокорованої лози виготовляли речі господарського призначення – кошелі, кошики, меблі, дитячі колиски.

Тим часом окоровану лозу, яку використовували для виготовлення меблів, підставок для квітів, вибивачок для килимів, кошиків тощо заготовляли незалежно від пори року. У такому разі звертали увагу лише на те, щоб вона «добре дралася». Стебло лози повинно бути довжиною 1,2-1,5 м. Після того, як лозу зрізали, стебла зв'язують в пучки до 10 кг. Відповідну сировину піддавали термічній обробці – паренню. Випарену лозу очищали – «драли» за допомогою спеціального залізного інструменту – дралки. У процесі власне ручного плетіння користувалися секатором та дерев'яним молотком [13].

Плетені вироби з лози умовно утворюють 6 родів: меблі, декоративна пластика, побутові предмети, кошики, предмети одягу, іграшки. Ми зупинимось на предметах побуту і кошиках.

В колекційній збірці Національного заповідника представлені наступні плетені з лози місткості в кількості 17 експонатів: кошики великі господарські, кошики малі ярмаркові, кошики для ягід і грибів (Рис. 2), кошики для освячення паски, кошики для пляшок, жіночі сумочки і турепки [11].

Для зберігання хліба і кондитерських виробів використовувалися хлібниці (Рис. 5), що склалися з двох частин: овальної плетеної тарелі і

опуклої високої накривки з ручкою.

Загалом найбільш поширеними є кошики господарського призначення, які робили із не окорованої, або «сірої» лози. В різних місцинах їх називали по-різному: корзи?ни (карзі?ни, корзинки?), віре?йки, кашо?лки (кошо?лки), сап?тки, л?птики тощо [2]. За формою вони могли бути овальними і круглими, у т. ч. дещо розширеними догори. Розмір таких кошиків відповідав вмісту одного чи кількох відер. Переносили їх за допомогою ручок чи мотузок. Невеликий круглий кошик на одне-півтора відра мав довгообразу кручену лозяну ручку. Круглий кошик на два-три відра, розширений догори, призначався для перенесення важкого вантажу удвох і мав по боках дві ручки – вуха. Кошик овальної форми зазвичай носили на плечі за допомогою шпагату чи мотузки необхідної довжини [13].

В середині XX ст. поширеними були мисочки, плетені з тонких прутків. Круглої форми вінця, переходять у завужені до низу стінки. В них добре зберігати кондитерські вироби та фрукти.

Значно більше було плетених виробів для перенесення ручної поклажі. Досить розповсюдженими були лозяні короби для скляного посуду (Рис. 4), що дозволяли не лише зберігати напої (квас, вино) повсякчас в темряві, але й були зручними для перенесення, оскільки мали здебільшого одну-три спеціально виплетені ручки [4].

Найменш чисельна (12 одиниць), але не менш цікава група представлена виробами з рогози.

Рогіз (рогоза) – багаторічна трав'яниста рослина з повзучим товстим кореневищем. На Ук-

раїні великі зарості рогозу ростуть по заплавах річок Дніпра, Дністра, Бугу, Псла, Ворскли, Удаю (Полтавська, Одеська та Херсонська області). Стебло рослини прямостояче досягає 2,5-3м. Особливістю рослини є те, що її кореневище і значна частина стебла знаходиться під водою. На одному кореневищі щорічно виростає 10-20 стебел. Листки рогозу лінійні, витягнуті вгору. На першому і другому році розвиваються тільки листки, а на третьому виростає міцне циліндричне стебло, яке закінчується суцвіттям. Для виготовлення плетених виробів використовують листки і серцевину рогозу.

На Україні поширений широколистий та вузьколистий рогіз. Рогіз щорічно відновлює нові стебла, які до весни висихають ламаються, гниють, а тому необхідно проводити своєчасне зрізування дозрілих стебел. Заготівлю рогозу розпочинають у період із другої половини серпня до жовтня. Цей період залежить від погодних умов місця проростання та водного режиму в природних заростях рогозу. Визначення часу заготівлі проводять таким чином. Зрізають кілька стебел і залишають їх на відкритому повітрі. Через добу оглядають поперечний зріз. Якщо зріз рівний, то це значить, що стебла рогозу дозріли. Якщо при огляді помітне деяке збільшення серцевини чи листя (ефект зрізаної цибулини), це свідчить про те, що рослина не увійшла у стадію вегетативного спокою, тож із заготівлею треба зачекати. Нерідко заготівлею проводять і взимку по льоду, але при цьому стебла менш еластичні, а частина залишається під льодом. Оптимальна висота зрізу стебла має бути не нижче 50 і не вище 100 мм від кореневища. Рогіз зрізають серпами, косами та різаками (вкороченими косами-скісками). Зрізані стебла очищають від інших рослин, вибраковують недоброякісні. Потім стебла розкладають на помості шаром 3-10см. Іноді рогіз розкладають на стеблах рогозу, який росте, нахилиючи і зв'язуючи верхівки. Термін сушіння триває від 7 днів до 2-3 тижнів. Далі стебла зв'язують у снопи та складають під навіс або в ожереди, слідкуючи за тим, щоб в середину снопів не потрапляла вода. Рогіз може зберігатися протягом кількох років. Обробка рогозу перед плетінням полягає в обов'язковому лущенні, а також відбілюванні та фарбуванні. В результаті лущення одержують окремо листя і серцевину. Лущення викону-

ють, поступово відділяючи спочатку верхні листки, потім наступні, не допускаючи перегинів і зломів. Найбільш товсті та широкі листки розрізають на окремі стрічки. Розсортовану сировину зв'язують у пучки і зберігають у сухому місці.

Відбілювання листків проводять з метою отримання більш світлих кольорів. Для цього листки кип'ятять протягом 2 год. у 10%-ному розчині пероксиду водню з додаванням 2%-ного силікату натрію. Далі листки промивають у гарячій воді протягом 10 хв. Одночасно з відбілюванням рогіз стає більш еластичним. Рогіз добре відбілюється також за допомогою хлорного вапна (100 г на 900 г води) протягом 4-6 год. Температура розчину повинна бути 30-40о С. Далі проводять промивання листів у гарячій воді. Фарбування рогозу проводять для одержання елементів декору. Фарбують рогіз у жовтий, синій, голубий, зелений та інші кольори. Як уже відмічали, для заготівлі рогозу застосовують серп, косу, різак. Для плетіння із рогозу використовують: ніж із широким гострим лезом для розрізування листя на смуги та обрізування кінців у виробках; дерев'яний молоток для вирівнювання поверхні виробів; металевий молоток для забивання цвяхів у шаблони; дерев'яне шило з твердого дерева для проколювання отворів; голку (циганку) для зшивання частин виробу; обценьки для витягування цвяхів; шаблони різних розмірів та форм з дерева та фанери - розбірні та нерозбірні, універсальні, овальні, прямокутні тощо. Для виробництва кошиків та килимків використовують просте пристосування - верстат. Він складається із двох дерев'яних

Іл. 2. Кошик з лози, 60-ті рр. ХХ ст.

іл. 3. Мірка солом'яна, Поч. XX ст.

бокових стояків на підніжках, які скріплені між собою двома поперечними рейками. Верхня рейка закріплена нерухомо, а нижня піднімається вгору і вниз для натягування і закріплення основи. Висота верстата - 1250 мм, ширина - 1000 мм. Верстат має також середню поперечину (ляду). На верхній рейці закріплюють основу - шпагат або скручені із рогозу мотузочки, а далі їх пропускають через отвори в ляді, опускають донизу і закріплюють за нижню рухому рейку. За допомогою цієї рухомої рейки натягають всю основу. Ляда має стільки отворів, скільки є ниток основи. В отворах ляди повинні вільно переміщатися нитки основи. Ляда призначена для ущільнення плетіння густого полотна. Робоче місце включає звичайні столи та стільці.

Перед початком плетіння рогіз зволожують у холодній воді протягом 5-15 хв. Але і в процесі плетіння його зволожують за допомогою губки. Плетіння з рогозу має свої особливості. Це викликано в першу чергу, тим, що в рогізу немає пружності, яку має лоза або коріння. Малу пружність можна компенсувати тільки створенням щільної основи. Основу плетіння складають стояки, які обплітають рогозинами (уток). Плетіння проводиться рядками. Найбільш поширені два способи плетіння з рогозу: просте (полотняне) і ажурне [14].

Типологія плетених виробів із рогози не відзначається багатством типологічних груп і типів. З рогози виплітали килимки («мати») для застилення стіни, землі. Капці, ходаки, личаки виготовляли з рогози, лика та інших матеріалів. З рогози найбільше виготовляли зручні жіночі кошики-торбинки для ярмаркування (Рис. 1), іграшки, малі моделі предметів, дрібну пластику, сумочки.

Кошики виготовляли прямокутної або трапе-

цевидної форми. Стінки оздоблювали розписом із рослинним або геометричним орнаментом. До верхнього краю прикріплювали дві ручки.

Сумочки виготовляли овальної, циліндричної та фігурної форми. До сумочки кріпилася одна або дві ручки, виплетені косою [11].

Третьою групою, представленою у фондовій колекції, є вироби із соломи, які налічують 16 експонатів. Солома, вирощена руками людини в праці, в турботі про хліб не могла не тішити людину красою, не зігрівати своїм теплом. Без високої естетичної оцінки соломи як декоративного ма-

теріалу неможливе було б народження мистецтва соломоплетіння [16].

В нашій країні росте значна кількість культурних і дикоростучих злаків: жито, пшениця, овес, рис, ячмінь, м'ятлик, тимофіївка та ін. Для плетіння художніх виробів найбільш придатна житня соломка. Вона відзначається міцністю при відносно тонких стінках при розмочуванні стає пластичною, а після висихання добре зберігає надану їй форму. Житня соломка добре фарбується аніліновими барвниками. Застосовується у всіх видах плетіння, а також в інкрустації.

іл. 4. Пляшка скляна, обплетена лозою, 60-ті рр. XX ст.

Пшенична соломка відзначається м'якістю і меншою міцністю, використовується для більш тонких робіт, для виготовлення дрібних візерункових плетінок (шириною до 5 мм).

Серед вітчизняних злаків найм'якша соломка у вівса. Його стебло коротке, з сильною збіжністю, товстими стінками. Поверхня – з блиском, інтенсивно-теплого кольору.

Соломка дикоростучих злаків (м'ятлик, тимофіївка, війник, низькорослі різновиди тростини). Можуть використовуватися в окремих видах плетіння (спіральному, плоских плетінках).

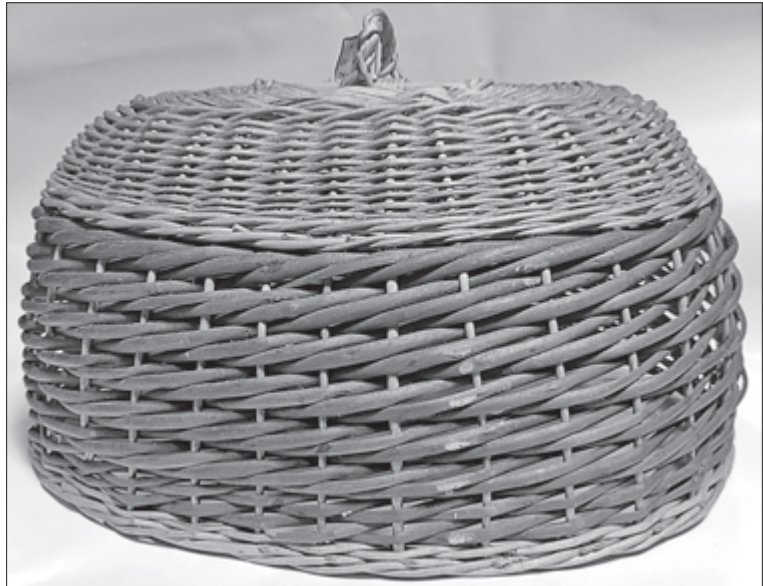
Соломка в залежності від умов рослини, часу її збору і особливостей зберігання набуває того чи іншого кольору. Якщо рослина в затінку, то її соломка червонувато-фіолетового кольору. Соломка, яка перезимувала в стозі, стає коричневою. М'які і пружні житні стебла, зрізані в період молочно-воскової стиглості зерна; мають приємний зелений колір. Саме тому кольорова гама соломки достатньо велика, в ній нараховують близько 90 відтінків.

Заготовку соломки (вручну серпом) проводять перед масовою косовицею хліба в липні-серпні. Скошений хліб зв'язують в снопи. Після 1-3-денного просушування снопи акуратно оббивають для відділення зерна. Зберігають зв'язану соломку в затіненому, неопалюваному приміщенні.

З стебел зрізують колоски і листки. З соломки, яка йде на виготовлення плетінок і на інкрустацію відрізують вузлики, потовщення між колінцями. Потім сортують соломку за довжиною, товщиною і кольором. Для роботи придатні два верхні коліна. Розсортовану соломку зберігають в снопиках товщиною 10-15 см, довжиною 50 см в сухому затемненому місці.

Соломку, зібрану після обмолоту зерна, застосовують рідко, тому, що вона пом'ята і після обробки стає ламкою і крихкою. Звичайно для одержання рівномірного золотистого кольору соломку розкладають на сонці і витримують від кількох годин до 2-3 днів.

Щоб одержати соломку сріблясто-білого кольору, її відбілюють будь-яким відбілювачем. Найбільш безпечні в роботі слабкі розчини перекису водню (10%) і харчової соди (5%). Соломку відбілюють на протязі 2-6 годин, в залежності від концентрації розчину і потрібного ступеня відбілювання. Існує кілька способів

Іл. 5. Хлібниця з лози, 60-ті рр. XX ст.

відбілювання.

За першим способом соломку занурюють в суміш 10-відсоткового розчину перекису водню і 2-відсоткового силікату натрію, нагріту до 60°; витримують в ній 2 години при температурі 100°.

За другим способом, який займає більшу кількість часу, соломку, попередньо розпарену в гарячій воді, закладають в посудину, а потім вже заливають 10-відсотковим розчином перекису водню і витримують протягом 4-6 годин. Після відбілювання соломку ретельно промивають протічною водою чи в кількох змінах води. Після замочування соломку промивають протічною водою. Підготовлені розчини перекису водню і аміаку можна використовувати в роботі не більше 2 разів.

Якщо хочуть одержати кольорову соломку, то її фарбують аніліновими барвниками, основними чи активними.

Висушену пофарбовану соломку зберігають в окремих сніпках – по кольорах.

Якщо в найпростіших техніках плетіння такої, наприклад, як спіральна, плетіння і виготовлення самої речі нерозривно пов'язані, то при виготовленні виробів з прошивної соломки робота поділяється на два етапи - підготовка плетінок і плетених деталей і власне виготовлення чи монтування речі.

В спіральній техніці плетіння необхідно використовувати тонкі, рівні і найбільш довгі соломки. Для переплетення пучків соломки потрібна стрічка з лози, лику або берести шириною 3-7 мм. Найнеобхідніші інструменти: коточок, який застосовується для утворення отворів в попередньому ряді плетіння, куди вставляється і простягається обплітаюча стрічка, ножиці,

а також гільза зі зрізаним дном від трьохлінійної гвинтівки (для формування пучка одної товщини протягом свого процесу плетіння).

Починають плетіння любої посудини з середини дна. Для цього в гільзу вкладають пучок сирих соломин. Кінці, які виступають з вузької частини гільзи, обвивають стрічкою і скручують спіраллю. Коли другий ряд спіралі починає накладатися на перший, то стрічкою обвивають і другий ряд, а потім протягують її в зроблений коточком отвір нижче лежачого витка першого ряду. Завдяки цьому зовнішня спіраль тісно прикріплюється до внутрішньої. Надалі пучок треба обвивати таким чином, щоб проміжки між витками стрічки були приблизно рівні з її шириною. Пучок для ущільнення треба під час плетіння трохи закручувати навколо осі у напрямку середини тулова посудини. Коточком, який тримають в правій руці, роблять отвори, трохи відтягуючи стрічки попереднього ряду. Стрічкою обвивають пучок, потім пропускають її через найближчий виток стрічки в попередньому ряду.

Щоб сплести ручку, пучок на відстані 4-7см обвивають стрічкою виток до витка. Потім вільний кінець прикріплюють до попереднього ряду так, щоб утворилася невеличка дуга. Повторивши цей елемент по всьому периметру виробу, отримують ряд ажурного плетіння. Наступний ряд прикріплюють до виступаючих частин дужок. Останній виток спіралі - бортик виробу, обплітають стрічкою двічі; спочатку як звичайно, а потім заповнюючи проміжки, що залишилися між витками. В результаті отримують суцільно обплетений стрічкою пучок соломки, міцний і щільний.

Щоб надати гнучкості соломці в процесі виготовлення плетінок і деталей, її зволожують, опускаючи в лоток з водою. Варто замочувати не більше денної норми плетіння, оскільки сира

соломка загниває, а висушена і повторно замочена втрачає еластичність, під час роботи змочену соломку треба тримати у зволоженій тканині.

При плетінні простих плетінок використовується переважно однотонна соломка - світла, природного кольору чи пофарбована. Завдяки цьому отримують гладко пофарбовані плетінки. Можна при плетінні в таку плетінку вставляти соломини іншого кольору. Виходять рябі плетінки, які дають додаткові декоративні ефекти, особливо виражені у таких великих речах як сумки і капелюхи.

Плетінка в три кінці або косичка – найпростіша у виготовленні. Починати плетіння можна з трьох зв'язаних в пучок соломин, бо з двох, одна з яких складена надвоє. При плетінні треба дотримуватися прямого кута між розсунутими в боки соломинами. Поворот косички під прямим кутом виходить при послідовному згинанні всіх трьох соломин, які переплітають в одну: вправо – правосторонній поворот, вліво – лівосторонній [14].

З соломи виготовляли великі місткості для сипких продуктів - «солом'яники», малі посудиноподібні форми: миски (Рис. 3), сівачки, форми для хліба, мірки, доповнення до одягу: брилі, настінні кошики.

Солом'яні посудини великих розмірів, кошики, були незамінні в селянському господарстві. В них зберігали зерно, муку. Овальні кошики використовували під час сіви вручну [11]. Щільно сплетені з джутів соломи, вони не поступалися за міцністю дерев'яним бочкам, а інколи були так майстерно зроблені, що не пропускали налиту в них воду. Міцні солом'яні стінки не прогризли миші. Такий посуд забезпечував необхідну для зберігання зерна і муки вентиляцію. Навіть при постійному використанні такі предмети служили селянину навіть більше як півстоліття.

Джерела та література:

1. Бетехтіна Т. «Господарське начиння» – «Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник» / За ред. А. Пономарьова. – Київ : 1993. – С. 71-79.
2. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» / уклад, і головний редактор В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009.
3. Від ремесла до творчості / Упоряд. Ю. Г. Легенький. – Київ : Час, 1990. – 152 с.
4. Воропай О. «Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис». – Київ : Оберіг, 1993.
5. Ганжа П. О. Таємниці українського рукомесла. – Київ : Мистецтво, 1996. – 192 с.: іл.
6. Горленко В., Боряк О. «Ремесла й промисли» – «Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник» / За ред. А. Пономарьова. – Київ : 1993. – С. 55-71.
7. Гриб А. Ювілейний вернісаж народних талантів / Тернопілля '96. – Тернопіль : Збруч, 1997.
8. Гургула І. В. Народне мистецтво західних областей України. – Київ : Мистецтво, 1966.
9. Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. – Київ: Нора Друк, 1996.
10. Закон України про народні промисли // Народна творчість та етнографія, 2001. – № 5-6.
11. Інвентарні книги «Речові матеріали». – № 1-6, Національний заповідник замки «Замки Тернопілля». – 1996-2014 рр.
12. Лозко Г. Українське народознавство. – Харків : Див, 2005.
13. Лозоплетіння Галини Кучер. – Київ, 2001.

14. Стеченко А. Ф. Виготовлення плетених виробів. – Київ, 1991.
15. Струбицька Н. Народні художні промисли Тернопільщини // Мистецтво Тернопільщини. – Тернопіль, 1990.
16. Тимків Б. М., Кавас К. М. Виготовлення художніх виробів з дерева, 4.11, Львів, 1996 р.
17. Типологія і художні особливості плетених виробів // Мистецтво '02: Науковий збірник. – Львів: СКІМ, 2003. – С. 81-92.
18. Художнє плетіння з рослинних матеріалів у ХХІ столітті // Сучасне народне мистецтво України: Теорія і реальність. – Львів, 2002. – С. 65-67.
19. Чугай Р. В. Художнє плетіння з лози, рогози та соломи // Народне декоративне мистецтво Яворівщини. – Київ, 1979. – С. 128.

Наталія СКОРОПЛЯС,
м. Збараж

Друковані та рукописні матеріали з фондів Національного заповідника «Замки Тернопілля» як джерело дослідження історії краю

Вивчення історії ґрунтується на історичних джерелах, під якими розуміються всі пам'ятки минулого, які свідчать про історію людського суспільства.

Чільне місце в історичній науці посідають писемні джерела, як друковані так і рукописні. Вони різняться за своїм походженням (матеріали державних, вотчинних, фабрично-заводських, відомчих, особистих і інших архівів), змістом й призначенню (статистико-економічні матеріали, юридичні акти, діловодні документи, законодавчі пам'ятники, дипломатична й військова документація, судово-слідчі справи, періодична преса й ін.).

Метою даного дослідження є з'ясування сутності писемних (друкованих та рукописних) джерел з інтелектуальної історії України як носіїв відомостей про процес творчості, продукування ідей, теорій, концепцій, створення наукових праць, творів літератури, мистецтва, формування суспільно-політичної і релігійної думки, розкриття особливостей їх класифікації та методики дослідження.

Предметом дослідження теми виступають музейні експонати фондів груп Національного заповідника «Замки Тернопілля» «Книги» та «Документи».

Актуальність поставленої проблеми зумовлюється тим, що сучасна вітчизняна і світова історіографія дедалі більше місця відводять інтелектуальній історії, а дослідження інтелектуального процесу вимагає нового підходу історика до джерел, пошуку нових способів здобуття інформації та її інтерпретації [1, с.29-30].

Домінуючу роль у джерельній базі інтелектуальної історії посідають писемні джерела: літо-

писи, наукові, літературні та публіцистичні твори, актові книги, документи органів державного управління та громадських об'єднань, автобіографії, щоденники, спогади, епістолярна спадщина самих інтелектуалів [2, с.498]. У фондах бібліотек і архівів, а також, музеїв України та зарубіжжя відклався величезний масив рукописних і друкованих книг, документальних та інших свідчень про творчий процес і культурно-духовні надбання українського народу. Він дає підстави стверджувати, що, з погляду інтелектуальної історії України, продуктивною була кожна епоха її становлення.

Питаннями джерелознавства в Україні та за її межами займаються ряд науковців та дослідників. Серед теоретиків джерелознавства— Калакура Я.С., Богдашин О.М., Раскін Д.І., Гулан Н.М., Підгаєцький В.В., Медушевская О.М., польські дослідники Й. Колбашевська та Р. Стобецький.

Найбільш предметно в Україні питаннями класифікації писемних джерел займався Маркарчук Степан Арсентійович, автор монографії «Писемні джерела з історії України: курс лекцій» [3, с.10].

Документальні джерела відбивають історичну подію або явище безпосередньо, без будь-якої оцінки її людиною, яка письмово зафіксувала цю подію. Такі джерела виникають у процесі конкретних подій та діяльності різних державних громадян чи приватних установ, організацій, підприємств. Мають діловий, офіційний характер, різний зміст, усталену форму й формуляр окремих зразків. Це законодавчі акти, організаційно-розпорядча документація установ, організацій, підприємств, звіти, ділове

офіційне листування; акти, довідки, документи судово-слідчі.

У фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля» знаходиться понад 1100 документальних музейних предметів [4].

Численними за кількістю, різноманітними за формою і цінними за значенням є актові історичні джерела, які разом з діловими документами та матеріалами складають вагомий частку писемних свідчень.

У фондах заповідника велику групу документів кінця XIX-поч. XX ст. складають духовні заповіді громадян, купчі, що засвідчують факт купівлі-продажу землі та іншого майна, орендні договори, що регулюють взаємовідносини орендарів, нотаріальні акти на предмет дарування, документи про опіку, боргові зобов'язання, свідоцтва про одруження, народження та смерть, шкільні свідоцтва, судові вироки, виписки з метричних книг.

Особливість джерел цього виду визначається тим, що вони відображають історичну дійсність не в фактах, а в юридичних нормах, аналіз яких дає можливість історика робити висновки про політичний та економічний стан суспільства, розвиток соціальних процесів, культури, моралі, приватних відносин тощо.

Другу групу документів періоду початку XX ст. складають різноманітні посвідчення, паспорти, дипломи. Наприклад, диплом челядника 1921 р., книга члена залікового товариства у Збаражі в 1925 році, книжка платника земельного податку 1926 р., книжка членська чистильника вікон у Нью-Йорку в 1929 році, паспорт закордонний 1920 року та паспорт громадянина США Сюзі Ковач 1933 року, посвідчення особи, депортованої в Аргентину Діонізії Сенчишиної, 20-30-ті рр. XX ст., диплом вищої торгової школи у Відні Генгало Петра 1925 р. і т.п.

Третя група документів цього періоду представлена документами релігійних громад та листами від організацій та окремих осіб. Зокрема, книгою записів вхідної документації церковної громади с. Доброводи, касовою книгою даної громади 1785-1838 рр. та книгою «Церковний інвентар» Доброводівської парохії XIX ст. Про перебування у м. Збаражі в різний час відомих людей свідчить, наприклад, зшиток, фото і ксерокопія телефонограми Симона Петлюри із станції Збараж 1918 року. Цікавим свідченням громадської активності збаражан є лист до них з подякою від товариства «Український дім у Збаражі» за спонсорську допомогу та, відповідно лист про отримання товариством 200 злотих у 1932 р.

Оскільки історія — це наука насамперед про людей, їх життя на всіх етапах розвитку суспільства, для історика дуже важливо у своїх дослідженнях спиратися на якомога більшу кількість джерел, що у всій повноті розкривають життя, діяльність та побут людей у різні часи.

Велика частина документів висвітлюють радянський період життя західних українців. Серед них різноманітні документи періоду другої світової війни та повоєнного часу.

Інтерес викликають матеріали з Доброводівського архіву ОУН квитанції на одержання коштів, марки «Визвольний фонд ОУН», листівки «Товариство господарсько-кредитове «Народний дім в Доброводах», зшиток з друкованими фото полковника Дмитра Вітовського, листи націоналістичного підпілля 1942-1943 років. Не менш цікавими є часописи «Юнак» 1943 р., орган націоналістичного юнацтва, та «На пробій» 1942 р., — видання жіночої референтури ОУН.

У фондовій збірці велика кількість листів-трикутників з фронту 1943-1945 років, повідомлення про загибель (похоронки), поштові листівки-привітання, листи із заслання 1945 року, переписка Лановецького райвійськкомату, що стосується долі загиблих та пропалих безвісти, табірний щоденник із списком людей, що перебували в таборі в квітні — червні 1945 р. розмовник для остарбайтерів та посвідка на роботу в Німеччині Бабія Миколи (40-і роки XX ст.) — саме такі документи несуть нам правду про тяжкі воєнні роки періоду другої світової війни.

Повоєнний період представлений заявами до вступу до колгоспу, довідкою — підтвердженням переселення в 1947 році, протоколами колгоспних зборів 50-60-их років, повідомленнями про повинність здачі посівного матеріалу (1949 р.), квитанції про здане сало, ячмінь, жито, овес, яйця, вовну, сіно, зерно, картоплю, овочі, яблука (1948-1952 рр.), квитанції про сплату податків на нежонатих, одиноких громадян, зобов'язання на поставку молока, масла, пропуски на святкування радянських свят в Ленінграді (1946-1948 рр.). Цікавим є документ про спорудження пам'ятника «Перемога» в місті Збаражі 1947-1949 років та оформлення кладовища братських могил у Збаражі в 1950 році.

Особливо наповненою є група документів другої половини XX ст. Перш за все, це різноманітні документи — паспорти, трудові книжки, військові, профспілкові, комсомольські,

членські квитки, посвідчення пенсійні та членські, посвідчення до ювілейних медалей та нагород. Довідки, довіреності, нотаріальні виписки, зшиток страхових свідоцтв характеризують певні юридичні та трудові відносини людей.

Про діяльність державних та політичних органів радянської влади в Збараському районі свідчать документи Збараської районної ради та районного комітету Комуністичної партії України 70-80-их років ХХ ст. Цей період історії представлений і різноманітними грамотами, подяками, дипломами, якими нагороджували за сумлінну працю та політичну активність громадян та трудові колективи.

Особливої уваги заслуговують рукописні та друковані переписки і статті, зібрані доктором Володимиром Жилою в 80-90-их роках ХХ ст. для написання збірника «Збаражчина» та зшиток переписки Єпископа Кир Івана Прашка з професором Володимиром Жилою в 1946-2001 роках, передані Заповіднику із США.

Серед документів іншого характеру— запрошення на відвідування родини в Польщі, документи (посвідчення, грамоти, фото) 1988-1989 рр. офіцера радянської армії, який проходив службу в Афганістані, зшитки із різних документів, запрошень, вітань, програм різних свят української громади в Австралії 1998-2004 років.

Велика кількість документів різного характеру (особисті записи, переписка, книги, фото) , що висвітлюють життя та душпастирські діяння Єпископа Австралії, Нової Зеландії та Океанії Кир Івана Прашка , передані до фондів заповідника священником релігійної громади с. Вищі Луб'янки о. Михайлом Бедрієм.

Цікаві документальні матеріали – дипломи, посвідчення, книги, фото – є свідченням життєвого і творчого шляху заслужених у своїй професії людей Збаражчини, зокрема, професора Будзана Богдана Павловича, відомої гобеленниці Куцої Оксани, відомого краєзнавця Малевича Анатолія, чемпіона світу з гирьово-

го спорту Багрія Петра та інших.

Кінець ХХ – поч. ХХІ ст. поповнив документальний фонд заповідника матеріалами політичного спрямування – членськими квитками різних партій, мандатами делегатів різних партійних з'їздів, посвідченнями кандидатів в депутати різних рівнів, протоколами дільничих та окружних комісій по виборах Президента, депутатів Верховної Ради та місцевих рад, посвідченнями членів комісій різних рівнів та спостерігачів на виборах.

Важливе значення має радянська періодична преса та видання перших десятиліть незалежної України- газети, журнали. Преса створювала певний визначений фон, тло — політичне, економічне, соціальне. Преса поділялася на партійну, органів управління, профспілкову, комсомольську, історичну. Ці документальні свідки історії українського народу становлять, в основному, групу музейних експонатів науково-допоміжного фонду. Проте значення їх надзвичайне: вони поєднують реальні події та їх суб'єктивне висвітлення, що впливає із політичної та соціальної ситуації в країні.

Таким чином, документальні писемні рукописні та друковані джерела відбиваючи окремі факти життя суспільства через життя колективів, організацій та окремих людей, мають особливу вірогідність. Тільки сукупність актових, статистичних, законодавчих та інших джерел дозволяє відтворити картину суспільства в той або інший період. Ознайомившись з документом, ми можемо розкрити його політичний зміст, вивчити конкретні умови й історію виникнення, його місце в суспільному житті, виявити відомості, що потрапили до нього незалежно від волі укладача. Таким чином, кожен документ є своєрідним артефактом , що дозволяє нам досліджувати не тільки минуле, коли він був створений або прийнятий, але й здобувати історичний досвід, за допомогою якого ми визначаємо свою поведінку й прагнення в сьогоденні.

Джерела та література:

1. Зашкільняк, Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні зауваги) / Леонід Зашкільняк // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 1. – Київ, 2005. – С. 29-30.
2. Вирський, Д. Історик vs джерела: між класичною історіографією та новими методологічними підходами / Дмитро Вирський // – Вип. 5. – Київ, 2010–2011. – С. 498.
3. Писемні джерела з історії України : курс лекцій / С. А. Макачук. – Львів : Світ, 1999. – С.10.
4. Книги фондові «Документи» Національного заповідника «Замки Тернопілля». – № 1-2. – 1995–2020 рр.

Оксана ХОДАКОВА,

м. Рівне

Народний одяг як елемент вияву етнічного менталітету у пам'ятках волинського іконопису із колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею

Кожен етнос у процесі свого історичного життя залишає після себе пам'ятки людської діяльності і етнічні релікти, що досягли фази свого розвитку. До таких реліктів відноситься і народний одяг, досліджувати який є сенс в історичному проміжку від найдавніших часів, коли формувались основні його форми з відповідним набором орнаментики, до 20 – 30 рр. ХХ ст. Далі в народному одязі відбуваються такі трансформації, що призводять до втрати характерних неповторних рис. На побутовому рівні відбувається також поступовий перехід від «класичного» поліського, волинського чи якого іншого стилів до загальноукраїнського.

Народний одяг українців – яскраве й самобутнє культурне явище, яке не обмежувалося функціональним призначенням, завжди виступаючи упредметнювачем духовних традицій народу та його світоглядних уявлень.

Разом із тим народний одяг несе в собі національну символіку та найбільш виразний знак національної культури. Український народний одяг, що формувався протягом століть і сягає традицій Київської Русі, майже до ХІХ ст. становив собою складне етнокультурне явище. В ньому перепліталися і творчість народу, і його естетичні уподобання, і світоглядні уявлення, і художні традиції. Одяг був свого роду етносоціальним паспортом, що давав майже всю характеристику його носія, і водночас – образом етносу, відзеркалюючи основні риси його ментальності.

Етнічна поверхня України була колись мозаїчною. До нашого часу найбільш давні та яскраво своєрідні етноси ще зберігають свої характерні особливості у стереотипах поведінки, в традиціях будівництва, у певних родах занять, у системі вірувань, у мистецькій сфері. Це виявляється також і в прагненні використовувати при певних подіях традиційний комплекс давніх форм вбрання.

Для реконструкції історико-культурних особливостей етносу на певному етапі розвитку поряд з даними археології, працями древніх

авторів, закордонних мандрівників, книжковою графікою, етнографічними збірками суттєве значення мають іконописні джерела [6; 7]. Про народний іконопис Рівненського Полісся та про мистецький осередок, який діяв на Волині у ХVІІ – ХVІІІ ст., докладно написав у низці публікацій В. Луць [9; 10].

Певним чином поза увагою більшості вітчизняних мистецтвознавців, етнографів та релігієзнавців залишаються проблеми, пов'язані з виявами менталітету українського етносу у пам'ятках сакрального народного мистецтва України і, зокрема, Волині.

У цьому контексті ледь не виключенням є публікації П. Жолтовського [8], В. Отковича [11], А. Сівець [13] та А. Українець [14].

Національне забарвлення іконопису, втілення в ньому рис народного життя та народних художніх смаків було виявом росту національної самосвідомості. Народні майстри ХVІІ – ХVІІІ ст. дотримувались панівних на той час іконографічних канонів, композиційних вирішень і норм, хоча намагались просторово вирішувати композицію з ближнім і дальнім планами, подекуди розгортаючи події на тлі сільського краєвиду. В композицію ікон вводили суто побутові персонажі, яких наділяли рисами своїх сучасників, також помітно осучаснювали їхні обличчя і надавали їм національних рис, «одягали» в тогочасне вбрання. Народні образи за їхньою правдивістю можна порівняти з шедеврами грецької торевтики, за якими вчені відтворюють парадні костюми скіфської знаті [13, с.89]. Значний вклад у дослідження яке стосується народного одягу зробили Українець А. [15] та Стельмащук Г. [12], котрі торкнулися глибин історії та провели детальний аналіз народного вбрання Волині.

Перебуваючи на шляху постійного розвитку та функціонального вдосконалення, народний одяг є носієм досягнень різних епох. Питання його розвитку в контексті становлення української нації є невіддільним від вивчення всього багатства етно-регіональних виявів. Те локаль-

1. РОКМ VIII Ж 35 Ікона «Воздвиження Чесного Хреста», 1688 р. 3 пн. р-нів Рівненської обл.

не розмаїття вбрання, яке спостерігаємо на зламі XIX – XX ст., вимагає проведення детальних ареальних досліджень з метою виявлення архаїчних та набутих в процесі історичного розвитку елементів, що допоможе повніше висвітлити складні історичні процеси, міжетнічні контакти та взаємовпливи, торговельні зв'язки певних етнічних груп на різних відтинках часу.

Традиційний одяг українців складався з кількох комплексів – натільного, поясного, на-

грудного і верхнього вбрання – регіональних типів та зональних варіантів. Обов'язковою приналежністю комплексів були пояси, головні убори, взуття і прикраси, що в сукупності створювали образ етнічного вбрання. Певний інтерес з цієї точки зору становить народний одяг мешканців Волині – своєї частини Волинсько-Поліського етнографічного регіону.

Народний одяг волинян XVII – XVIII ст. певною мірою відбивав соціально-економічні

2. РОКМ VШ Ж 68 Ікона «Старозавітна Трійця», кінець XVII ст. з церкви Різдва Богородиці с. Смородськ Дубровицького р-ну

умови життя різних прошарків тогочасного суспільства. Що стосується селянсько-міщанського одягу, то на значній території він зберігав

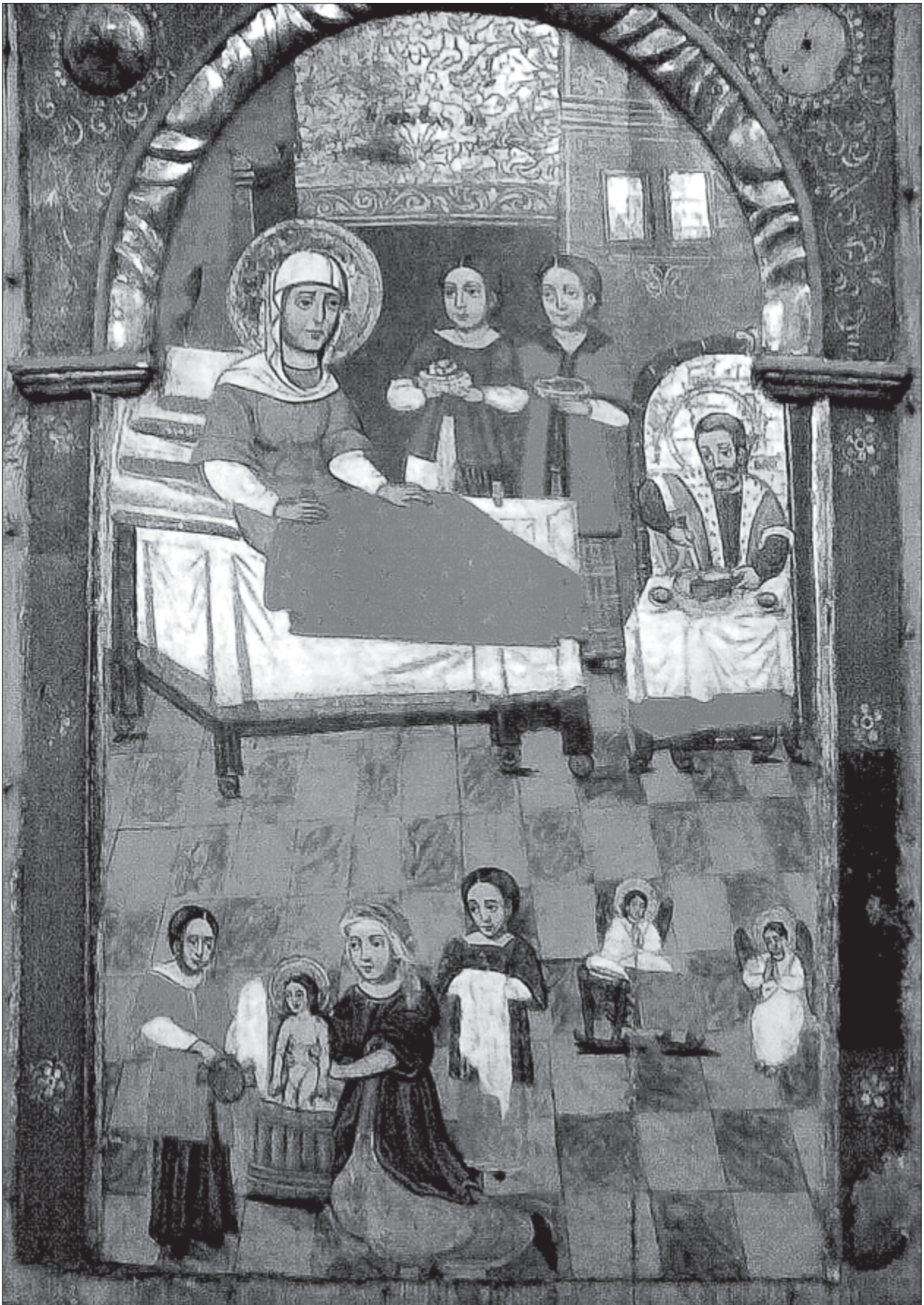
спорідненість назв та фасонів. Поширеним верхнім одягом, який побутував у селянському середовищі, були сермяги та кожухи, в замож-

3. РОКМ VIII Ж 96 ікона «Богородиця Одигітрія» пер. пол. XVII ст. З церкви євангелиста Луки с. Ульбарів Дубенського р-ну

ному міщанському – кунтуші, делії, катанки, кабати. Єрмяки, жупани носили як міщани, так і заможні селяни. Вбрання волинської знаті відзначалось особливою вишуканістю, розмаї-

ттям назв та фасонів. Насамперед це стосується чоловічого костюму, де поряд з самотніми народними формами широко побутував одяг польського типу. Загальноприйнятим, очевид-

4. РОКМ VIII Ж 119 Ікона «Різдво Богородиці» XVIII ст. З церкви Різдва Богородиці с. П'ятигори Здолбунівського р-ну

но, був звичай носити основне і допоміжне вбрання, наприклад, жупан і кунтуш, у зв'язку

з чим воно поділяється на застібне і розпашне. Типово східнослов'янськими були застібка

5. РОКМ VIII Ж 150 Ікона «Різдво Христове», кінець XVII ст.
с. Острівці Володимирецького р-ну

впритул і запах наліво (запах направо рахувався типово польським). До застібного одягу належали: копеняк, жупан, фerezія. Катанка, плащ та кунтуш мали петлі (можливо, для шнуровування чи зав'язування). До утепленого, хутрянного одягу належали чамари, делії, плащі,

копеняки, кульплаще, кожухи. Єрмяки, жупани, кабати, катанки, літники, доломани шили без хутра; кунтуші і фerezії – з хутром і без нього [14, с. 247–248].

Зазначені компоненти вбрання відрізнялися між собою як деталями крою, довжиною, так і

способом декорування, використанням певної кольорової гами. Слід також зазначити, що з плином часу деякі компоненти одягу змінювали назву завдяки певним нововведенням, що стосувалося крою чи оздоб, деякі – зникали. Так, характерна для XVI – поч. XVII ст. назва верхнього одягу «єрмяк» поступово зникає з документів, натомість з'являються нові з середини XVII ст. – «кунтуш», а з початку XVIII ст. – «кафтан». Загалом період XVI – XVIII ст. – час, коли в традиціях розвитку народного одягу з'явилися нові тенденції, з комплексу одягу зникають деякі архаїчні елементи.

Саме до періоду XVI – XVII ст. слід віднести початок витіснення стегнового типу одягу – плахти, дерги (горботки, обгортки) – спідницями. Намічалось також значне соціальне розширення населення, що позначалося на урізноманітненні й змінах вбрання. Воно особливо посилювалося з початку XVIII ст., тобто з часу видання Петром I указу про обов'язкове носіння всіма верствами населення (крім духовенства та селян) одягу на зразок європейського (угорського, пізніше німецького) вбрання. Селяни ж тривалий час зберігали традиції народного українського одягу, особливо стійко в провінції та сільській місцевості [16, с. 1188].

Яскравим ілюстративним матеріалом до документальних свідчень про одяг мешканців Волині XVI – XVIII ст. можуть слугувати зразки українського образотворчого мистецтва, зокрема ікони, які побутували на теренах нинішньої Рівненщини, в композиціях яких знайшли відображення народні традиції. Кілька штрихів до встановлення ретроспекції народного одягу поліського регіону дають народні ікони кінця XVII ст. зі збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Це зокрема «Різдво Марії» (Іл. 4) [4], «Різдво Христове» (Іл. 5) [5], ікона «Старозавітньої Трійці» (Іл. 2) [2], а також ікона «Воздвиження Чесного Хреста» (Іл. 1) [1].

Митці з народу поповнювали традиційну іконографію своїм баченням та трактуванням багатьох явищ, безпосереднім сприйняттям оточуючого середовища та образним відтворенням його цілісної структури, де земне і небесне переплелись у нерозривному зв'язку. Реалії історичного життя народу, деталі його побуту та одягу проникали таким чином до традиційних релігійних сюжетів, роблячи їх більш доступними для розуміння і сприйняття простої людини.

Показовою в цьому плані є сповнена тонкого ліризму ікона «Різдво Христове» з села Острівці Володимирецького району, що збері-

гається у Рівненському обласному краєзнавчому музеї (Іл. 5). Її автор зобразив одного з пастухів, що прийшов поклонитися Божому Синові, вдягненим у верхнє вбрання типу свити (сермяги) темно-сірого кольору, коричневі штани, заправлені в постоли з білими онучами. В подібному одязі – полотняних штанах та півсферичної форми шапках – зображено пастухів на другому плані. Привертає до себе увагу й жіноча постать з побожно складеними біля грудей руками, в характерному білому головному уборі, що м'яко огортає чоло та підборіддя (можливо рантух чи обрус, які згадуються у документах того часу). Наголосимо, що в пам'ятках іконопису знаходимо різні варіанти використання жіночих головних уборів. Усі вони білого кольору та прямокутної форми.

У системі морально-етичних народних уявлень українців міцно утвердилася символіка, пов'язана і з елементами головного вбрання, що також відтворювало усталені етичні норми. В часи Київської Русі таке головне покривало називалось «повоєм». Так, за заповітом жінки князя Гліба Всеславича у Києво-Печерській монастир надійшло все її майно «до повоя» [13, с. 89]. Ще в уставі князя Ярослава Мудрого було зазначено: «Коли хтось зірве з чужої жінки повой з голови..., і та буде простоволоса – 6 гривень за сором» [16, с. 1193].

Вважалося, що заміжня жінка повинна була обов'язково ховати своє волосся під очіпок, убрус чи намітку – давній рушничоподібний головний убір – який щільно покривав голову, повністю ховав волосся.

Гносеологічною основою звичаю «світити волоссям» – ходити жінці з непокритою головою – були вірування про те, що недотримання цього звичаю є великим гріхом, який до того ж падав не лише на гріховну жінку, а й на її односельців. За повір'ям, вона могла наклікати неврожай, хвороби та пошесті.

Найчастіше на пам'ятках народного іконопису Волині зустрічаємо зображення накинутого на жіночу голову плата (шия в такому випадку залишалась відкритою) з заломами з обох боків від чола. Утворені складки можуть свідчити про високу жіночу зачіску (накручене на обруч волосся, укладене на тім'ї голови), що здавна існувала у Волинсько-Поліському регіоні, а подекуди збереглась і до нашого часу (с. Дроздинь Рокитнівського р-ну). Саме такий прийом пов'язання головного убору ми можемо спостерігати в іконах «Воздвиження Чесного Хреста» (Іл. 1).

Особливий інтерес викликає спосіб пов'я-

зування намітки, відтворений на одній з ікон XVII ст., а саме «Старозавітній Трійці» (Іл. 2), що походить з церкви Різдва Богородиці с. Смогородськ Дубровицького району. Сара в «Старозавітній Трійці» пов'язана наміткою, що м'яко охоплює підборіддя, подібно до дружини князя Святослава, про що можемо судити з мініатюри «Ізборника Святослава» [13, с. 89]. Зазначимо, що кінець намітки спадає тут не на ліве плече, як у Сари, а на праве. Цей метод, при якому один кінець полотнища огортав підборіддя та чоло, а другий звисав збоку, зустрічався в деяких селах Волинського Полісся ще на початку XX ст. (с. Сварицевичі Дубровицького р-ну, с. Дубрівськ Зарічненського р-ну).

Цей самий спосіб пов'язування намітки мав три варіанти: святковий (так ходили до церкви), буденний та «до жнив», коли намітку з-під підборіддя піднімали на лоб, щоб не було надто спекотно.

Подібно до варіанту «до жнив», лише легко та м'яко, пов'язана голова жінки-служниці на іконі «Різдво Марії» (Іл. 4). Намітка на «Старозавітній Трійці» (Іл. 2), гладко підкреслюючи лоб та вільно спадаючи на плечі, просто накинута на голову.

На іконописному зображенні жінки-селянки «Різдво Христового» (Іл. 1) головний убір також чітко окреслює лобну частину, а прямі чіткі лінії вказують на досить тісне пов'язування голови, лише тут намітка покриває ще й верхню частину погруддя. Дивно, але на жодній з ікон намітка не має ні орнаментованого чола, ні кінців. Чого не скажеш про пізніші намітки.

Ікони з фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею дають також певну уяву про натільний та поясний одяг XVII – XVIII ст. Літні чоловіки, наприклад, носили довгі, об'ємні білі полотняні сорочки (з прямим розрізом пазухи, широкими рукавами), підперезані вузькими білими поясками. Деякі, очевидно жіночі, сорочки мали орнаментовані подолки, стоячі комірці та чохла (Іл. 6).

Серед жіночого поясного вбрання зустрічаємо темні спідниці (Іл. 4). Традиційним чоловічим поясним одягом були штани: білого (полотняні), червоно-коричневого чи сіро-синього кольору, які часто заправляли в постоли [15, с.79].

Жінка-селянка з ікони «Різдво Христове» (Іл. 5) одягнута у сіру довгу свиту з вузькими рукавами. Пастух з цієї ж ікони – у доколінну свиту (на другому плані зображені пастухи також у доколінних свитах білого та коричневого кольорів), але за кроєм вона відрізняється від пізніших поліських свит, нагадуючи капоту –

варіант свити, яка побутувала в той час у середовищі міщан, козацтва і частини селянства. Тут капота має невеликий загострений викладений комір, а поліські свити мали невисокий, прикрашений кольоровими вовняними шнурами, комір-стійку.

Через плече пастуха зображеного на цій іконі, перекинута плетена сумка – «калитка». Плели їх з природного матеріалу: кори берези, черешні, липи, лози. Такі сумки складались з двох частин: нижня вкладалась у верхню, обидві вони скріплювались шнуром, скрученим, як і волюки до постолів, з конопляних чи лляних ниток, кінського волосу, кори липи.

В руках у пастуха – шапка, можливо, з сукна на зразок «шоломків» або «магерок» [15, с.79].

Дотримуючись народної моралі, вже при народженні дитини виконувалися певні обряди, сформовані впродовж віків етичними нормами чи звичаєвим правом. Одним із них є перев'язування дитинки червоним пасочком, що уберігало від уроків, злих духів та нечистої сили [12, с.162].

Втілення цих вірувань бачимо у іконі «Різдво Христове» (Іл. 5), коли самого маленького Ісуса народний маляр, як і звичайних новонароджених діток, сповив вузькою червоною крайкою. Власне, червоний колір пронизує всю обрядово-ритуальну та світоглядну систему, набуваючи магічних властивостей. Згідно із народними уявленнями, червоний колір захищав від дії злих сил, поряд з цим червоний колір ототожнювався з чимось гарним, красивим і радісним, в цьому випадку з радістю народження дитини.

Побутовим реаліям доби, очевидно, відповідав також одяг світських осіб, зображених на іконі «Воздвиження Чесного Хреста» (Іл. 1) з північних районів Рівненської області. Чоловіки та жінки зображені тут у верхньому сукняному одязі синього та червоного кольорів, цар має одяг, підшитий хутром горностає.

Увагу привертають постаті хлопчика і дівчинки. Хлопчик одягнений в одяг сіро-голубого кольору типу жупана, застібний, з маленьким стоячим комірцем, з-під якого визирають коричнева сорочка (сукня), сині штани, постоли. Дівчинку зображено босоніж, у білій сорочці та верхньому короткому одязі червоного кольору [14, с.249].

Зразки дитячого одягу зустрічаємо на іконі «Богородиця Одигітрія» (Іл. 3), першої половини XVIII ст. з церкви Євангеліста Луки, села Ульбарів Дубенського району, де зображено хлопчика у верхньому застібному одязі світлого кольору, з темним викладеним гострокут-

ним комірцем, підперезаному чорним поясом. Маленького Ісуса одягнено в довгу світлу орнаментовану букетами квітів сорочечку (сукню), пошиту з дорогою тканини, підв'язану червоним пояском «на бант». Зверху сорочечка має прямий розріз, скріплений круглою застібкою. Щодо зафіксованого в тогочасних документах терміна «сукня», то, очевидно, це був одяг типу сорочки без комірка, пошитий з різнокольорових покупних тканин.

Загалом слід зазначити, що зразки волинського іконопису найповнішу інформацію подають про верхній жіночий та чоловічий одяг. Певною мірою вона підтверджує і доповнює документальні свідчення стосовно його кольору, розмірів, крою.

У цілому суттєвих відмінностей між верхнім жіночим і чоловічим одягом у селянському середовищі не спостерігаємо. Що стосувалося довжини одягу, то слід зазначити таку характерну деталь: чоловічий одяг шили довгим, приталеним (окрім хутряного); жіноче вбрання було двох типів – довге і коротке (в обох випадках теж дещо приталене). Короткий одяг, як правило, підшивався тканиною іншого кольору, що добре проглядається на багатьох зображеннях. Найвірогідніше, що верхній короткий жіночий одяг побутував у міщанському середовищі та серед заможних мешканок краю [14, с. 250].

Щодо кольорової гами, то в одязі жінок і чоловіків, судячи з іконописних джерел, переважали відомі з документальних свідчень відтінки сірого, синього, червоно-коричневого тонів. Маленькі гострокутні комірки, що інколи пришивались до верхнього вбрання, часто були іншого, темнішого кольору.

В іконі «Різдво Богородиці» (Іл. 4) майстер в основному дотримується іконографічних рамок для даного сюжету, проте у багатьох моментах, що є характерними для народного малярства. У сюжет введено обмежену кількість персонажів. Так, наприклад, до ложа Анни наближаються лише дві жінки з дарами. Вони у верхньому одязі з короткими рукавами та в картатих спідницях. Увагу привертають побутові деталі, що знайшли місце на іконі. На покривалі ложа породіллі передано орнамент який нагадує дорогі парчові тканини, на подушках бачимо вишивку. Це переважно геометричні орнаменти, якими на Волині зазвичай прикрашали постільну білизну.

Неодмінним доповненням жіночого костюма були прикраси. На шиях жінок з ікони «Різдво Богородиці» (Іл. 4) – коралове намисто. Звичай

прикрашати жіночу ший можна простежити ще з доісторичних часів. Не важко здогадатися, що всі намиста та привізні матеріали для нього були в той час коштовною річчю і для широких мас населення були недоступні. У XVII – XVIII ст. були поширені справжні корали, а також коштовне гранатове намисто.

Існувало повір'я, що намисто оберігає дівчину від застуди, а тому вважалося, що завжди треба мати хоч одну його нитку на шії. Намисто слугувало оздобою не лише дівчат, але й молодих заміжніх жінок.

У композиції цієї ікони особливо цікава сцена купання немовляти, яка сприймається ніби окремою жанровою сценою. Тут у всьому відчувається спостережливе око іконописця. Приваблює старанність служниці, що допомагає повитусі. Стоячи поруч, вона з підкресленою акуратністю виливає з глека воду у посудину. Жінка-повитуха має вигляд простої селянки. Вона вправно тримає дитя і готова виконати свою місію. В її діях не відчувається ритуальності чи якоїсь особливої піднесеності. Тут бачимо буденну заклопотаність біля новонародженого, для якого вже приготовлена колиска, що стоїть поруч. Покривало на колісці повторює той самий узор, що й на ложі Анни.

Таким чином, документальні та іконописні джерела XVII – XVIII ст. допомагають відтворити умови функціонування народного одягу періоду середньовіччя. На їх підставі можна зробити узагальнюючі висновки про соціально-економічне становище, побут різних прошарків тогочасного суспільства, висвітлити мало відомі сторінки історії та культури давньої Волині.

Як бачимо, фрагменти поліського народного одягу кінця XVII ст. знаходять спільні риси як з одягом давніх слов'ян (VI – IX ст.), періодом Київської Русі (X – XIII ст.), так і з пізнішим періодом (XIX – поч. XX ст.). Це свідчить про досить стійку традицію щодо використання як сировини для виготовлення одягу, так і конструктивних форм його основних компонентів.

Завдяки своєрідній інтерпретації іконографічних канонів народними художниками, що могли проявити свою творчу індивідуальність з досить значним акцентом на реалістичність, можна використовувати їх у якості достовірних джерел для встановлення закономірностей і характерних особливостей у формуванні та розвитку народного одягу. На основі докладного дослідження етнографічних елементів у народній іконі з фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею, зокрема одягу та

побуту населення XVII — XVIII ст., бачимо, що вони є яскравими виявами етнічного менталітету українців. Народний одяг українців – яскраве й самобутнє не лише культурне, а й мистецьке явище. Як бачимо з наведених вище прикладів, народний одяг не обмежувався лише функціональним призначенням, він завжди виступав упредметнювачем духовних традицій народу та його світоглядних уявлень.

Разом із тим бачимо, що виявлені елементи народного одягу та побуту українців несли в

собі національну символіку та найбільш виразний знак національної культури. Ці елементи формувалися протягом століть і майже до XIX ст. становили собою складне етнокультурне явище, в яких перепліталися і творчість народу, і його естетичні уподобання, і світоглядні уявлення, і художні традиції. Одяг, зокрема, був свого роду етносоціальним паспортом, що давав майже всю характеристику його носія, і водночас – образом етносу, відзеркалюючи основні риси його ментальності.

Джерела та література:

1. Рівненський обласний краєзнавчий музей (РОКМ). VIII Ж 35 Ікона «Воздвиження Чесного Хреста», 1688 р.
2. РОКМ. VIII Ж 68 Ікона «Старозавітна Трійця», кін. XVII ст.
3. РОКМ. VIII Ж 96 Ікона «Богородиця Одигітрія» XVII ст.
4. РОКМ. VIII Ж 119 Ікона «Різдво Богородиці» XVIII ст.
5. РОКМ. VIII Ж 150 Ікона «Різдво Христове», кін. XVII ст.
6. Єлісєєва Т. Збірка пам'яток волинського іконопису XVI – XVIII ст. Волинського краєзнавчого музею // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. Матеріали X міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 17-19 вересня 2003 р. – Луцьк, 2003. – Випуск 10. – С.10 – 16.
7. Жаборюк А. Давнє українське малярство (XI-XVIII ст.). – Одеса : Маяк, 2003. – 205 с.
8. Жолтовський П.М. Український живопис XVII – XVIII ст. – Київ : Наукова думка, 1978. – 327 с.
9. Луць В. Народна ікона Рівненського Полісся // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези і матеріали наукової конференції, присвяченої 90-річчю П.М. Жолтовського, 23-24 листопада 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 30-33.
10. Луць В. Датовані волинські ікони XVI – пер. пол. XVII ст. з колекції Рівненського краєзнавчого музею // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали II міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 29 лист. – 1 груд. 1995 р. – Луцьк, 1995. – С. 51-54.
11. Откович З. Реставрація пам'ятника першої половини XVII ст. з Волині – «Параскева П'ятниця» // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали III Всеукраїнської наукової конференції. – Луцьк, 1996. – С. 64-66.
12. Стельмашук Г. Давнє вбрання на Волині. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 280 с.
13. Сівець А. Фрагмент народного одягу Рівненського Полісся в іконописних джерелах кінця XVII ст. // Українська культура в іменах і дослідженнях. – Рівне, 1997. – Ч. 1. – С. 88 – 90.
14. Українець А. Народний одяг Волині в документальних та іконописних джерелах XVI – XVIII ст. // Народознавчі зошити. – 2002. – № 3-4. – С. 245-253.
15. Українець А. Традиційний одяг Рівненщини. Книга 1. – Рівне : У фарватері істин, 2019. – 208 с., іл
16. Українська культура другої половини XVII – XVIII століть: В 4 т. – Київ : Наукова думка, 2003. – Т. 3. – 1248 с.

Наталія ЦВЯХ,

м. Збараж

Загальна характеристика плащаниць з фондів Національного заповідника «Замки Тернопілля»

Головним християнським обрядом у страсну п'ятницю є винесення плащаниці. Плащаниця символізує полотно, в яке був загорнутий Ісус Христос після зняття з Хреста. Після Воскресіння на полотні залишився відбиток Його Образу, який утворився, як дослідили учені, шляхом великого випромінювання [1, с.122].

Плащаниці належать до церковних тканин, які використовуються у богослужбах Церкви

східного обряду лише один раз на рік, під час двох останніх днів Великого тижня до Воскресіння Христового. Плащаниці найбільш драматичні сакральні твори, які символізують мертвого Христа. З ними пов'язані глибокі переживання подій страждання і смерті Спаси, які описуються у страсных Євангеліях та службах Великого тижня. Плащаницю виставляють для поклоніння вірних у наві храму. Цей обряд сим-

волізує похорон Христа. Перед Великодньою Утреною плащаницю на знак воскресіння Господнього заносять у святилище та кладуть на престіл, де вона залишається до свята Вознесіння. Тоді плащаниця є знаком того, що Христос після Воскресіння сорок днів перебував на землі з учнями.

Іконографія плащаниць визначена їхньою символікою. На плащаницях завжди є зображення Христового тіла. Як засвідчують пам'ятки, є три основні варіанти іконографії плащаниць:

- а) лише тіло Христа;
- б) тіло Христа та ангельські сили;
- в) Оплакування Христа.

Два перші варіанти мають більше умовний символічний зміст, останній більше оповідний і наближений до історичної події, найповніше відтвореної і Євангелії від Івана (Ів 19, 38-42; 20, 1-8). Усі три варіанти іконографії були відомими на найдавніших візантійських та балканських плащаницях, що засвідчують збереженні пам'ятки XIV-XV ст.

В основному, зображення на плащаницях було виконане технікою «гаптування» металевими та шовковими нитками, переважно на шовковій або оксамитовій основі, а тіло Христа було мальованим [1, с. 124].

У другій половині XVII-XIX ст., стають популярними плащаниці із зображенням Христового тіла, яке оплакують ангели. Ця іконографія зародилася у візантійському мистецтві, згодом поступово поступилася сцені Оплакування з історичними персонажами. Хоча ідея залиши-

лася та сама, проте її втілення на західноукраїнських плащаницях другої половини XVIII-XIX ст., було інспіроване бароковими прийомами і західноєвропейською іконографією. Ангели часто зображені напів оголеними у вигляді пугті. На давніших плащаницях тлом для сцени переважно був колір незагрунтованого полотна, а для плащаниць XIX ст. часто різні відтінки синього або блакитного [1, с. 128].

На сьогодні фонди Заповідника налічують понад 45 000 експонатів основного фонду. Найбільш цікавими і раритетними є колекції релігійного змісту: ікони, хрести, стародруки, церковний посуд, одяг священників та плащаниці.

Одним із атрибутів сакральної традиції в християнській церкві є плащаниці.

Тематика українських християнських плащаниць доволі усталена. За іконо традицією, їх можна поділити на дві групи. До однієї, яка домінує, відносяться плащаниці із зображенням Христового тіла та написом. Друга група пам'яток – менш поширена, це зображення сцени Покладання Христа до гробу у різних варіантах.

У фондах Заповідника зберігаються плащаниці як з однієї, так і з іншої групи.

На першій із представлених плащаниць багатопігурні сцени поширюються від XV століття.

До першого виду плащаниць можна віднести плащаницю яка, свого часу, була передана церковною громадою церкви Святої Трійці села Добриводи Збарзького району. Написана на полотні, на чорному фоні зображено Ісуса Христа після зняття з хреста. В його ногах лежать

терновий вінок і цвяхи. В правому нижньому куті напис «Фундатор Івань Ванать войть. 1889». По периметру плащаниці напис золотистими буквами: «БЛАГООБРАЗНЫЙ ЙОСИФ С ДРЕВА СНЕМ ПРЕЧИСТОЕ ЧЕЛО ТВОЕ ПЛАЩЕНЬЩЕЮ ОБВИВ И БЛАГОУХАННЫМИ ВЪ ГРОБЪ НОБЪ ЗАКРЫВЪ ПОЛОЖИ». Плащаниця обшита вузькою тасьмою з золотистих ниток і голубим плюшем. Ісус Христос лежить з закритими очима, міцно стуленими вустами, хвилясте довге волосся обрамляє стражденне лице. Навколо голови ореол у вигляді кола [3, с. 18, іл. 1].

Друга плащаниця була передана до фондів заповідника з церкви Воздвиження Чесного Хреста села Дзвиняча Збарзького району.

Датується дана плащаниця початком ХХ століття. Посередині зображено тіло Ісуса Христа на білій тканині. По кутах плащаниці зображені Святі-Євангелісти. На даний час ця плащаниця експонується у Вишневецькому палаці [2, с. 81].

З XV століття на плащаницях набувають поширення багатофігурні сцени. На них відтворе-

ний сюжет на основі євангельських текстів, де йдеться про похорони Христа.

Навколо зображення вишивається або малюється тропар з Великої Суботи. Це відтворення сюжету, описаного в Євангеліє від Марка. Ввечері, у Велику П'ятницю Йосиф Ариматейський отримав у Пілата дозвіл зняти розп'яте тіло Христа, щоб покласти у Гріб у своєму володінні. Разом із Никодимом – який купив багато пахоців та духмяних трав, а також плащаницю для поховання, вони кладуть тіло Спасителя на камінь помазання. При цьому зображується Богородиця, Марія Магдалина та мирносиці – Марія Алфеева – матір апостолів Якова молодшого і Йосифа, Марію Клеопову, Соломію Заведееву – матір апостолів Якова старшого та Іоанна Богослова, яка, згідно з апокрифом, була однією з повитух, які прийшли після народження Христа, Іванну Хузину (жінку Хузи домоправителя Ірода, яка поховала голову святого Івана Хрестителя після його страти) та Сусанну – багату вдову [2, с.14].

Також на плащаниці могли бути зображенні інші історичні особи – Богородиця, Марія Маг-

далина та мироносиці – Марія Алфеєва (матір апостолів Якова молодшого і Йосифа), Марія Клеопова, Соломія Заведєєва (матір апостолів Якова старшого та Іоанна Богослова).

Зразком плащаниці з сюжетом Покладання Христа до гробу є пам'ятка, яка була передана до фондів Заповідника із церкви Архистратига Михаїла села Базаринці Збараського району. Датується вона кінцем ХІХ – початком ХХ ст.

Сцена «Покладання до гробу» на цій плащаниці доволі традиційна. У центрі зображене тіло Ісуса Христа, покладене на білу тканину над саркофагом. Тканину тримають Святий Йосиф та святий Никодим. За саркофагом стоять свята Соломія, Свята Магдалина, Богородиця та Святий Йоан Богослов. На задньому плані зображення Животворного Христа [3, с. 27, іл. 2].

Цікавою ще одна плащаниця з багатофігурною сценою Оплакування Христа була передана у фонди заповідника, із церкви Святої Покрови с. Кретівці Збараського району. Датується початком ХХ ст. На червоній тканині, прямокутної форми, зображено упокоєння тіла Ісуса Христа. Голову його тримає Богородиця. Поруч з нею стоять, схилившись у скорботі, дві жінки. Справа, біля ніг Ісуса, Іван Богослов та Йосиф Ариматейський цілують тіло Христа. Позаду них Святий Никодим. Над ними два Ангели з квітковими вінками, на задньому плані – хрест. По периметру написи старослов'янсь-

кою мовою. Краї оздоблені тасьмою з френзелями [2, с. 70, іл. 3].

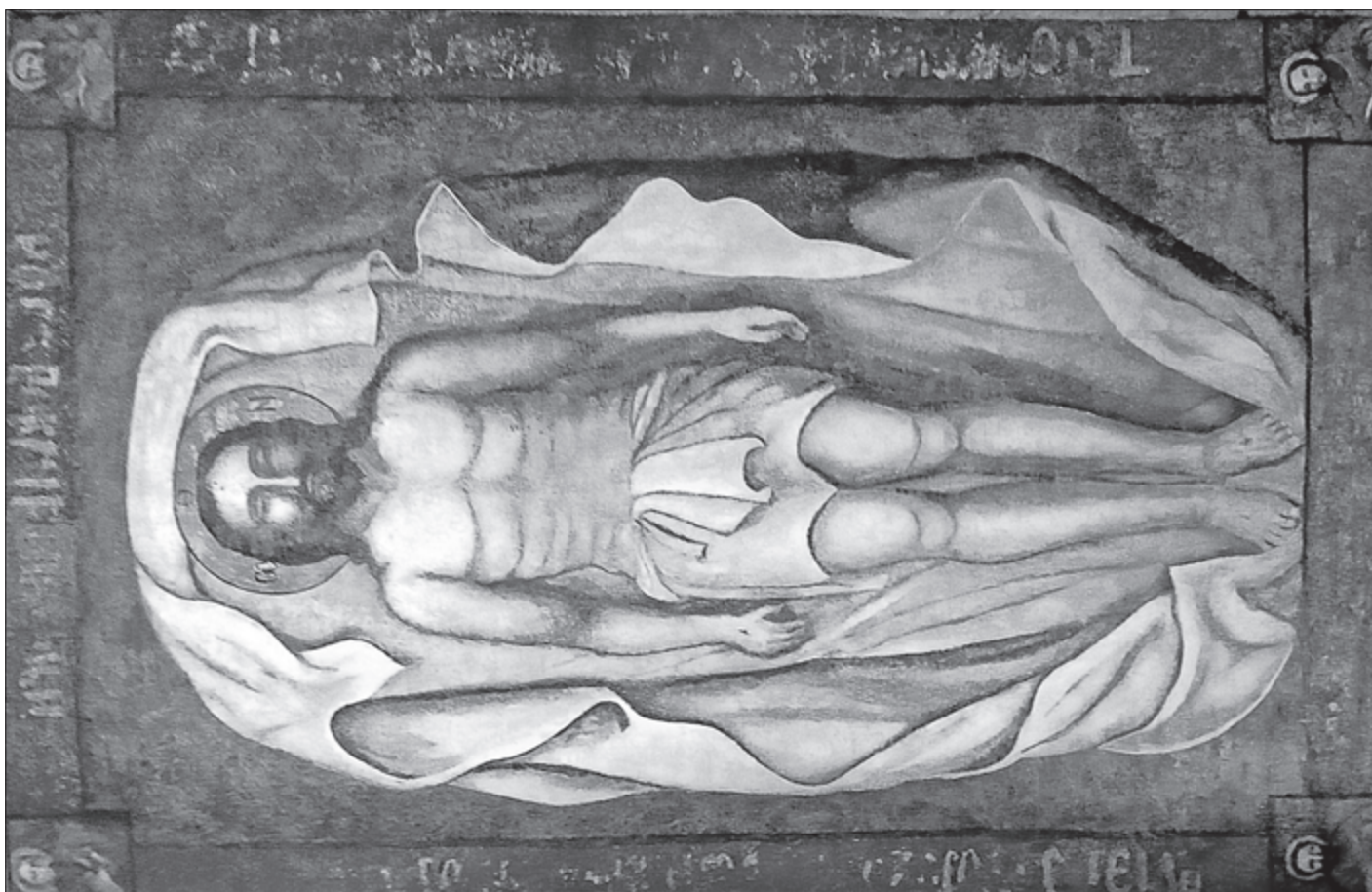
В експозиційному залі сакрального мистецтва Збараського замку, центральному об'єкті Національного заповідника «Замки Тернопілля», виставлена оригінальна плащаниця іншого типу. Ця пам'ятка належала церкві Св. Покрови села Лози Збараського району.

Сама сцена Покладення до гробу на цій плащаниці доволі традиційна. У центрі тканини над саркофагом зображене Тіло Христа зі складеними навхрест руками на грудях, що вказує на належність плащаниці до візантійського обряду.

Основа шовкова, сукана нитка по вертикалі, скріплені між собою клеєм тваринного походження. Саме полотнище облямоване торочками із сухозлотиці. По кутах зображено голівки янголів (ліве нижнє зображення янгола втрачено). Янголи відокремлені від інших зображень рамкою з геометричним орнаментом. Від рамок по периметру орнаментований фриз рослинного характеру з використанням олійної фарби, сусального золота та срібла, а також розміщено напис тропаря Великої Суботи:

«БлаГоѡБРАЗНЫЙ ІѡСИФЪ СЪ ДРЕВА СНЕМЪ ПРЕ=ЧИСТОЕ ТЬЛО ТВОЕ ПЛАЩАНИЦЕЮ ЧИСТОЮ ѡБВИВЪ ВО ГРОБЪ НОВЪ ПОКРЫВЪ ПОЛОЖИВЪ»

Сцена «Покладення до гробу» прикрашена лелітками, канителлю. Біля голови Ісуса підтри-

муючи пелену – Йосиф Ариматейський, з іншого краю Никодим. Над тілом Христа зображені Св. апостол Іоан, Богородиця, Марія Магдалина, мироносиця Марія Алфеєва. На пелені зображений Ісус Христос зі складеними навхрест руками на грудях. Сама сцена «Покладення до гробу» виконана олійною фарбою. Підклад плащаниці підшитий з бавовняної тканини, фарбованої аніліновим фарбником жовтавоохристого кольору [5, с. 14, іл. 4].

Наведена коротка характеристика плащаниці дала змогу художнику-реставратору I категорії Національного заповідника «Замки Тернопілля» В. Д. Магінському віднести її до Почаївської малярської школи XIX – поч. XX ст. Вона є складним витвором церковного мистец-

тва, в якому поєднані м'яка тканина і жорстка основа живописного зображення.

Завдяки роботі художника реставратора Магінського Володимира Дмитровича усім плащаницям було надано експозиційного вигляду: проведена реставрація, укріплено фарбовий шар, розроблена спеціальна дерев'яна підрамник-рама. Таким чином, дане теоретичне дослідження дозволяє певною мірою розкрити особливості та загальні риси плащаниць з колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля», здійснити їх опис та атрибуцію. На даний час ця група сакральних пам'яток ще мало досліджена і потребує подальшого опрацювання.

Джерела та література:

1. Косів Р. Українські багатофігурні воздухи та плащаниці XVII - XVIII ст. у збірці національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / Роксолана Косів. // «Апологет «Богословський збірник Львівської Духовної Академії». – 2009. – № 1. – С. 240.
2. Кара В. Українська плащаниця / Василь Кара, 1997. – 204 с. – (4).
3. Інвентарна книга Живопис № 1 Національного заповідника «Замки Тернопілля». 1994 р. с. 18.
4. Інвентарна книга Живопис № 2 Національного заповідника «Замки Тернопілля» 1996р. с. 70.
5. Інвентарна книга Живопис № 3 Національного заповідника «Замки Тернопілля». 2010 р. с. 159-160.

Олександра ГОЛОВКО,

м. Харків,

Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО,

м. Маріуполь

Виняткове дослідження традиційного одягу Рівненщини

Традиційний одягом українців, який сформувався під впливом довгих і складних процесів свого розвитку яскраво ілюструє національну самобутність України у світовій культурницькій парадигмі. Його можна вважати своєрідним колективним мистецьким твором, що створювався протягом тривалого часу багатьма поколіннями майстрів.

Питання формування народного одягу в процесі становлення і розвитку українства є невіддільними від вивчення всього багатства його виявів. Разом з тим, макрокультурний фактор вітчизняної історіографії розвитку українського традиційного одягу не завжди репрезентує реальний стан речей. У цьому контексті науковці сучасності виділяють ще один напрямок вивчення української культури в контексті впливу на її розвиток мікрокультурних факторів, зокрема регіональних, в основі яких лежить комплексне використання джерельного матеріалу та поглиблене вивчення культури окремих територій України. Поважний вік вітчизняної наукової історіографії так і не розставив крапки над «і» у вище означеному питанні, а, навпаки, загострив інтерес дослідників до нього, особливо після проголошення незалежності України.

Регіональне розмаїття вбрання українців вимагає проведення спеціальних досліджень з метою ретельного вивчення документальних і наративних джерел, виявлення та фіксації збережених зразків для більш повного висвітлення складних етнокультурних процесів в українських теренах, які спостерігаємо на зламі ХІХ–ХХ ст. З цієї точки зору значний інтерес являє етнокультура Південно-Західної Русі, землі якої у 1199 р. стали фундаментом Галицько-Волинського князівства.

Північно-Східні землі колишнього Галицько-Волинського князівства склали територію сучасної Рівненської області – частини великого Волинсько-Поліського регіону, який здавна був комунікативною складовою, що охоплює чотири етнокультурні зони: Волинь, Поділля, Українське Полісся і Білоруське Полісся [2, с. 5–6]. У зв'язку з цим набувають виключної актуаль-

ності та важливості наукові студії щодо формування і розвитку окремих етнокультурних комплексів народного вбрання означеного регіону України, де спостерігаємо спільні риси та локальні ознаки одягу, що було зумовлено історичними, етнографічними, соціально-економічними та культурними чинниками.

У 2019 р. побачила світ перша частина монографії авторитетного у науковому середовищі етнографа Волині, завідувачки сектора етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею, заслуженого працівника культури України Алли Українець «Традиційний одяг Рівненщини», у якій на основі комплексного аналізу археологічних, історичних, етнографічних та культурологічних джерел досліджуються особливості народного одягу населення Рівненщини у різні історичні епохи, починаючи від доби пізнього палеоліту і завершуючи першою половиною ХХ ст. [3].

Аналізуючи матеріали, які знайшли своє відображення у монографії, автори рецензії зазначають, що вибір Аллою Українець об'єкту і предмету, мети і завдань дослідження, його актуальність і суспільна значущість, є вдалим, вваженим і своєчасним, а наукова вартість і перспективність – беззаперечні.

У монографії, яка, по суті, є логічним продовженням багаторічних досліджень і плідного творчого пошуку авторки у галузі етнографії та культури України, здійснений ретельний етнокультурний аналіз комплексів традиційного вбрання, визначені його особливості.

Монографія А. Українець є результатом її науково-пошукової та науково-дослідницької роботи у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, де, на наше велике переконання, вона створила дійсно наукову школу музейно-краєзнавчої етнографії Західної Волині [4]. В основі монографії – студії про народний одяг Рівненщини: яким він був у найдавніші часи і яким дійшов до першої половини ХХ ст. У книжку увійшли матеріали археологічних та етнографічних експедицій, учасником яких була А. Українець.

Як професійний етнограф Алла Українець

ретельно дослідила практично всі тематичні речові комплекси та окремі пам'ятки з фондів обласного краєзнавчого музею, державних та громадських музеїв Рівненщини. До монографії увійшли також матеріали, опрацьовані авторкою в наукових установах, музеях, архівах і бібліотеках інших областей України, Польщі та Росії.

До видання монографії долучився відомий на Рівненщині мистецтвознавець, старший науковий співробітник сектора мистецтв Рівненського обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України В. Луц, який виконав значну частку роботи, щодо її підготовки до друку, взявши на себе не лише верстку і дизайн книги, але й допоміг А. Українець у пошуках артефактів та їхньої фотофіксації на високому професійному і мистецькому рівні.

Приємно вражає високий рівень поліграфічного виконання книги, яка не поступається вітчизняним і зарубіжним зразкам аналогічної тематики. Особливо це стосується передачі кольорової гами зразків вбрання і прикрас та чудової якості друку ретро і сучасних фотографій.

У книзі використані листівки та фотографії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. В. Мошкова, І. Сербова, Р. Гаско, Е. Франковського, К. Мошинського, А. Тивончука, М. і Г. Янцевичів, Я. Вося, С. Двораковського, С. Гохмана.

Новизна дослідження визначається тим, що поданий у ньому матеріал був вперше уведений до наукового обігу. В цьому контексті необхідно згадати зауваження видатного українського вченого В. Антоновича, що «...кожна нова монографія повинна повідомляти нам нові, раніше невідомі, відкриті автором, історичні дані, або ж автор її повинен нам повідомити нові висновки з матеріалу вже відомого, добуті ним уважним вивченням та критичним аналізом цього матеріалу...» [1, с. 418].

Монографія складається з шести розділів і списку використаних джерел та літератури. Слід відзначити велику роботу, проведenu А. Українець по добору ілюстрацій. На них представлено археологічні та етнографічні артефакти, фотографії зразків одягу різних епох та районів Рівненщини з фондів державних і гро-

Обкладинка монографії завідувачки сектора етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею, заслуженої працівниці культури України А. Українець «Традиційний одяг Рівненщини»

мадських музеїв, а також приватних колекцій. Загальний обсяг роботи складає 208 сторінок, а список джерел і літератури – 110 позицій.

У першому розділі праці – «Прикраси та вбрання прадавнього населення Волині» – дається розгорнута характеристика унікальних пам'яток матеріальної і духовної культури стародавнього населення Рівненщини, що засвідчують використання ним різних зразків одягу, виготовленого з рослинного волокна і шкур тварин та елементів і прийомів його оздоблення.

У цьому контексті авторка ретельно аналізує знахідки з археологічних досліджень об'єктів різних історико-культурних епох: від пізнього палеоліту – 20–18 тис. р. тому (стоянка поблизу с. Бармаки Рівненського району) до початку ІХ ст. (найвищий розквіт ранньослов'янської доби на Волині).

Складність дослідження полягала у тому, що

переважна більшість знайдених артефактів – прикраси, які самі по собі були лише допоміжними елементами одягу або використовувалися для його оздоблення. Тому авторці монографії знадобилося багато знань і вміння, фантазії і терпіння, щоб за допомогою означених речей виконати правдиву реконструкцію вбрання давнього населення Рівненщини.

На думку А. Українець вже у добу міді (IV–III тис. до н.е.) на території сучасної Рівненщини з'являються ознаки розвинутого прядіння і ткацтва, про що свідчать непоодинокі знахідки глиняних прясел для веретена, тягарців для ткацького верстата та кістяних проколов для зшивання частин тканини. Прикладом слугує комплекс речей, призначений для ткацтва і шиття, знайдений на поселенні лендельської культури біля с. Зозів Рівненського району.

Авторка монографії доводить, що масового розвитку прядіння і ткацтво набуває на Рівненщині у добу раннього залізного віку (IX–I ст. до н.е.) коли носії племен висоцької, лужицької, могилянської, лежницької, милоградської, поморської культур широко використовують не тільки необхідні для цього ремесла знаряддя, а й виготовляють або здобувають прикраси для оздоблення одягу.

Період з кінця I тис. до н.е. до початку IX ст. н.е. на території Рівненщини був пов'язаний з розвитком ранньослов'янських (зарубинецька, пшеворська, зубрицька, празько-корчацька, Лука-Райківецька) та германських (вельбарівська, черняхівська, типу Дитиничі) культур, носії яких вже використовували розвинуте прядіння і ткацтво для виготовлення одягу.

У монографії зазначається, що значну частину знахідок цього часу становлять допоміжні складові одягу, а саме: поясні пряжки, наконечники поясів та застібки-фібули з бронзи, шпильки і підвіски, що слугували застілками верхнього одягу. Характерним для означеного періоду є речовий скарб II–III ст. н.е. черняхівської культури з с. Узлісся Дубровицького району, до складу якого входять різноманітні жіночі прикраси та деталі вбрання з бронзи: браслети, фібули і гудзики, аналоги яких відомі у Прибалтиці та Верхньому Поволжі.

У другому розділі монографії – «Одяг давньоруського періоду» детально аналізується джерельна база та історіографія проблеми. Спираючись на повідомлення «Іпатського літописного зводу» («Літопис руський») та «Радзівілівського літопису», ґрунтовні дослідження унікальних пам'яток матеріальної і духовної культури X–XIII ст., здобуті археологами під

час багаторічних розкопок літописних міст Дорогобужа і Пересопниці та речей з Борщівського (Здолбунівський район), Козлинського (Рівненський район), Торговицького (Млинівський район) скарбів означеного періоду, авторка монографії не тільки детально реконструює процес виготовлення та оздоблення одягу волинян часів Київської Русі, а й визначає його історичні, соціальні та регіональні особливості.

Незважаючи на невелику кількість збережених фрагментів одягу періоду Київської Русі та обмеженість історичної інформації щодо нього у межах Волинсько-Поліського регіону, авторка книги робить наступні виважені узагальнюючі висновки: – одяг переважно виготовлявся з домотканих тканин; – він був вільного крою з використанням поясів та інших елементів підперізування; – вбрання оздоблювалося різноманітними прикрасами, про що свідчать археологічні джерела; – важливе місце в системі декорування належить геометричному орнаменту; – є всі підстави вважати, що й тканини оздоблювалися подібним орнаментом; – в означений період на Волині були відомі всі техніки ткання, що давало можливість створювати різноманітні тканини, зокрема для одягу, інтер'єрів, господарчого призначення; – аналогічні прийоми і техніка виготовлення тканин і одягу збереглися у регіоні до кінця XIX ст.

Науковість власних висновків А. Українець підтверджує всебічним аналізом студій широкого наукового спектру, включаючи праці археологів, істориків, етнографів, краєзнавців і культурологів: О. Брайчевської, М. Грушевського, А. Гущина, О. Карліної, М. Кучинка, Г. Маслова, О. Никорака, Ю. Нікольченка, Т. Пархоменко, Б. Прищепи, Ю. Пшеничного, М. Рабиновича, В. Седова, Р. Якимивича та ін.

Третій розділ книги – «Одяг XVI–XVII ст.» містить детальну характеристику епохи, пов'язаної насамперед з історичною долею різних земель України. Виникнення українського козацтва й утворення Запорозької Січі, специфічні політичні умови, в яких опинилась Україна у XVI–XVII ст., взаємні контакти із сусідніми народами – все це зумовило своєрідність формування української національної культури і зокрема культури вбрання.

Так, одяг Правобережжя і Волині зазнав помітного польсько-литовського впливу. Велике значення мало й те, що через Україну, зокрема Галичину, Закарпаття і Волинь, йшло інтенсивне та постійне торговельне і культурне спілкування з країнами Центральної та Західної Європи. Стильові особливості західноєвропейсько-

го Ренесансу та з часом Бароко проникають у художній світ Волині, отримуючи місцеву інтерпретацію і в одязі.

Завдяки своїм самобутнім рисам традиційний костюм Волинсько-Поліського регіону був певною позначкою належності людини до тієї, чи іншої верстви суспільства, мав досить широку й складну семантику, символізуючи крім етнічних, регіональних та соціальних ознак, вік і стать людини, її сімейний стан тощо. Варто зазначити, що досить строкатий склад населення краю XVI–XVII ст. сприяв виникненню різноманітних форм вбрання. Потреба в тканинах для одягу ніколи не зникала, що було важливим стимулом їхнього виробництва, яке існувало у двох формах: цеховому і домашньому.

На думку А. Українець, безпосереднє вивчення, на жаль, поодиноких зразків одягу людної Рівненщині означеного періоду, що збереглися в музеях України і зарубіжжя, допомагають доповнити документальні, іконографічні, літературні та наративні джерела, твори образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва.

На нашу думку до змісту розділу органічно увійшли безцінні пам'ятки Берестецької битви 1651 р. – визначної події Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. поблизу сіл Пляшева і Острів сучасного Радивилівського району Рівненської області.

Ініціаторами дослідження поля Берестецької битви у 1970 р. виступили відомий український археолог, блискучий знавець стародавньої і середньовічної історії України, доктор історичних наук І. Свешніков (1915–1995) і тогочасний директор Рівненського обласного краєзнавчого музею В. Сидоренко (1914–1994). Вперше в Україні пам'ятка Нового часу досліджувалася археологічними методами.

Під час розкопок місця козацько-селянської переправи через р. Пляшівку досліджено понад 2,5 га. суцільної площі, на якій виявлено близько 100 людських і 60 кінських кістяків, знайдено понад 5 тисяч унікальних достовірних козацько-селянських речей, конкретно датованих днем трагічної загибелі козацько-селянського табору – 10 липня 1651 р. Ці артефакти стали еталоном для датування аналогів не тільки в Україні, а й за кордоном.

Результати розкопок дозволили реалістично відтворити вигляд українського козака і селянина періоду Національно-визвольної війни, а також відкрити невідомі досі сторінки з козацького і селянського побуту. Вагому частку знахідок біля козацької переправи становили вироби зі шкіри – чоботи і пояси, а також елемен-

ти вбрання – металеві гаплики з отворами для кріплення до одягу, срібні, мідні та латунні гудзики кулястої та яйцеподібної форми, більшість з яких орнаментована рельєфним рослинним або геометричним мотивами. У контексті проблеми, що розглядається у III розділі монографії, її авторкою аргументовано визначається типологія та призначення означених пам'яток.

Прискіпливий аналіз джерел і ретельне опрацювання наукової літератури дозволили А. Українець відтворити деталі та умови функціонування одягу Рівненщини у XVI–XVII ст. На їхній основі вона робить узагальнюючий висновок щодо впливу політичних, військових, економічних, соціальних, культурних факторів на ринок тканин, біжутерії і прикрас, на їхнє місцеве виробництво та безпосереднє виготовлення одягу для населення краю з урахуванням його станових відмінностей, естетичних уподобань (моди), практичності тощо.

Визначенню особливостей одягу населення Рівненщини у добу пізнього Бароко, класицизму і романтизму присвячений четвертий розділ монографії – «Одяг XVIII–першої половини XIX ст.». Вони, особливості, визначаються у монографії документальними і наративними джерелами, науковими і науково-популярними студіями, колекціями професійної атрибуції мануфактур і цехів, тканин, одягу, біжутерії і прикрас з музеїв краю, України і зарубіжжя, пам'ятками образотворчого мистецтва.

У даному розділі книги зазначається, що на відміну від попереднього періоду на Рівненщині домінуючим стає не цехове, а мануфактурне (промислове) виробництво тканин: полотняне, суконне, шовкове і золототкане; паралельно розвивається килимарство.

Цікавим є висновок авторки, що суконна промисловість Волинської губернії у середині XIX ст. виробляла 60% продукції Російської імперії. Тільки у Рівному, яке на той час було лише повітовим містом, діяло вісім мануфактур, на яких працювали 378 робітників. Серед мануфактур краю виділялася Корецька, яка належала князю Й. Чарторийському і виробляла конкурентні у Європі шовкові тканини, килими, пояси тощо.

В означений період вбрання дворянського і міщанського стану суттєво не відрізнялося від інших регіонів імперії, проте сільське населення краю, особливо на Поліссі, створило свій власний, відмінний від інших регіонів країни, неповторний одяг з притаманними лише йому атрибутами та елементами. З цього приводу необхідно зауважити, що висновки дослідниці підтверджуються не тільки її професійним

хистом щодо визначення історичних, етнографічних, культурологічних та конструктивних особливостей вбрання, а й значною кількістю залучених нею аналогій та праць сучасників, серед яких виділяються імена дослідників Волині XIX – початку XX ст. О. Фотинського, Ю. Крашевського, І. Морачевича, Ф. Штейнгеля та інших.

На основі співставлення поданої у різних джерелах інформації авторка зробила наступний висновок щодо функціонування різноманітних за кроєм, способом використання, підбором тканин та їхньою якістю форм українського традиційного народного вбрання на Рівненщині у XVIII – першій половині XIX ст.: – основний компонент жіночого і чоловічого вбрання – сорочка. Жіночі сорочки були довгими, з відкладними комірами, оздобленими вишивкою у червоних, синіх, та білих барвах. На сорочки жінки одягали як зшиті спідниці з домотканих та мануфактурних тканин, так і незшиті форми поясного вбрання: плахти, запаски, фартухи. Чоловіки носили сорочки на випуск, перерізаючи їх поясами, виготовленими переважно зі шкіри, на які підвішували шкіряну сумку «калиту». Характерне поясне вбрання чоловіків – полотняні та сукняні штани; – жіночими головними уборами були намітки, виготовлені з прозорого полотна (серпанку), хустки із тканим або вишитим візерунком, чепці, що одягалися на намітку. Головні чоловічі убори – сукняні та смушкові шапки, а влітку – солом'яні капелюші; – верхнім одягом жінок і чоловіків слугували свити (семряги) та кожухи; – характерне взуття жінок і чоловіків – постоли і чоботи; – жіноче святкове верхнє вбрання виготовлялося з тканин мануфактурного виробництва – це були катанки, бекеші, кафтани; – серед жіночих прикрас виокремлюється коралове намисто, образки, монети, хрестики, золоті «медальки» (дукачі).

У п'ятому розділі дослідження – «Одяг кінця XIX–початку XX ст.» розглядається проблема, пов'язана з трансформацією культури вбрання населення Волинсько-Поліського регіону України від завершення класицизму і романтизму до епохи розвинутого реалізму і початкового етапу модернізму.

Основними джерелами щодо всебічного розкриття означеної проблеми у книзі виступають колекції одягу з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею, інших музеїв області, музеїв України та зразки народного одягу з Волині і Волинського Полісся, що зберігаються у фондах Російського етнографічного музею у Санкт-Петербурзі (експедиції вчених-етног-

рафів М. Коробки – 1904 р., І. Абрамова – 1906 р., Ф. Вовка – 1907 р., О. Сержпутовського – 1907 р., С. Сахарова – 1910 р.).

Не залишилися поза увагою А. Українець звіти Ф. Штейнгеля про колекції музею в с. Городок, упорядниками яких були відомі українські вчені М. Біляшівський і В. Доманицький (документи зберігаються у фондах Інституту рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України).

Аналізуючи інформаційну складову проблеми, авторка монографії робить науково обгрунтований висновок, щодо формування комплексів вбрання Рівненщини у др. пол. XIX – поч. XX ст.: це був час, коли під впливом промислової революції у Російській імперії стрімко змінювалося життя її населення, зокрема в українських землях. Розвивалася торгівля, здійснювався активний товарообмін між регіонами. Стали більш доступними тканини фабричного виробництва. З ними у сільське середовище поступово приходять нові види вбрання, на які суттєво впливають міські традиції і мода.

У цьому контексті А. Українець наводить слова І. Савчинкова: «Коли існувало кріпосне право, тоді в історії селянського одягу не існувало ніякого прогресу, не було ніякої моди, але реформи 1860-х років створили нову моду в селянському вбранні, і в історії селянського одягу настав прогрес, який з кожним роком швидко розвивається» [3, с.115].

Авторка вважає, що поступально цей процес відбувався у південних районах Рівненщини, наближених до центрів промислового виробництва. У комплексі традиційного одягу відбувалися трансформації у його функціональному призначенні, крої, та кольоровій гамі. Разом з тим, не зважаючи на модні течії, деякий час традиційні складові вбрання, особливо на Поліссі, відігравали важливу роль. До них у першу чергу належали сорочки.

Незвичним і оригінальним уявляється висновок А. Українець про те, що серед різночасових нашарувань у традиційному одязі волинян і поліщуків означено періоду виділяється й архаїчний пласт, який коріннями заглиблюється до первинного джерела та знаходить вираження у простому крої сорочок, існуванні незшитих форм поясного вбрання, способах укладання волосся заміжніми жінками, багатстві декору, єдиній системі розташування орнаменту, ідентичності семантики найдавніших орнаментальних мотивів, що виявляють і характеризують світоглядні уявлення і прадавні вірування східних слов'ян, а декорування одягу вписувалося у загальну систему оздоблення житла.

Наводимо рядки з монографії: «Смугасті вишиті та ткані візерунки на одязі впліталися в інтер'єр селянського житла і перегукувалися зі смугами на рушниках і настільниках, керамічних виробках, ніби зливаючись з ними в один акорд злагоджених звуків. Таким чином творилася затишна, неповторно, творча атмосфера селянської оселі» [3, с.171].

У шостому, останньому, розділі монографії – «Одяг 1920–1940-х років» розглядається процес трансформації народного вбрання сільського населення Рівненщини у зв'язку з активним проникненням у побут фабричних тканин з їхньою кольоровою гамою, яка суттєво вплинула на характер оздоблення одягу. У цей час, завдяки жвавій торгівлі на місцеві ринки потрапляло багато імпортованих товарів, які були доступними і для сільського населення.

А. Українець вважає, що у першу чергу ці зміни торкнулися сорочок. Читки геометричні вишиті композиції на них поступаються місцем рослинним, які поєднуються із зооморфними та орнаментальними зображеннями й «дають простір безмежній фантазії поліських та волинських вишивальниць». Відповідно до характеру вишивки змінюється її техніка: традиційна українська «заволока» майже повністю поступається місцем хрестикі і гладі.

На думку авторки монографії були внесені і корективи у традиційний крій натільного вбрання. Під впливом міської моди з'являються сорочки на кокетці, завдяки чому зникають коміри; відповідно змінюється і оздоблення, яке позбавляється традиційної техніки, віддаючи перевагу фантазії та особистій майстерності вишивальниці. Одночасно з конструктивними змінами сорочки використовується новий вид декору, запозичений з міських кравецьких майстерень – застрочені складки на пазухах. Здебільшого такі сорочки виготовляли з перкалю на швейній машинці. Щодо поясного жіночого вбрання, то повсюди використовують спідниці з краму, а замість зав'язок вже використовують гапlickи або гудзики фабричного виробництва.

Чоловіки носили полотняні штани лише в будень; у святкові дні одягали штани з тканини фабричного виробництва, пошиті «на галіфе».

А. Українець зауважує, що значні зміни відбулися й у верхньому одязі. На півдні Рівненщини традиційні домоткані форми вбрання майже зникають із ужитку, на півночі їх використовують переважно люди похилого віку. Під впливом міської моди з'являються короткі суконні «піджаки» та пальта з фабричних тканин; кожухи стають значно коротшими.

Щодо функціонування головних уборів авторка робить висновок, що в цей час майже зникають із побуту чоловічі шапки з домотканого або валяного сукна, їх витіснили придбані у крамницях, з козирками. Поступово нівелюється різниця в пов'язуванні хусток заміжніми жінками та дівчатами. Хустки і пояси фабричного виробництва різного гатунку та розміру можна було придбати на ярмарках або у крамницях, потреба у домотканих виробках фактично зникає. Поступово виходить з ужитку намітки; їх використовують лише у якості подарунків, а пізніше – у народних обрядових і святкових дійствах.

Стосовно взуття на сторінках монографії читаємо наступне «...як і раніше, важливе місце на території Рівненського Полісся відводиться постолом, хоча молоді дівчата та парубки намагалися придбати шкіряне – чоботи чи черевики, у містечках – туфлі. [...] Зустрічаємо в цей час і «дрепи» («трепи») – шкіряне саморобне взуття на дерев'яній подошві у вигляді черевиків, туфель чи галош...» [3, с. 193].

Жіночі прикраси відзначаються значним розмаїттям. Велика увага приділяється намисту («моністо»), дукачам, «молитовкам», сережкам («завушниці») та персням («бручки»). Особливо багато прикрас вдягали на святкове вбрання.

Підсумком до розділу можна вважати наступне визначення авторки: «Загалом в одязі 1920–1930-х років відбулися значні трансформації, пов'язані з розвитком промисловості у Польщі, до складу якої входила Рівненщина. Під впливом, міської, західноєвропейської моди зазнали суттєвих змін традиційні компоненти народного вбрання, особливо стосовно крою та оздоблення. Зростання міст, швидке проникнення в селянській побут фабричних тканин, копіювання модних зразків згубно позначилися на народному мистецтві, призвели до порушення гармонійної цілісності народного одягу, а подекуди – до повної втрати і забуття місцевих традицій його конструювання та оздоблення, хоча стилістично частини одягу ще деякий час співіснували з традиційними» [3, с. 194].

На нашу думку, дослідження А. Українець щодо виникнення та етапів розвитку традиційного народного вбрання в одному з регіонів України є у сьогоденні однією з провідних тем вітчизняної етнографії та культурології. Завдяки проведеним дослідницею широкомасштабних наукових студій було накопичено велику кількість матеріалів, які різнобічно характеризують одяг українського населення Рівненщини в означений період. Сформована у монографії

джерельна база дає змогу вивчати етнокультурні процеси, що відбувалися на Волині від доби пізнього палеоліту до середини ХХ ст.

Не уникаючи відповідей на складні проблеми щодо становлення і розвитку традиційного одягу Рівненщини, авторка монографії дає свої наукові і виважені пропозиції з точки зору наукової парадигми. Спираючись на вище означене, можна констатувати, що науковий рівень і актуальність монографії А. Українець не викликають жодного сумніву; вона заслуговує на те, щоб з нею ознайомились не тільки археологи, історики, етнографи, етнологи, культурологи, краєзнавці, а й наукова громадськість і фахове

середовище. Нині книга є найбільш повною, виваженою і всебічно обґрунтованою репрезентативною комплексного аналізу археологічних, історичних, етнографічних і культурологічних джерел щодо розвитку традиційного одягу населення Волинсько-Поліського регіону України.

Розглядаючи рецензовану нами розвідку, як перший досвід концептуального дослідження феномену традиційного одягу одного з регіонів України в історико-культурному контексті, насамкінець висловлюємо щирі слова вдячності Аллі Українець за підготовку такого цікавого фундаментального наукового видання і з нетерпінням чекаємо другу частину монографії.

Джерела та література

1. Антонович В. Б. [Рец. на:] П. А. Буцинський. О Богдане Хмельницком. Харьков, 1882 год. / В. Б. Антонович // Киевская старина. Год второй. Том V. Январь-Апрель 1883 г. — Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. — 974 с.
2. Коротун І. М. Географія Рівненської області / І. М. Коротун, А. К. Коротун. — Рівне : РІПКП, 1996. — 274 с.: іл.
3. Українець А. М. Традиційний одяг Рівненщини. У двох кн. Кн. 1 / А. М. Українець. — Рівне : Видавець М. Дятлик, 2019. — 208 с.: іл.
4. Українець Алла Миколаївна: етнограф, краєзнавець, музейний фахівець: наук.-допом. біобібліогр. покажч.: до 60-річного ювілею від дня народж. / Рівнен. обл. універсал. наук. б-ка ; уклад.: Н. М. Кожан. — Рівне : Видавець О. Зень, 2017. — 168 с.

III.

Документальні джерела

Наталія БІЛОУС,

м. Київ

Тестаменти рівненських міщан кінця XVII століття

У Львівській національній науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника (далі – ЛННБ), відділі рукописів у колекції Радзівінських зберігається давня міська книга м. Рівне (фонд 91, спр. 44. Книга міської ради м. Рівне, том 2, 1691-1699, 478 аркушів). Ще одна відома за описом книга, тобто том 1 за 1628-1629 роки, на жаль, виявилася втраченою кілька років тому і досі не віднайдена. З огляду на ці обставини, збережена міська книга – єдина вціліла книга з актової спадщини міста¹. Рівне у цей період пережило чимало природних і політичних катаклізмів: у 1667 р. від чуми загинуло майже 2/3 населення міста, у 1680 р. його спустошили козаки, в 1691 р. багато будівель знищила масштабна пожежа. У другій половині XVII ст. Рівне перебувало у власності спадкоємців родини Замойських: у 1642 р. дочка Томаша Замойського і Катерини Острозької Іоанна Барбара вийшла заміж за Олександра Конецпольського, великого коронного хорунжого і сандомирського воєводу, після смерті якого у 1659 р. ця маєтність дісталася їхньому синові Станіславові. У 1682 р. останній помер, не залишивши нащадків, відписав цю маєтність родичу – Янові-Олександрові (1635-1719), синові белзького воєводи Криштофа Конецпольського².

Міський уряд у Рівному керувався нормами магдебурзького права, наданого місту наприкінці XV ст. У 1690-х роках його очолював війт Олександр Корчинський. Щороку відбувалися вибори міських урядників, імена яких зафіксовані на сторінках згаданої міської книги. Хронологічний порядок вписаних до неї актів порушень, можливо, з вини інтролігаторів, які його не дотримувалися і хаотично їх розмістили, зшиваючи цю книгу.

Крім того, більшість актів не мають точного датування з вини канцеляристів, які при оформленні не вписували з якихось причин перед заголовком точну дату, а робили це спорадично. У багатьох актах відсутні початкові і прикінцеві клаузули. Почерк переписувачів – не завжди чіткий і місцями нерозбірливий. При перекладі на польську мову допускалося чимало помилок різного характеру. Можна припустити, що більшість цих документів – чернетки, з якими працювали канцеляристи наприкінці XVII ст., а чистові варіанти й оригінали очевидно були втрачені. На користь цієї гіпотези свідчить також доволі значний хронологічний відрізок часу – 8 років (1691-1699), що не було характерно для тогочасної канцелярської практики. За цей період мала би накопичитися доволі значна документація, яку могли оформити мінімум у 2-3 таких конволюти. До книги підшиті також виписи з міських книг, не засвідчені підписами міських урядників і міською печаткою, які починаються характерним заголовком: «Wypis z xiąg Maideburskich miasta Rownego», на звороті цих актів вписували інші наступні акти. Книга частково пошкоджена – збереглися тільки невеликі фрагменти перших двох аркушів, хоча загалом її стан задовільний. Мова усіх актів – польська, що було характерно для тогочасної практики міських канцелярій Правобережної України.

До вцілілої рівненської міської книги вписано 26 testamentів городян (з розрахунку по 3,25 на кожен з восьми років) – розпорядження щодо душі і поховання тіла, розподілу майна між спадкоємцями, сплати боргів та ін. Загалом, незважаючи на поширену практику тестування у XVII ст. ці документи не стали масовою актовою продукцією у волинських містах, у т.ч. і в Рівному, не виділилися в окрему серію книг *Libri testamentorum*, як це відбувалося у коронних містах, а записувалися у поточні і записові міські книги³ (у даному випадку – радецькі).

¹ Про втрати міських архівів і теперішній стан збереження міських книг Волині XVI–XVI ст. див.: Natalia Bilous. Testamenty mieszkańców miast Wołynia od końca XVI – do początku XVIII wieku. Katalog. Warszawa: wydawnictwo SEMPER, 2017. S. 8-11.

² Równe // Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1888 T. IX. S. 821.

³ На арк. 60 вміщено вгорі запис «Xięgi spraw potocznych y zapisowych. Roku Pańskiego 1692, msca Marca dnia 13».

Варто додати, що далеко не всі городяни укладали заповіти і не завжди подавали їх для вписання до урядових книг, що пояснює таку малу кількість цих актів.

Найважливішою причиною укладення акту останньої волі в більшості випадків був поділ майна поміж спадкоємцями, що мало в майбутньому запобігти конфліктам і суперечкам у родині. Серед інших причин та приводів можна назвати такі: 1) турбота по забезпеченню шлюбного партнера в ситуації, коли тестатор або тестаторка були бездітними, 2) піклування про добробут і майбутнє дітей та онуків; 3) розрахування з боргами; 4) визначення спадкоємців серед дальніх родичів, 5) благодійні та релігійні (побожні) цілі. Коротко кажучи, тестатори у переддень смерті прагнули впорядкувати всі справи, пов'язані з дотепершнім життям.

У волинських містах тестаменти укладали здебільшого в будинках помираючих. Тоді запрошували 3-4 міських урядників, делегованих війтом або лентвійтом, представника канцелярії (міського писаря або його заступника) для вислуховування диспозиції особи й оформлення акту останньої волі. Натомість у Рівному в більшості випадків обмежувалися двома урядниками – лавником і писарем. Більшу кількість урядників і свідків запрошували очевидно заможніші міщани. Так, млинар Данило Терпитеня запросив до дому презбітера церкви Успіння Богородиці Яна Станкевича, бурмистра Охрима Доманського, лавника Федора Дедука та міського писаря Лукаша Радкевича (тестамент від 22 X 1697)⁴.

Існувала практика, коли на прохання заповідача або членів його родини збирався вдома т.зв. *гайний необхідний суд* (лат. *Iudicia necessaria bannita*), який вирішував питання успадкування майна й оформлення заповітів. У таких випадках у будинку помираючого збирався міський уряд числом 7-8 осіб і тоді цей акт вписували у міські книги того самого дня. Але у рівненській книзі таких випадків не зафіксовано.

Зазвичай писарі ретельно нотували дати складання акту останньої волі, але не завжди фіксували дати запису тих документів до урядових книг. У деяких випадках відома тільки дата запису до книг, але невідома дата укладення акту. Однак, як показує тогочасна практика, нормою був короткий термін між двома правовими актами: від двох днів до кількох місяців, рідше – більше року. В

чотирьох рівненських тестаменах відсутні точні дати оформлення і вписування цих актів.

Поширеною була практика, коли помираючі особи диктували свою останню волю вдома у присутності свідків – міських урядників, які надавали документів відповідної форми, та сусідів, родичів або приятелів. При цьому важливими для міщан були розпорядження щодо майна – спадку, котрий вони залишали після себе. Вступні та прикінцеві клаузули вносилися до акту урядником, який оформляв акт згідно з існуючими правилами і нормами. У разі задовільного фізичного здоров'я тестатори могли усно визнавати свою останню волю в ратуші, керуючись при цьому міркуваннями безпеки, оскільки в цьому разі ці розпорядження завжди вписувалися до книг. Там же можна було залишити на зберігання у закритих скринях оригінали тестаментів⁵. Тоді їх оформляли війтівський або міський писар у присутності членів лави і ради. Актикація відбувалась, як правило, після смерті заповідача, оскільки саме тоді цей документ набирав силу, але у виняткових ситуаціях його могли вписати і раніше.

Для зізнання на уряді (тобто запису в книги) тестамент приносив один зі свідків, який був присутній під час його впорядкування, або члени родини померлого, зацікавлені в успадкуванні майна, чи опікун родини, про що зазначалося у заголовку документу. Але така практика не була регулярною у рівненській міській канцелярії, тому імена цих осіб у більшості випадків залишаються невідомими. Тільки двоє спадкоємців залишили про себе таку інформацію: Тетяна Гуринова, дружина небіжчика-шевця Юрка Чотирибока, та Станіслав Крижановський – приятель тестатора – трубача Яна Матушевського.

Випадки скасування тестаментів траплялися зазвичай тоді, коли хвороба, що спонукала особу до приготування цього акту, виявлялася несмертельною. Одужавши, заповідач міг скасувати свою останню волю. Так вчинила, наприклад, рівненська міщанка Марина Храсицька, яка уклала свій заповіт 29 січня 1691 р., а вже 2 лютого того ж року його скасувала і підготувала новий⁶.

Зберігся оригінал тестаменту міщанки Феськи Кондрихи, який був вклесний до цієї

⁴ ЛННБ. Ф. 91, спр. 44, арк. 205.

⁵ Zielecka W. Prawo i praktyka testowania w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i XVII wieku // Czasopismo Prawno-Historyczne. T. LXI. 2009. Zeszyt 1. S. 72.

⁶ ЛННБ. Ф. 91, спр. 44, арк. 19-19 зв., 44.

книги⁷. Акт оформлений писарем Данилом Яцуркевичем без точної дати, відомі тільки місяць і рік – січень 1694 р. Вражає кількість помилок у пономовному тексті і порівняно погана каліграфія письма. Напевно писар мав місцеве походження і здобував освіту в місцевій (парафіяльній?) школі. Вживання ним численних українізмів у польському тексті, а точніше транскрибування українських слів польськими літерами, свідчить про погане знання польської мови, яку він спеціально не вивчав. Такого типу помилки присутні тільки у цьому тестаменті. Характер письма (нечіткі написані навскіс літери, порушення композиції письма) може вказувати на те, що сам писар був похилого віку і під час письма його рука тремтіла.

Загалом у рівненській міській книзі кінця XVII ст. зафіксовано відомості про чотирьох писарів: Федора Шираєвича (Fedor Szyrajewicz 1690), Лукаша Радкевича або Редкевича (Łukasz Radkiewicz 1691-1693, 1697-1699), Данила Яцуркевича (Daniel Jacurkiewicz, 1694), Яна Топоровського (Jan Toporowski 1694-1696). Акти останньої волі вони укладали за певним шаблоном, відомим за збірником міського права Бартоломея Гроїцького «Титули магдебурзького права...»⁸. У всіх тогочасних канцеляріях – гродських, земських і міських користувалися подібними шаблонами при написанні тестаментів. Щоправда, їхня форма часто залежала від уподобань судового писаря. Якщо один і той самий урядник вписував до книг кілька тестаментів протягом короткого часу, формули записів виглядали подібними⁹. Це можна простежити і на прикладі тестаментів рівненських городян.

Формуляр волинських тестаментів містить усі основні клаузули: *інвокація*, *інтитуляція*, *аренга*, *диспозиція*, *короборація*, *санкція*, *дата*, *субскрипція*. Тож щодо структури вони майже не відрізняються від усталеного в інших містах Речі Посполитої формуляру за винятками вступних формул, коли опускалися інвокація і аренга, іноді – прикінцевих. Деякі тестаменти обмежуються тільки диспозиціями щодо майна, або мають усі складові формуляру, але скорочені.

Після вступної преамбули записували *інвокацію* (звернення до Бога і вищих сил), переважно такого змісту: «W imie Ojca i Syna, i Duchu Świętego. Amen». У тестаменті пахолка Андрія Міхнені записано відмінне формулювання: «In nomine Patris et Filiis et Spiritus Sancti. Amen»¹⁰. У кількох текстах ця клаузула взагалі відсутня.

В *intitulatio* подавалося ім'я тестатора, його соціальний статус. З 26 рівненських тестаментів двоє були пахолками піхоти, один трубач, два ремісники (крavecь і швець), один млинар, але значну частину становили особи, які жили з обробітку землі, садівництва, огородництва, що в цілому було розповсюдженим і звичним явищем для жителів більшості тодішніх містечок Речі Посполитої, які мали аграрний або напіваграрний характер економіки.

Більшість тестаментів починає формула, що стверджує осудність заповідача. Задовільний психічний стан особи був однією з необхідних умов правової чинності тестаменту. Через те, що більшість передсмертних записів оформлялася на схилі віку, в документах натрапляємо на послідовні згадки з переконаннями задовільного психічного здоров'я, що однак супроводжувалося «хворобою тіла». Так, міщанин Петро Фігурин у своєму тестаменті стверджував: «Ja, Petro Figuryn zięć, będąc chorobą niepomału od Pana Boga wszechmogącego nawiedziony, w której to chorobie mojej porozumiawszy samego siebie, iż jestem bliższy śmierci, aniżeli życia na tym świecie, jednakże przy dobrej pamięci i zupełnym rozumie moim»¹¹. У тестаменті Марини Храсицької присутнє таке формулювання: «iż iestem bliższa śmierci aniżeli życia mego na tym padole zostającym, jednakże przy dobrzej pamięci i zupełnym rozumie moim»¹².

Наступна клаузула – *arenга* – обґрунтування необхідності написання тестаменту. Приводом до цього була крихкість людського життя і загальна невідворотність смерті. Дослідники відзначають відсутність у міщанських тестаментях розбудованої релігійної частини, без якої не оформлялися шляхетські тестаменти тієї доби. Виняток становлять тестаменти міщан-католиків, духовних осіб і шляхти, де ця частина більш розбудована. Роздуми з приводу крихкості людського життя і невідворотності смерті загалом відсутні в тестаментях рівненських міщан, лише в одному з них

⁷ Там само, арк. 156-156 зв.

⁸ Groicki B. Tytuły prawa majdeburskiego do Porządku i do Artykułów, pierwiej po polsku wydanych, w sprawach tego czasu nawięcej kłopotanych z tegoż prawa majdeburskiego przydane. Wyd. K. Koranyj. Warszawa 1954. S. 190-191.

⁹ Zielecka W. Prawo i praktyka testowania... S. 80, 98.

¹⁰ ЛННБ. Ф. 91, спр. 44, арк. 225.

¹¹ Там само, арк. 29.

¹² Там само, арк. 19.

згадується про мізерність світу¹³. Після цього записувалася *промульгація* (оголошення про останню волю і доведення її до відома): «Rozporządzam ubożstwo swoje i wiadomo czynię tym testamentem według ostatniej woli mojej».

Власне розпорядження тестатора розпочинала *диспозиція, що стосувалася душі і поховання тіла*. Душу, яка покидала тіло після смерті, «передавали в руки Богу», а «грішне тіло» – землі, яке мало бути поховане згідно з християнським звичаєм. У більшості testamentів православних рівненських міщан записано стандартну формулу: «Naprzód ducha mego polecam w ręce Panu Bogu najwyszemu w Trójcy Świętej jedynemu, a ciało moje grzeszne ma być przystojne pochowane według zwyczaju chrześcijańskiego». Інакше формулювання записане у testamentі католика трубача Яна Матушевича (25 I 1694), який помираючи від завданого йому поранення¹⁴, просив поховати його «грішне тіло» у рівненському костелі і вибачався за неможливість виконувати далі свої послуги: «Duszę moję naprzód Panu Bogu w Trójcy Świętej jedynemu Naj[ś]więtszej matki w opiekę. Ciało moje grzeszne jako ziemie ziemi w kościele rowieńskim, oddawszy jaśniewielmożne państwo i dobrodziejstwo w niedosyć uczynieniu należytych usług moich przepraszam, i za uznane i wyświadczone łaski pańskie uniżenie dziękuje»¹⁵. Не маючи у розпорядженні готівкових коштів, він заповів 170 злотих, які йому завинили радзивилівські євреї, на образ Пресвятої Діви Марії у цьому ж костелі, також просив продати свого тисавого коня і на ці кошти відправити заупокійні служби, а другого коня дарував рівненському пробошові з тим, щоб той належним чином поховав його тіло¹⁶.

Рівняни, обираючи місця спочинку для своїх «грішних тіл», віддавали перевагу цвинтарям місцевих храмів, керуючись при цьому своєю належністю до Церкви східного чи західного обрядів. Загалом у їх testamentах рідко згадується про місце поховання і кошти, виділені на побожні цілі. Тестатори зазначають

лише, що у всьому покладаються на своїх рідних або дітей і просять пристойно поховати тіло згідно з християнським звичаєм. Так, Параска Шуляковна зазначила: «...aby ciało moje grzeszne według przystojności wiary chrześcijańskiej było pochowane przez zięcia mego Jakima i dziwera Janka Kureczkę» (6 III 1694)¹⁷. Марина Андрушкевичова просила свого сина Івана, аби він пристойно поховав її тіло (2 III 1696)¹⁸. Млинар Данило Терпитеня просив поховати його тіло без відправи церемоній, але пристойно і за християнським звичаєм, з відправленням заупокійних служб (15 III 1698)¹⁹.

Забезпечення «доброї смерті» вимагало грошей, і далеко не всі городяни мали відповідні можливості. Аналізуючи суми пожертв на побожні цілі волинських тестаторів, варто зауважити, що найчастіше це були невеликі грошові суми (напр. 5-10 зол.), або борги, які мали виплатити спадкоємці за відписане їм майно. Дослідниками помічено, що міська еліта, як правило, заповідала готівку, тоді як пересічні міщани гроші на поховання вишукували в різний спосіб, наприклад, розпродаючи рухоме і нерухоме майно, або навіть доходи з майбутнього врожаю. Поширеною «монетою» було «живе» майно – домашня худоба і птиця, у ремісників – запаси сировини. Деякі міщани заповідали нерухомість: Трохим Затула відписав рівненській церкві Успіння Богородиці морг поля в Білій Криниці²⁰.

Друга частина диспозиції – прагматичніша і важливіша для мешканців міст – стосувалася майнових справ. Майже в усіх текстах рівнян згадано про житлові будинки, але майже відсутні згадки про господарські споруди (хліви, клуні, пекарні, броварні, солодовні і т.п.). Більшість тестаторів були власниками фільварків, що знаходилися поблизу міста, а також сіножатей, полів, садів, городів тощо. Так, Феська Кондриха заповіла своїм чотирьом дітям фільварок, морг поля, четвертину поля, засіяну днину поля, незасіяний ґрунт, а також 10 овець і 2 борова.

З типових рухомих речей найбільше у волинських testamentах згадуються частини гардеробу й тканини. З testamentів довідуємося про назви окремих частин одягу, його колір, матерію, з якої він був пошитий. Але не завжди міщани згадували про нього, що може свідчити

¹³ Там само, арк. 156.

¹⁴ Трубоч загинув у будинку місцевого єврея, де розпивав спиртні напої зі своїм приятелем Станіславом Крижановським. Після взаємних словесних образ між ними розпочалася бійка, що закінчилася смертельним пораненням: Крижановський вдарив Матушевича обухом по голові. Обставини інциденту розповів 9 квітня 1694 р. господар будинку Юдко Мошкович на допиті в міському уряді. Див.: Там само, арк. 158.

¹⁵ Там само, арк. 155.

¹⁶ Там само, арк. 155-155 зв.

¹⁷ Там само, арк. 149 зв.

¹⁸ Там само, арк. 175 зв.

¹⁹ Там само, арк. 220-220 зв.

²⁰ Там само, арк. 244.

про другорядність цих речей для волинян, особливо у досліджуваний період. З 26 рівненських тестаментів тільки в чотирьох є інформація про одяг. Трубоч Ян Матушевський, зокрема, заповідає чорний кунтуш, старий атласовий жупан, вільчуру, тузинковий кунтуш, баранячу шапку, уживані чоботи, шовковий пас, а також килимок. А своє знаряддя праці – трубу – просив повісити над його тілом у костелі, де мав бути похований. Своему помічникові (хлопцю) за послуги він записав жупан блакитного кольору, підшиту кунціями зелену шапку, пару хустин, старі чоботи. Овдотя, дружина Гаврила Павловича, згадує про те, що витратила 20 злотих на серм'ягу для сина Андрія і 1 злотий на чорні чоботи, а своїй дочці Марушці заповіла 12 наміток (які зберігала окремо в скрині) та дві подушки. Пахолук піхоти Андрій Міхненя відписав усю нерухомість синові, а дружині – мацу жита, кожух і білий копеняк, а в разі його смерті їй же мала дістатися ділянка поля (помірок під містом) з пшеницею.

Прикметною рисою рівненських тестаментів є відсутність згадок про клейноди (коштовні речі) – золоті персні, сигнети, срібні гудзики і посуд, коштовні пояси і жіночі прикраси. Звісно, такі речі траплялися переважно в заповітах заможних міщан, з чого можна зробити висновок, що збережені тексти належали пересічним городянам Рівна та заможним міщанам, для яких основною цінністю була нерухомість у місті і земля поза його межами. Єдина згадка про прикраси зафіксована у тестаменті Ганни Храсицької, яка заповіла своїй дочці Гапці одне «намисто добре», а інше «просте».

Загалом про рухомі речі інформації менше, ніж про нерухомість. Як видно з тестаментів, вони займали другорядне місце й переходили в спадок разом з нерухомістю. Рівняни часто заповідали домашню худобу (вівці та ягнята, воли, свині, корови), іноді зазначали її масть і колір (кінь тисавий, кінь гнідий, бахмат тисавий, віл перистий, віл рижий, віл старий сивий, віл рябий), а також кількість. Найбільше заповідали овець.

Невід'ємною складовою майнових розрахунків міщан були різні боргові зобов'язання, квити, переліки заставлених речей. Акти про їх повернення вписувалися до міських книг і в тексти заповітів. Рідко хто з тестаторів не писав про борги чи боржників, бо, як відомо, вони могли «переобтяжувати душу» людини, яка покидає світ. Іноді саме через це спалахували конфлікти в родині, адже усі

клопоти з їх сплатою падали на плечі спадкоємців. Деякі рівненські міщани позичали гроші у місцевих євреїв, або залишалися їм винні за спиртні напої, куплені в шинках, що фіксується у тестаментях та інших атах зі згаданої міської книги. Так, Арей Яцкевич залишився винен місцевим євреям за спиртні напої різні суми грошей, які мала виплатити після його смерті дочка-спадкоємиця, зазначивши наприкінці, що ці напої призначались «на поминки»: «Com za napitek winien, naprzód Mosijowi zł 4, Jewnie zł 1, Hryckowi Szumiłkowi zł 1, Maierkowi Drobnowiczowi zł 1. Maierowi Szaiewiczowi winien za kwatyrę 5 gorzałki i miodu za pultora garca. Maierowi Tymiejskiemu gr 15, a córce zostanie długu tego, com pomienił, to na pominki aby było wszystko»²¹.

Незалежно від соціального стану і статі родина становила базову цінність для усіх тестаторів, власне думки про турботу і долю нащадків, рідних та близьких були чи не основною причиною укладання заповітів. У тестаментях містяться на перший погляд звичайні словесні висловлювання, адресовані шлюбному партнеру/партнерці, зміст яких демонструють «винагороду» або «вдячність за учтиво прожиті роки». Такі висловлювання свідчать про емоційну прив'язаність і певні почуття до партнера. Наприклад, Ян Матушевський згадував про свою «кохану дружину і милих діток», а також просив вибачення у всіх, кого він міг образити: «Naprzód jasnie wziął państwa i dobrodziejstwa mego żony mojej kochanej i dziełek miłych, sług państwa i dobrodziejstwa mego i wszystkich dobrych moich przyjaciół, których proszę jeżeliby kto z nich miał jako w życiu moim urazę do mnie o przebaczenie proszę i w.m. moich darowanie»²². Грицько-Митко Красовський, піклуючись про свою родину, заповів дружині Оксюті з малими дітками усю нерухомість, а також вола перистого, тисавого коня, вівці, свині, корову і двох телиць, стіг жита²³. Василь Варкович, розподіливши майно поміж дітьми, зазначив, що старший син Семен повинен до смерті утримувати свою матір, а молодшу сестру Христю видати заміж²⁴. Андрій Ткач залишив зятеві Стефану та дочці Марині, а також онукам будинок на вул. Острозькій, халупу з ґрунтом, город з садом біля вул. Янушовської²⁵.

²¹ Там само, арк. 28-28 зв.

²² Там само, арк. 155-155 зв.

²³ Там само, арк. 116 зв.

²⁴ Там само, арк. 132 зв.

²⁵ Там само, арк. 241.

Майно рівненської міщанки Ганни Павлової Городецької після її смерті розподілили поміж собою чоловік і діти, про що оформили декрет міські урядники і вписали його до міської книги одразу після заповіту 6 травня 1691 р.²⁶ Васько Пушкар заповів усю нерухомість дітям: старшому синові Онопрію город з хлівом, другий город навпіл синам Васькові і Грицькові²⁷. Пахолок піхоти Онисько Мискевич свою нерухомість поділив поміж синами Федором і Тишком: четвертину поля, днину поля, морг поля, ділянку землі (пляц), на якому стояв їхній будинок, город під гаєм²⁸. Арей Яцкевич відписав старшій сестрі Гапці днину поля, другій сестрі також Гапці, заміжній за Ничипором Чижкевичем, іншу днину поля. Ще одну днину поля дарував презбітерові церкви Успіння Богородиці Янові Курашевському, який мав відправити за його душу поминальні служби. Своїй рідній матері він заповів фільварок з ґрунтом і будинком²⁹.

Факт зради дружини, а разом з нею і дітей, зафіксований у тестаменті шевця Юрка Чотирибока (3 IV 1697). Міщанин болісно переживав зраду близьких йому людей – дружини і дітей, які кинули його вдома кілька років тому під час тяжкої хвороби і переїхали до іншого місця проживання. При цьому він відверто наголошує на тому, що вони тим самим зрадили Бога і його самого. У той скрутний час рятувала і допомагала йому міщанка Тетяна Гуринова, яку він називає другою дружиною, і сповнений вдячності за її послуги і підтримку, заповідає їй усе своє майно, віддаючи дітей від спадщини і доручаючи їй поховати його тіло³⁰.

Усю маєтність чоловікам залишали, як правило, бездітні жінки. Для вдів та матерів на першому місці були нащадки – діти й онуки, поміж якими розподіляли спадщину. Жінки частіше за чоловіків згадували поіменно своїх нащадків і вживали лагідні слова щодо них. Катерина Гусакова заповіла своєму зятеві і дочці фільварок, ґрунт з будинком, четвертину поля³¹. Марина, дружина Сергія Андрушкевича, заповіла поле своїй онуці Марині, але після смерті тестаторки її другий чоловік домігся в міському уряді того, щоб йому дісталася половина врожай з цього поля³².

У містах Речі Посполитої міські урядники зобов'язувалися охороняти права вдів і сиріт. Право опіки над сиротами функціонувало також у приватних містах, де опікуном неповнолітніх дітей, які росли без батьків, ставав часто родич чоловічої статі. До його обов'язків належала турбота про сиріт і збереження у цілості їх майна³³. Зазвичай визначали двох опікунів, один з яких був представником міського уряду, а другий – близький родич, або приятель тестатора. Не завжди опікуни добросовісно виконували свої обов'язки, часом траплялися випадки обкрадання і розтрати майна підопічних. Справу про опіку розглядав суд у Рівному 22 березня 1694 року. Овдюшка Прадчанка позвала свого опікуна Василя Топоровського, міського писаря, з приводу спадщини по батькові Олексію, яку вона мала отримати по завершенні терміну опіки. Дівчина-сирота твердила, що її частина мала би бути більшою, аніж вона отримала – 60 зол. і 5 овець. Міський суд ухвалив вирок, згідно з яким опікун мав віддати пасербиці 70 зол. і 5 овець³⁴.

Пошуком компромісних рішень щодо розподілу спадщини керувався міський суд у Рівному. Марина Сергійова Андрушковичева своїм заповітом (2 III 1696) відписала «днину» поля онуці Марині, обділивши сина Івана³⁵. Останній, зрозуміло, залишився невдоволеним. Поховавши матір своїм коштом, він звернувся до суду, який ухвалив вирок на користь усіх спадкоємців: син і онука мали рівні права щодо цього поля, а отриманий з нього врожай вони мали поділити порівну³⁶. 10 травня того ж року в Рівному точилася суперечка між сином млинаря Іваном і поручником роти Михайла Снітинського Хомою Собоєм щодо фільварку і пасовиська. Міщанин твердив, що це його «дідовизна» згідно з тестаментом небіжчика Борисовського. На жаль, невідомо, в який спосіб поручник набув право щодо користування цією нерухомістю, ймовірно, що він теж був одним зі спадкоємців. Однак магістратський суд визнав рівні права обох сторін і закликав їх більше не чинити сварок³⁷.

Тестатори боялися смерті і відповідальності за грішне життя. І хоча в актах останньої волі

²⁶ Там само, арк. 117 зв. – 118.

²⁷ Там само, арк. 49.

²⁸ Там само, арк. 36.

²⁹ Там само, арк. 28-28 зв.

³⁰ Там само, арк. 199.

³¹ Там само, арк. 21.

³² Там само, арк. 175 зв.

³³ Groicki B. Obrona sierot i wdów. Warszawa 1958, s. 59; Surdacki Marian. Rodzina i jej problemy w Urzędowie w czasach staropolskich // Społeczeństwo staropolskie, t. III. Warszawa, 2011, s. 227-228.

³⁴ ЛННБ, Ф. 91, спр. 44, арк. 226-227.

³⁵ Там само, арк. 175 зв.

³⁶ Там само, арк. 317.

³⁷ Там само, арк. 329.

домінувала теза про очікування смерті, вони все ж сподівалися на видужання, повернення до здоров'я і продовження земного життя, про що також зазначалося у цих текстах. Страх перед несподіваною смертю був одним із мотивів, що спонукали людей ранньомодерного часу укладати тестаменти. Смерть не була підсумком і завершенням, оскільки вона лише відкривала шлях до суду й осудження. Саме «Страшний суд» займав центральне місце в цій релігійній антропології³⁸.

Наприкінці рівненських тестаментів вписували *санкцію* (*sanctio*) – погрози на адресу людей, які можуть порушити останню волю або спосіб її виконання, тестатори лякали таких порушників розправою на Страшному суді. Варто зауважити, що в тестаментях городян інших волинських міст санкція зустрічається порівняно рідко. Повсюдне її вживання у рівненських тестаментях може свідчити про часті випадки або загрози порушення посмертних приписів. Типовим був такий запис: «А хто бы się ważył ten muj testament kasować albo przesądzać, takowego każdego wzywam na Sąd Straszliwy Generalny Zbawiciela mojego, tam się z onym sprawimy»³⁹. Дещо інакше ця формула записана у тестаменті Феськи Кондрихи: «А gdyby się kto ważył testament muj kasować albo przesądzać, takowego każdego na Sond Pansky Straszliwy Generalny, tam się z nim sprawie»⁴⁰. Рівняни обов'язково додавали наприкінці тезу про те, що порушники їхньої останньої волі будуть платити штрафи (*winy*) – грошові суми на користь міського уряду (15-25 злотих) і замку (30-50 злотих). Найбільші штрафні санкції закладені в тестаментях Катерини Гусакової, Данила Жерняка і Грицька-Митка Красовського: на міський уряд – 50 злотих, а на замок – 100 злотих⁴¹. Найменші суми вказала Ганна Городецька: по 10 злотих на міський уряд і стільки ж на замок⁴².

Після згаданих вище елементів формуляру вписувалася короборація (*corroboratio*), в якій підтверджувалася воля тестатора і присутність свідків. До останніх елементів формуляру належала касаційна клаузула – застереження тестатора щодо його права внесення змін, відкликання або касації за життя. Наприкінці

актів рівненських міщан ця клаузула містить прохання тестатора про непорушність останньої волі і неможливість її касації: «Proszę i napominam aby ten testament ostatniej woli mojej nie był kasowany i valor miał na wszelakim miejscu»⁴³, «Poftornie proszę i napominam aby ni w czym nie był kasowany i do xiąg miejskich rowieńskich był przyjęty i zapisany»⁴⁴.

Кінцевий протокол складався з *datum*, або інформації про дату і місце написання документу. Після цього йшов підпис, у деяких випадках – печатка тестатора. Далі підписувалися свідки, іноді прикладаючи свої сигнети. Їх перераховували поіменно. Часто при цьому дописували: «рукою власною», польською мовою – «ręką swą», або вживали латинський відповідник «*manu propria*», часто – в скороченому варіанті – «*m. pr.*». У випадку нездатності тестатора через хворобу поставити власний підпис, запрошували когось зі свідків: «*proszony ustnie oczewisto pieczętarz N.*». Утім, у більшості випадків заповідачі були неписьменними й усього лиш ставили хрестики наприкінці акту. Після запису тексту тестаменту дописували формулу, що засвідчувала запис до міських книг. Ці останні клаузули присутні далеко не у всіх рівненських тестаментях.

У згаданих джерелах міститься також інформація щодо назв вулиць, що може зацікавити дослідників історичної топографії міста: вул. Широка у тестаменті Васька Пушкаря⁴⁵, вул. Литовська згадується у тестаменті Йовхимки Мидловської⁴⁶, вул. Гарбарська у тестаменті Павла Гусака⁴⁷, вул. Острозька і Янушовська – у тестаменті Андрія Ткача⁴⁸, вул. Омелянська – у тестаменті Трохима Затули⁴⁹.

Отже, вписані до міської книги 1691-1699 років тестаменти городян – носії цінної інформації для дослідження багатьох аспектів функціонування міського суспільства Рівного кінця XVII ст. Нижче публікуємо мовою оригіналів 20 актів останньої волі.

Документи

1. Тестамент міщанина Петра Фігурина. Рівне, [1 січня?] 1691 р.

³⁸ Гуревич А.Я. «Большая» и «малая» эсхатология // Культура и общество средневековой Европы глазами современников. Москва, 1989. С. 94-110.

³⁹ ЛННБ, ф. 91, спр. 44, арк. 49.

⁴⁰ Там само, арк. 156 зв.

⁴¹ Там само, арк. 21, 116 зв., 149 зв.

⁴² Там само, арк. 117 зв.

⁴³ Там само, арк. 149 зв.

⁴⁴ Там само, арк. 241.

⁴⁵ Там само, арк. 49.

⁴⁶ Там само, арк. 242.

⁴⁷ Там само, арк. 243.

⁴⁸ Там само, арк. 241.

⁴⁹ Там само, арк. 244.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 29. Укладений на прохання тестатора у присутності свідків. Облята до міської книги, без точної дати.

W imie Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Amen.

Ja, Petro Figuryn zięć, będąc chorobą niepomału od Pana Boga wszechmogącego nawiedziony, w której to chorobie mojej porozumiawszy samego siebie, iż jestem bliższy śmierci, aniżeli życia na tym świecie, jednakże przy dobrej pamięci i zupełnym rozumie moim.

Rozporządzam ubożstwo swoje i wiadomo czynie tym testamentem według ostatniej woli mojej. Naprzód Ducha mego Panu Bogu wszechmogącemu w ręce miłosierdzia jego polecam. A ciało moje grzeszne ma być pochowane według zwyczaj u chrześcij[an]skiego.

Naprzód leguje folwark testiu swemu Waškowi ze wszystkim gruntem i budynkiem, ob miedzi z jednej strony Kiry Kuzob, a z drugiej strony ogrodu Pawła Husaka, owiec dwoje temuż leguje. A żonę swoje w opiece zostawuje testiu ojcu swemu ftoemu ze wszystkim ubożstwem moim. A jeśliby żona moja naszła sobie przyjaciela dobrego, a miała by odysć z domu ojca swego, powinna ojca ukątetować s tego ubytku mego, jako z zasiwku, także i była, ktury ojciec żony mojej wiernie ze mną pracował.

I życzliwie w ostatku proszę aby ten testament był wcale zachowany i ni od kogo ni w czym nie naruszony, według ostatniej woli mojej.

A jeśliby kto kolwiek miał ten muj testament kasować, takowego każdego pozywam na Sąd Zbawiciela mego Straszliwy Generalny, a do tego i winy na zamek rowieński powinien zapłacić [zł] pięndziesiąt, do skrzynki miejskiej zł 25.

Który ten testament uczynilem za proźbą moją urzędu miejskiego rowieńskiego i ludzi uprosilem mieszczan wiary godnych do tego mego testamentu na imie Dmitra Hucewicza i Iwana, zięcia Sydora Łaczki, Jaska Jaciuty i Pawła, bratanicza jego, czego oni temu testamentu przysłuchali się dobrze.

Działo się w Równym, die Jan[uarij?] 1, roku 1691.

2. Тестамент міщанки Марини, дружини Гордія Храсицького. Рівне, 29 січня 1691 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 19-19 зв. Укладений вдома на прохання тестаторки, у присутності свідків. Облята до міської книги, з якої видана копія тестаторці за підписом міського писаря Лукаша Радкевича, того ж дня. На арк. 44 – випис з міських книг з копією

цього ж тестаменту, з дещо скороченим змістом.

W imie Ojca i Syna [i Ducha Świętego]. Amen.

Ja, Maryna, żona Hordyicha Chrasiczka, mieszcanka rowieńska, czynie wiadomo tym testamętem moim ostatniej woli mej, iż iestem bliższa śmierci aniżeli życia mego na tym padole zostającym, jednakże przy dobrej pamięci i zupełnym rozumie moim.

Naprzud ducha mego polecam w ręce miłosierdzia jego, a ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane według zwyczaj u chrześcij[an]skiego, i ceremonie nabożne duszę mej maie być odprawowanę.

A córce Olenie ubożstwa mego od mała do wiewa, to wszy[stko] rozporzondzam za żywota mego i wiadomo czynie. Naprzód leguje Hordyjowi, synowi memu starszemu od Jacka Kuziuty, połowicę ogrodu wzdłuż, jako należy u folwarku; item temu Hordyjowi leguję dolinę Chłodną, połowicę od gaju, dninę pola na pułwłoka i morgów pułtrzecia – to leguje Hordyjowi. Chałupę z placem i ze wszystkim budynkiem, także i dninę pola ojcowskie na wszystkie trzy ręce, i to leguje Hordyjowi, synowi memu starszemu. Synowi memu młodszemu Kalenikowi leguję folwark z budynkiem i ogrodem połowica, na którym folwark stoi; item pola czwierć na pułwłoku Kalenikowi leguję, synowi memu młodszemu, połowicę doliny Chłodnej od sąsiedztwa Kulczeniaty i morgów pułtrzecia i to synowi memu młodszemu Kalenikowi leguję. Ojcowskie dninę pola na wszystkie trzy ręce temuż Kalenikowi leguję.

Tedy użyłam z urzędu przysiężnego na imie Semena Stryjowca i mieszczan Hregorego Zuba, Bazylego Toporowskiego, Fedora Szyraiewicza, pisarza przeszłego, czego oni przysłuchali się dobrze temu memu testamentu ostatniej woli mojej.

A jeśliby kto miał ten mój testamęт kasować albo przesądzać, takowego koźdego na Sąd Straszliwy generalny Zbawiciela mego wzywam i tam się z onem sprawimy.

A ten mój testament pirszy, co jest do xiąg przyjenty i zapisany, kasuje i anieluje czasy wiecznemu, ktury terazniej[szy] muj testamęт w roku niżej opisanym do xiąg przyjęty i zapisany, s których // i ten testament wydaliśmi s pod pieczęcią miejską radziecką i pisany w Ruwnym. Roku 1691, miesiąca Januarij, die 29.

Łukasz Radkiewicz, pisarz p[rzysięgły] miasta
Rowna

3. Тестамент міщанина Васька Пушкаря. Рівне, 27 березня 1691 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 49. Укладений на прохання тестатора у присутності свідків. Облята до міської книги.

Anno Domini 1691, die 27 Marti

W imie Ojca i Syna, i Ducha Świentego. Amen.

Ja, Wasko Puszkarcz, mieszczanin ruwieński, czynie wiadomo tym moim testamentem ostatniej woli mojej czyniącym. Naprzud duszę moje grzyszne policam succesorowi niebieskiemu, a ciało moje grzyszne ma być przystojnie pochowane według zwyczaju chrześci[j]ańskiego.

A co mam ubogiego ubozstwa mego jak ruchomych rzeczy, tak też i leżących, naprzud leguje synowi memu starszemu Onopryjowi ogród z chliwem podle Andryja Czumki, a końcem przypira aż do ulicy Szerokiej. Drugi ogrud zastawny podle tegoż ogrodka, com zastawił w czwirci żyta Harasimowi Hurynowi, ten leguje na trzy czenści synom moim Waskowi, a drugiemu synowi memu Hryckowi, aby się kupili po ośmace żyta i oddali Harasimowi Hurynowi, a ten ogrud ma tak wzdłuż iść, jako i ten com legował synowi memu Onopryjowi, co żondał i usilnie prosił.

Dla przysłuchania tego mego testamentu użyłem z urzędu miejskiego ruwieńskiego przysiężnego na imie nazwanego Hrehorego Marynowicza, Fedora Szyraiewicza, przeszłego pisarza miasta Ruwnego.

A kto by się ważył ten muj testament kasować albo przesądzać, takowego każdego wzywam na Sąd Straszliwy Generalny Zbawiciela mojego, tam się z onym sprawimy.

Zaczyn proszę i napominam powtornie aby ten muj testament walor miał, a kto by się ważył kasować, takowy zarenki zapłacić powinien na zamek ruwieński kup litewskich 5, a do miejskiej skrzynki pułtrzeci kopy.

Pisan w Ruwnym. A[nno] D[omini] et die ut supram.

4. Тестамент міщанина Арея Яцкевича.

Рівне, [липень?] 1691 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 28-28 зв. Укладений на прохання тестатора у присутності свідків. Облята до міської книги, без точної дати.

W imie Ojca i Syna, i Ducha Świentego. Amen.

Ja, Arej, syn Jackiewiczza, mieszczanin rowieński, wiadomo czynie tym testamentem moim ostatniej woli mojej. U każdego sądu i prawa, iż jestem od Pana Boga niepomału chorobą nawiedziony, na tym padole zostaiącym, iż iestem bliższy śmierci, aniżeli życia na tym świecie zostaiącym.

Naprzód ducha mego w ręce polecam Panu Bogu Najwyższemu w Trujce Świentej jedynemu. A ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane według zwyczaju chrześci[j]ańskiego i ceremonie nabożne duszę mojej ma być odprawowane.

A co się zostało ubozstwa mego po ojcu moim rodzonym jak gruntów leżonych, tak też i ruchomych rzeczy, to wszystko za żywota mego rozporządzam i wiadomo czynię. Naprzód leguje ojcowi memu fturemu czwirć pola na wszystkie trzy ręce wedle Jendrzeja Dudeczki zastawem, na drugie ręce za haiem na żadnych włokach wedle Łohwikow, także i na trzecią rękę pod Kołodenką wedle tych że pomocników. Siostrze mojej starszej Hapce dnień pola leguję na wszystkie trzy ręce. Drugiej siostrze mojej Hapce także leguję dnień pola na wszystkie trzy ręce, co za Niczyporem Czyszkiewiczem. Item dnień pola leguję ojcu Janowi Kuraszewskiemu, przezbiterowi Usnienia Na[j]świętzej Panny Maryjej, aby za duszę moją pamiątki odprawował, a jeśliby miał ojciec welebny te dnień przeda[ć] komu, tedy muj ojciec bliższy powinien dać ojcu przezbiterowi za nią zł 15. Item matce mojej rodzonej folwark leguję ze wszystkim gruntem i budynkiem ob miedzi z jednej strony folwark Nicka Cebulskiego a z drugiej strony ogród Ochrima Domanskiego. A co jest zasiwku czwierć pola ozimina, tedy powinni dług mój s tego wypłacić. Com za napitek winien, naprzód Mosijowi zł 4, Jewnie zł 1, Hryckowi Szumilkowi zł 1, Maierkowi Drobnowiczowi zł 1. Maierowi Szaiewiczowi winien za kwatyrk 5 gorzałki i miodu za pułtora garca. Maierowi Tymiejskiemu gr 15, a córce zostanie długu tego, com pomienił, to na pominki aby było wszystko.

A com za prośbą moją użyłem do tego mego testamentu z urzędu przysiężnego na imie Petra Seszczeniaty i pisarza Łukasza Radkiewiczza, a do tego jeszcze i mieszczan wiary godnych na imie Semena Czyszka // Waska Nieczaja, czego oni przysłuchali się dobrze temu memu testamentu ostatniej woli mojej.

A jeśliby kto miał ten muj testament kasować albo przesądzać, takowego każdego na Sąd Straszliwy Generalny Zbawiciela mego wzywam, i tam się z onemi sprawimy.

A do tego jeszcze wine zakładam na zamek Rowieński zł 50, a na urząd zł 25.

Ktury ten testament do xiąg miejskich za prośbą moją jest przyjęty i zapisany w roku 1691, die quo supra.

5. Тестамент міщанина

Грицька-Митка Красовського.

Рівне, 15 квітня 1693 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 116 зв.

Укладений на прохання тестатора у присутності свідків. Облята до міської книги.

Ja, Hrycko Mitko Krasowski, mieszczanin rowieński, czynie wiadomą tym testamentem ostatniej woli mojej, którym zostaje w słabości zdrowia mego, a na umysle zdrowy będąc.

A chcąc porządek uczynić według wiary chrześcijańskiej, aby ciało moje grzeszne przystojnie pochowane było przez brata mego Hrehorego i żonę moją Oxiutę, i pamiątki za duszę moją byli odprawowane.

Naprzód ojcowski folwark żonie mojej Oxiucie z dziatkami memi, czwirć pola ojczyzny żonie mojej z dziatkami Toporowskiego pola pułwłuki, która w zastawie. Tedy żona moja powinna patrzeć na czwirci aż do oddania summy z służby hajduckiej pole, co mamy zasiwek oziminy po połowicy i to żonie mojej z dziećmi i woł perysty, klacz cisawa żonie mojej z dziećmi. Owce, świni, drobiazek domowy – to po połowicy. Ogród Mickow ojcowski – żonie i dzieciom. Krowa płowa i cielie dwie – i to żonie mojej z dziećmi. Stog żyta, co jest po połowicy, a s tego stogu kop dziesięć wydzielić, aby pamiątki za duszę odprawił. Szmon Judaszczyn winien złotych sto, za sol braci ma rodzonym, które złotych sto odebrawszy, powinni z sobą podzielić, które połowicę summy tej że żonie mojej leguje z dziatkami. Hajduk, który za nas służył i temu s kopy z obudwu stron zapłacić, także parobkowi rocznemu s kopy zapłacić.

Który to testament uczyniwszy ostatniej woli mojej żegnając wszystkich panow mieszczan, upraszając aby byli łaskawi na żony i dziatki moje.

A ktoby ten moj testament miał kassować, albo przesądzać, takowego kożdego na Sąd Strasliwy Generalny powoływać będę, a osobliwie winy zakładam na zamek rowieński złotych sto, a na urząd miejski zł pięćdziesiąt szkody i nakłady ma ferować.

Do tego mego testamentu użyłem panów mieszczan ludzi wiary godnych: Illa Suszczenia, Klimenty Cykwik przysiężny, czego temu dobrze przysłuchali się.

Działo się w Równym, die 15 Apr[ilis], [Anno]1693.

O co prosił aby to do xiąg zapisano.

6. Тестамент міщанки Ганни, дружини

Павла Городецького.

Рівне, 6 травня 1693 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 117 зв. – 118. Укладений вдома на прохання тестаторки. Облята до міської книги. Додано декрет міського суду по цій справі.

Eodem die. Testament Pawłowskiej

Ja, Hanna Pawłowa Horodecka, czynie wiadomo tym testamentem ostatniej woli, iż ja na umyśle swoim zdrowa, a na ciele moim chora takowy porządek chce uczynić, aby ciało moje grzyszne przystojnie było pochowane przez matkę moją i brata mego Tymosza i męża mego Pawła Horodeckiego.

Co się też ubożtwa mego pozostało po pierwszym małżonku moim Jakymie Dole, naprzód córce mojej starszej Prosie ogród na wygonie podle folwarka Philipa Jowdaka, chałupa wedle Hrycka Dudecznego s placem, połowica mężowi wzdłuż morgił pola na jedną rękę ku białej krynicy i to córce mojej starszej, a zasiwek po połowicy z mężem moim Pawłem. Namisto jedne dobre, a drugie proste córce mojej mniejszej Hapce, połowica ogrodu podle mogiłek od krynicy – Hapce mniejszej, pieryna – starszej córce.

Przy tym testamencie był Iwan Białous, Klimenty Cykwik przysiężny. Czego temu dobrze świadomi winy na zamek rówieński zł 10, a na urząd 10.

My, urząd, wyrozumiawszy testamentu żony Pawłowskiego niebożczki, nakazaliśmy dekretem naszym aby chałupa s połowicą ogrodem, co legowała żona Pawłowskiego, zostawał przy Pawłowskim i dzieciny jego, a jeżeliby dziecie jego gdzie się pozostało, tedy wszystek ogród podle mogiłek ma zostawać przy córce starszej niebożczyki Hanny żony Pawłowskiego, a Pawłowski sobie chałupę powinien zabrać i gdzie chce postanowić. A jeżeliby miał Tymosz Antosik turbować o chałupę Pawłowskiego, tedy winien winy zapłacić kop 10 na urząd i zamek, a Pawłowski powinien na sto [...] dziewczynne drzewa pułkopy wywieźć. // Pawłowski powiedział przed nami urzędem na Tymosza Antosika te słowa, że moja żona niebożczka a siostra twoja ubożtwa moje do ciebie ponosiła.

7. Тестамент трубача Яна Матушевича.

Рівне, 25 січня 1694 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 155-155 зв. Укладений вдома на прохання тестатора, в присутності свідків. Облята до міської книги. Подав для вписання приятель Станіслав Крижановський 25 січня 1694 р.

Anno 1694⁵⁰, msca Januarij, dnia 25

Stanawszy personaliter przed nami urzędem miej[skim] row[ieńskim] urodzony JMci pan Stanisław Kryżanowski sam swą osobą podał do

⁵⁰ У заголовку написано 1693 рік, але виправлено на 1694.

xiąg miejskich rowieńskich testament niebożczyka pana Jana Matuszewicza, który tak się w sobie ma:

W imie Ojca i Syna, i Ducha Świętego.

Duszę moję naprzód Panu Bogu w Trójcy Świętej jedynemu Naj[is]świętszej matki w opiekę. Ciało moje grzeszne jako ziemie ziemi w kościele rowieńskim oddawszy jaśniewielmożne państwo i dobrodziejstwo w niedosyć uczynieniu należytych usług moich przepraszam i za uznane i wyświadczone łaski pańskie uniżenie dziękuje. Pokornie prosząc aby na pozostałą żonę i sieroty wzgląd i respekt swój pański mieli.

Cokolwiek zaś mam z wiernej pracy mojej tak w koniach, jako i w innym porządku dispositiā tego przy dobrej pamięci i rozumie zostają i taką czynią. Naprzód pieniądze u Żydów radziwiłowskich zasłużone zł sto siedmdziesiąt Naj[is]świętrzej Matce rowieńskiej na sukienki leguję. Podiezdka cisawego na mszę święte za duszę moję sprzedać. Bachmata cisawego JMci ksiądzu proboszczowi rowieńskiemu, żeby należycie po śmierci ciało moje grzeszne pochował. Gniadego żenie z kulbaką moją i z pistoletami. Fuzję, czeczugę oprawną białą odesłać i kontusz czarny, żupan stary atlasowy i wilczorę, kontusz tuzinkowy, czapkę barankową, boty nadchodzonę i ostatek drobiazkow, jako to pas jedwabny, kilimek, koc et idgenus, nożenki przy tym oprawne, trębę nad ciałem moim grzesznym w kościele powieść proszę. Chłopcu za usługi jego żupan niebieski powszedni, czapkę zieloną kunią, chust parę i boty stare proszę oddać. Panu Krzyżanowskiemu, zaś kolledze memu, wszelką moję do niego urazę daruję i proszę aby w ni w czym nie był ni od kogo turbowany, gdyż ja mu serdecznie odpuszczam i nie przyznaje tego, żebym z niego okazji miał schodzić z tego świata, tylko jako człowiek stworzenie boskie z woli tedy jego i przeznaczenia czasu Stworcy swego umieram, tym go tylko obowiązując aby jak moje zasługi wyżej pomienione wydzwignął, tak też dopomógł dobrze czynić // za duszę moją ratione długów, tyłem ja nikomu nie winien, ani mnie nikt. Jeżeliby zaś żona moja na osobę moję sobie na potrzebę zaciągnąć miała, proszę i obowiązuję aby jakim kolwiek staraniem uspokoiła.

Ta tedy ostatnia wola dispositiej mojej przy pożegnaniu. Naprzód jasnie wziął państwa i dobrodziejstwa mego żony mojej kochanej i dziatki miłych, sług państwa i dobrodziejstwa mego i wszystkich dobrych moich przyjaciół, których proszę jeżeliby kto z nich miał jako w życiu moim urazę do mnie o przebaczenie proszę i wm moich darowanie.

A że sam dla słabości mojej podpisać się nie mogę, zdrowy jednak będąc na umyśle i na

rozumie, uprosiłem jako łaskawych na mnie sług JMści dobrodzieja przytomnych dispositiej mojej, aby się podpisali do tej ostatniej woli mojej. Amen. Że mi tedy przecie Pan Bóg sił przedłużył dla lepszej wagi i wiary danej, podpisuje się ręką własną.

Dat w Równym, die 25 Januarij 1693⁵¹.

A po napisaniu tego testamentu podpis rąk temi słowy:

Jan Matuszewicz.

Ustnie proszony do tej dispositiej od pana Matuszewicza Stanisław Jeziorowski.

Ustnie proszony od tegoż JMci podpisuje się Fr. Estka.

O co żądał JMci pan Krzyżanowski aby ten testament do xiąg miejskich był zapisany. Co otrzymał. Stanisław Krzyżanowski testament wziął.

8. Тестамент міщанки Феськи Кондрихи.

Рівне, січень 1694 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 156-156 зв. Укладений вдома на прохання тестаторки, в присутності свідків. Оригінал вклеєний до міської книги, без точної дати. Текст написаний з численними помилками.

W imie Ojca i syna i Ducha Świętego. Amen.

Ja, Feska Kondrycha, mieszancka rowienska, wiadomo czynie tym testamentem moim ostatnij woli moij uchozoncych sądu i prawa, iż ja ku śmierci perzejszła, aniżeli życia na tym mizernym świecie i jestem najwielie ułożona, a na umislie i rozumie zdrowa, chcąc ten porządek ostatniej woli moij naprzód zdrowy chcąc ten porzondek ostawić ostatnij woli moij.

Naprzód duszę swoją grzeszno policam Panu Bogu i w ręce wszechmogoncemu w rence jego, a ciało moje ma być przystojne pochowane ciało moje. Odkazuje fulwarek dziatkom swoim Romanu Chwesku, Demianu i Marusia siostra ich i powtore prosze fulwarek im ze wszystkim i chałupa tymże dziatkom moim s placem. Tymże dziatkom moim polia morg szyroki z jednej strony pomieznik Iwan Melachowycz, z drugiej strony Tymosza Iowsuka. Tymże dziatkom moim czwirć polia z jednej strony Czecha i z drugij strony Białousa. Stefanowi, synu swemu starszemu, leguje morg z jednej strony Białous, temuż Srefanowi dnina i zasiwkem na Horodockum hostynicy z jednej strony Semen Selgil, z drugiej strony Stepan Hordus i druga dnina na boiaryni temuż Stepanowi z jednej strony Białousa Nestera // pomir by o Dobarowsczyni szyroki. Tymże synom moim młodszym było grunt bez zasiwku,

⁵¹ У тексті 1693 рік виправлено на 1694.

tymże synom moim młodszym owiec dziesienc i borów dwie. Crysty corcy moij owca jedna, drugi Odarce⁵² owca jedna.

A o czym prosze, aby ten testament muj własny i niekasowany. A gdyby sie kto ważył testament ten muj kasować albo przesondzać, takowego kożdego na Sond Pansky kasować Straszliwy generalny, tam sie z nim sprawie.

Działo się w Ruwnym, miesionca stycznia.

Byli przy tym przysienzny Mojsij Kulczenia, drugi przysięzny Oksen Gensarowski, dobrze swiadomy o tym.

Daniel Iacurkiewicz. Anno 1694.

9. Тестамент міщанки Параски Андрійової Шуляковни.

Рівне, 6 березня 1694 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 149 зв. Укладений вдома на прохання тестаторки, в присутності свідків. Облята до міської книги.

W imie Ojca i Syna, i Ducha Ś[więtego]. Amen.

Ja, Andrzejowa Paraska Szulakowna, czynie wiadomo tym testamentem ostatniej woli mojej, iżem barzo w chorobie mojej barzo słaba, ale na ciele i umyśle moim zdrowa. A chcąc porządek ostatniej woli mojej takowy uczynić aby ciało moje grzeszne według przystojności wiary chrześci[j]ańskiej było pochowane przez zięcia mego Jakima i dziwera mego Janka Kuroczkę.

Naprzód plac Jakimowi, zięciowi memu, na ulicy Omelańskiej z córką moją plac jako w sobie ma ob miedzy Skoriny z jednej strony, a z drugiej strony Jacko Kleszczowski końcem przypira do Syposza Szulaka pola pultrzeciny zięciowi memu Jakimowi na wszystkie trzy ręce. Owiec pięć z jagniętami zięciowi memu. Synom moim Hryckowi i Awramowi dwom leguje folwark, pola czwirć na wszystkie trzy ręce, owieczek 5.

Proszę i napominam aby ten testament ostatniej woli mojej nie był kasowany i valor miał na wszelakim miejscu. A ktoby miał sądzić albo przesądzać ten moj testament, tedy powoływać będę na Sąd Straszliwy Generalny Stwórcy Zbawiciela, winy na zamek zł 50, a na urząd zł 25 szkody wszelakie ma ferować.

Byli przy tym przysięzny Klim Cybulka, Trochim Zatuła, czego się temu dobrze przysłuchali.

Działo się w Ruwnym. Anno, die quo ut supra.

10. Тестамент міщанина Василя Варковича.

Рівне, 15 травня 1694 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 132 зв. Укладений вдома на прохання тестатора, у присутності свідків. Облята до міської книги.

W imie Ojca i Syna, i Ducha Ś[więtego]. Amen.

Ja, Wasyl Warkowiec, mieszczanin rowieński, czynie wiadomo tym testamentem ostatniej woli mojej, iż będąc w chorobie mojej na ciele barzo słaby, a na rozumie i umyśle jestem zdrowy, chcąc takowy porządek uczynić.

Naprzód aby ciało moje grzeszne przystojnie było pochowane i pamiętki za duszę moją aby byli odprowowane przez żone moje i syna mego Semena starszego.

Uboztwa co się zaś tknie: naprzód Semenowi chałupa z placem i wszystkim budynkiem, Hryckowi, młodszemu synowi, – woła, który złotych 40 i gotowemi pieniędzmi zł 10. Córce mojej Chryscie – zł 10, pola dnina i zamaż Semen, syn starszy, powinien wydać. Długu, com został winien komu kolwiek, to powinien Semen popłacić. Synowi memu najmłodszemu Wasilkowi zł 15 do wzrostu. Żonę moję Hannie a matkę swoje powinien Semen, syn mój starszy, do śmierci matkę swoją trzymać.

A w czym proszę i napominam aby ten mój testament nie był kassowany i valor miał każdego. A ktoby go miał kassować, albo przesądzać, takowego każdego na Sąd Straszliwy generalny powoływam, takowy kożdy winy powinien zapłacić na zamek rowieński zł 30, a na urząd miejski złotych 15, szkody i nakłady wszelakie ma ferować.

Do tego testamentu uprosilem wiernych miasta Równego Serhyja Andruszkiewicza Ochrima Domanskiego, czego się temu testamentu przysłuchali.

Działo się w Równym. Roku 1694, msca maja dnia 15.

11. Тестамент міщанина Федора Махаска.

Рівне, 14 грудня 1694 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 153 зв. Укладений вдома на прохання тестатора в присутності свідків. Облята до міської книги.

Roku 1692⁵³ msca Decembra, die 14.

Testament Machaska

W imie Ojca i Syna, i Ducha Ś[więtego]. Amen.

Ja, Fedor Machasko, mieszczanin rówieński, czynie wiadomo tym testamentem ostatniej woli

⁵² Слово Odarce закреслене, знизу написано: Natalcie

⁵³ Очевидно, рік написано помилково, має бути 1694, оскільки попередній і наступний акти на тому ж аркуші датовані 1694 р.

mojej, iżem na ciele moim barzo chory, ale na umyśle i rozumie zdrowy, chcąc porządek mój takowy uczynić.

Naprzód ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane przez żonę moje i bratanicza mego. A co się tknie ubożstwa mego, naprzód chałupa z gruntem – to żenie mojej Motrunie aż do śmierci onej połowice odkazuje, a połowica brataniczu memu Prockowi, także folwark i ten po połowicy i każda rzecz według zapisu, jakom w xięgi miejskie rówieńskie zapisałem, personaliter stanawszy przed urzędem z brataniczem moim Prockiem. inaczej nic nie poprawując, ani też przesądzać tego testamentu i zapisu mego kassować pod zakładem winy kop trzydziestu na zamek, a na urząd miejski kop 15.

Kto by miał po śmierci mojej żonę moję turbować albo bratanicza mego Procka, takowego każdego na Sąd Straszliwy Generalny powoływać będę.

Przy którym testamentie był przysiężny Wasco Wakulczenia i mieszczanin Paweł Jacuta, czego temu testamentowi dobrze przysłuchali się.

O co prosił Fedor Machasko aby ten testament do xiąg miejskich rówieńskich był zapisany. Co otrzymał.

12. Testament міщанки Марини, дружини Сергія Андрушкевича. Рівне, 2 березня 1696 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 175 зв. Укладений вдома на прохання тестаторки, в присутності свідків. Облята до міської книги. Після testamentу вписано декрет міського уряду про поділ майна небіжчиці.

Testament Serhyichy Andruszkiewiczowej

Ja, Maryna Serhyiowa Andruszkiewiczowa, mieszcanka rowieńska, czynie wiadomą testamentem ostatniej woli mojej, iż ja będąc w słabości zdrowia mego bardzo chora, ale na ciele i umiśle zdrowa, a chcąc porządek jakowy uczynić.

Naprzód duszę moję w ręce Panu Bogu oddaje. A ciało moje grzeszne aby przystojnie pochowano było przez syna mego Iwana, a co się tknie ubożstwa mego – polia dnina na wszystkie trzy ręce z zasiwkiem, to wnuce mojej Marynie.

Do tego mego testamentu uprosiłam przysiężnego Hrehorego Zinczeniaty, Jana B. Toporowskiego, pisarza, i panów mieszczan, ludzi wiary godnych Illa Suszczenia, Makar Łohwiszyn, czego temu testamentowi dobrze przysłuchali się.

Działo się w Równym. Roku 1696, msca marca, dnia 2.

Według testamentu ostatniej woli czyniącego na imie nazwanej Maryny, pirszego męża Makarychy, pachółkowej szeregu ruwieńskiego, a

drugiego Serhija Andruszkiewiczza, stał się dekret ferowany między stronami submitowanej, przed nami urzędem, aby te pola dninę legowane po połowie zżente przyznali i rozdzielili tej zwyż specificowanej niebożczki Maryny Makowieckiej. A jesliby która strona miała być przyczna, takowa będzie powinna winy zapłacić kop 2, gr 15 na urząd miejski, na zamek rowieński kop 2 także litewskich, bez odwołki i opuszczenia.

13. Testament шевця Юрка Чотирибока. Рівне, 3 квітня 1697 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 199. Укладений вдома на прохання тестатора, в присутності свідків. Облята до міської книги. Подала для вписання дружина Тетяна Гуринова, 9 травня 1697 р. Наприкінці testamentу вписано декрет міського уряду.

Roku 1697, msca Aprila, dnia 3. Testament tego miesiąca pisany, a podany do xiąg miejskich dnia 9 maja w te słowa:

W imie Ojca i Syna, i Duchy Świętego. Amen.

Ja, Jurko Czotyrybok, mieszczanin rowieński, czynie wiadomo tym testamentem ostatniej woli mojej, iż lubom w chorobie mojej barzo słaby na ciele, ale na umyśle jestem zdrowy, a chcąc porządek takowy uczynić.

Naprzud duszę moję Panu Bogu w ręce jego przena[j]świętsze oddaje, a ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane przez Tatianę Hurynową żonę, i pamiątki aby za duszę moję odprawiła. Której to Tatianie Hurynowej leguję chałupę z gruntem i wszystkie ubożstwo co mam, oddalając wszystkich krewnych żonę i córkę, którzy zdradzili Pana Boga i mnie lat kilkunaście jak mnie porzucili. Tedy mnie w chorobie doglądała Tatiana Hurynowa i ciało moje grzeszne pochowa, także czwirć pola na wszystkie trzy ręce i tę leguję Tatianie Hurynowej czasy wiecznymi. Dnina zasiwku ozimego w roku terazniejszym 1697, kto zeżnie, ten powinien dług zapłacić Prockowi Bałuzie złotych 9, a pole ma zostawać przy Hurynowej czasy wiecznymi. Iwan Małachowicz winien za buty złotych dwa i to powinien oddać Hurynowej. Żadnych długów więcej nikomu nie winienem.

A o czym proszę i napominam aby ten mój testament ostatniej woli mojej nie był kassowany ani przesądzony. A kto by miał kassować, albo przesądzać, takowego każdego na Sąd Straszliwy Generealny Zbawiciela mego powoływać będę i tam się z onym rozprawie. A osobliwie winy zakładam na zamek rowieński złotych 30, a na

urząd miejski złotych 15, kto by miał po śmierci mojej Tatianę Hurynową turbować.

Do którego mego testamentu uprosiłem Fedora Deducha, przysiężnego miejskiego rowieńskiego, Fedora Kikne, Procka Bułużę. Czego temu testamentowi dobrze przysłuchali się.

Działo się w Ruwnym roku, msca i dnia wysz mianowanego, a data 9 maj jak do xiąg wpisany, roku 1697.

To też my, urząd, warujemy sobie, aby Tatiana Hurynowa powinność pańską oddawała tak z gruntu, gdzie chałupa stała po siedzielne, jako i s pola, co otrzymała Hurynowa po Jurku. Co przed nami, urzędem, submitowała się Tatiana Hurynowa, aby z tych gruntów po Jurku szewcu powinność pańską odbywała, czego żądała Hurynowa, aby to do xiąg miejskich zapisano było.

14. Testament млиняря Данила Терпитені. Рівне, 22 жовтня 1697 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 205 зв. Укладений вдома на прохання тестатора, в присутності свідків. Облята до міської книги.

1697, die 22 Octobris

W imie Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Amen.

Ja, Daniło Terpitenia, mielnik i mieszczanin rowieński, wiadomo czynię tym testamentem moim ostatniej woli mojej, bo gdyż człowiek będąc zdrowy trzeba się spodziewać choroby, ale teraz zostający chorym trzeba się spodziewać śmierci. A teraz jeszcze zostaje barzo na ciele chory, a na umiśle jeszcze jestem zdrowy, chcąc takowy porządek uczynić.

Naprzód ducha mego polecam w ręce Panu Bogu najwyszzszemu, w Trujce Świętej jedynemu, a ciało moje jeszcze ma być przystojne pochowane bez dziatki moje i ceremoniej. Za duszę moje ma być požondnie odprawowane według zwyczaju chrześcijańskiego.

A co się jeszcze pozostało ubożstwa mego od mała do wiela, to naprzód leguje starszemu synowi memu Maxymowi konia starego, z wozem, z chomontem, woła starego siwego, mlin wpuł z Iwanem, synem moim młodszym, ma się obracać po połowicy. Na komnate do świetlicy Maxymowi, synowi memu starszemu, sąsen placu leguje i tam ogród leguje po połowicy. Maxymowi połowica do jęgo ogrodu należy, a połowica z sadkiem – Iwanowi, synowi memu młodszemu. Łoszycza z wozem, s chomontem – to synowi memu Iwanowi, woła ryżęgo także leguje synowi memu Iwanowi. Krowa, owiec troje – to na dług com winien, to ma zostawać przy Iwanowi, synu moim młodszym, a

Iwan, syn muj, powinien ten dług oddać złotych dwadzieścia Waškowi Uszeniaty do Kwasilowa. Folwark ze wszytkim gruntem i budynkiem ob miendzi z jednej strony Danilo Žerniak, a z drugiej strony Nikipor Szydłowski, to leguje czasy wiecznymi Iwanowi, synowi memu młodszemu. Chałupę i świetlicę z gruntem i wszytkim budynkiem ma zostawać przy Iwanie, synu moim. Długu, com winien był został Hirszowi, arendarzowi, złotych osimnaście, na to dałem nic. Zboż za Suspicią ośmak dziesięć, każda ośmaka po złotych cztery. Na ostatku przed spustem wzięto żyta czwierć, ośmaka była w ten czas po złotych trzy, jeszcze mnie od niego reszta przychodzi zł dwadzieścia i osim. A z tych długów nikomu nic nie winien.

Do którego mego testamentu ostatniej woli mojej uprosiłem do siebie welebnego ojca Jana Stankiewicza, przezbiterza cerkwi Wniebowziencia Naświętszej Panny Maryjej, także i z urzędu miejskiego rowieńskiego wziętem i uprosiłem Ochryma Domanskiego burmistrza, Fedora Deducha przysienżnego, Łukasza Radkiewicza, pisarza miejskiego rowieńskiego. Czego oni dobrze przysłuchali się temu testamentu memu.

A jeśliby kto miał ten muj testament kasować, albo przesądzać, takowego każdego na Sąd Straszliwy Generalny przed Stwórcę mego powoływać będę i tam się z onem sprawie.

Ktury co proszę i napominam aby ten muj destament do xiąg przyjęty i zapisany.

15. Testament міщанки Овдоті, дружини Гаврила Павловича. Рівне, 15 березня 1698 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 220-220 зв. Укладений вдома на прохання тестаторки, в присутності свідків. Облята до міської книги. На арк. 238 вписано копію цього testamentu.

W imie Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Amen.

Ja, Jewdotyja Hawryłowa Pawłowiczowa małżonka, wiadomo czynię tym moim testamentem ostatniej woli mojej, bo gdyż człowiek będąc na tym świecie zdrowy, trzeba się spodziewać choroby, a chory będący spodziewa się śmierci, także i ja sama widzę że m barzom zostaje chora i chce sobie słuszny porządek uczynić, według zwyczaju chrześcijańskiego i woli Pana Boga Najwyszzszego.

Naprzód leguje duszę moje Panu Bogu wszechmogącemu w Trujce Świętej jedynemu, a ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane według zwyczaju chrześcijańskiego i ceremonije za duszę moje ma być pod szlusznością porządnie odprawowane bez małżonka mego. A co się

pozostało u pozostałości ubożstwa mego rozmaitego, jako gruntów, tak i rzeczy ruchomych w gospodarstwie zostających.

Naprzód leguje dnie pole Petrowi, synowi memu, którem kupiła u Kornija Szyraja z zasiwkiem za złotych osimnaście na wszystkie trzy ręce, czasy wiecznemi onemu popuszczam aby przy nim zostawała. Pieniędzy gotowych zostało się po niebożcy siostrze Parfenisi złotych 29, a złotych cztery oddaliśmy pani porucznej za zastawę za fartuch i namisto, który zastaw zostaje przy córce niebożczyka Parfena, która zostaje przy zienciu Kornijowym Marku. A złotych dwadzieścia w męża mego wysz mianowanego Hawryła, które powinien oddać tym sukcesorom niebożczyka Parfena, s których złotych dwadzieścia wydałam na siermięgę Andryjowi i buty czarne kupić daliśmy złoty jeden, a złoty straciliśmy zadawali krzynicy na naukę aby pamiątka ojcowska nie ginęła, a przy monżu moim zostaje złotych piętnaście. W Mikołaja Kulczeniaty, pachółka piechoty rowieńskiej, tej że summy złotych osim tym że dzieciom powinien oddać. Swojej córce Maruszcze leguje namitek dwanaście, które w skrzynie przy mężu moim zostają, powinien onej to wydać, i podusze dwie i to córce mojej Marusze. Do chałupy nikt nie powinien się interessować, tylko syn muj Piotr.

Do którego mego testamentu użyłam i zaprosiłam tak z urzędu miejskiego rowieńskiego na imie Fedora Cikwika przysiężnego i mieszczan sławetnych Mikołaja Kulczeniaty, Ławra Mikiteniaty; Kornija Szyraiewicza i Alexandra zięcia onych // i córki onej Lubce, czego dobrze świadomy.

A jeśliby kto kolwiek ten muj testament ostatniej woli mojej kasować albo przesądzać, takowego każdego na Sąd Straszliwy Generalny Zbawiciela mego powoływać będę i tam się z onem sprawimi. I winę zakładam na zamek rowieński kop litewskich dwadzieścia, na JeMśc pana rotmistrza piechoty węgierskiej takoweż summę, a na urząd miejski rowieński kop dziesięć. Szkody wszelakie powinien będzie ferować, powturnie proszę i napominam, aby ten muj testamnet valor miał i ni w czym nie był agrasowany, i do xiąg miejskich rowieńskich przyjęty był i zapisany.

Co jest i zapisany w Ruwnym. Roku 1698, die 15 Marty.

Łukasz Redkiewicz, pisarz miejski rowieński.

16. Testament пахолка піхоти

Андрія Міхнені.

Рівне, 1698 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 225. Укладений

вдома на прохання тестатора, в присутності свідків. Облята до міської книги, без точної дати.

In nomine Patris et Filiis et Spiritus Sancti. Amen.

Жадал нас до тестаменту i usilnie просил Андриј Михниеніа, пахольк шзерегу роуіенського на іміе названого Онофрїя Томуркїевіча, прїзїєжнього цаłego міаста Роуного, і пісарза на тен час бѣдаєго Федора Шыраїенїаты.

Ja, Андриј Михниеніа, чзїніе вїадомо тым моїм тестаментом оіаітнїей воли мей. Напрзуд дуча мего полісам в рѣце сусесоровї небїескїему, а цаіа моїе грзїсзне ма бѣ поховане вѣдлуг звчїязу хрїсїанського.

Напрзуд лєгує сїну мему Хрыцковї чаіупѣ з плацем і фольварк, і вшыіткїе грунта моїе, так теж і оґроды вшыіткїе. Куіі сїсавы, вуіі рaby, овїец сїедмїоро і то лєгує сїну мему. А жєніе мей Просце жыта маче за взієте, оіадає козуч, копїенїак бїаіы. А ко сїє ткнїе длугу на мнїе, повінїен сїн мїй Хрыцко рефероваѣ вшыіткѣ. Напрзуд зостаєм вїнїен сїедемнасіє złotych грошы 15 Стефановї Дворчанїновї, маларзу złotych 2 gr 15. Быіа прїзїє зі 4. Івановї паробковї złotych пїєітнaсіє, а в тым до порачунку напрзуд собїе шчороваіі недзїел дзїевїєѣ. За сїаножєнцї зі 1 gr 14. За гарнїец гораііаки зостаєм вїнїен за нїего зі 1 gr 19. А прїзїє тым же моїм тестаментїе уховай Боже смїрцї на мїе лєгує жєніе мої помїрек под мїастем з прзенїцa чзасы вїечнїемї.

Co dla lepszej wiary i dla lepszej pewności użyłem do tego mojego testamentu Hordyja Chraseniati.

A jeśliby kto miał ten muj testament kasować, takowego każdego wzywam na Sąd Straszliwy Generalny Zbawiciela mojego.

Działo się w Równym. Anno 1698.

17. Тестамент міщанки

Йовхимки Мидловської.

Рівне, 10 серпня 1699 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 242. Укладений вдома на прохання тестаторки, в присутності свідків. Облята до міської книги.

W imie Ojca i Syna, i Duchu Ś[więtego]. Amen.

Ja, Jowchymka Mydlowska, mieszczanka rowieńska, wiadomo czynię tym testamentem moim ostatniej woli mojej. Gdyż jestem od Pana Boga wszechmogącego niepomału chorobo nawiedziona, bo gdyż człowiek będąc na tym padole zdrowym, trzeba się spodziewać choroby, a chorym spodziewać się śmierci, ale ja jeszcze zostaje przy

dobrej pamięci i zupełnym rozumie moim, chcąc sobie za żywota słuszny porządek uczynić.

Naprzód ducha mego polecam w ręce Panu Bogu najwyszzszemu w Trujce Świętej jedynemu, a ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane bez syna mego Jędrzeja i ceremonie za duszę moją odprawowane według zwyczaju chrześcijańskiego.

A co się pozostało ubożstwa mego własnego pracy mojej własnej. Naprzód chałupa z placem i budynkiem ob między Waska Żyzkiewicza, to leguję synowi swemu Jędrzejowi czasy wiecznemi. Folwark z gruntem i budynkiem ob między Lewka Podlipnego, a z drugiej strony Kądrat Truszka na ulicy Litewskiej, pola morg i trzy do połudęki na wszystkie trzy ręce, to leguje czasy wiecznemi synowi swemu Jędrzejowi. Posudek gospodarski ma zostawać przy synu moim zwisz mianowanym. A długi, com winna Waskowi Żyzkiewiczowi zł 50, Fedorowi Cykwikowi zł 10, to powinien syn mój zwysz pomieniony onim z tego ubożstwa wypłacić, co się onemu wyżej pomieniło.

Do którego mego testamentu uprosiłem z urzędu przysiężnego na imie Jaska Szeszkiewicza miasta Rownego, Łukasza Redkiewicza, pisarza miejskiego rowieńskiego i mieszczan wiary godnych na imie Waska Żyzkiewicza, Harasyrna Muraszka, czego oni dobrze przysłuchali się temu memu testamentu.

A jeśliby kto miał ten muj testament ostatniej woli mojej kasować albo przesądzać, takowego każdego na Sąd Straszliwy Generalny zbawiciela mego powoływać będę i tam się z onym sprawimi.

Który ten muj testament aby był do xiąg miejskich wieczystych przyjęty i zapisany w roku 1699, msca sierpnia, die 10.

18. Testament міщанина Павла Гусака.

Рівне, 27 серпня 1699 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 243-243 зв. Укладений вдома на прохання тестатора, в присутності свідків. Облята до міської книги.

W imie Ojca i Syna, i Ducha Ś[więtego]. Amen.

Ja, Paweł Husak, mieszczanin rowieński, wiadomo czynię tym testamentem moim ostatniej woli mojej, bo gdysz będąc na tym padole człowiek zdrowy spodziewa się choroby, a chory spodziewa się śmierci, ale jeszcze zostaje przy dobrej pamięci i zupełnym rozumie moim, chcąc sobie za żywota na tym świecie porządek uczynić.

Naprzód ducha mego polecam w ręce Panu Bogu najwyszzszemu w Trujce Świętej jedynemu, a ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane według zwyczaju chrześcijańskiego, bez małżonki i syna mego Oxena ceremonie za duszę moje odprawowane.

A co się pozostało ubożstwa mego pracy mojej własnej, to jest naprzód chałupa z placem i budynkiem na ulicy Garbarskiej. Folwark z gruntem i budynkiem ob między z jednej strony Lawer Mikitenia, a z drugiej strony Samujłowa Pugaczowa. Folwark a końcem przypira i do owej krynicy, to leguje żonie mojej z synem moim Oxenem czasy wiecznemi. Pola morg na wszystkie trzy ręce, to leguje Oxenowi, synowi memu, a po śmierci żony mojej Hany czasy wiecznemi ma zostawać przy Oxenie, synu moim, jako chałupa, tak też i folwark. Długu, com winien został, to jest do Żytyna Ostapowi slobodzie zł 10, Petrowi co w Żydów mieszka zł 3, Lejzorowi, zięciowi Jankuszowemu, zł 15, Berkowi Cesynemu zł 5. Który ten dług powinien wysz mianowany syn mój Oxen s tego ubożstwa wypłacić, co się wyżej opisało. Posudek gospodarski przy Oxenie ma zostawać.

Do którego mego testamentu użyłem z urzędu miejskiego rowieńskiego na imie Jaska Szeszkiewicza przysiężnego, Łukasza Redkiewicza, pisarza miejskiego rowieńskiego, czego oni przysłuchali się temu testamentu.

A jeśliby // kto miał ten mój testament ostatniej woli mojej kasować, albo przesądzać, takowego każdego na Sąd Straszliwy Generalny Zbawiciela mego powoływać będę i tam się z onem sprawimi. I do tego winę zakładam na zamek rowieński kop litewskich dwadzieścia, a na urząd miejski rowieński kop litewskich dziesięć.

Co uprosiłem urzędu miejskiego rowieńskiego, aby ten muj testament do xiąg miejskich rowieńskich był przyjęty i zapisany. Roku 1699, msca sierpnia, die 27.

19. Testament міщанина Андрія Ткача.

Рівне, 6 вересня 1699 р.

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 241. Укладений вдома на прохання тестатора, в присутності свідків. Облята до міської книги.

W imie Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Amen.

Ja, Andruszko Tkacz, mieszczanin rowieński, wiadomo czynię tym testamentem moim ostatniej woli mojej, na tym padole zostawując, bo gdysz człowiek będąc zdrowy spodziewa się choroby, a chory spodziewa się śmierci, ale ja jeszcze zostaje przy dobrej pamięci i zupełnym rozumie moim, chcąc sobie za żywota słuszny porządek uczynić.

Naprzód ducha mego polecam w ręce Panu Bogu Najwyszzszemu w Trujce Świętej jedynemu, a ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane, według zwyczaju chrześcijańskiego bez Stefana, zięcia mego, i córko moją Maryną.

Naprzód chałupa z gruntem i budynkiem na ulicy Ostrozkiej – to leguje Stefanowi, zięciowi memu i s córko moją czasy wiecznemi. Ogród ulicy Januszowskiej sadkiem wedle Iwana woznego, a z drugiej strony dworek Jm pana Jarockiego, to leguje Stefanowi zięciowi i s córką moją Maryną, i unukom moim czasy wiecznemi.

Do którego mego testamentu uprosiłem do siebie z urzędu miejskiego rowieńskiego na imie Opanasa przysiężnego, Łukasza Redkiewicza, pisarza miasta Równego, czego oni dobrze przysłuchali się temu testamentu.

A jeśliby kto miał ten muj testamēt ostatniej woli mojej kasować albo przesądzywać, takowego każdego na Sąd Straszliwy generalny przed stwórcę mojego powoływać będę, i tam się z onem sprawimi.

Poftornie proszę i napominam aby ni w czym nie był kasowany i do xiąg miejskich rowieńskich był przyjęty i zapisany w roku 1699, msca Septembra, die 6.

**20. Тестамент міщанина Трохима Затули.
Рівне, листопад 1699 р.**

Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91, спр. 44, арк. 244-244 зв. Укладений вдома на прохання тестатора, в присутності свідків. Облята до міської книги.

W imie Ojca i Syna, i Ducha Ś[więtego]. Amen.

Ja, Trochim Zatuła, mieszczanin rowieński, wiadomo czynię tym moim testamentem ostatniej woli mojej, bo gdyż człowiek będąc zdrowy spodziewa się choroby, a chory spodziewa się śmierci, ale jeszcze zostaje przy dobrej pamięci i zupełnym rozumie moim.

Chcąc sobie za żywota słuszny porządek uczynić, naprzód duszę moją polecam w ręce Panu Bogu najwyższemu w Trujce Świętej jedynemu, a ciało moje grzeszne ma być przystojnie pochowane według zwyczaju chrześcijańskiego, i ceremonie za duszę moją aby było porządnie odprawowane przez syna mego Romana.

Naprzód leguję synu swemu rodzonemu Romanowi pola swego własnego, nikomu nie zawiedzonego na gruntach miejskich rowieńskich dnin pięć za paszą oziminą w roku 1699, folwark od miedzi Samujła Guziowatego, koni dwoje, owcy, świnie. Plac na ulicy Omelańskiej wedle Iwana Bekiesza, komora co na folwarku, to aby chałupę na tym placu postanowił. Posudek gospodarski wszystek przy synu moim Romanie ma zostawać czasy wiecznemi, jako się wyżej pomieniło.

Stefanowi, paserbowi, com winien złotych 15, żyta pułtora ośmaki, powinien Roman wypłacić s tego ubożstwa co się wyżej opisało. Dninę zasiałem oziminą na polu Waskowym Łaszkowym, to leguję Stefanowi, a pole przy Wasku ma zostawać. Śkur wypsonnych, co jest to Romanowi i Stefanowi, a sobie po kożuchu poszyli. Owiec Stefanowi dwie, świnia jedna, powinien Roman s tych dać, co mu legował, córce swojej Maryiannie, która mieszka za Naumem Worobiowiczem, klacz leguje, co od Andruszkiewicza, Andrijowi unukowi, – łoszyce. Morg pola w Białej Krynicy na jedną rękę, to leguję na cerkiew Wniebowzięcia Naj[ś]więtszej Panny Maryi.

Do którego mego testametu uprosiłem do siebie z urzędu miejskiego rowieńskiego na imie Jana Szeszkiewicza, przysiężnego, // Łukasza Redkiewicza, pisarza miejskiego, i ludzi sławetnich Jana Bazilego Toporowskiego, Trochima sąsiada swego, czego oni dobrze temu memu testamentu przysłuchali się.

A jeśliby kto miał ten muj testament kasować, albo przesądzywać, takowego każdego na Sąd Straszliwy generalny przed stwórcę mego powoływać będę, a tam się z onym sprawimi, i do tego jeszcze winę zakładam na zamek rowieński kop litewskich 20, a na urząd miejski rowieński połowę, szkody wszelakie powinien będzie ferować.

Poftornie proszę aby ten muj testament ni w czym nie był kasowany i do xiąg miejskich był przyjęty i zapisany. Roku 1699, msca Novembra.

156
2019

Wymie oycy yryna yduca swieniczo lmez
 Ja Feska kondryda mieszanka Bowienska
 Wiadomo czynie tym testamentem moim ostatniywoli
 Moiy vloronycz Sonda yprawa Izia Kuzmiersi
 Pencyzla Anizeli zycia natym mizernym swiecie
 yiersem naywieclie vlorona Anavmistie yrozumie
 Zdrowa dni ten Porzadek ostawie ostatniywoli moiy
 Naprzud Zdrowy Sycni ten Porzondek ostawie ostatniy
 woli moiy naprzud Dusze swoiy greszno policam panu
 Bogu ywrocce wszedmogocnemu wrencie icgo Aci lo moie
 Mabye przystoyne podowane cia lo moie Odkażnie fulwar
 Działkam swoim Romanu ednesta demian ymarusia
 Siostra yid yporoweprosze fulwarck ym zewszysch
 ychadupa tymze działkam moim Spłacen tymzedziałkam
 Moim polia Morgszlyvolu ziedny Strony pomierzni
 ywan meladowycz zdruystrony gymosza iowsuba
 tymze działkam moim czwirc polia ziedny Strony
 zceda yzdigu Strony Bialousa Stefanowi Synuswen
 Starszemu Legwie morg ziedny Strony bialousa temuz
 Stefanowi dnina yzatiwchem nakowodobum hostynicy
 ziedny Strony Semen Selgil zidugu Strony Stepan
 Korodud ydruga dnina naboiaryni temuz Stefanowi
 ziedny Strony bialousa nestera

Comixby odobawowoszczynij Szynoby tymzeszynom
Moim mlodszy m sylogruunt bezawub.
Tymzeszynom moim mlodszy omel dziesiene
yborow dwie Druzyu Cony moy owca jedna
Druzy odawee owca i
nataz ~~cie~~ jedna

Aczym prosze Abyten ten testament muij
Awlaszuj ynie kasowanij Agdyby sie Krowazy Testament
Atent muij Kasowac Albo Przesondzac Zakowego
Kazdego nasond ransby Kasowac Straszliwij Generat
ny tam sie z nim Sprawie dzitosc wruwamy
miesionca stycznia - Byli przy tym przysięznej

Mojij S Kuzzenia Druzy przysięznej
oksen gensarowsky Dobrze swiadomy oym

Daniel iacurlicwicz Knebyy

ПРО АВТОРІВ

АДАМОВИЧ Наталія (м. Збараж) – молодша наукова співробітниця Національного заповідника «Замки Тернопілля»

БЕЙДИК Олександр (м. Київ) – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БІЛОУС Наталія (м. Київ) – кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця Інституту історії України Національної академії наук України

БОНДАРЧУК Віталій (м. Острогож) – кандидат історичних наук, співробітник Музею історії Національного університету «Острозька академія», старший викладач кафедри історії Національного університету «Острозька академія»

БОРИСЮК Олександр (с. Пляшева) – заступник директора з наукової роботи Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»

БОЯР Наталія (м. Рівне) – молодша наукова співробітниця Літературного музею Уласа Самчука Комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради

БРЕГІН Оксана (м. Збараж) – наукова співробітниця Національного заповідника «Замки Тернопілля»

БРИЖУК Андрій (м. Острогож) – аспірант Національного університету «Острозька академія», заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника міста Острога

БУЛИГА Олександр (м. Рівне) – директор Комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради

ВОЗНЮК Оксана (м. Луцьк) – магістерка історії, наукова співробітниця Художнього музею, відділу Волинського краєзнавчого музею

ВОЙТЮК Олексій (м. Рівне) – завідувач відділу давньої історії та археології Комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради

ГОЛОВКО Олександра (м. Харків) – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування і торгівлі

ДМИТРЕНКО Алла (м. Луцьк) – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ДОЛЖЕНКО Юрій (м. Київ) – молодший науковий співробітник відділу біоархеології Інституту археології Національної академії наук України

ЗОЗУЛЯ Адріана (м. Луцьк) – молодша наукова співробітниця науково-експозиційного відділу давньої, середньовічної та нової історії Волині Волинського краєзнавчого музею

КАУК Тетяна (м. Рівне) – старша наукова співробітниця відділу маркетингу, розвитку та інвестування Комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради

КЕПІН Дмитро (м. Київ) – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу музеології та науково-технічної інформації Національного науково-природничого музею НАН України

КІЩЕНКО Ганна (сmt Вишнівець) – молодша наукова співробітниця Вишнівець-

кого відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля»

КОРЧАК Андрій (м. Броди) – старший науковий співробітник Бродівського історико-краєзнавчого музею

КОЦЮБАЙЛО Віта (м. Рівне) – старша наукова співробітниця відділу давньої історії та археології Комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради

КРАВЧУК Яна (м. Рівне) – здобувачка вищої освіти II ступеня (магістерка) кафедри культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету

КРІШАН Акаш (м. Київ) – магістр історії, експерт з проектної діяльності Акціонерного товариства «Фармак»

КРОХМАЛЬНА Тетяна (м. Збараж) – молодша наукова співробітниця Національного заповідника «Замки Тернопілля»

КУКУРУДЗА Андрій (м. Рівне) – кандидат історичних наук, викладач Рівненського державного базового медичного коледжу

КУЧИНА Наталія (м. Рівне) – кандидатка наук з соціальних комунікацій, доцентка кафедри культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету

ЛОКАЙЧУК Світлана (м. Луцьк) – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

МАЗУРАНЧИК Зоряна (м. Збараж) – молодша наукова співробітниця Національного заповідника «Замки Тернопілля»

МАЙБА Ірина (м. Збараж) – наукова співробітниця Національного заповідника «Замки Тернопілля»

МАКСИМОВА Анастасія (м. Рівне) – здобувачка вищої освіти I ступеня (бакалавр) кафедри культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету

НИКОЛЬЧЕНКО Тамара (м. Маріуполь) – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри слов'янської філології та перекладу Маріупольського державного університету

НИКОЛЬЧЕНКО Юзеф (м. Маріуполь) – заслужений працівник культури України, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету

ОХРИМЕНКО Григорій (м. Луцьк) – кандидат історичних наук, доцент, краєзнавець

ПАЛЬОНА Ольга (м. Краматорськ) – старша наукова співробітниця Музею історії міста Краматорської міської ради

ПОТРАПЕЛЮК Володимир (м. Луцьк) – аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПРИШЛЯК Оксана (м. Збараж) – молодша наукова співробітниця Національного заповідника «Замки Тернопілля»

ПРИЩЕПА Богдан (м. Рівне) – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

ПШЕНИЧНИЙ Юрій (м. Дубно) – кандидат історичних наук, завідувач відділу історії Державного історико-культурного заповідника міста Дубно

САВЧЕНКО Тетяна (м. Харків) – студентка III курсу історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

СЕМЕНОВИЧ Олена (м. Рівне) – старша наукова співробітниця сектору етнографії Комунального закладу «Рівненський облас-

ний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради

СИКЛИЦЬКА Оксана (м. Рівне) – старша наукова співробітниця сектору збереження культурної спадщини Комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради

СКОРОПЛЯС Наталія (м. Збараж) – головна зберігачка фондів Національного заповідника «Замки Тернопілля»

ФЕДОРОВ Ілля (м. Харків) – студент I курсу магістратури історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ФІЛІПОВИЧ Єва (м. Рівне) – завідувачка Музею історії Національного університету водного господарства та природокористування, членкиня Національної спілки краєзнавців України, членкиня Національної

спілки журналістів України

ФІЛІПОВИЧ Юрій (м. Рівне) – кандидат технічних наук, доцент кафедри гідроенергетики, теплоенергетики та гідравлічних машин Національного університету водного господарства та природокористування

ХОДАКОВА Оксана (м. Рівне) – зберігачка фондів Комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради

ЦВЯХ Наталія (м. Збараж) – молодша наукова співробітниця фондового відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля»

ЧИРСЬКА Марія (с. Пляшева) – наукова співробітниця Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви»

Наукове видання

Управління культури і туризму Рівненської обласної державної адміністрації

Комунальний заклад «Рівненський обласний краєзнавчий музей»
Рівненської обласної ради

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею
Випуск XVIII

Збірник наукових праць

Збірник підготовлено за рахунок грантових коштів, отриманих Комунальним закладом
«Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради
від Українського культурного фонду, в рамках програми
«Культура в часи кризи: інституційна підтримка»

Головний редактор Олександр БУЛИГА
Технічний редактор Олег БОРИЛЮК-МІСЬКОВ

Здано до набору 01.10.2020.
Підписано до друку 18.12.2020.
Формат 60x84¹/₈.
Папір офсетний.
Друк офсетний.
Гарнітура Мусл.
Умовн. друк. арк. 27,9.
Обл. вид. арк. 27,9.
Тираж 100 прим.

Видавець О. Зень
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.
пр. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022;
тел.: 068-025-067-4; olegzen@ukr.net

Друкарня: «Формат-А»
вул. Центральна, 58, с. Корнин
Рівненського р-ну Рівненської обл.,
35304, 0362-20-53-37